

Η Σημειωτική στην Ελλάδα

15 Απριλίου 2022
Αμφιθέατρο
Κεντρικής
Βιβλιοθήκης ΑΠΘ

Πρακτικά ημερίδας
αφιερωμένης στην
**Αναστασία-Χαρίκλεια
Χριστοδούλου**



ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ



Η Σημειωτική στην Ελλάδα

Πρακτικά ημερίδας
αφιερωμένης στην
Αναστασία-Χαρίκλεια Χριστοδούλου

e-book (pdf)

Η Σημειωτική στην Ελλάδα

Πρακτικά ημερίδας
αφιερωμένης στην
Αναστασία-Χαρίκλεια Χριστοδούλου

επιμέλεια:

Ευάγγελος Κουρδής
Ελένη Χοντολίδου
Karin Boklund-Λαγοπούλου



ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗΣ

© Θεσσαλονίκη, 2023

για την έκδοση

Εργαστήριο Σημειωτικής, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ

για τα πρακτικά

οι συγγραφείς

isbn 978-618-82518-9-2

Περιεχόμενα

Εισαγωγή: η σημειωτική στην Ελλάδα	7
---	---

Ευάγγελος Κουρδής

Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας ΑΠΘ

I. Το πλαίσιο της ανάμνησης

Αναστασία Χριστοδούλου: εκπαίδευση, αξίες και σημειωτική	23
---	----

Ιφιγένεια Βαμβακίδου

Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαίδευσης ΑΠΘ

Η ψηφιακή σημειωτική ανά τον κόσμο	35
---	----

Kristian Bankov

Southeast European Centre for Semiotic Studies,

New Bulgarian University of Sofia

Η σημειωτική στην Ελλάδα, τα ελληνικά πανεπιστήμια και το ΑΠΘ	47
--	----

Αλέξανδρος-Φαίδων Λαγόπουλος & Κάριν Boklund-Λαγοπούλου

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ & Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας & Φιλολογίας ΑΠΘ

II. Σημειωτική η πολυδιάστατη

Σημειωτική και μετάφραση	65
---------------------------------------	----

Ευάγγελος Κουρδής

Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας ΑΠΘ

Κειμενική ανάλυση και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: από κείμενο σε χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση	92
--	----

Ηλίας Σπυριδωνίδης

Δρ. Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ

Σημειωτική και διδασκαλία της λογοτεχνίας 105*Ελένη Χοντολίδου**Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής ΑΠΘ***Από το σημείο στο κείμενο** 114*Κωνσταντίνα Ευαγγέλου**Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας & Φιλολογίας ΑΠΘ***Σημειωτικοί-φιλοσοφικοί στοχασμοί για τη σιωπή στη μουσική** 125*Μαίη Κοκκίδου**Δρ. Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας**Εντεταλμένη λέκτορας ΠΜΣ, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου,**Πανεπιστήμιο Μακεδονίας***III. Σημειωτική και εκπαίδευση**

Η σημειοσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας 139*Γιώργος Δαμασκηνίδης**Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας**Τμήμα Ψυχολογίας***Για αγοράκια ή κοριτσάκια;****Η κατανόηση της σήμανσης χώρων υγιεινής από μικρά παιδιά** 156*Μαρία Παπαδοπούλου**Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαίδευσης ΑΠΘ**Ειρήνη Χρυσικού**Νηπιαγωγός, Κάτοχος ΜΔΕ Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης ΠΘ***Η Σημειωτική στην Εκπαίδευση και η εκπαίδευση στη Σημειωτική:
η περίπτωση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών
των Εικαστικών του Γυμνασίου** 177*Ελένη Κάρτσακα**Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου, ΠΕ08 Εικαστικών*

Εισαγωγή: Η σημειωτική στην Ελλάδα

Ευάγγελος Κουρδής

Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ekourdis@frl.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/0nzf-6716>

1. Η σημειωτική στην Ελλάδα

Η σημειωτική στην Ελλάδα έχει μακρά ιστορία. Από τη δεκαετία του '70, πανεπιστημιακοί που προέρχονται από το χώρο της γλωσσολογίας, της λογοτεχνίας, της αρχιτεκτονικής και μελετητών του κινηματογράφου έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη της σημειωτικής και για να είμαστε πιο ακριβείς, της σημειολογίας, δηλαδή, της ευρωπαϊκής σημειωτικής που στηρίχθηκε στις θέσεις του Ελβετού γλωσσολόγου Ferdinand de Saussure. Η επιρροή αυτή υπήρξε καθοριστική για την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα η οποία κατηγοριοποιήθηκε στη σφαίρα επιρροής της γαλλικής σημειωτικής σχολής (σε αυτήν συμπεριλαμβάνεται και η ιταλική σημειωτική σχολή)¹ παρά το θαυμασμό του πρώτου προέδρου της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρίας Μιχάλη Σετάτου, Καθηγητή Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ, στο έργο του Αμερικανού φιλοσόφου και σημειωτιστή Charles Sanders Peirce. Σε αυτό φαίνεται να συνέβαλε ιδιαίτερος ότι «φλέρταρε» με την ιδέα ότι η σημειολογία ανήκει στο χώρο των θετικών επιστημών (βλ. Σετάτος, 1977: 1) και γι' αυτό τον λόγο χαρακτηρίζει τον Charles Sanders Peirce ως «ιδρυτή της σύγχρονης σημειολογίας» (Σετάτος, 1977: 3).

Η σημειωτική στην Ελλάδα δεν ξεκίνησε, όμως, από τον χώρο της γλωσσολογίας ή της λογοτεχνίας όπως θα ανέμενε κάποιος. Η σημειολογία εμφανίστηκε στην Ελλάδα το 1972 σε δύο πεδία: στις σχολές Αρχιτεκτονικής Αθήνας και Θεσσαλονίκης, και στο πεδίο της θεωρίας και κριτικής του κινηματογράφου με το περιοδικό *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, όπως αναφέρουν οι Boklund-Lagoroulou & Lagoroulos (1986: 255). Μέσα σε λίγα χρόνια εμφανίστηκαν Έλληνες ερευνητές οι οποίοι επέκτειναν τη σημειωτική μεθοδολογία και στις κοινωνικές επιστήμες,

1. Η ελληνική κοινότητα σημειολόγων είναι γνωστή σε διεθνές επίπεδο ως Ελληνική Σχολή ή Σχολή της Θεσσαλονίκης και κατηγοριοποιείται από μελετητές στις *κοινωνιοσημειωτικές* σχολές. Βλ. Cobley & Randviir (2009: 24).

στη λογοτεχνία και στη γλωσσολογία. Τον Οκτώβριο 1977 ιδρύθηκε η Ελληνική Σημειωτική Εταιρία (Ε.Σ.Ε.) και τον Ιούνιο 1979 έγινε το πρώτο της συνέδριο με θέμα «Σημειωτική και Κοινωνία», μια επιλογή που συνδηλώνει και τον κοινωνιοσημειωτικό προσανατολισμό της Ε.Σ.Ε.

Τα χρόνια που ακολούθησαν μετά από αυτές τις δημοσιεύσεις, ο ερευνητικός προσανατολισμός των Ελλήνων σημειολόγων δεν μεταποτίστηκε ιδιαίτερα. Μάλιστα, οι Λαγόπουλος, Boklund-Λαγοπούλου & Παπαϊωάννου (1982: 75) θεωρούν εμφανές ότι «η επιρροή του ιστορικού υλισμού και η κοινωνιοσημειωτική πρέπει να θεωρηθούν ως τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της ελληνικής σημειωτικής»².

Η σημειολογία στη συνέχεια φαίνεται επηρέασε σημαντικά τους Έλληνες λογοτέχνες με το περιοδικό *Διαβάζω* (1983, τεύχος 71) να κάνει ιδιαίτερο αφιέρωμα σε αυτή και σημαντικοί σημειολόγοι να περιλαμβάνονται στη βασική βιβλιογραφία των μαθημάτων «Θεωρίας της λογοτεχνίας». Η επιρροή της στους Έλληνες γλωσσολόγους αρχικά περιορίστηκε στους θεωρητικούς της γλωσσολογίας αλλά με τη διάδοση της Ανθρωπογλωσσολογίας και της Κοινωνιογλωσσολογίας άρχισε να γίνεται περισσότερο αντιληπτή η συνεισφορά της καθώς η σημειολογία έδωσε την ευκαιρία στους γλωσσολόγους να κινηθούν και πέρα από τη γλώσσα³. Η σημειωτική ως ένας από τους πρώτους επιστημονικούς χώρους που μελέτησαν τη μη γλωσσική επικοινωνία και, ειδικά, την εικόνα, ταυτίστηκε στην Ελλάδα⁴ σταδιακά με τη μελέτη της σε βαθμό που σήμερα να θεωρείται –λανθασμένα βέβαια– ως βασικός επιστημονικός χώρος μελέτης της η οπτική/εικονική επικοινωνία.

Σήμερα, η σημειωτική στο ελληνικό ακαδημαϊκό περιβάλλον εφαρμόζεται σε καινούργια ερευνητικά περιβάλλοντα, όπως η μεταφρασεολογία, η γραφιστική, η μουσειολογία, οι οικονομικές και η μουσικές σπουδές, αλλά και σε παλαιότερα πεδία στα οποία είχε σημαντική συμβολή, αλλά που ατόνησαν, όπως η θεολογία, η πολιτική επικοινωνία και η κινητική/σώμα. Η συμβολή της, όμως, στη μελέτη της οπτικής και οπτικοακουστικής επικοινωνίας εξακολουθεί να διευρύνεται, πολύ περισσότερο τα τελευταία χρόνια με την ένταξη και του ψηφιακού πολιτισμού στη σφαίρα μελέτης της. Ειδικά, στον τελευταίο αυτό ερευνητικό χώρο σημαντικό ρόλο φαίνεται να είχε η υιοθέτηση της έννοιας της πολυτροπικότητας η οποία γοήτευσε τους μελετητές του χώρου της εκπαίδευσης, της διδακτικής, της παιδαγωγικής και της οπτικής επικοινωνίας. Κι' αυτό αποσιωπώντας, πολλές

-
2. Στην ίδια θέση καταλήγει και η Χαλεβελάκη (2010: 165) η οποία διαπιστώνει ότι «η πολύμορφη σύνθεση της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρίας συντονίζεται από μια κεντρική κατεύθυνση κοινωνιοσημειωτικού προσανατολισμού».
 3. Οι Λαγόπουλος και Boklund-Λαγοπούλου (2016: 26) επισημαίνουν, επίσης, ότι «με την ωρίμανσή της, η σημειωτική απηλλάγη σταδιακά από τη μιμητική μεταφορά της γλωσσολογίας, ενσωματώνοντας την σε μια ολοκληρωμένη σημειωτική θεωρία».
 4. Για μία παρουσίαση των ελληνόφωνων συγγραμμάτων σημειωτικής καθώς και των μεταφρασμένων συγγραμμάτων στην ελληνική γλώσσα, βλέπε Κουρδής (2020: 135-138)

φορές, το στοιχείο ότι η θεωρία της πολυτροπικότητας είναι μία από τις σημειωτικές θεωρίες.

Η ενασχόληση της σημειωτικής με τη μη γλωσσική επικοινωνία μπορεί να ασκεί μια ιδιαίτερη γοητεία, αλλά η ίδια η σημειωτική θεωρία αντιμετωπίζεται πολύ συχνά με επιφύλαξη, ως μια δυσνόητη και γεμάτη με δαιδαλώδη σχήματα φιλοσοφική θεώρηση των πραγμάτων, παραβλέποντας το γεγονός ότι η σημειωτική είναι επιστήμη με εφαρμογές. Είμαστε σίγουροι ότι η εικόνα αυτή θα αλλάξει στο μέλλον καθώς η εξέλιξη της τεχνολογίας και του πολιτισμού έχει ανάγκη από ένα θεωρητικό υπόβαθρο το οποίο μπορεί να προσφέρει η σημειωτική.

2. Η σημειωτική διεθνώς

Καθώς ο συγκεκριμένος τόμος παρουσιάζει αναλυτικά την ιστορική πορεία και τη σημερινή σημειωτική έρευνα στην Ελλάδα κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστεί και η εξέλιξη της σημειωτικής και στο διεθνή χώρο. Η σημειωτική διεθνώς έχει διεισδύσει σε νέα περιβάλλοντα όπως οι ψηφιακές σπουδές (*digital semiotics*), η γνωσιολογία (*cognitive semiotics*), η βιολογία (*biosemiotics*) δημιουργώντας ελκυστικά διεπιστημονικά ερευνητικά πεδία, τα οποία, όμως, την απομακρύνουν από τον παραδοσιακό χώρο μελέτης της, αυτόν της πολιτισμικής επικοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λογοτεχνία την οποία η σημειωτική τροφοδότησε με μια σειρά σημαντικών εννοιολογικών εργαλείων απουσιάζει από την πρόσφατη κεφαλαιώδη έκδοση που καταγράφει τις τάσεις της σημειωτικής στον 21^ο αιώνα (βλ. Pelkey 2022).

Οι σημαντικότερες διεθνείς εκδοτικές σειρές είναι αυτές του αγγλικού εκδοτικού οίκου Bloomsbury (*Bloomsbury Advances in Semiotics*), του γερμανικού εκδοτικού οίκου Mouton de Gruyter (*Semiotics, Communication and Cognition*) και του γερμανικού εκδοτικού οίκου Springer (*Semiotics and Popular Culture series*). Παρακάτω παρουσιάζονται οι εκδόσεις του κάθε εκδοτικού οίκου την τελευταία δεκαετία (2012-2023) ώστε να αποκτήσουν οι αναγνώστες του τόμου μία πρώτη εικόνα για τη σημειωτική έρευνα σε διεθνές επίπεδο.

Η εκδοτική σειρά Bloomsbury Advances in Semiotics δημοσιεύει πρωτότυπα έργα εφαρμόζοντας σημειωτικές προσεγγίσεις στη γλωσσολογία, στη μη γλωσσική επικοινωνία, στους κοινωνικούς θεσμούς και είδη λόγου, στην ενσωματωμένη γνώση και επικοινωνία και στις νέες εικονικές πραγματικότητες της ψηφιακής εποχής. Καλύπτει θέματα όπως η κοινωνικοσημειωτική, η εξελικτική σημειωτική, η θεωρία παιγνίων, οι πολιτισμικές και λογοτεχνικές μελέτες, οι αλληλεπιδράσεις ανθρώπου-υπολογιστή και οι προκλητικές νέες διαστάσεις της ανθρώπινης δικτύωσης που προσφέρουν οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης⁵. Διευθυντής

5. Βλ. Bloomsbury Advances in Semiotics (τελευταία ενημέρωση 13.5.2023).

της εκδοτικής σειράς είναι ο Paul Bouissac, Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Τορόντο του Καναδά. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι εκδόσεις του οίκου με φθίνουσα χρονολογική σειρά και με την επισήμανση της χώρας προέλευσης του συγγραφέα και του ερευνητικού πεδίου της σημειωτικής όπου κατηγοριοποιείται το σύγγραμμα.

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2023	Semiotics with a Conscience Decoding Dangerous Discourses	Marcrel Danesi	Καναδάς	Ανάλυση του λόγου
2023	The Social Semiotics of Populism	Sebastián Moreno Barreneche	Ουρουγουάη	Πολιτική επικοινωνία
2023	Semiotics for Screenwriters Break Down Your Favorite Movies Then Write Your Own	Michael Tierno	ΗΠΑ	Κινηματογράφος
2022	Bloomsbury Semiotics	Jamin Pelkey, Paul Cobley (επιμ.)	Καναδάς, Ηνωμένο Βασίλειο	Επισκόπηση
2022	Systemic Semiotics	Piotr Sadowski	Ιρλανδία	Πληροφορική
2022	Constitutional Semiotics The Conceptual Foundations of a Constitutional Theory and Meta-Theory	Martin Belov	Βουλγαρία	Νομική
2022	The Semiotics of Architecture in Video Games	Gabriele Aroni	Ηνωμένο Βασίλειο	Ψηφιακός πολιτισμός
2022	Semiotics of the Christian Imagination. Signs of the Fall and Redemption	Domenico Pietropaolo	Καναδάς	Θρησκεία
2021	Computational Semiotics	Jean-Guy Meunier	Καναδάς	Πληροφορική
2021	The Bloomsbury Companion to Contemporary Peircean Semiotic	Tony Jappy	Γαλλία	Θεωρία σημειωτικής
2021	Cognitive Semiotics. Signs, Mind, and Meaning	Per Aage Brandt	ΗΠΑ	Γνωσιολογία
2021	Modelling Paralanguage Using Systemic Functional Semiotics Theory and Application	Thu Ngo, Susan Hood, J. R. Martin, Clare Painter, Bradley A. Smith, Michele Zappavigna	Αυστραλία	Σώμα

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2020	The Social Semiotics of Tattoos. Skin and Self	Chris William Martin	Καναδάς	Σημειωτική του σώματος
2019	The Semiotics of Caesar Augustus	Elina Pyy	Φιλανδία	Λογοτεχνία & δημοφιλής κουλτούρα
2019	The Semiotics of Light and Shadows. Modern Visual Arts and Weimar Cinema	Piotr Sadowski	Ιρλανδία	Κινηματογράφος
2018	The Semiotics of X. Chiasmus, Cognition, and Extreme Body Memory	Jamin Pelkey	Καναδάς	Γνωσιολογία
2018	Understanding Media Semiotics	Marcel Danesi	Καναδάς	MME
2016	Critical Semiotics Theory. From Information to Affect	Gary Genosko	Καναδάς	Επικοινωνία
2016	The Semiotics of Emoji The Rise of Visual Language in the Age of the Internet	Marcel Danesi	Καναδάς	Επικοινωνία
2016	Semiotics and Pragmatics of Stage Improvisation	Domenico Pietropaolo	Καναδάς	Επικοινωνία
2016	Semiotics of Happiness Rhetorical beginnings of a public problem	Ashley Frawley	Ηνωμένο Βασίλειο	Κοινωνιο-σημειωτική
2016	The Semiotics of Che Guevara. Affective Gateways	Maria-Carolina Cambre	Καναδάς	Πολιτισμός
2015	The Semiotics of Clowns and Clowning Rituals of Transgression and the Theory of Laughter	Paul Bouissac	Καναδάς	Θέαμα
2015	The Semiotics of Culture and Language (2 volumes)	Robin P. Fawcett	Καναδάς	Πολιτισμός
2013	A Buddhist Theory of Semiotics. Signs, Ontology, and Salvation in Japanese Esoteric Buddhism	Fabio Rambelli	ΗΠΑ	Θρησκεία
2013	Introduction to Peircean Visual Semiotics	Tony Jappy	Γαλλία	Οπτική σημειολογία
2013	Semiotics of Religion. Signs of the Sacred in History	Robert A. Yelle	Γερμανία	Θρησκεία
2012	Semiotics of Drink and Drinking	Paul Manning	Καναδάς	Διατροφή

Όπως εύκολα διαπιστώνουμε στην εκδοτική σειρά του οίκου Bloomsbury δεν αποτυπώνεται ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για ένα ερευνητικό πεδίο με ιδιαίτερη συμβολή στη διάδοση της σημειωτικής, της λογοτεχνίας. Αντίθετα, ο χώρος της θρησκείας ο οποίος δεν είχε προσελκύσει στο παρελθόν εκτεταμένο αριθμό σημειολόγων εξακολουθεί να ελκύει τους σύγχρονους ερευνητές ενώ οι εκδοτικές προσπάθειες στα υπόλοιπα πεδία μπορούν να θεωρηθούν ως αναμενόμενες. Αναφορικά με τις χώρες προέλευσης των συγγραφέων διαπιστώνεται, επίσης, εύκολα ότι υπερτερούν οι συγγραφείς καναδικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ένα στοιχείο που συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη της σημειωτικής στον Καναδά (ειδικά στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο).

Η επόμενη σημαντική εκδοτική σειρά είναι αυτή του γερμανικού εκδοτικού οίκου Mouton de Gruyter (*Semiotics, Communication and Cognition*). Η σειρά εστιάζει στην κατάσταση της σύγχρονης σημειωτικής και στις τρέχουσες εφαρμογές της και εισηγείται μελέτες διακριτών περιοχών της φύσης και του πολιτισμού που διερευνώνται χρησιμοποιώντας τη θεωρία των σημείων (ιδίως, όπως προκύπτει από το παράδειγμα των Peirce, Saussure, Sebeok, Lotman, von Uexküll, Greimas, Eco)⁶. Διευθυντές της σειράς είναι ο Paul Cobley, Καθηγητής του Middlesex University της Αγγλίας και ο Kalevi Kull, Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Ταρτού της Εσθονίας.

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2023	Semiotics and its Masters II	Alin Olteanu, Paul Cobley (επιμ.)	Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο	Διαθεματικός τόμος
2023	Transcending Signs. Essays in Existential Semiotics	Eero Tarasti	Φιλανδία	Θεωρία σημειωτικής
2022	The Natural History of the Sign. Peirce, Vygotsky and the Hegelian Model of Concept Formation	Chris Barnham	Ηνωμένο Βασίλειο	Θεωρία σημειωτικής
2022	Semiotics and City Poetics Jakobson's Theory and Praxis	Mary Coghil	Ηνωμένο Βασίλειο	Επικοινωνία
2021	On the Corposphere Anthroposemiotics of the Body	José Enrique Finol	Βενεζουέλα	Σώμα
2021	Introduction to the Semiotics of the Text	Gianfranco Marrone	Ιταλία	Σημειωτική του κειμένου

6. Βλ. *Semiotics, Communication and Cognition* [SCC] (τελευταία πρόσβαση 13.5.2023).

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2021	Differences, Similarities and Meanings Semiotic Investigations of Contemporary Communication Phenomena	Nicolae-Sorin Drăgan	Ρουμανία	Επικοινωνία
2021	The Meanings of the Built Environment. A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era	Federico Bellentani	Ιταλία	Χώρος
2020	Charles S. Peirce. Selected Writings on Semiotics, 1894-1912	Francesco Bellucci	Ιταλία	Θεωρία σημειωτικής
2020	Theory and Methodology of Semiotics. The Tradition of Ferdinand de Saussure	Alexandros Ph. Lagopoulos, Karin Boklund-Lagopoulou	Ελλάδα	Θεωρία σημειωτικής
2019	The Intersection of Semiotics and Phenomenology. Peirce and Heidegger in Dialogue	Brian Kemple	ΗΠΑ	Θεωρία σημειωτικής
2017	Umberto Eco in His Own Words	Torkild Thellefsen, Bent Sørensen (επιμ.)	Δανία	Διαθεματικός τόμος
2017	Semiotics and its Masters I	Kristian Bankov, Paul Cobley (επιμ.)	Βουλγαρία, Ηνωμένο Βασίλειο	Διαθεματικός τόμος
2016	Thinking with Diagrams The Semiotic Basis of Human Cognition	Sybille Krämer, Christina Ljungberg (επιμ.)	Γερμανία, Ελβετία	Γνωσιολογία
2015	Heroizability. An Anthroposemiotic Theory of Literary Characters	Ibrahim Taha	Ισραήλ	Λογοτεχνία
2015	Signs, Meaning and Experience. Integrational Approaches to Linguistics and Semiotics	Adrian Pablé, Christopher Hutton	Χογκ-Κογκ	Γλωσσολογία
2014	Charles Sanders Peirce in His Own Words 100 Years of Semiotics, Communication and Cognition	Torkild Thellefsen, Bent Sorensen (επιμ.)	Δανία	Θεωρία σημειωτικής

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2014	Sign Studies and Semioethics. Communication, Translation and Values	Susan Petrilli	Ιταλία	Επικοινωνία
2014	Structure and the Whole East, West and Non-Darwinian Biology in the Origins of Structural Linguistics	Patrick Sériot	Ελβετία	Επιστημολογία
2013	Semiotics and Documentary Film. The Living Sign in the Cinema	Hing Tsang	Ηνωμένο Βασίλειο	Κινηματογράφος
2012	Semiotics of Classical Music. How Mozart, Brahms and Wagner Talk to Us	Eero Tarasti	Φιλανδία	Μουσική
2012	Wittgenstein in Translation Exploring Semiotic Signatures	Dinda L. Gorfée	Φιλανδία	Μετάφραση

Διαπιστώνεται ότι στη συγκεκριμένη σειρά αντιπροσωπεύονται περισσότερο οι ευρωπαϊκές χώρες ενώ το σημαντικό της πλεονέκτημα είναι η σημαντική παραγωγή σε επίπεδο θεωρίας σημειωτικής, ένα πεδίο στο οποίο έχει και τη μοναδική της συνδρομή η χώρα μας με τη μελέτη *Theory and Methodology of Semiotics. The Tradition of Ferdinand de Saussure* (2020) των Αλέξανδρου-Φαίδωνα Λαγόπουλου και Κάριν Boklund-Λαγοπούλου. Ένα άλλο επίσης χαρακτηριστικό της σειράς είναι ότι περιλαμβάνει και αρκετές διαθεματικές εκδόσεις με επιμέλεια ενώ αντιπροσωπεύεται και η Ασιατική ήπειρος.

Λιγότερο γνωστή και παραγωγική είναι η εκδοτική σειρά του εκδοτικού οίκου Springer με έδρα το Λουξεμβούργο και τη Γερμανία (*Semiotics and Popular Culture series*) και υπό τη διεύθυνση του Marcel Danesi, Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Τορόντο του Καναδά. Η σειρά στοχεύει στην αποκάλυψη των κοινωνικο-ψυχολογικών λόγων για τους οποίους ορισμένες πολιτιστικές τάσεις γίνονται δημοφιλείς και επικεντρώνεται τόσο στη θεωρία όσο και στην τεχνολογία⁷. Η σειρά επικεντρώνεται στη σημειωτική μελέτη του πολιτισμού και έχει λιγοστές συμβολές από διαφορετικές χώρες.

7. Βλ. Springer Link (τελευταία πρόσβαση 13.5.2023).

Έτος	Σύγγραμμα	Συγγραφέας	Χώρα συγγραφέα	Πεδίο μελέτης
2019	The Semiotics of Love	Marcel Danesi	Καναδάς	Πολιτισμός
2016	Criminal Investigative Procedure in Victorian Horror & Mystery	Michael Arntfield	Καναδάς	Εγκληματολογία
2015	Cultural Semiotics. For a Cultural Perspective in Semiotics	Anna Maria Lorusso	Ιταλία	Πολιτισμός
2013	The History of the Kiss! The Birth of Popular Culture	Marcel Danesi	Καναδάς	Πολιτισμός
2012	Semiotics of Exile in Contemporary Chinese Film	Hong Zeng	Κίνα	Κινηματογράφος
2012	The Texture of Culture An Introduction to Yuri Lotman's Semiotic Theory	Aleksei Semenenko	Σουηδία	Πολιτισμός

Το ενδιαφέρον για τη σημειωτική φαίνεται να αναζωπυρώνεται. Πρόσφατα ο ολλανδικός οίκος Brill ξεκίνησε την έκδοση νέας σειράς (*Semiotics, Signs of the Times*) με διευθύντρια της σειράς την Dinda L. Gorlée, Επισκέπτριας Καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι της Φιλανδίας και στο Πανεπιστήμιο Bergen της Νορβηγίας. Η εκδοτική σειρά *Semiotics, Signs of the Times* επικεντρώνεται στη νεότερη τάση της πολιτισμικής έρευνας στη γλωσσολογία, τη λογοτεχνία, τις καλές τέχνες, τη φιλοσοφία, τη βιολογία, την ανθρωπολογία, τη λαογραφία, την τεχνολογία και άλλους τομείς.

3. Οι μελέτες του αφιερωματικού τόμου

Οι μελέτες που φιλοξενούνται στον παρόντα τόμο προς τιμήν της Αναστασίας-Χαρίκλειας Χριστοδούλου αντιπροσωπεύουν διαφορετικά ερευνητικά πεδία και επιστημονικούς χώρους στους οποίους η σημειωτική άσκησε επίδραση στην ελληνική ακαδημαϊκή σκέψη, αλλού μεγαλύτερη και αλλού μικρότερη: λογοτεχνία, εκπαίδευση, μουσική, εικαστικές τέχνες, μετάφραση και διαγραμματικές απεικονίσεις είναι κάποιες από αυτές.

Ο τόμος εκκινεί με το κείμενο της *Ιφιγένειας Βαμβακίδου* «Η Αναστασία Χριστοδούλου: εκπαίδευση, αξίες και σημειωτική» παρουσιάζει το έργο της συνάδελφου Αναστασίας-Χαρίκλειας Χριστοδούλου για την παιδεία, την εκπαίδευση, τις αξίες και τη σημειωτική όπως αυτό αποτυπώθηκε στο ομώνυμο έργο της που

εκδόθηκε το 2012 και όπου η συγγραφέας, με επιστημονική ορθότητα και *σημειωτική φαντασία* επιλέγει τα εθνικά νομικά, συνταγματικά κείμενα (1975-) που ορίζουν το σκοπό της Παιδείας και παράλληλα, το διεθνές κείμενο από την Έκθεση της Unesco, (η οποία ιδρύθηκε το 1945 στις στάχτες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου) ως σημείο- κείμενο- πρόταση για το πέρασμα από το παραγωγικό μοντέλο ανάπτυξης στο μοντέλο της ηθικής και του κώδικα αξιών. Η Βαμβακίδου επισημαίνει ότι αποτελεί μια πρωτότυπη, συγκροτημένη ανάλυση, για μια επιστημονική τεκμηρίωση των αρχών που καθορίζουν και διαμορφώνουν τις αξίες στη μετανεωτερική εκπαίδευση ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζει και τις ερευνητικές συνεργασίες με την Αναστασία-Χαρίκλεια Χριστοδοπούλου στο πεδίο των μεταπτυχιακών και διδακτορικών μελετών.

Το κείμενο με τίτλο «Η σημειωτική στην Ελλάδα» των *Αλέξανδρου-Φαίδωνα Λαγόπουλου* και *Κάριν Boklund-Λαγοπούλου*, των δύο «ογκόλιθων» της σημειωτικής στην Ελλάδα. Οι δύο συγγραφείς παρουσιάζουν το σημειωτικό γίνεσθαι στη χώρα μας τα τελευταία 43 χρόνια από την ίδρυση της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρίας, θεωρώντας ότι τουλάχιστον τα χρόνια ζωής της εταιρίας κατά τον προηγούμενο αιώνα μπορούν να θεωρηθούν ως ανήκοντα στην ιστοριογραφία. Οι άξονες επάνω στους οποίους οργανώνουν την παρουσίασή τους είναι η «προϊστορία» της σημειωτικής, η θεσμοποίηση της σημειωτικής με την ΕΣΕ, η παρουσία της διδασκαλίας της σημειωτικής στα πανεπιστήμια, οι θεσμοποιημένες μορφές της σημειωτικής στο πλαίσιο του ΑΠΘ, η αναγνώριση της ελληνικής σημειωτικής στο εξωτερικό και, τέλος, οι δραστηριότητες της ΕΣΕ.

Ο Kristian Bankon στο κείμενό του με τίτλο «Η ψηφιακή σημειωτική ανά τον κόσμο», το οποίο μετέφρασε στην ελληνική γλώσσα ο Αλέξανδρος-Φαίδων Λαγόπουλος, αποτελεί μία απόπειρα σημειωτικής προσέγγισης του ψηφιακού πολιτισμού, με σημαντικότερη, ίσως, συνεισφορά την προσέγγιση από τον συγγραφέα της έννοιας του «κειμένου». Πρόκειται για μία έννοια που προκάλεσε το ενδιαφέρον τόσο της σημειωτικής –μάλιστα η σημειωτική σχολή Μόσχας-Τάρτου την έθεσε στο επίκεντρο της θεωρητικής της προσέγγισης– όσο και της οπτικής επικοινωνίας και παιδαγωγικής, στις οποίες πλέον γίνεται λόγος για πολυτροπικά κείμενα τα οποία διακινούνται και μεταφράζονται-μεταστοιχειώνονται καθημερινά στη σύγχρονη πολιτισμική ψηφιακή επικοινωνία.

Ο *Ευάγγελος Κουρδής* στο κείμενό του «Σημειωτική και μετάφραση» μεταφέρει στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία τους βασικούς άξονες μελέτης της μεταφραστικής διαδικασίας όπως αυτή ξετυλίγεται στο ερευνητικό πεδίο της *σημειωτικής της μετάφρασης*. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύει τη συμβολή της σημειωτικής στις μεταφραστικές σπουδές ερμηνεύοντας τις απόψεις των μεταφρασεολόγων για τη σημειωτική οι οποίες φαίνεται να εστιάζουν κυρίως στη συμβολή της οπτικής σημειωτικής στη μεταφραστική πράξη και λιγότερο άλλων υποπεδίων της. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί η γλωσσική διάσταση

της σημειωτικής προσέγγισης καθώς και να μελετηθούν τα όρια της οπτικής σημειωτικής στη μελέτη των μεταφραστικών πρακτικών ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται η επίδραση της σημειωτικής στην ελληνόφωνη μεταφρασεολογία, καθώς και τα υποπεδία της σημειωτικής στα οποία συγγράφηκαν μελέτες από ελληνόφωνους μεταφρασεολόγους.

Το κείμενο του *Ηλία Σπυριδωνίδη* «Κειμενική ανάλυση και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: από κείμενο σε χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση» ο οποίος εστιάζει στην περίπτωση της διασημειωτικής μετάφρασης του χώρου από ένα κείμενο σε χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση, κατόπιν κειμενικής ανάλυσης διαγλωσσικών μεταφράσεων περιηγητικών κειμένων. Ο Σπυριδωνίδης επισημαίνει ότι τα περιηγητικά κείμενα συχνά φέρουν πληθώρα γλωσσικών σημείων περιγραφής του χώρου και πιο συγκεκριμένα περιέχουν ονοματικές οντότητες όπως τοπωνύμια, οικωνύμια, κ.ά. Για τον σκοπό αυτό, παρουσιάζονται αναλυτικά τα στάδια ροής της εργασίας από την κειμενική ανάλυση έως την παραγωγή χάρτη, σε μια ενδεικτική μελέτη περίπτωσης ενός μεταφρασμένου κειμένου ταξιδιωτικής λογοτεχνίας της ιταλικής γραμματείας.

Η *Ελένη Χοντολίδου* στο κείμενό της με θέμα «Σημειωτική και διδασκαλία της λογοτεχνίας» πραγματεύεται τη δυσκολία κατανόησης της ποίησης. Η συγγραφέας πιστεύει ότι η σημειωτική θεωρία του Algirdas-Julien Greimas δύναται να συνεισφέρει θετικά στη διδασκαλία της λογοτεχνίας και ειδικότερα της ποίησης. Η πρόταση κατατίθεται σε μία εποχή που η σημειωτική δεν αποτελεί μία διαδομένη πρακτική –όπως στο παρελθόν– στον χώρο της λογοτεχνίας και αποτελεί ένα έναυσμα για προβληματισμό των μελετητών του συγκεκριμένου ερευνητικού χώρου αναφορικά με την αποτελεσματικότητά της.

Η *Κωνσταντίνα Ευαγγέλου* με το κείμενό της «Από το σημείο στο κείμενο» διερευνά τη σχέση του Luigi Pirandello με την ποιητική του *πολυφωνικού-διαλογικού* σύμφωνα με τον Μπαχτίν, μεταφέροντας τον αναγνώστη στο ερευνητικό πεδίο που δέχθηκε σημαντική επίδραση από τη σημειωτική, αυτό της λογοτεχνίας. Η συγγραφέας επισημαίνει ότι η σύγχρονη ιταλική κριτική εντοπίζει τη γραμμή που διαπερνά τους διακριβωμένους από τον Μπαχτίν άξονες που αφορούν τους ντοστογιεφσκικούς ήρωες και αφορά με τρόπο ανάλογο και αντίστοιχο τον ορισμό του πιραντελικού ήρωα και του πιραντελικού ύφους. Η Ευαγγέλου εξετάζει, επίσης, τη διαδρομή του Ιταλού συγγραφέα από το πολυφωνικό μυθιστόρημα (πρόζα) έως την πολυφωνική θεατρική γραφή με κύριες κειμενικές αναφορές τα έργα *Ο μακαρίτης Ματία Πασκάλ* και *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα*.

Η *Μαίη Κοκκίδου* στο κείμενό της «Σημειωτικοί-φιλοσοφικοί στοχασμοί για τη σιωπή στη μουσική» εστιάζει στη σχέση μουσικής και σημειωτικής, ένα ερευνητικό πεδίο που έχει ιστορία στο χώρο της IASS/AISS, της Διεθνούς Ένωσης Σημειωτικών Σπουδών, χωρίς όμως να έχει αφήσει ένα έντονο αποτύπωμα σε

αυτόν. Στο παρόν άρθρο η Κοκκίδου διερευνά την έννοια της σιωπής/παύσης στη μουσική ως εκφραστικό σχήμα, ως ένα συμβάν εξίσου 'ηχηρό' με τα συμβάντα που 'ακούμε', αναρωτώμενη εάν υπάρχει 'πραγματική' παύση τόσο σε επίπεδο δήλωσης όσο και συνδήλωσης. Σύμφωνα με την Κοκκίδου, στη ροή των μουσικών συμβάντων, οι παύσεις μπορεί να τονίσουν τις μουσικές ιδέες ή να υποδηλώσουν έννοιες όπως η υπομονή, η σοφία, η αιωνιότητα και ο θάνατος. Μέσα από παραδείγματα συνθετών (Mozart, Debussy, Cage, Takemitsu, Tavener, Górecki κ.ά.), διατυπώνει την υπόθεση ότι η μουσική σιωπή αναπαριστά τις μεταφυσικές διαστάσεις της ύπαρξης, ως ανάδυση και εξαφάνιση, δημιουργώντας μικρόκοσμους μυστηρίου.

Ο *Γεώργιος Δαμασκηνίδης* στο κείμενό του «Η σημειόσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας» μας μεταφέρει στο ερευνητικό πεδίο της σημειωτικής της εκπαίδευσης (edusemiotics). Προσπαθεί να αναδείξει την εκπαιδευτική αξία αυτής της ερευνητικής σημειόσφαιρας με βάση τις ιδέες του Eco για τη συνεχή σημείωση των σημείων (τα οποία μπορεί να πάρουν τη μορφή σκέψεων, ιδεών, μεθόδων, ερευνητικών μονοπατιών και ανατροφοδότησης), το σημειωτικό τετράγωνο της εκπαίδευσης του Pikkariainen (όπου απουσιάζει η δυαδική υπόσταση) και του σημειωτικού δικτύου των νομικών επιστημών του Benson (ως μια ένδειξη επέκτασης της έννοιας της σημειόσφαιρας). Για τον Δαμασκηνίδη, η σημειόσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ως μια ερευνητική σφαίρα η οποία ρυθμίζει τη συμπεριφορά του ερευνητή και καθορίζει τον τρόπο εξέλιξης της έρευνας και, κατά αναλογία, τον τρόπο με τον οποίο οι παιδαγωγοί μπορούν να αναδιαμορφώσουν τη σημειόσφαιρα κατά τη διάρκεια των πράξεών τους και των κοινωνικο-πολιτισμικών πρακτικών.

Οι *Μαρία Παπαδοπούλου* και *Ειρήνη Χρυσικού* στο κείμενό τους «Για αγοράκια ή κοριτσάκια; Η κατανόηση της σήμανσης χώρων υγιεινής από μικρά παιδιά» μελετούν την κατανόηση της σήμανσης χώρων υγιεινής από παιδιά μικρών ηλικιών μέσα από τα αποτελέσματα μίας μικρής έρευνας περίπτωσης με νήπια και προνήπια. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο συγγραφείς διερευνούν ποια σημεία είναι πιο εύκολα κατανοητά από τα παιδιά (σύμβολα, εικόνες ή μεικτά σημεία) και εάν οι διαδικασίες μεταφοράς ή μετωνυμίας γίνονται αντιληπτές από παιδιά μικρών ηλικιών, με δεδομένο ότι η ανάπτυξη της μη-κυριολεξίας στο λόγο και την εικόνα αναπτύσσεται με την ηλικία. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν έχουν καταγραφεί εκτεταμένες σημειωτικές έρευνες στην προσχολική ηλικία στον ελλαδικό χώρο.

Η *Ελένη Κάρτσακα* στο κείμενό της «Η Σημειωτική στην Εκπαίδευση και η εκπαίδευση στη Σημειωτική: η περίπτωση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου» εστιάζει σε ένα ερευνητικό πεδίο που δεν έχει τραβήξει το ενδιαφέρον των ερευνητών για εκτεταμένες μελέτες, αυτό της σημειωτικής προσέγγισης των εικαστικών τεχνών. Πιο συγκεκριμένα, η Κάρτσακα

αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα Νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών ενσωματώνουν την έρευνα του οπτικού νοήματος από μια σημειωτική σκοπιά προσεγγίζοντας την εικόνα όχι απλά ως μέσο μετάδοσης αισθητικής πληροφορίας αλλά και ως χώρο παραγωγής νοήματος. Η Κάρτσακα επισημαίνει ότι καθώς οι έφηβοι μαθητές μέσω της εικαστικής διδασκαλίας και της δυναμικής επαφής τους με τις νέες τεχνολογίες, αναπτύσσουν δεξιότητες διαχείρισης των κωδίκων του οπτικού συστήματος σε επίπεδο πρόσληψης, απόκρισης και δημιουργίας, δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται μόνο ως απλοί θεατές και καταναλωτές εικόνων, αλλά και ως συνειδητοί χρήστες και δημιουργοί οπτικών κειμένων.

4. Αντί επιλόγου

Η σημειωτική, ένα από τα δυναμικότερα και ελκυστικότερα ερευνητικά πεδία του προηγούμενου αιώνα, φαίνεται ότι όχι μόνο κατάφερε να επιβιώσει, αλλά να επηρεάσει και νέα ερευνητικά πεδία. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και η ανάδειξη των ελάσσονων αισθήσεων, κυρίως της αφής, ως καθοριστικών παραγόντων στην καθημερινή επικοινωνία επέτρεψε να εκτιμηθεί καλύτερα η σημειωτική θεωρία και να υιοθετηθεί, είτε μέρος της είτε στο σύνολό της και από άλλα ερευνητικά πεδία, όπως συμβαίνει σήμερα στα πεδία της εκπαίδευσης, της μετάφρασης και της ψηφιακής επικοινωνίας.

Η ανάπτυξη των σημειωτικών σπουδών είναι εμφανής και στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο και, σίγουρα, η πρόωρα χαμένη συνάδελφος μας Αναστασία-Χαρίκλεια Χριστοδούλου, στην οποία η Ελληνική Σημειωτική Εταιρία χρωστά πολλά και στην οποία αφιερώνεται ο παρών συλλογικός τόμος, θα είχε πολλά να συνεισφέρει στην προσπάθεια αυτή για την οποία είμαστε σίγουροι ότι θα ήταν περήφανη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

-
- Cobley, P. & Randviir, A. (2009). Introduction: What is socioemiotics. *Semiotica* 173(1), 1-39.
- Pelkey, Jamin, ed. (2022). *Bloomsbury Semiotics*. 4 volumes. London: Bloomsbury Publishing.
- Κουρδής, Ε. 2020. *Σημειωτική και μετάφραση: από τη σημείωση στη διασημειωτικότητα*. Αθήνα: Καρδαμίτσας-Ιντιστούτο του Βιβλίου.
- Λαγόπουλος, Α.-Φ. & Κ. Boklund-Λαγοπούλου (2016). *Θεωρία Σημειωτικής: η παράδοση του Ferdinand de Saussure*. Αθήνα: Πατάκης.

- Λαγόπουλος, Α.-Φ., Κ. Boklund-Λαγοπούλου, & Θ. Παπαϊωάννου (1982). Ανασκόπηση της σημειωτικής στην Ελλάδα: ο φορμαλισμός, η ψυχανάλυση και ο ιστορικός υλισμός. *Σύγχρονα Θέματα* 14: 64-78.
- Σετάτος, Μ. (1977). *Εισαγωγή στη σημειολογία και σημασιολογία*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Χαλεβελάκη, Μ. (2010). *Μια εισαγωγή στη σημειολογία: Θεωρία και εφαρμογές* (επιμ. Α. Παπουτσά). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

I. Το πλαίσιο της ανάμνησης

Ημερίδα
αφιερωμένη στην
Αναστασία-Χαρίκλεια
Χριστοδούλου





Αναστασία Χριστοδούλου: εκπαίδευση, αξίες και σημειωτική

Ιφιγένεια Βαμβακίδου

Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαίδευσης Α.Π.Θ.

ibambak@nured.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/y2qd-q953>

Περίληψη

Για τη διαδρομή της σημειωτικής στην Ελλάδα, εστιάζουμε στο έργο της Αναστασίας Χριστοδούλου που μάς πρόσφερε το (2012) ως μια πρωτότυπη, συγκροτημένη ανάλυση, για μια επιστημονική τεκμηρίωση των αρχών, που καθορίζουν και διαμορφώνουν τις αξίες στη μετανεωτερική εκπαίδευση. Η πλούσια βιβλιογραφική επισκόπηση και οι συγκεκριμένες αναφορές στις θεωρίες των αξιών, στον ορισμό και στο σκοπό της αξίας σε συνάρτηση με την παιδεία, την εκπαίδευση και την κοινωνία αναδεικνύουν το έργο των κλασικών και μοντέρνων φιλοσόφων και διανοητών εστιάζοντας στη νοηματική και σημασιολογική δομή των «κειμένων κατοχύρωσης της εκπαίδευσης». Επιπροσθέτως, παρουσιάζουμε τις ερευνητικές συνεργασίες μαζί της στο πεδίο των μεταπτυχιακών και διδακτορικών μελετών.

Λέξεις κλειδιά: Σημειωτική, Εκπαίδευση, Ιστορικές Σπουδές



Αντί προλόγου

Στο ποίημα αυτό, που ανήκει στην πρώτη ενότητα της συλλογής, Ελεγεία και σάτιρες (1927), ο Καρυωτάκης χρησιμοποιεί ελευθερωμένο στίχο.

Σαν δέσμη από τριαντάφυλλα είδα το βράδυ αυτό.
Κάποια χρυσή, λεπτότατη στους δρόμους ευωδιά.
Και στην καρδιά αιφνίδια καλοσύνη.
Στα χέρια το παλτό, Στ' ανεστραμμένο πρόσωπο η σελήνη.
Ηλεκτρισμένη από φιλήματα θα 'λεγες την ατμόσφαιρα.
Η σκέψις, τα ποιήματα, βάρος περιττό.
Έχω κάτι σπασμένα φτερά. Δεν ξέρω καν γιατί μας ήρθε το καλοκαίρι αυτό.
Για ποιαν ανέλπιστη χαρά, για ποιες αγάπες, για ποιο ταξίδι ονειρευτό.

Κ.Γ. Καρυωτάκης (2009). Επιμ. Γ. Σαββίδης. *Ποιήματα και πεζά*: Αθήνα: Εστία.

Εισαγωγικά

Η συγγραφέας, πανεπιστημιακός και φίλη Αναστασία Χριστοδούλου, καθηγήτρια της φιλοσοφικής σχολής του ΑΠΘ, απεβίωσε το 2020. Στην ακαδημαϊκή της ζωή ανέδειξε τη σημειωτική και τις πολιτισμικές αναλύσεις σε προπτυχιακό, μεταπτυχιακό και διδακτορικό πεδίο μεταφέροντας τα αποτελέσματα των ευρωπαϊκών και διεθνών ερευνών τόσο σε γλωσσικό, αλλά και πολυτροπικό υλικό. Ειδικότερα για τη διαδρομή της σημειωτικής στην Ελλάδα, εστιάζουμε στο έργο που μάς πρόσφερε το (2012) ως μια πρωτότυπη, συγκροτημένη ανάλυση, για μια επιστημονική τεκμηρίωση των *αρχών*, που καθορίζουν και διαμορφώνουν τις αξίες στη μετανεωτερική εκπαίδευση. Η πλούσια βιβλιογραφική επισκόπηση και οι συγκεκριμένες αναφορές στις θεωρίες των αξιών, στον ορισμό και στο σκοπό της αξίας σε συνάρτηση με την παιδεία, την εκπαίδευση και την κοινωνία αναδεικνύουν το έργο των κλασικών και μοντέρνων φιλοσόφων και διανοητών εστιάζοντας στη νοηματική και σημασιολογική δομή των «κειμένων κατοχύρωσης της εκπαίδευσης».

Η συγγραφέας, με επιστημονική ορθότητα και *σημειωτική φαντασία* επιλέγει τα εθνικά νομικά, συνταγματικά κείμενα (1975-) που ορίζουν τον σκοπό της Παιδείας και παράλληλα, το διεθνές κείμενο από την Έκθεση της Unesco¹, (η οποία ιδρύθηκε το 1945 στις στάχτες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου) ως σημείο-κείμενο-πρόταση για το πέρασμα από το παραγωγικό μοντέλο ανάπτυξης στο μοντέλο της ηθικής και του κώδικα αξιών. Από τη «μαθηματική» κοινωνικοσημειωτική ανάλυση προκύπτουν ο εθνικός, ηθικός, φυσικής αγωγής και θρησκευτικός κώδικας επιβεβαιώνοντας τις σχέσεις μετασηματισμού στα κείμενα ανάλυσης: *δεν υπάρχει κάποιος επιβεβλημένος, γραμμικός τρόπος μετάβασης από ένα στοιχείο της διαδικασίας σημείωσης σε άλλο. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα στοιχεία συνυπάρχουν: τα σημεία χρησιμοποιούνται στη συγκεκριμένη (concrete) αναπαράσταση του προβλήματος για να «αιχμαλωτίσουν» τις σημαντικές, αμοιβαίες σχέσεις* (Langer, 1955).

Η επιστημονική μελέτη των δημόσιων, επίσημων, εθνικών κειμένων περί παιδείας προσφέρει πλούσιο ερευνητικό και εκπαιδευτικό ενδιαφέρον στους ενεργούς πολίτες και εκπαιδευτικούς, γιατί απευθύνεται στην κριτική σκέψη και πρόσληψη του υλικού *versus* στον *εξορθολογισμό της εκπαίδευσης που συνδέεται οργανικά με την εργαλειακή/θετικιστική αναμειγυμένη με εκδοχές της σύγχρονης Κυβερνητικής ανάγνωση* (Beck, 1998). Η εσωτερική αφηγηματική συνοχή του συνολικού πονήματος και η έμφαση στη μεθοδολογική και θεωρητική τεκμηρίωση καλύπτει ένα σημαντικό ελληνικό βιβλιογραφικό κενό. Η διάρθρωση του βιβλίου και η συ-

1. Delors J. (2002). *Εκπαίδευση, ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*. Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα υπό την προεδρεία του J. Delors, UNESCO. Μτφρ. Ομάδα εργασίας του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας. Αθήνα: Gutenberg, XXXX

νεπής επισκόπηση στο πεδίο της εκπαιδευτικής πολιτικής με κεντρικό άξονα τα θεσμικά κείμενα εκπαιδευτικής πολιτικής στον ελληνικό και διεθνή χώρο, το ίδιο το ερευνητικό υλικό προσφέρει μια καινοτόμο έρευνα μεταφέροντάς μας από το εθνικό στο διεθνές εκπαιδευτικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Οι αξίες στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση, η εκπαίδευση των αξιών, οι κώδικες και οι μαθηματικές σχέσεις, οι σύγχρονες αναγνώσεις και αναφορές στην κλασική αρχαιότητα, η ανάδειξη της ηθικής αποτελούν βασικές «λέξεις κλειδιά» στη θεματική του έργου. Στόχος του έργου είναι ο προβληματισμός μας για την ολιστική ανάπτυξη του ανθρώπου, για τον νέο ρόλο της εκπαίδευσης στην οικονομία και στην παραγωγή, για τον πολιτισμό ως περιβάλλον και αιεφόρο ανάπτυξη, για το κοινό μέλλον και τον σεβασμό στη ζωή.

Η εκπαίδευση, έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, είναι προϊόν ενός μεγάλου ταξιδιού που δεν έχει βρει ακόμη τον προορισμό του. Οι αλλαγές σε τοπικό και διεθνές επίπεδο, λόγω της επιρροής από πολλαπλούς παράγοντες, κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής φύσης μετασχηματίζουν και τις εκπαιδευτικές αξίες. Οι Διεθνείς Οργανισμοί διαμορφώνουν τη διεθνή μεταρρυθμιστική εκπαιδευτική πολιτική με πολλούς προβληματισμούς (Gellet 2010: 163-178).

Η τρέχουσα ανακατεύθυνση της εκπαίδευσης σε διεθνές επίπεδο προτείνει τη δημιουργία συνθηκών μέσα σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον με στόχο την ανάπτυξη και τη συσχέτισή της με την ποιότητα ζωής και την ευημερία (wellbeing). Πρόκειται για μια εκπαίδευση, η οποία βασίζεται και προωθεί τις αξίες, το όραμα της οποίας είναι η διάσωση του πλανήτη ως παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές (Delors 2002: 99-121).

Σημειώνουμε την ιδιαίτερη αφιέρωση της Χριστοδούλου, στον Antony Strano (2011)

Seeking silence... Silence, deep inner silence, opens the pathways to spiritual self-discovery. This title provides a practical toolkit for escaping the clashing sounds of everyday life. Through gentle insights and guided meditations, it provides a quiet space for making mindful choices and learning to enjoy the profound benefits of tranquillity.

Στο έργο και στη ζωή της, η Αναστασία Χριστοδούλου υποστήριξε την τεκμηρίωση και την ανάλυση των αξιών αποδίδοντας έμφαση α) στις γνωστικές ή επιστημονικές, θεωρητικές (δύναμη, δίκαιο, γνώση, αλήθεια), β) κοινωνικές (αγάπη), αισθητικές ή καλλιτεχνικές (ωραίο ή καλό). Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδει στις κοινωνικές αξίες ως δικαιώματα ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, ως ισότητα, ως δικαιοσύνη, ως ελευθερία, ως εθνική υπερηφάνεια και γ) στις προσωπικές αξίες ως τιμότητα και υπευθυνότητα, στην προσωπική ηθική ως φροντίδα για τον άλλο, ως σεβασμό στην αυτονομία του άλλου, ως αξιοπιστία, ως τιμότητα, ως εμπιστοσύνη, ως υπακοή στο νόμο, ως αισθήματα δικαίου και αμεροληψίας.

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, μπορούν να αξιοποιηθούν μέσα από διεπιστημονικές συνεργασίες νομοθετών, παιδαγωγών, κοινωνιολόγων, σχεδιαστών αναλυτικών προγραμμάτων, εκπαιδευτικών και ανθρωπολόγων, ώστε οι μετασχηματισμοί στην εκπαίδευση να στοχεύουν σε πολίτες του μέλλοντος με αξίες (Σουβατζή, 2013).

Μεθοδολογικά

Η Χριστοδούλου αξιοποίησε στα μαθήματά της, το θεώρημα του Greimas για τον ανθρώπινο κόσμο της σημασίας, που στο μέτρο που δεν σημαίνει, δεν είναι ανθρώπινος. Η έρευνα της σημασίας είναι το πεδίο, όπου οι επιστήμες του ανθρώπου συναντιούνται. Στη βάση αυτής της προβληματικής η Χριστοδούλου προώθησε συστηματικά το διεπιστημονικό πεδίο, τη Γενική Σημαντική (ή Σημασιολογία), που δεν ταυτίζεται με τη «σημασιολογία» της παραδοσιακής Γλωσσολογίας, αλλά συνιστά μια καθολική επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου.

Αυτή την επιστημολογία επεξεργάστηκε και δίδαξε στα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα, όπου συνεργαστήκαμε σε διπλωματικές και διδακτορικές εργασίες. Ο Greimas (1917-1992), ήταν Λιθουανός επιστήμονας, που έγραψε το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς του στη Γαλλία. Θεωρείται, μαζί με τον Barthes, ο πιο επιφανής από τους Γάλλους σημειολόγους. Με την εκπαίδευσή του στη δομική γλωσσολογία, πρόσθεσε στη θεωρία της σημασιολογίας, την πλαστική σημειωτική, και έθεσε τις βάσεις για την παρισινή σημειωτική σχολή. Μεταξύ των σημαντικότερων συνεισφορών του Greimas στη σημειωτική, είναι οι έννοιες της ισοτοπίας, του ενεργητικού μοντέλου, του αφηγηματικού προγράμματος και της σημειωτικής του φυσικού κόσμου. Ερεύνησε επίσης τη λιθουανική μυθολογία και την πρωτοϊνδοευρωπαϊκή θρησκεία και είχε επιρροή στη σημειωτική λογοτεχνική κριτική (Greimas, 1966[1983]).

Ο θαυμασμός της Χριστοδούλου στο έργο των Λαγοπούλου και Μπόκλουντ εντοπίζεται σε όλο το έργο της με κυρίαρχο το βιβλίο για τη *Σημειωτική και σχολικά εγχειρίδια. Οι έννοιες του χώρου και του χρόνου στα εγχειρίδια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης* (2007). University Studio Press. Το βιβλίο είναι προσανατολισμένο στην κειμενική ανάλυση με τη χρήση της σημειωτικής ως μεθοδολογικού και τεχνικού εργαλείου με την προσθήκη ποσοτικής επεξεργασίας δεδομένων. Αντικείμενο της έρευνας είναι η σημειωτική ανάλυση του κειμένου και της εικόνας στα εγχειρίδια της Ιστορίας και των Θρησκευτικών της τρίτης τάξης της ελληνικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, για το σχολικό έτος 1995-96. Το έργο αυτό αποτελεί μία συστηματική εφαρμογή σημειωτικής ανάλυσης κειμένου και εικόνας σε σχολικά εγχειρίδια και φιλοδοξεί να αποτελέσει τη βάση για μια συγκριτική μελέτη για τα νέα πλέον σχολικά εγχειρίδια στην ελληνική εκπαίδευση, αλλά και ένα παράδειγμα ανάλυσης εφαρμογής της σημειωτικής σε διάφορα επιστημονικά πεδία.

Η ανάλυση στηρίζεται κυρίως στη σημειωτική της Σχολής του Παρισιού, του Greimas. Η σημειωτική ανάλυση εστιάζεται στο συστηματικό εντοπισμό όλων των κωδίκων (σημασιολογικά μικρο-πεδία) που διέπουν τις αφηγήσεις των εγχειριδίων και στην ανάλυση κύριων χαρακτηριστικών των εικόνων που τις συνοδεύουν. Πρόκειται για το συνδυασμό ποιοτικής σημειωτικής ανάλυσης με λεπτομερειακά στατιστικά στοιχεία. Στα επιμέρους συμπεράσματα για κάθε εγχειρίδιο, παρουσιάζονται η τυπολογία του χρόνου και του χώρου, η σχέση του χώρου με τους άλλους κειμενικούς κώδικες και το είδος της σχέσης των εικόνων με το κείμενο.

Οι Λαγόπουλος και Μπόκλουντ ήδη από το 1980 στο αφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω* (αρ. 71/15-6-1983) μάς δίδαξαν τη σημειωτική, που εξετάζει τη δομή και τη λειτουργία των συστημάτων νοήματος, από τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική στον κινηματογράφο και την τηλεόραση, στο ρούχο, στα αντικείμενα και την καθημερινή συμπεριφορά, στην αρχιτεκτονική και τον αστικό χώρο. Με άλλα λόγια, είναι μία θεωρία του πολιτισμού και αποτελεί πάντοτε ιδιαίτερο κεφάλαιο στις σύγχρονες ανθολογίες των πολιτισμικών σπουδών. Συγχρόνως, επειδή οι ατομικές και συλλογικές ταυτότητες σχηματίζονται στο πλαίσιο της κοινωνικής και πολιτισμικής επικοινωνίας, η σημειωτική είναι αναπόσπαστο μέρος της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας.

Οι συγγραφείς επέλεξαν να παρουσιάσουν, μεταξύ των διαφόρων σημειωτικών κατευθύνσεων, την «κλασική» ευρωπαϊκή σημειωτική, ευέλικτο προϊόν της επίκαιρης και ριζοσπαστικής δομικής γλωσσολογίας του Ferdinand de Saussure. Μετά από μία σύντομη επισκόπηση της ιστορικής εξέλιξης του πεδίου και των διαφόρων σχολών της σημειωτικής, αναλύεται εκτενώς η θεωρία της γλώσσας ως συστήματος, η οποία είναι μία θεωρία του σημείου. Ακολουθεί η επέκτασή της στη θεωρία της αφηγηματολογίας, με βάση τις εργασίες της Σχολής του Παρισιού και Greimas, η οποία είναι πλέον μία θεωρία του κειμένου. Αυτή τη σημειωτική ως μία από τις σημαντικές σχολές του εικοστού αιώνα, που δεν είναι ένα στενά οροθετημένο επιστημονικό πεδίο, αλλά επεκτείνεται σε έναν εξαιρετικά ευρύ επιστημονικό χώρο δίδαξε και η Χριστοδούλου. Ως μεθοδολογικό εργαλείο διαχύθηκε και αφομοιώθηκε από όλες τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, και είχε αντίκτυπο ακόμα και σε μερικές φυσικές επιστήμες (Λαγόπουλος, 2005).

Στη θεματική του πολιτισμού, η Χριστοδούλου ακολουθεί και τις θέσεις του Έκο (1994) για τη σχέση πολιτισμού και κοινωνικής δομής ως σχέση σημασιολόγησης. Στο πεδίο αυτό, η σημειωτική μελετά κάθε πολιτισμική διαδικασία ως διαδικασία επικοινωνίας. Το σύνολο του πολιτισμού μπορεί να μελετηθεί ως επικοινωνιακό φαινόμενο, που στηρίζεται σε συστήματα σημασίας. Κάθε σύστημα σημασίας αποτελεί ένα ξεχωριστό κείμενο που λειτουργεί ως αυτόνομη σημειωτική κατασκευή. Το να υποτάξουμε το σύνολο του πολιτισμού *sub specie semiotica*, δεν σημαίνει πως ο πολιτισμός είναι μόνο σημασία και επικοινωνία, αλλά πως

μπορεί να κατανοηθεί πιο στοχευμένα. Η Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου (1983), σημειώνει ότι σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία, εντοπίζουμε συστήματα σημασίας και μέσω των συστημάτων αυτών, προσλαμβάνουμε τον κόσμο και τον ρόλο μας. Ως συστήματα σημασίας ορίζονται η μυθολογία και η κοσμολογία, οι θρησκευτικές τελετές, τα ήθη και τα έθιμα, η ενδυμασία, οι αφηγήσεις και η ποίηση, η τέχνη, η μουσική, το θέατρο, οι χειρονομίες και εκφράσεις του προσώπου, οι στάσεις του σώματος, η οργάνωση του χώρου και η γλώσσα.

Όσον αφορά τη δική μας ερμηνευτική χρήση και αξιοποίηση της σημειωτικής στο πεδίο της ιστορικής έρευνας, ακολουθήσαμε τις θέσεις του Λαγόπουλου και της Χριστοδούλου. Ειδικότερα αναζητήσαμε τη συνάντηση της σημειωτικής με τον μαρξισμό:

οι αστοί ιδεολόγοι αποφεύγουν να αρνηθούν άμεσα τη βάση του Μαρξισμού ως τη θεωρία της υπεραξίας, της εκμετάλλευσης, της ιδιοποίησης από τους καπιταλιστές της απλήρωτης δουλειάς των εργατών/τριών. Προσπαθούν να την αρνηθούν έμμεσα κυρίως με την υποβάθμιση του ρόλου της εργατικής τάξης. Ωστόσο η θεωρία της εκμετάλλευσης είναι επιστημονικά θεμελιωμένη και φωτίζει όλα τα ζητήματα της πολιτικής οικονομίας.

Ακολουθώντας επίσης τις θέσεις του Έκο, για την αξία της χρήσης, την ανταλλακτική αξία, τον μισθό και την υπεραξία, διαβάζουμε ότι:

είναι δυνατόν να θεωρήσουμε την ανταλλαγή αγαθών ως σημειωτικό φαινόμενο... επειδή η αξία χρήσης των αγαθών κατ' αυτήν την ανταλλαγή μεταμορφώνεται στην ανταλλακτική τους αξία –και επομένως επιτελείται μια διαδικασία σημασιοδότησης ή συμβολισμού, η οποία αργότερα τελειοποιείται με την εμφάνιση του χρήματος... (Έκο, 1994: 52).

Ο Κάππος (1999) υποστήριξε ότι η ανάλυση του Μαρξ δείχνει ότι το σημειωτικό διάγραμμα, που διέπει μια καπιταλιστική κοινωνία διαφοροποιεί τόσο την αξία Εργασίας όσο και την ανταλλακτική αξία, που είναι αμοιβαία ισοδύναμες, από την αμοιβή του εργάτη, που εκτελεί το ΑΕ. Αυτό το χάσμα ανάμεσα στην ΑΕ, στην ΑΑ και στην αμοιβή αποτελεί την υπεραξία. Έτσι ο Έκο, εκφράζει τη θεωρία της εκμετάλλευσης με σημειωτικούς όρους και η σημειωτική δεν αναιρεί τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Το υποκείμενο της σημείωσης δεν μπορεί να οριστεί έξω από τις ιστορικές και κοινωνικές του προϋποθέσεις και ανεξάρτητα από την ατομική συγκρότηση, διαμορφώνεται συλλογικά, στο πλαίσιο συστημάτων σημασίας που το ίδιο παράγει (ως συλλογικότητα).

Ο Burgin γράφει ότι, μεταξύ διαφόρων ομιλιών «ο Μαρξισμός και η ψυχανάλυση, η τελευταία ειδικά αντλημένη από το έργο του Jacques Lacan, διαθέτουν την

πιο πληροφορημένη (μεταστρουκτουραλιστική) σημειωτική για να συλλάβουν τις επενέργειες της ιστορίας και του υποκειμένου πάνω στην παραγωγή σημασίας» (Burgin 1982, 144-5). Ο Strinati (1995) ισχυρίστηκε ότι η σημειωτική είχε χρησιμοποιηθεί για να κάνει τη μαρξιστική θεωρία ιδεολογίας λιγότερο ντετερμινιστική και οργανική. Μια άλλη παραλλαγή της σημειωτικής είναι Φουκωική – που δίνει έμφαση στα «αποτελέσματα ισχύος των διαλογικών πρακτικών. Είναι οπωσδήποτε δίκαιο να σημειώσουμε ότι πολλές από τις επικρίσεις της σημειωτικής πήραν τη μορφή της αυτοκριτικής αυτών που την ασκούσαν.

Στο πεδίο αυτών των προβληματισμών για την ιστορική έρευνα στη Δημόσια Ιστορία, συνεργαστήκαμε με τη Νατάσα Χριστοδούλου και τον κοινωνιολόγο Αργύρη Κυρίδη σε πολλές μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες, αλλά και σε διατριβές αξιοποιώντας τον οπτικό ιστορικό γραμματισμό και τη Δημόσια Ιστορία². Συγκεκριμένα αναζητήσαμε σε σχολικά εγχειρίδια, σε αφίσες και σε αρχεία εφημερίδων και περιοδικών, τις ιστορικές και πολιτικές σημάνσεις εφαρμόζοντας την προεικονογραφική, εικονολογική και σημειωτική ανάλυση.

Ενδεικτικά σημειώνουμε την έρευνά μας για *τη νεοελληνική ταυτότητα στις φιλελληνικές οπτικές μαρτυρίες (19^{ος} αιώνα), από την αντιληπτική ομοιότητα προς τις εννοιολογικές ομοιώσεις*. Στην ιστορική ζωγραφική του 1821 παρατηρείται η διερεύνηση της ψυχολογίας της πίστης, η οποία μεταβιβάζεται από το θείο στην πατρίδα και ιδεολογικοποιεί τα ιστορικά γεγονότα ώστε να υπερτονίζεται η ισχύς των συλλογικών αυταπατών. Έτσι προβάλλεται η ανάγκη διατήρησης της εθνικής ευταξίας, την οποία ορίζουν αφενός το αίσθημα της τιμής, της φυλετικής καθαρότητας, της εθνικής ομαδοποίησης και αφετέρου τα αισθήματα της αντιπαλότητας, της εχθρότητας, της άμυνας, των διπολικών, δυαδικών σχέσεων και συναισθημάτων. Η σημειωτική μάς προσφέρει ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πεδίο, τους όρους για μια πρακτική διερεύνηση στο χώρο των ιδεολογικών μαθημάτων, της ιστορίας και των θρησκευτικών, όπως αυτά έχουν καθιερωθεί στη συνείδηση των μαθητών και των διδασκόντων. Οι σιωπηρές, συμπαραδηλωτικές ιδεολογικές κατευθύνσεις των ιστορικών πορτρέτων και των αφηγήσεων του πολέμου, μέσα από την ακαδημαϊκή ιστορική εικόνα και τη συγκεκριμένη ευρωκεντρική επιλογή της εικόνας δεν προέρχονται άμεσα από το ιστορικό σημείο, το ιστορικό δρώμενο ως πραγματικό συμβάν, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία και η εκπαιδευτική κοινότητα το χρησιμοποιεί και το αξιολογεί. Το ζήτημα για την ύπαρξη καθαρής καταδήλωσης ή απλώς κυρίαρχης συμπαρα-

2. Βαμβακίδου, Ι. (2005). Βαμβακίδου, Ι., Κυρίδης, Α. (2008). Karintzaidis, N., Christodoulou, A., Kyridis, A., Vamvakidou, I. (2016). Papoutzis, L., Christoudoulou, A., Vamvakidou, I., Kyridis, A. (2016). Papoutzis, L., Vamvakidou, I., Christodoulou, A., Solaki, A. (2014). Tziamtzi, Ch., Kyridis, A., Vamvakidou, I., Christodoulou, A. & Zagkos, Ch. (2015). Vamvakidou, I. (2013). Vamvakidou, I., Fotopoulos, N., Solaki, A., Vasileiadis, G. (2019). Ανδρέου, Α. & Βαμβακίδου, Ι. (2006). Βαμβακίδου, Ι., Χριστοδούλου, Α., Βαζούρα, Ζ., Σολάκη, Α. (2014).

δήλωσης (Thwaites 1994: 63 & 75) μπορεί να μεταφραστεί σε όρους ιστορικής αντικειμενικότητας και ιδεολογικής φόρτισης τόσο στο περιεχόμενο όσο και στο ύφος των εικαστικών μαρτυριών, η οποία στη συνέχεια ταυτίζεται με την κυρίαρχη, εθνική, ηγεμονική μαθητική ομάδα.

Τα ερωτήματα, τα οποία προκύπτουν στην προσπάθεια μιας κοινωνικής σημειωτικής ανάγνωσης των εικαστικών μαρτυριών για τις ερευνήτριες/τους ερευνητές και κυρίως για τις δασκάλες και τους δασκάλους της Ιστορίας μπορούν να προσανατολιστούν προς τις υποκειμενικές πλευρές της σημασιοδότησης και προς την πρακτική, αισθητική ιδεολογική χρήση τους.

Στην ιστορική έρευνα, το εικαστικό έργο ως πρωτογενής ή/και δευτερογενής ιστορική μαρτυρία, η οποία έχει υποβληθεί σε εξωτερική και εσωτερική κριτική (Cohen & Manion 2000: 85-87) συνιστά ένα ποιοτικό και συμβολικό υλικό, το οποίο μετά τη συνομιλία με τους δημιουργούς αποκαλύπτει τις σχέσεις της τέχνης με την τεχνική στη διπλή κλίμακα –κάθετα και οριζόντια, ως έμπνευση και ως δεξιότητα. Η τέχνη κάθε εποχής τείνει να εξυπηρετεί τα ιδεολογικά συμφέροντα της ηγεμονικής τάξης και κουλτούρας (Βώρος 1993) και κατ' ακολουθία οι τρόποι όρασης του κόσμου καθορίζονται από τη στάση απέναντι στην ιδιοκτησία και στην ανταλλαγή (Berger 1972: 90). Οι ζωγράφοι μορφοποιούν σημεία, αλλά η κυριαρχία του αισθητικού κώδικα και η έμφαση που δίνεται στο κυριολεκτικό, στο μορφολογικό κώδικα εκφράζουν τη χρήση και τη λειτουργία του αναπαριστάμενου.

Πρόκειται για την αισθητική σημείωση, η οποία ορίζεται «ως τάση για απόκλιση από το κοινωνικό σημείο αναφοράς είτε ως τάση για σύγκλιση προς αυτό» (Καμπουρίδης 1986: 473-485) και εντοπίζεται σήμερα στον πολιτισμό της εικόνας στο δίπολο κουλτούρα/ τεχνικός πολιτισμός (Braudel 2002: 51-60). Παρόμοια αναλύσαμε τα δημόσια μνημεία εφαρμόζοντας τη σημειωτική ανάλυση, γιατί το ταφικό, ιστορικό μνημείο συνδέεται με την πολιτική, στρατιωτική και θρησκευτική ιστορία. Τα μνημεία, οι τοποθεσίες και τα αποτυπώματα, που αναπαριστάνουν δομούνται ως ενέργειες και πράξεις στο χώρο, μετασχηματίζονται και συμβολοποιούνται ως ιστορικός τόπος, ιστορική πόλη, ως ενδείκτης για μια πόλη-μουσείο. Η σύγχρονη μνημειακότητα τόσο ως χωρική, αλλά και ως αισθητική εμπειρία αποκτά ενδιαφέρον ως «ενδιάμεσος» ή «μεταβατικός» αστικός χώρος, που διαχέει νοήματα και αναπτύσσει εξαρτήσεις με το παρελθόν και το μέλλον της πόλης.

Η συνύπαρξη του πλανητικού με το εθνικό-τοπικό στη σύγχρονη πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης συνθέτει μια δυναμική, διαλεκτική λογική με αποτέλεσμα την πολιτικοποίηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας και τη διαμόρφωση αντίρροπων τάσεων. Το αξιακό υπόβαθρο, οι σκοποί, το γνωστικό και ιδεολογικό περιεχόμενο, οι διδακτικές πρακτικές του μαθήματος της Ιστορίας ασκούν σημαντικό ρόλο στην εγγραφή ή/και την επιβολή της φυλετικής και εθνοπολιτισμικής κοινότητας στην ατομικότητα. Η επιστημολογική, θεματολογική και μεθοδολογι-

κή πολυμέρεια που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ιστοριογραφία από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αντιπαράθεση της κοινωνικής, συνολικής και «από τα κάτω» ιστορίας με τη νέα πολιτισμική ιστορία καθώς επίσης και στις επιδράσεις από τη γλωσσική στροφή, τον μεταδομισμό.

Στο πεδίο της νέας πολιτισμικής ιστορίας (υπό την επίδραση των Barthes, Foucault, Derrida, White), η Ιστορία ορίζεται ως παρελθοντικό γεγονός, που διαμεσολαβείται από τις γραπτές ιστορικές πηγές, ενώ ως μορφή γνώσης αποτελεί έναν ιδιαίτερο και αυτοτελή λόγο (discourse). Η ιστορική επιστήμη εξακολουθεί να ποδηγετείται από την πολιτική ιδεολογία και την εθνική μυθολογία, έτσι ώστε να συγκροτείται επιλεκτικά το εθνικό αφήγημα. Σ' αυτό το πεδίο ο ιδεολογικός ή ο παραδοσιακός ιστορικός λόγος με ψευδοϊστορικές διαστάσεις, συγκαλύψεις και εξιδανικεύσεις του ιστορικού παρελθόντος διαμορφώνει αναγωγές επιλεγμένων όψεων, ηρωοποιήσεις, συμβολισμούς και ιερά ταμπού (Βαμβακίδου, 2006).

Η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια, την οποία υποστήριξε η Αναστασία Χριστοδούλου, αποκαλύπτει ότι στη σύγχρονη εποχή παρά το γεγονός ότι η Ιστορία έχει εν μέρει αντικαταστήσει τη μυθολογία, επιτελεί την ίδια λειτουργία, διότι με κέντρο το έθνος παράγονται νέοι μύθοι καταγωγής και γενεαλογίας. Η ιστορική αφήγηση χρησιμοποιείται ως μια ηγεμονική μορφή συλλογικής μνήμης και λήθης και ενσωματώνεται στο λόγο των διδασκόμενων με αποτέλεσμα να συγχέεται αρχικά η ιστορία με το μύθο και αργότερα να συρρικνώνεται η διεύρυνση της θεματολογίας του μαθήματος προς τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους των ιστορικών φαινομένων. Σε κάθε στιγμή, η παρουσίαση ενός γεγονότος έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από το ίδιο το γεγονός, αφού οι σκέψεις και οι ενέργειες μας σχετικά μ' αυτό διαμορφώνονται με βάση τη συμβολική παρουσίασή του και όχι το ίδιο το συγκεκριμένο συμβάν. Μετά τη Σχολή των Annales (Braudel, 2002) οι ιστορικοί στο πεδίο διεύρυνσης των ιστορικών πηγών εντοπίζουμε στις καλλιτεχνικές πρωτοπορίες μοντέλα τέχνης και ζωής με αντιστασιακό χαρακτήρα στη διάσταση ενός κοινωνικού επεμβατικού οράματος.

Πολλά από τα θεωρητικά δεδομένα της Σχολής των Annales είναι συγγενικά με αυτά της Νέας και της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας ως διεπιστημονικής προσέγγισης της πολιτισμικής αλλαγής. Η αντίληψη του πολιτισμού ως συστήματος με δομές και η απόπειρα να δοθεί μια συνολική απάντηση στα ερωτήματα τι, που, πότε, γιατί, πως; μάς οδηγούν στην κοινωνική σημειωτική ανάλυση.

Βιβλιογραφία

-
- Barthes, R. (1973). *Μυθολογίες-μάθημα*. Μετάφρ. Κ. Χατζηδήμου. Αθήνα: Κέδρος.
 Beck, Ulf. (1998) *Τι είναι Παγκοσμιοποίηση. Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*. Μετάφρ. Γ. Παυλόπουλος. Αθήνα: Καστανιώτη.

- Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. London: Penguin books.
- Braudel, F. (2002). *Η Γραμματική των Πολιτισμών*. Μετάφρ. Αρ. Αλεξάκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Burgin, V. (Ed.) (1982): *Thinking Photography*. London: Macmillan.
- Cohen, L. & Manion L. (2000). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Μετάφρ. Χ. Μητσοπούλου, Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Delors, J. (2002). *Εκπαίδευση, ο θησαυρός που κρύβει μέσα της. Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την εκπαίδευσης στον 21^ο αιώνα υπό την προεδρεία του J. Delors, UNESCO*. Μτφρ. Ομάδα εργασίας του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας. Αθήνα: Gutenberg.
- Greimas, A. (1966 [1983]) *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. Μετάφρ. Daniele McDowell, Ronald Schleifer και Alan Velie. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.
- Karintzaidis, N., Christodoulou, A., Kyridis, A., Vamvakidou, I. (2016). *Gender representations in the illustrations of the 6th Grade Language Textbook used in Greek Elementary School*. Journal of Advances in Language and Literary Studies 7(6). <http://www.journals.aiac.org.au/index.php/all/article/view/2851>
- Langer, S. (1955). *Philosophy in a New Key*, NY: Mentor Books.
- Papoutzis, L., Christoudoulou, A., Vamvakidou, I., Kyridis, A. (2016). *The uprising of the social values as a stake of the 2012 elections campaign. Syriza party followers are designing the new posters for their party campaign*. In 12th world Congress of Semiotics Sofia 2014, 16-20 September New Bulgarian University. http://www.iass-ais.org/proceedings2014/view_lesson.php?id=68
- Papoutzis, L., Vamvakidou, I., Christodoulou, A., Solaki, A. (2014). Athens Olympic Games Opening Ceremony, 2004. *The Semiotics of the Ancient Greek Spirit. Villa Lante Symposium: Semiotics of Cultural Heritages International Research Project*. Institutum Romanum Finlandiae, Roma.
- Strinati, D. (1995): *An Introduction to Theories of Popular Culture*. London: Routledge.
- Thwaites, T. Davis, L. & Mules W. (1994). *Tools for cultural studies*. Sydney: Macmillan Education PTY Ltd.
- Tziamtzi, Ch., Kyridis, A., Vamvakidou, I., Christodoulou, A. & Zagkos, Ch. (2015). *Social Signified in the Movie Posters of Hollywood Movies Made for Children*. *Studies in Social Sciences and Humanities*, 3(5), 295-310. <http://www.rassweb.com/wp-content/uploads/PDF/SSSH/Vol-3/Issue-5/Paper%206.pdf>
- Vamvakidou, I. (2013). *The Semiotics of Protest in Contemporary Greece: Visual Modes of Protest: Demonstrations and National Parades: Lexia, Rivista di semiotica, Journal of semiotics*, 13-14, 409-427.
- Vamvakidou, I., Fotopoulos, N., Solaki, A., Vasileiadis, G. (2019). Branding the Lakes Society for the protection (NGO) of Prespa. In E. Zantides (Eds.) *Semiotics and Visual Communication III: Cultures of Branding Edited* (p. 216-228). Cambridge scholars publishing. <https://www.cambridgescholars.com/semiotics-and-visual-communication-iii>

- Ανδρέου, Α. & Βαμβακίδου, Ι. (2006) *Το πλήθος των αγαλμάτων, η περίπτωση της Φλώρινας: Αναγνώσεις δημοσίων μνημείων και ασκήσεις ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Α. Σταμούλης.
- Βαμβακίδου, Ι. (2005). *Θράκες: Ιστορική Καταγραφή και ιστορική ανάγνωση των εικαστικών μαρτυριών για την συμμετοχή τους στον Αγώνα του 1821*. Θεσσαλονίκη: Α. Σταμούλης.
- Βαμβακίδου, Ι., Κυρίδης, Α. (2008). «Η νεοελληνική ταυτότητα στις φιλελληνικές οπτικές μαρτυρίες (19^{ος} αιώνα): από την αντιληπτική ομοιότητα προς τις εννοιολογικές ομοιώσεις» στο *Διαπολιτισμικότητα, παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες*. Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία, επιμ. Ε. Χοντολίδου, Γ. Πασχαλίδης, Κ. Τσουκαλά, Α. Λάζαρης, Αθήνα: Gutenberg, 667-679.
- Βαμβακίδου, Ι., Χριστοδούλου, Α., Βαζούρα, Ζ., Σολάκη, Α. (2014). «Αναπαραστάσεις παιδικής ηλικίας στο σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της Γ' Λυκείου». *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Αναστοχασμοί για την Παιδική Ηλικία*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός, 330-353.
- Βώρος, Φ. Κ. (1993). *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Έκο, Ουμπ. (1994). *Εισαγωγή στη Θεωρία της Σημειωτικής/μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη*. Αθήνα: Γνώση.
- Ελευθερίου, Π. & Βαμβακίδου, Ι. (2015). *Ψηφιακή αξιοποίηση ξυλόγλυπτων χειροτεχνμάτων στη διδακτική της τοπικής ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καμπουρίδης, Χ. (1986). «Αισθητικός κώδικας και Ιστορία». Στο: Λαγόπουλος Α.Φ., Μαρτινίδης Π., Μπόκλουντ Κ. *Η Δυναμική Των Σημείων*. Αθήνα: Παρατηρητής, 473-485.
- Κάππος, Κ. (1999). *Η Σημειωτική δεν αναιρεί την Πολιτική Οικονομία*: εφημ. *Ριζοσπάστης*, Πέμπτη 15 Απρίλη.
- Καρωτάκης Κ. (2009). Επιμ. Γ. Σαββίδης. *Ποιήματα και πεζά*: Εστία.
- Λαγόπουλος, Α. Φ. (2005). *Επιστημολογίες του νοήματος, δομισμός και σημειωτική*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Μπόκλουντ-Λαγοπούλου, Κ. (1983). «Τι είναι η σημειωτική;» περιοδικό *Διαβάζω*, τεύχος 71.
- Σουβατζή, Δ. (2013). Βιβλιοπαρουσίαση: περιοδικό *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Τεύχος 4(49).
- Χαλεβελάκη, Μ. (2010), *Μια εισαγωγή στη Σημειολογία: θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χριστοδούλου, Α. (2007). *Σημειωτική και σχολικά εγχειρίδια. Οι έννοιες του χώρου και του χρόνου στα εγχειρίδια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χριστοδούλου, Α. (2012). *Παιδεία, Εκπαίδευση, Αξίες, Σημειωτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Abstract

Ifigeneia Vamvakidou

Anastasia Christodoulou: education, values and semiotics

For the path of semiotics in Greece, we focus on the work of Anastasia Christodoulou, who (in 2012) gave us an original, structured analysis, a scientific documentation of the principles that define and shape values in postmodern education. The rich literature review and the specific references to theories of values, as well as the definition of values in relation to education, training and society, highlight the work of classical and modern philosophers focusing on the semantic structure of official texts for the education. In addition, we present our research collaborations with her in the field of postgraduate and doctoral studies supporting historical studies and semiotics.

Key-words: Semiotics, Education, Historical Studies

Η ψηφιακή σημειωτική ανά τον κόσμο

Kristian Bankov

*Southeast European Centre for Semiotic Studies,
New Bulgarian University of Sofia*

kbankov@nbu.bg

<https://doi.org/10.26262/8v0c-7e09>

Περίληψη

Ο πρωταρχικός στόχος αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη και αναλυτική επισκόπηση της τρέχουσας κατάστασης της ψηφιακής σημειωτικής και να προτείνει πιθανές κατευθύνσεις για τη μελλοντική ανάπτυξή της. Η αρχική ενότητα προσπαθεί να δημιουργήσει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο που χαρτογραφεί τις υπάρχουσες σημειωτικές συνεισφορές, κατηγοριοποιώντας τις με βάση διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις και ενσωματώνοντας εξέχουσες δημοσιεύσεις από τη σημειωτική κοινότητα. Η επόμενη ενότητα εξετάζει κριτικά την έννοια του κειμένου και διερευνά την εγγενή σύγκρουση μεταξύ της διαδραστικότητας και της θεμελιώδους αρχής της σταθεροποίησης στην οποία βασίζεται η κειμενική προσέγγιση.

Λέξεις κλειδιά: ψηφιακή σημειωτική, ψηφιακός νους, digital mind, διαδραστικότητα, σημειωτικό πλαίσιο



1. Εισαγωγή

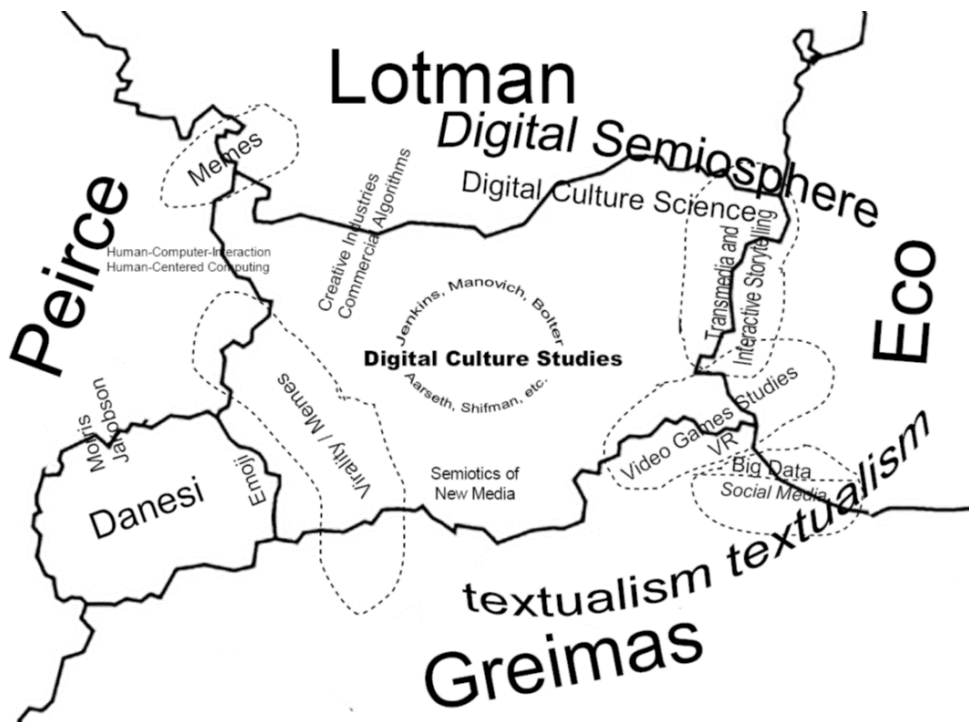
Μία επισκόπηση της σημειωτικής σε οικουμενική κλίμακα είναι υπερβολικά αισιόδοξη για ένα άρθρο. Η οπτικοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος, αν και όχι προσφάτως επικαιροποιημένη, είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο της Σημειωτικής Εταιρίας της Αμερικής.¹ Η πραγματική και ενημερωμένη εικόνα του πλούτου της οικουμενικής σημειωτικής μπορεί να ελεγχθεί σε πλήρη έκταση από τον ιστότοπο της Διεθνούς Ένωσης Σημειωτικών Σπουδών, συγκεκριμένα από το τμήμα ανακοινώσεων του διοικητικού συμβουλίου, το οποίο περιλαμβάνει τις προσκλήσεις υποβολής προτάσεων και επιστημονικές συνεισφορές. Βλέπουμε περισσότερες από 1.000 ανακοινώσεις για όλες τις ηπείρους, που ακολουθούνται από επάλληλες εβδομαδιαίες ενημερώσεις.²

1. <https://www.semioticsocietyofamerica.org/putting-semiotics-on-the-map/> (επίσκεψη 25.3.2021).

2. <https://iass-ais.org/category/congress-call-for-papers/call-for-contributions/> (επίσκεψη 25.3.2021).
<https://iass-ais.org/category/bulletin-board-announcements/> (επίσκεψη 25.3.2021)
<https://iass-ais.org/category/congress-call-for-papers/call-for-contributions/> (επίσκεψη 25.3.2021).

Η ανακοίνωσή μου εστιάζει στην πολύπλοκη σχέση μεταξύ σημειωτικής και ψηφιακού πολιτισμού. Ενόψει αυτού του αντικειμένου, θα καταφύγω στη χρήση ενός είδους χάρτη, το οποίο αποσκοπεί στην επισήμανση των σχέσεων μεταξύ περιοχών έρευνας και τάσεων της σημειωτικής (Εικόνα 1). Ισοδυναμεί με μία «δήλωση πορισμάτων». Στο μέρος αυτό, θα προχωρήσω σε μία κριτική ανασκόπηση των σημαντικότερων συνεισφορών στο πεδίο και θα κλείσω συμπερασματικά, διατυπώνοντας μία λογική κατεύθυνση για την ανάπτυξη του κλάδου. Η ιδέα ενός χάρτη ενσωματώνει και τη δυνατότητα της συνεχούς προσθήκης νεοεμφανιζόμενων ή αναδυόμενων συνεισφορών. Είναι απαραίτητα στοιχεία, δεδομένων της ευρείας εμβέλειας του προβλήματος και της αδυναμίας κάλυψης οτιδήποτε είναι σημαντικό, παρά την άνευ ορίων καλή θέλησή μου.

Ο ψηφιακός πολιτισμός μπορεί να αναπαρασταθεί ως μία ευρεία περιοχή έρευνας, υποδιαιρεμένη σε κύριες περιοχές από ερευνητές όπως οι Jenkins, Manovich, Bolter, Aarseth, and Shifman κ.λπ. Για περισσότερη σαφήνεια, θα απεικονίσουμε όλα τα εξωτερικά σύνορα ως σημειωτικές επαρχίες. Στην πραγματικότητα, όμως, ο ψηφιακός πολιτισμός είναι αντικείμενο πολύπλοκου ενδιαφέροντος εκ μέρους άλλων επιστημών, όπως η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία και η ψυχολογία, με αποτέλεσμα ένας παρόμοιος χάρτης να μπορεί να συνταχθεί για καθεμία τους. Η



Εικόνα 1. Χάρτης των σημειωτικών προσεγγίσεων στον ψηφιακό πολιτισμό.

γεωγραφική μεταφορά υποδεικνύει ότι μία συνοριακή περιοχή σημαίνει την ενισχυμένη εισαγωγή/εξαγωγή ιδεών και μοντέλων. Όσο μακρύτερη είναι η γραμμή, τόσο μεγαλύτερη ανταλλαγή εξυπακούεται.

Οι περισσότερες σημειωτικές συνεισφορές στη μελέτη του ψηφιακού πολιτισμού οφείλονται στην *κειμενική σημειωτική*. Αυτή η περιοχή κυριαρχείται από τη Σχολή του Παρισιού, δηλαδή, του Greimas, αλλά εκπροσωπείται, επίσης, από την ερμηνευτική σημειωτική του Eco. Χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας είναι στην ιταλική, ένα μικρό μέρος στη γαλλική, ενώ δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε στην αγγλική. Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι πρόκειται περί του «ουδέν καινόν υπό τον ήλιον» και θα είχε δίκιο, δεδομένου ότι αυτή η τάση αντανακλά τη γενική κατάσταση από την καταβολή του πεδίου, δηλαδή της αμοιβαίας άγνοιας μεταξύ διαφορετικών σχολών, ιδιαίτερα της γαλλο-αμερικανικής αντιπαλότητας. Κάθε αποδεκτή ερμηνεία για αυτήν την αξιοζήλευτη ανάπτυξη της ψηφιακής σημειωτικής στην Ιταλία θα υπογράμιζε ασφαλώς το γεγονός ότι η Ιταλία διαθέτει τα περισσότερα τμήματα και τον μεγαλύτερο βαθμό σημειωτικής που διδάσκεται σε φοιτητές. Έτσι, οδηγούμαστε στην ανάγκη μεγαλύτερης επαφής των ερευνητών με την παρούσα πραγματικότητα.

Θα έλεγα, σύμφωνα με αυτήν τη γραμμή σκέψης, ότι μόνο σε τέτοιο πλαίσιο θα μπορούσε να εκδοθεί το πρώτο *Handbook on the Semiotics of New Media* της Giovanna Cosenza (2014). Πρόκειται περί σημαντικού εγχειρήματος, στον βαθμό που είναι μία εξαιρετική προσπάθεια να επιτευχθεί συστηματικότητα για τη μοντελοποίηση ενός τόσο ταχέως εξελισσόμενου τεχνο-πολιτισμού. Μία τέτοια συνεισφορά διευκολύνει κατά πολύ την κατασκευή συστηματικής θεωρίας από μία ερευνητική κοινότητα είτε συμφωνώντας είτε κατακρίνοντας την αρχική πρόταση.

Άλλη σημαντική συνεισφορά στη συστηματοποίηση ενός ετερογενούς ερευνητικού πεδίου είναι το βιβλίο του Massimo Maietti *Semiotica dei videogiochi* (Σημειωτική των ψηφιακών παιχνιδιών, 2004). Είναι γραμμένο επίσης στην ιταλική και ακολουθεί το κειμενικό «παράδειγμα» (*paradigm*), αλλά βασίζεται πολύ περισσότερο στη θεωρία των δυνατών κόσμων και τον ρόλο του αναγνώστη/δημιουργού, παρά στη γεννητική σημειωτική του Greimas, όπως είναι και η περίπτωση του βιβλίου του Cosenza. Γενικότερα, τα ψηφιακά παιχνίδια αποτελούν ένα πολύ ευρύ πεδίο εφαρμογής της σημειωτικής θεωρίας στον ψηφιακό πολιτισμό, γεγονός συγκρίσιμο μόνο με τις σημειωτικές συνεισφορές στην έρευνα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Το δεύτερο πιο αναπτυγμένο πεδίο της σημειωτικής μπορεί να ορισθεί ευρέως ως «Ψηφιακή σημειοσφαιρα». Πρόκειται περί απόπειρας δημιουργίας ολιστικών σημειωτικών μοντέλων για τον ψηφιακό πολιτισμό, αλλά χωρίς πλήρη ένταξη στο παράδειγμα του Lotman. Εδώ, κατέχει την κυρίαρχη θέση η πρόσφατα εκδοθείσα μονογραφία των Hartley, Ibrus και Ojamaa *On the Digital Semiosphere: Culture, Media and Science for the Anthropocene* (2020). Αυτό το έργο έχει σχεδόν

τον χαρακτήρα εγχειριδίου, καθόσον είναι μία ώριμη προσπάθεια καταγραφής του ερευνητικού προγράμματος που ανέπτυξαν οι Hartley και Ibrus κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Κατά τη γνώμη μου, η εξαιρετική αξία αυτών των συγγραφέων είναι ότι επέκτειναν τη σημειωτική επιστήμη του πολιτισμού μέχρι την οικονομική/εμπορική διάσταση του ψηφιακού πολιτισμού. Αυτό το άνοιγμα αγνοήθηκε πλήρως από προηγούμενες συνεισφορές και επιτρέπει την πολυδιάστατη ανάλυση μιας μεγάλης ποικιλίας ιδιαίτερων εκδηλώσεων των νέων τεχνολογιών και επικοινωνιακών πρακτικών. Εάν εφαρμόσουμε τη χωρική μεταφορά μας, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η επιτυχία αυτού του έργου οφείλεται στο γεγονός ότι οι δύο συγγραφείς (Ibrus και Ojamaa) τοποθετούνται από πλευράς επιστημονικής προέλευσης περισσότερο στην περιοχή της σημειωτικής, ενώ ο Hartley εντάσσεται περισσότερο στον ψηφιακό πολιτισμό. Το βιβλίο περιέχει κάτι σαν ομοίωμα της συνολικής ιδεολογικής-ερευνητικής ανταλλαγής, η οποία μας ενδιαφέρει σε αυτό το άρθρο. Όμως, δεν μπορούμε να παραλείψουμε να σημειώσουμε την πλήρη παράβλεψη σε αυτό το έργο όλων των συνεισφορών της γκρεϊμασιανής κειμενικής προσέγγισης.

Μία άλλη μονογραφία, που πρόκειται να εκδοθεί το 2022, με συγγραφέα τον Kristian Bankon, τιτλοφορείται *The Digital Mind: Semiotic Explorations of Digital Culture* και φιλοδοξεί να επίσης να αποτελέσει μία των σημαντικών συνεισφορών για το θέμα. Αν και η προσπάθειά της είναι να καλύψει τις σημαντικότερες των διαφορετικών σχολών, κυριαρχεί ακόμη η ολιστική προσέγγιση της ψηφιακής σημειοσφαιρας και της ψηφιακής εγκυκλοπαίδειας. Στο τελευταίο μέρος αυτού του άρθρου, θα συνοψίσω τις πιο πρωτότυπες συνεισφορές αυτού του έργου ως προοπτικές για το μέλλον του πεδίου.

Βάσει των πηγών που γνωρίζω, οι σημαντικότερες εφαρμογές της περσιανής σημειωτικής που αναφέρονται στη μελέτη του ψηφιακού πολιτισμού δεν προέρχονται από τη Βόρεια, αλλά από τη Λατινική Αμερική, ιδιαίτερα τη Βραζιλία. Η Semiotic Engineering Research Group του Παπικού Καθολικού Πανεπιστημίου (PUC) του Rio de Janeiro ιδρύθηκε σε αυτό το πανεπιστήμιο προ εικοσιπενταετίας περίπου (περί τον καθηγητή de Souza, βλ. βιβλιογραφία) με ένα σαφώς καθορισμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Μπορεί να χαρακτηριστεί πολύ διστακτικά ως «Αλληλεπίδραση-Ανθρώπου-Υπολογιστή» (HCI) και τα τελευταία χρόνια εξελίχθηκε σε «Ανθρωποκεντρική Πληροφορική» (HCC). Εάν δούμε τον εντυπωσιακό όγκο δημοσιεύσεων, υψηλού επιστημονικού επιπέδου, αντιλαμβανόμαστε την ευρεία ποικιλία τίτλων και θεμάτων που περιλαμβάνουν. Πολύ περισσότερο συνεκτική είναι η μεθοδολογική επιλογή τα ομάδας, η οποία, επιπροσθέτως του αναφερθέντος Peirce, ενσωματώνει κάποιες από τις κεντρικές έννοιες του Umberto Eco. Σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο, θα έπρεπε να αναφέρω ένα σημαντικό άρθρο της Sarah Cannizzaro (2016), η οποία προηγείται κατά πολύ στον αριθμό επισκέψεων των τελευταίων ετών στο περιοδικό *Sign System Studies*. Σε αυτό το

άρθρο, χρησιμοποιήθηκε η σημειωτική του Peirce και του Lotman, προκειμένου να μελετηθούν τα μιμίδια (mimes) του διαδικτύου, τα οποία, καθώς θα δούμε, γίνονται κύρια τάση του πολιτισμού μας.

Η Βόρεια Αμερική παρήγαγε τη τελευταία σημαντική μονογραφία, την οποία περιλαμβάνει αυτή η ταχεία ανασκόπηση των σημαντικότερων σημειωτικών συνεισφορών, συγκεκριμένα, το έργο ενός από τους τελευταίους κλασικούς, του Marcel Danesi. Αναπτύσσει συστηματικά το θέμα της διεξοδικότερης γλώσσας του νέου πολιτισμού της διαδραστικής επικοινωνίας με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και της ηλεκτρονικής πλατφόρμα συνομιλιών μέσω κινητού (*mobile chat platforms*) στο βιβλίο *The Semiotics of Emoji* (2017). Το βιβλίο φέρει το πλήρες αποτύπωμα του συγγραφέα του, παρόλο που ο Καναδός σημειολόγος χρησιμοποίησε, τόσο στα μέρη του βιβλίου όσο και στα κεφάλαιά του, κλασικές θέσεις της τριμερούς σύνθεσης του σημείου, καθώς και το κλασικό μοντέλο των γλωσσικών λειτουργιών του Jakobson.

Μία γρήγορη ματιά στις ισπανόφωνες συνεισφορές στη ψηφιακή σημειωτική δείχνει ότι, σε αυτή τη γλώσσα, το ενδιαφέρον για τα συμβατικά ΜΜΕ είναι ακόμη μεγαλύτερη από ό,τι για τα νέα ΜΜΕ. Οι κύριες συνεισφορές συνδέονται κυρίως με τις εργασίες του Carlos Scolari, ο οποίος κάνει πολύ ενδιαφέρουσες εφαρμογές της σημειωτικής του Eco, κυρίως αναφορικά με τη διαμεσική αφήγηση (*transmedia storytelling*).

Επιπλέον της επιστημονικής ανταλλαγής που περιγράφηκε μέχρι εδώ, μεταξύ των εκπροσώπων της σημειωτικής και του προσφάτως ανακαλυφθέντος κόσμου του ψηφιακού πολιτισμού, μπορούμε να αναφερθούμε, επίσης, σε μία ανταλλαγή κατά την αντίθετη έννοια. Πρόκειται περί ερευνών από το εσωτερικό του ψηφιακού πολιτισμού, οι οποίες επιτελούν «αρπακτικές» επιδρομές στα εδάφη της σημειωτικής για να ενισχύσουν τη μεθοδολογική ακρίβεια του έργου τους. Υπάρχουν εκατοντάδες άρθρων και εκθέσεων από διάσημους και άγνωστους συγγραφείς, τα οποία διακοσμούνται με τις πιο κοινότητες σημειωτικές έννοιες, οι οποίες δεν έχουν καμία ευριστική αξία, αλλά κάνουν τη μελέτη να μοιάζει επιστημονική. Ανήκει εδώ η μονογραφία του Wiggins με τίτλο *The Discursive Power of Memes in Digital Culture: Ideology, Semiotics, and Intertextuality* (2019). Το έργο χαρακτηρίζεται από μεγάλο θεωρητικό εκλεκτικισμό, ο οποίος αντισταθμίζεται από εύστοχη εστίαση στο αντικείμενο μελέτης, τα μιμίδια. Ο συγγραφέας τα εξετάζει κυρίως ως προς τις πολιτικές εκφράσεις του συμμετοχικού πολιτισμού και κατ' ακολουθίαν χρησιμοποιεί ιδέες από σημειολόγους συγγραφείς που αποκάλυψαν μηχανισμούς μπουρζουάδικης ιδεολογίας, όπως οι Barthes, Eco και Kristeva.

Θα ολοκληρώσω αυτήν την ανασκόπηση με αυτό που θεωρώ ως τη σημαντικότερη τάση στον ψηφιακό πολιτισμό, το οποίο, όπως κάθε μικρο-τάση, αφορά κάτι περιθωριακό και δυσδιάκριτο. Στο άμεσο μέλλον, όμως, είναι κάτι που θα εκτυλιχθεί και θα αναλάβει τη δάδα της αλήθειας, όπως θα έλεγε ο Peirce. Πρόκειται

για ομάδες νεαρών ερευνητών, πρόσφατους διδάκτορες ή νεοσταδιοδρομούντες ακαδημαϊκούς, οι οποίοι, αφενός γεννήθηκαν μέσα και ανήκουν πλήρως στον ψηφιακό πολιτισμό και, αφετέρου, απέκτησαν μία εξαιρετική κλασική σημειωτική εκπαίδευση κατά τα χρόνια της πανεπιστημιακής εκπαίδευσής τους. Αν και γνωρίζω ότι υπάρχουν πολύ περισσότερες τέτοιες ομάδες, είμαι καλά εξοικειωμένος με δύο από αυτές. Κινούνται γύρω από τα τμήματα σημειωτικής του Τουρίνο και της Μπολόνια. Αυτοί οι νέοι ερευνητές αρχίζουν να ξεπερνάν τη γλωσσική απομόνωση των καθηγητών τους και μερικοί από αυτούς εργάζονται επιτυχώς στη Βόρεια Ευρώπη. Οι κύριες ερευνητικές περιοχές τους είναι τα ψηφιακά παιχνίδια (η αναφερθείσα μονογραφία με αυτόν τον τίτλο είναι έργο αναφοράς για μία από τις ομάδες), η σημειωτική του βίραλ και των μιμιδίων, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και η εικονική πραγματικότητα.

2. Η διαδραστικότητα και η κειμενική πλάνη

Ας θεωρήσουμε τώρα την ουσία του παραγωγικότερου παραδείγματος της ψηφιακής σημειωτικής, δηλαδή την κειμενική προσέγγιση, η οποία εδράζεται στιβαρά στη γεννητική θεωρία του Greimas και της Σχολής του Παρισιού. Είναι συγχρόνως ανοικτή στην κειμενική πραγματολογία του Eco. Μόνο σε αυτή την περιοχή μπορούμε να μιλήσουμε για ικανοποιητικά ευρεία βάση συνεισφορών που να οδηγεί σε μία θεωρητική διαλεκτική, καθώς και μία ενεργή και σαφώς προσανατολισμένη κοινότητα.

Αν και δεν τίθεται θέμα κάποιας ιδιαίτερης ομοιογένειας αυτού του ερευνητικού προγράμματος, η ενοποίηση γύρω από *την έννοια του κειμένου* προϋποθέτει αναπόφευκτα κοινές παραδοχές. Η ανάλυσή μου υποδεικνύει ως μία μεγάλη αδυναμία της κειμενικής προσέγγισης για τη μοντελοποίηση του ψηφιακού πολιτισμού ένα από τα σημαντικότερα εσωτερικά χαρακτηριστικά της κειμενικότητας, τη *σταθεροποίηση*. Κατά τη γνώμη μου, είναι ακριβώς αυτό το φορτίο της έννοιας του κειμένου ως στατικότητα του γραπτού λόγου, το οποίο οι περισσότεροι ερευνητές αγνοούν. Λόγω αυτού, ο κειμενισμός του κανόνα αδυνατεί να συλλάβει ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του ψηφιακού πολιτισμού, δηλαδή τη *διαδραστικότητα*. Στις γραμμές που ακολουθούν, θα εξετάσω αυτήν την ασυνέπεια, όπως έκανα στον πρόλογο του βιβλίου μου (2022· βλ. επίσης την Colombari 2019: 30-38 για την ίδια κριτική από την ιταλο-γαλλική πλευρά).

Κατά την άποψή μου, το σημαντικότερο θέμα είναι ότι το κείμενο ως μεθοδολογικό εργαλείο προϋποθέτει δουλειά πάνω σε νεκρό σώμα. Το κείμενο είναι λόγος σε γραπτή μορφή, και σε αυτήν την περίπτωση η χρησιμότητα των αποτελεσμάτων της κειμενικής ανάλυσης βασίζεται στην υπόθεση ότι το *κείμενο παραμένει πάντοτε το ίδιο*. Όταν ο Eco ισχυρίζεται ότι το κείμενο είναι μία νωθρή μηχανή, πρόκειται περί ευφημισμού. Η ερμηνευτική διαδικασία είναι πλήρως καθήκον

του αναγνώστη (Eco 1979: 24) και όχι του συγγραφέα του οποίου η αφηγηματική στρατηγική έχει καθορισθεί μία φορά και για πάντα. Μετά από τη σταθεροποίηση, ο συγγραφέας είναι «νεκρός». Για τον Barthes, «ο θάνατος του συγγραφέα» είναι μεθοδολογική παραδοχή με μεγάλη επίπτωση επί της έλευσης του κειμενισμού (Barthes [1968] 1977). Με πολύ πιο συγκεκριμένο τρόπο, όταν ο Ricoeur ορίζει τι είναι ένα κείμενο, ισχυρίζεται ότι: «Διότι, όταν ο συγγραφέας είναι νεκρός, γίνεται πλήρης η σχέση με το [κείμενο] και, τρόπον τινά, άθικτη» (Ricoeur 1970: 107). Για να το θέσουμε με περίεργες λέξεις, όπως θα δούμε, σύμφωνα με την κειμενική προοπτική ο καλύτερος συγγραφέας-εν-κειμένω (*embrayeur*) είναι ο νεκρός, ενώ για τη λογική της διαδραστικότητας η αξία δημιουργείται από τη δυνατότητα μιας ζωντανής σχέσης μεταξύ συνδεόμενων αλληλεπιδρώντων.

Η προέλευση της μεθοδολογικής σταθεροποίησης του κειμενισμού προέρχεται από τη σωσσοριανή διαίρεση μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας, όπου μόνον η πρώτη θα παρήχε τους όρους της επιστημονικής αυστηρότητας. Η πραγματική και διαδραστική ομιλία (*parole*) ξεχάστηκε. Ο Saussure μελέτησε αποκλειστικά τη γλώσσα³ και το εξιδανικευμένο συγχρονικό σύστημα αποσπάστηκε από τη φωνητική δομή της γλώσσας ως μοντέλο καθαρών και αυστηρά λογικών διαφορών. Η μεθοδολογική σταθεροποίηση οποιασδήποτε πολιτισμικής πραγματικότητας υπήρξε εν συνεχεία μία ουσιαστική προϋπόθεση για την εμμένεια (*immanence*) – αυτάρκεια – των λογικών σχέσεων, που εξετάζονται σε αυτό το πλαίσιο. Σε αυτό το παράδειγμα, όπως γνωρίζουμε καλά, δεν υπάρχει σωτηρία έξω από το κείμενο (Greimas 1974; Derrida 1997: 158; Marrone 2010; Bankov 2019). Με αυτόν τον τρόπο, ο κειμενισμός είναι καταδικασμένος σε σταθερότητα. Παρά ταύτα, η τεράστια ακαδημαϊκή και διανοητική επιτυχία αυτής της προσέγγισης για διάστημα τουλάχιστον δύο δεκαετιών (των '70 και 80 του 20^{ου} αιώνα) το πρόβαλε σε όλες τις δυνατές πολιτισμικές μορφές. Ορισμένες από αυτές ήταν δυναμικές και διαδραστικές, αν και χωρίς τα καλύτερα αποτελέσματα σε ορισμένες περιπτώσεις. Η άποψή μου είναι ότι, με την κειμενική οντολογία της σταθερότητας, παραμένει ασύλληπτο και αγνοούμενο αυτό που είναι ουσιαστικό για τη σημειωτική της διαδραστικότητας. Η κειμενική προσέγγιση είναι αβάσιμη για τους σκοπούς της διαδραστικότητας ή, για να δανειστώ μία διατύπωση του Greimas, η κειμενική ανάλυση της διαδραστικότητας δεν οδηγεί πουθενά. Πρόκειται και πάλι για θέμα πολιτισμικού DNA. Μία τέτοια υπόθεση προέρχεται από λίγες σημαντικές διαφορές στον μηχανισμό της παραγωγής νοήματος, οι οποίες δικαιολογούν τον ισχυρισμό περί παραδειγματικής αλλαγής.

Όταν ισχυρίστηκα ότι για τη κειμενική προοπτική ο καλύτερος συγγραφέας-εν-κειμένω είναι ο νεκρός, υπέδειξα βασικά μία από τις πλουσιότερες έννοιες της

3. Σημ. μτφρ. Ο συγγραφέας δεν εννοεί τη γλώσσα γενικά, αλλά αυτό το οποίο για τον Saussure είναι το σύστημα της γλώσσας, δηλαδή η *langue*.

σημειωτικής, την *εκφώνηση*. Εκφώνηση είναι η πράξη του μετασχηματισμού της γλώσσας (*langue*) σε ομιλία, του λόγου σε κείμενο, του σημειο-αφηγηματικού επιπέδου στο επιφανειακό επίπεδο του λόγου. Αυτή είναι η ίδια η πράξη της σταθεροποίησης, *débrayage/embrayage*,⁴ όπου η ζωντανή σημείωση (*semiosis*) σφραγίζει το ίχνος της στη σταθερή γραφή. Η κειμενική πλάνη ανακύπτει από την απίστευτη σημειωτική εξέλιξη της έννοιας της εκφώνησης, η οποία φαίνεται να ισχύει για σχεδόν κάθε έκφανση επικοινωνίας στο διαδίκτυο. Συγχρόνως, της ξεφεύγει η μεγάλη εικόνα, η σημειωτική ουσία της διαδραστικότητας. Προσομοιάζει με τον τρόπο με τον οποίο ο Eco αναγνωρίζει τη χρήση της εφαρμογής του μοντέλου του λεξικού στα τοπικά πολιτισμικά πλαίσια. Πάντως, προκειμένου να κατανοηθεί ο συνολικός μηχανισμός του πολιτισμού, το μόνο επιχειρησιακό μοντέλο είναι αυτό της εγκυκλοπαίδειας (Eco 1986: 2.3.6).

Μου φαίνεται ότι σε αυτό το πλαίσιο το εγχειρίδιο *Introduction to the Semiotics of New Media* του Cosenza (2014) προσφέρει πολύ ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις σε πολλά και διαφορετικά θέματα του ψηφιακού πολιτισμού, αλλά, όταν προσεγγίζει τον πυρήνα του θεωρητικού θέματος, είναι ρητά και χωρίς κριτικό πνεύμα κειμενικό, έχοντας πολύ απλουστευτική έννοια της διαδραστικότητας (βλ. το κεφ. 2.4). Αντιθέτως, ο Ferraro (2003) προσφέρει εύστοχες κριτικές του κειμενικού παραδείγματος όταν εφαρμόζεται στο διαδίκτυο. Παρόλο που οι απόψεις του αντανακλούν την τελευταία λέξη του οικουμενικού δικτύου το 2004, πολύ διαφορετικού από ό,τι είναι σήμερα, προσφέρει ορισμένες πολύτιμες τροποποιήσεις της έννοιας της εκφώνησης για το διαδίκτυο, με τη μορφή της *enunciazione a flusso*, *εκφώνησης-ροής* (105) και της *enunciazione a riva voci*, *πολυφωνικής εκφώνησης* (102). Επίσης ο Zinna (2004), αν και με διαφορετική πρόθεση, αλλά παρόμοια αποτελέσματα, προσπαθεί να προσαρμοστεί στην κρίσιμη έννοια του διαδικτύου, αναφερόμενος σε *prospettivismo enunciativo*, *εκφωνητική πρόγνωση* (201), και κατακερματισμένο εκφωνητικό χώρο (209).

Μία πρόσφατη μονογραφία αναφοράς της έννοιας της εκφώνησης του Claudio Paolucci (2020) προσφέρει μία βαθιά θεωρητική ανάλυση της έννοιας, καθώς και περαιτέρω έδαφος για την κριτική μου. Είναι πολύ εύγλωττη, αλλά παρά την εξονυχιστική εξέταση την έννοιας σε κάθε δυνατό συγγραφέα, καθώς και την πλούσια και συνεχή αναφορά σε παραδείγματα από τη σημερινή ποπ κουλτούρα, αγνοείται πλήρως η διαδραστική επικοινωνία.

Στο τελευταίο τμήμα αυτού του άρθρου, θα σκιαγραφήσω ορισμένες δυνατές σημειο-οικονομικές περιπτώσεις της πράξης της εκφώνησης, εμπνεόμενος από το αριστούργημα του Paolucci.

4. Σημ. μτφρ. *Débrayage* είναι η διαδικασία κατά την οποία ο εκφωνών εγκαθιστά εκτός αυτού μέσα στο κείμενο τις αντικειμενοποιημένες κατηγορίες «αυτός», «αλλού» και «τότε», ενώ *embrayage* είναι η ταύτιση του κειμενικού υποκειμένου με το επίπεδο της εκφώνησης, μέσω της χρήσης των «εγώ-εσύ», «εδώ-εκεί» και συγκεκριμένων χρονικών κατηγοριών («τώρα», «χθές»).

3. Μελλοντικές προοπτικές

Εντοπίζω τη δυνατότητα αποτελεσματικής ανάπτυξης της σημειωτικής σε αυτούς τους συγγραφείς οι οποίοι αμφισβητούν τα κλασικά μοντέλα, ενώ ταυτοχρόνως επωφελούνται της σημειωτικής τεχνογνωσίας ως ερευνητικής παράδοσης. Δεν ταιριάζουν σε αυτήν τη φυσιογνωμία οι συγγραφείς που στερούνται ισχυρού υποβάθρου στην κλασική σημειωτική. Συναντάμε τακτικά μία συλλογή σημειωτικών εννοιών ατάκτως ερριμμένων, με τον σκοπό να ωραιοποιήσουν ένα άρθρο ή ένα βιβλίο, αλλά χωρίς ευριστική αξία. Άλλοι συγγραφείς που δεν ταιριάζουν σε αυτήν τη φυσιογνωμία είναι αυτοί που είναι αποξενωμένοι από τον ψηφιακό πολιτισμό και χρησιμοποιούν το κλασικό κριτικό σύστημα της σημειωτικής για να απεικονίσουν τον νέο πολιτισμό ως παρακμή και υποβάθμιση ή για να αποδείξουν ότι ουδέν καινόν υπό τον ήλιον.

Οι κατευθύνσεις του μέλλοντος της ψηφιακής σημειωτικής βρίσκονται στη μονογραφία των Hartley, Ibrus και Ojamaa (2020), στην οποία το υπόβαθρο των συγγραφέων διασφαλίζει μία γόνιμη ανταλλαγή μεταξύ της ψηφιακής και της κλασικής σημειωτικής εμπειρογνωσίας, η οποία ακολουθείται από μία σημαντική αναβάθμιση της κληρονομιάς του Lotman, προσανατολισμένη προς τις νέες πολιτισμικές πραγματικότητες.

Η μονογραφία του Maietti (2004) είναι ένα άλλο καλό παράδειγμα, αν και συντάχθηκε περίπου προ εικοσαετίας. Ο συγγραφέας είναι πλήρως ενταγμένος στην κειμενική παράδοση του Eco και της Σχολής του Παρισιού, αλλά η θεωρητική προσπάθεια του έργου του είναι να την αναμορφώσει και να προσφέρει ένα σημειωτικό πλαίσιο για τα ψηφιακά παιχνίδια, εκκινώντας από την ένταξη της ξένης στον κειμενισμό έννοιας της διαδραστικότητας. Ο Maietti δεν είναι μόνος σε αυτό το εγχείρημα. Θα καταχωρούσα, στην ίδια κατεύθυνση ανάπτυξης, η οποία προήλθε από την Μπολόνια, και την ομάδα «Σημειωτική των ψηφιακών παιχνιδιών» περί τον Patrick Corrock.⁵

Η τρίτη σημαντική περιοχή ανάπτυξης οφείλεται στην ερευνητική ομάδα περί τον καθηγητή Massimo Leone στο Τουρίνο. Το κύριο θέμα της τα τελευταία χρόνια είναι το «Πρόσωπο» σε κοινωνίες που χρησιμοποιούν ηλεκτρονική τεχνολογία. Όμως, η ομάδα εργάζεται συγχρόνως και για όλα τα κύρια θέματα του ψηφιακού πολιτισμού, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα ψηφιακά παιχνίδια, η εικονική πραγματικότητα κλπ. Τα προγράμματά τους συνεπάγονται ενίοτε το σύνολο της ιταλο-γαλλικής σημειωτικής κοινότητας, οδηγώντας σε πραγματική προστιθέμενη αξία για την ψηφιακή σημειωτική. Παρακολούθω με ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ερευνητικό πρόγραμμα που αφορά το θέμα του βάιραλ. Είναι μία περιοχή στην οποία οι Gabriele Marino και Mattia Thibaut εργάζονται επί πολλά

5. <https://bruchansky.name/artwork/the-semiotics-of-video-games/> (επίσκεψη 25.3.2021).

χρόνια και, προσωπικά, συνεργάζομαι με τον Gianmarco Giuliana, με αντικείμενο τη σημειωτική της εικονικής πραγματικότητας.

Δεν θα πρέπει να παραλείψω τις προσπάθειες του Ισπανού ερευνητή Carlos Scolari, ο οποίος αναπτύσσει νέα μοντέλα για την εννοιολόγηση της διαδραστικότητας και της διαμεσικής αφήγησης, με βάση την πραγματολογία του Eco, καθώς και άλλων κλασικών σημειωτικών θεωριών (Scolari 2008, 2013).

4. Συμπεράσματα

Επανερχόμενοι στον ψηφιακό πολιτισμό, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ασφαλώς ομογενοποιεί και καθιστά σαφή την οικονομική ανησυχία σχετικά με την «έλλειψη»⁶ σε καθημερινή βάση, καθώς και την εγγράφει σε μετρήσιμη μορφή ως αρχείο μαζικών δεδομένων (*big data*). Όταν η γραφή ήταν το κύριο μέσο του πολιτισμού, παρεμβαλλόταν σε αυτήν τη σχέση, οι δε φανταστικοί κόσμοι διαμοιράζονταν έξω από την πίεση της αναγκαιότητας λήψης αποφάσεων, με τη γραφή να παρέχει αντιθέτως τη γραμμική αναπαράστασή της με τη μορφή δράματος και αγωνίας. Θα πρότεινα να θεωρήσουμε, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, την έλευση του ψηφιακού πολιτισμού ως μετάβαση από τον πολιτισμό της γραφής στη φορμαλιστική διαδραστικότητα των ψηφιακών παιχνιδιών. Δεν οραματίζομαι εδώ δυστοπικά σενάρια τύπου επιστημονικής φαντασίας, για τα οποία ολόκληρες κοινωνίες κυβερνώνται από ολοκληρωτικά καθεστώτα ως τεράστια ψηφιακά παιχνίδια. Το επιχείρημά μου είναι ότι η λογική της σημειωτικής μετάφρασης της εκτός διαδικτύου καθημερινής ζωής με τη βοήθεια ψηφιακών τεχνολογιών είναι εμπορική, οικονομική και αλγοριθμική, με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο οι βασικές οικονομικές λειτουργίες διαχείρισης της έλλειψης προσομοιώνονται στα ψηφιακά παιχνίδια για διασκέδαση σε ένα υψηλότερο επίπεδο φορμαλισμού. Η μέθοδος έρευνας θα είναι η ίδια –σημειο-παραγωγική ή σημειο-οικονομική, αλλά όχι κειμενική. Ο ψηφιακός πολιτισμός είναι η εγγενής παιχνιδοποίηση της καθημερινής ζωής, στην οποία η έλλειψη δεν υπάρχει μόνο για διασκέδαση, αλλά είναι πραγματική προϋπόθεση της καθολικής δομής του κοινωνικού συνόλου.

6. Σημ. μτφρ. Η παράγραφος αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες κατανόησης, λόγω της μεγάλης συμπύκνωσης των νοημάτων. Μετά από επικοινωνία με τον συγγραφέα, διευκρινίσθηκε το θέμα-κλειδί της, το οποίο περιστρέφεται περί την έννοια της έλλειψης. Κατά τον συγγραφέα, η έλλειψη, τόσο με τη βαθύτερη οντολογική έννοια της έλλειψης χρόνου, λόγω της πεπερασμένης ύπαρξής μας, όσο και ως πιο πρακτικές εκφάνσεις της, συναρτάται με την εκάστοτε λήψη απόφασης. Αντιπαραθέτει την απουσία έλλειψης κατά την ανάγνωση ενός τελειωμένου κειμένου, το οποίο οδηγεί απλώς σε απόλαυση και φαντασιώσεις, με την παρουσία της κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης, επειδή ενεργοποιείται με τη συμμετοχή στην αφήγηση ενός διαδραστικού παιχνιδιού.

Βιβλιογραφία

- Bankov, Kristian (2019). “From Gold to Futurity: A Semiotic Overview on Trust, Legal Tender and Fiat Money”, Cheng Le & Marcel Danesi (eds.), *Social Semiotics* (Ειδικό τεύχος περί “Legal Discourse analyses and their advances”), 336-350.
- Bankov, Kristian (2022). *The Digital Mind: Semiotic Explorations in Digital Culture*. New York, Cham: Springer.
- Barthes, Roland (1977[1968]) “The Death of the Author”, Στο *Image, Music, Text*. Trans. Stephen Heath. New York, Hill & Wang, 142-147.
- Cannizzaro, Sarah (2016). “Internet Memes as Internet Signs: A semiotic view of digital culture”, *Sign Systems Studies* 44(4), 562-586.
- Colombari, Jennifer (2019). *Fra semiotica, tecnologie digitali e big data: interpretare lo spazio urbano con gli user-generated contents*. Alma Mater Studiorum Università di Bologna, Διδακτορική διατριβή στη φιλοσοφία, την επιστήμη, τη γνωστική λειτουργία και τη σημειωτική.
- Cosenza, Giovanna (2014). *Introduzione alla semiotica dei nuovi media*. Bari, Laterza.
- Danesi, Marcel (2017). *The Semiotics of Emoji. The Rise of Visual Language in the Age of the Internet* (Advances in Semiotics). London: Bloomsbury.
- de Souza, C.S., Cerqueira, R.F.G., Afonso, L.M., Brandão, R.R.M. & Ferreira, J.S.J. (2016). *Software Developers as Users: Semiotic Investigations in Human Centered Development*. New York, Cham: Springer.
- de Souza, C.S. & Leitão, C.F. (2009). *Semiotic Engineering methods for scientific research in HCI*. Morgan & Claypool.
- de Souza, C.S. (2005). *The Semiotic Engineering of Human-Computer Interaction*. Cambridge, MA, The MIT Press.
- Eco, Umberto (1979). *Lector in fabula: La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*. Milano: Bompiani.
- Eco, Umberto (1986). *Semiotics and the Philosophy of Language*. Bloomington (IN), Indiana UP.
- Derrida, Jacques (1997). *Of grammatology*. Baltimore & London, The Johns Hopkins UP.
- Ferraro, Guido (2003). “La sfida di Internet al concetto di testo”, *VS (Versus)* 94-95-96, 99-111.
- Greimas, Algirdas J. (1974). “L'Énonciation: Une posture épistémologique”, *Significação: Revista Brasileira de Semiótica*, 1 (Centro de Estudos Semióticos A. J. Greimas), Ribeirão Preto (SP), 9-25.
- Hartley, John, Ibrus, Indrek & Ojamaa, Maarja (2020). *On the Digital Semiosphere: Culture, Media and Science for the Anthropocene*. USA Bloomsbury Publishing.
- Maietti, Massimo (2004). *Semiotica dei Videogiochi*. Milano, Edizioni Unicopli.
- Marrone, Gianfranco (2010). *L'invenzione del testo*. Bari, Laterza.
- Paolucci, Claudio (2020). *Persona: Soggettività nel linguaggio e semiotica dell'enunciazione*. Milano: Bompiani.

- Ricoeur, Paul (1991[1970]). “What Is a Text?”, *From Text to Action: Essays in Hermeneutics*, II, trans. K. Blamey & J. B. Thompson, Evanston, IL, Northwestern University Press, 105-124.
- Scolari, Carlos (2008). *Hipermediaciones. Elementos para una Teoría de la Comunicación Digital Interactiva*. Barcelona, Gedisa.
- Wiggins, Bradley E. (2019). *The Discursive Power of Memes in Digital Culture: Ideology, semiotics, and intertextuality*. New York & London, Routledge.
- Zinna, Alessandro (2004). *Le interfacce degli oggetti di scrittura: Teoria del linguaggio e iper-testi*. Meltemi, Roma.

Abstract

Kristian Bankov

Semiotics Around the World

The primary objective of this paper is to present a comprehensive and analytical overview of the current status of digital semiotics and propose potential directions for its future development. The initial section endeavors to construct a comprehensive framework that maps out the existing semiotic contributions, categorizing them based on various theoretical approaches and incorporating prominent publications from the semiotic community. The subsequent section critically examines the concept of text and explores the inherent conflict between interactivity and the foundational principle of fixation upon which textualism is based.

Key-words: digital semiotics, digital mind, interactivity, semiotic framework

Η σημειωτική στην Ελλάδα, τα ελληνικά πανεπιστήμια και το ΑΠΘ

Αλέξανδρος-Φαίδων Λαγόπουλος

*Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ,
Αντ/λον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών*

phaidon@arch.auth.gr

Κάριν Boklund-Λαγοπούλου

*Ομότιμη Καθηγήτρια Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας
& Φιλολογίας ΑΠΘ*

boklund@enl.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/f05v-gq08>

Περίληψη

Ο κλήρος που μας προτάθηκε ενέχει τρεις κινδύνους. Ο πρώτος είναι ο υποκειμενικός κίνδυνος, με την έννοια ότι είμαστε και οι δύο τόσο πολύ αναμειγμένοι στο σημειωτικό γίνεσθαι της χώρας, ώστε είναι αναπόφευκτες οι αναφορές στους εαυτούς μας, κάτι ενοχλητικό τόσο για εμάς όσο και για το ακροατήριό μας. Ο δεύτερος είναι ότι ούτε το ΔΣ ούτε και εμείς αντιληφθήκαμε το εύρος αυτού του εγχειρήματος. Ο τρίτος κίνδυνος είναι η «αντικειμενικότητα», τουλάχιστον με την έννοια ενός δυνατού κοινού τύπου των απόψεων όλων όσοι υπήρξαν συμμετέχοντες αυτής της πορείας. Οι άξονες, βάσει των οποίων θα οργανώσουμε την παρουσίασή μας, είναι οι εξής:

1. Η «προϊστορία» της σημειωτικής. Πρώτες άτυπες κινήσεις κατά την εμφάνιση της σημειωτικής στην Ελλάδα.
2. Η εξω-πανεπιστημιακή δραστηριότητα και θεσμοποίηση της ελληνικής σημειωτικής.
3. Η παρουσία της σημειωτικής στα ελληνικά πανεπιστήμια.
4. Αναγνώριση της ελληνικής σημειωτικής στο εξωτερικό.
5. Οι δραστηριότητες της ΕΣΕ

Λέξεις κλειδιά: Σημειωτική, Ελλάδα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης



Αυτός ο κλήρος που μας προτάθηκε, καλή τη πίστη, από το ΔΣ της ΕΣΕ, καταλήγει να είναι μία αθέλητη τρικλοποδιά, γιατί ενέχει κινδύνους. Ο πρώτος είναι ο υποκειμενικός κίνδυνος, με την έννοια ότι είμαστε και οι δύο τόσο πολύ αναμειγμένοι στο σημειωτικό γίνεσθαι της χώρας και του ΑΠΘ, ώστε είναι

αναπόφευκτες οι αναφορές στους εαυτούς μας, κάτι ενοχλητικό τόσο για εμάς όσο και, υποθέτουμε, για το ακροατήριό μας. Ο *δεύτερος* είναι ότι ούτε το ΔΣ ούτε και εμείς αντιληφθήκαμε το εύρος αυτού του εγχειρήματος, γεγονός, φυσικά, ιδιαίτερα κολακευτικό για την ιστορική εξέλιξη της σημειωτικής στη χώρα μας. Το μόνο που προλαβαίναμε ήταν να κρατήσουμε βιαστικές σημειώσεις, των οποίων θα σας κάνουμε κοινωνούς σήμερα. Γι' αυτόν τον λόγο, η παρουσίασή μας θα γίνει βάσει του μοντέλου των ανιψιών του Donald, στο στυλ: (πρώτος ανιψιός) «λέω να» – (δεύτερος ανιψιός) «πάμε μια μεγάλη» – (τρίτος ανιψιός) «βόλτα σήμερα». Καταλαβαίνετε ότι πρόκειται για dialogical semiotics. Αλλά ο διάλογος είναι ανοικτός, διότι αναμφίβολα, πολλοί και πολλές συνάδελφοί μας μπορούν να προσθέσουν και να βελτιώσουν τα λεγόμενά μας.

Ο *τρίτος* κίνδυνος είναι η «αντικειμενικότητα», με τα απαραίτητα εισαγωγικά της, τουλάχιστον με την έννοια ενός δυνατού κοινού τόπου των απόψεων όλων όσων υπήρξαν συμμετοχοί αυτής της πορείας. Όσο μικρής κλίμακας και αν είναι η θέση της σημειωτικής στο διανοητικό γίνεσθαι της χώρας, από τη στιγμή που έχουν παρέλθει 43 χρόνια από την ίδρυση της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας, τουλάχιστον τα χρόνια ζωής της εταιρείας κατά τον προηγούμενο αιώνα μπορούν να θεωρηθούν ως ανήκοντα στην ιστοριογραφία. Και η ιστοριογραφία υποχρεώνει σε συγκεκριμένη πειθαρχία. Έτι περισσότερο, διότι μία καλή ιστοριογραφία αρθρώνει το επιμέρους με το ευρύτερο κοινωνικό γίνεσθαι, άρθρωση η οποία απαιτεί χωριστή έρευνα στην οποία δεν αποτολμούμε εδώ να επεκταθούμε.

Γίνεται αντιληπτό ότι μία διαδικασία που φαίνεται εμπειρική ανάγεται σε πολύ βαθύτερα ιστοριογραφικά θέματα, τα οποία δεν μπορεί παρά να προδώσει η παρούσα ανακοίνωση. Με αυτό το δεδομένο, παρουσιάζουμε εδώ τις πρώτες σημειώσεις που ετοιμάσαμε. Επιλέξαμε έναν συνδυασμό «αντικειμενικών» δεδομένων, ιστορικών αναφορών και προσωπικών αναμνήσεων (που περιγράφονται σωστότερα ως «ανεκδοτολογία»). Ίσως, όμως, κατορθώσουμε να προτείνουμε κάποιους κύριους ερευνητικούς άξονες, ώστε να βοηθηθούν οι μεταγενέστεροι ανασκαφείς της ιστορίας μας. Οι άξονες, βάσει των οποίων θα οργανώσουμε την παρουσίασή μας, και των οποίων η διασταύρωση δημιουργεί κάποια δυσκολία στην παρουσίασή τους, είναι οι εξής:

1. Η «προϊστορία» της σημειωτικής. Πρώτες άτυπες κινήσεις κατά την εμφάνιση της σημειωτικής στην Ελλάδα.
2. Η εξω-πανεπιστημιακή δραστηριότητα και θεσμοποίηση της ελληνικής σημειωτικής.
3. Η παρουσία της σημειωτικής στα ελληνικά πανεπιστήμια.
 - 3.1 Διδασκαλία
 - 3.2 Πανεπιστημιακές θέσεις με αντικείμενο τη σημειωτική
4. Αναγνώριση της ελληνικής σημειωτικής στο εξωτερικό.

5. Οι δραστηριότητες της ΕΣΕ:

5.1. Διοργάνωση και συνδιοργάνωση συνεδρίων και συμποσίων, δημοσιεύσεις και λοιπές δραστηριότητες

5.2 Προσκλήσεις επωνύμων σημειολόγων

Φυσικά, δεν είμαστε σε θέση ούτε κατά διάνοιαν να παρουσιάσουμε ένα σημαντικότατο άξονα της σημειωτικής στην Ελλάδα, ο οποίος δεν είναι άλλος από τις δημοσιεύσεις των Ελλήνων σημειολόγων στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Γι' αυτό το θέμα θα χρειασθεί ένας τόμος ολόκληρος!

1. Η «προϊστορία» της σημειωτικής:

Πρώτες άτυπες κινήσεις κατά την εμφάνιση της σημειωτικής στην Ελλάδα

1968. Ο Αλέξανδρος μεταβαίνει στο Παρίσι, τυπικά μόνο για μεταπτυχιακές σπουδές πολεοδομίας. Παράλληλα, σπουδάζει δύο αντικείμενα άγνωστα τότε στην Ελλάδα, ανθρωπολογία και αστική γεωγραφία. Σχετικά με την ανθρωπολογία, προηγήθηκε αλληλογραφία με τον Claude Lévi-Strauss, καθηγητή της École Pratique des Hautes Études, ο οποίος τον βοήθησε στη διδακτορική διατριβή του. Στο Παρίσι, ο Lévi-Strauss τον παρέπεμψε σε διδάσκοντα, τον ανθρωπολόγο Hans Dietschy, που έφερε ο ίδιος στη Σχολή και ο Dietschy τον έκανε δεκτό για εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Παράλληλα, ο Αλέξανδρος παρακολούθησε τα εβδομαδιαία μαθήματα του Lévi-Strauss στο Collège de France και έχει κρατήσει πολύ επιμελείς σημειώσεις.

1974. Λαμβάνει χώρα το πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο Σημειωτικής στο Μιλάνο. Πήγε ο Αλέξανδρος με τον Μίμη Φατούρο, καθηγητή αρχιτεκτονικής ΑΠΘ, Υπουργό Παιδείας στην τελευταία κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου κι αργότερα Πρύτανη του ΑΠΘ, και τον Ανδρέα Ιωαννίδη, ιστορικό της τέχνης και μέχρι πρόσφατα Αντιπρύτανη της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών στην Αθήνα.

Ανεκδοτολογία. Ο Greimas έστειλε τον Manar Hammad, τον μόνο αρχιτέκτονα του σεμιναρίου του, να με γνωρίσει, επειδή είχε διαβάσει το άρθρο μου για τη σημειωτική του χώρου «Semeiological Analysis of the Traditional African Settlement» (1972) στο περιοδικό *Ekistics*. Επί τη ευκαιρία, υπήρξε μεγάλη έκπληξη, αλλά και τιμή μου, όταν ο Henri Lefebvre, υποτιθέμενος εχθρός της σημειωτικής, ανέφερε αυτήν την εργασία στο κλασικό βιβλίο του *La production de l'espace*.

Ανεκδοτολογία. Ο Ιωαννίδης γνωρίστηκε με τον Barthes στο Παρίσι και ο τελευταίος τον επισκέφθηκε ινκόγνιτο στη Θεσσαλονίκη τα τέλη της δεκαετίας του '70.

1974. Αμέσως μετά το παραπάνω συνέδριο, ο Αλέξανδρος, σε συνεννόηση με τον Ιωαννίδη και με την παρουσία του, κάλεσε στο σπίτι του στην Αθήνα τα ελάχιστα τότε ονόματα που μπορούσαν να συνδεθούν με τη σημειωτική και συγκεκριμένα τον Σωτήρη Δημητρίου, πολιτικό μηχανικό του ΕΜΠ, που ασχολούνταν με την ανθρωπολογία, τον κινηματογράφο και θέματα πολιτισμού, στο έργο του οποίου θα επανέλθουμε· τον Γιώργο Βέλτσο, ένθερμο οπαδό του Derrida και από το 1985 τακτικό καθηγητή στην έδρα της κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου· και τον Γιώργο Διζικιρίκη, ο οποίος γεννήθηκε στη Γένοβα το 1921 και σπούδασε στη Ρώμη φιλοσοφία της τέχνης, καλές τέχνες και κινηματογράφο.

Αρχές δεκαετίας '70: Ο Πέτρος Μαρτινίδης, επιμελητής της Έδρας Κτιριολογίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, μεταφράζει στη σειρά εκδόσεων της Έδρας το κεφάλαιο του Eco περί αρχιτεκτονικής από το βιβλίο του *La structure absente: Introduction à la recherche sémiotique* (1972).

1975. Urbino. Ήταν το επίκεντρο της «θερινής» σημειωτικής, επειδή οργάνωνε επί χρόνια τα περίφημα θερινά σεμινάρια του, στα οποία προσκαλούνταν πλήθος από τα τότε μεγάλα ονόματα της σημειωτικής. Πήγαμε με τον Ιωαννίδη και εκεί πρωτογνωρισθήκαμε με την Κάριν, η οποία ήρθε από τις ΗΠΑ, έχοντας μόλις αποκτήσει διδακτορικό. Δίδαξαν εκείνη τη χρονιά μεταξύ άλλων οι Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard, Erving Goffman, Louis Marin, Hubert Damisch. Ο Αλέξανδρος ήρθε σε ανοιχτή σύγκρουση με τους Lyotard και Baudrillard, σε χρονική στιγμή που δεν είχε γίνει ακόμη η διάκριση δομιστών και μεταδομιστών και θεωρούνταν όλοι ως δομιστές.

Ανεκδοτολογία. Περίπου 20 χρόνια αργότερα, στείλαμε τη Νατάσα Χριστοδούλου στο Urbino. Έτυχε να ξαναπάμε και εμείς, για πρώτη φορά μετά τη γνωριμία μας. Φθάσαμε βράδυ και ήταν όλα κλειστά και ήμαστε πεινασμένοι. Προς μεγάλη μας ανακούφιση, μας συνάντησε η Νατάσα με κρακεράκια και κρασί. Το πρώτο που μας είπε ήταν ότι, όταν μαθεύτηκε ότι είναι Ελληνίδα, της αφηγήθηκαν ότι «μια φορά κι ένα καιρό ήταν εδώ ένας Έλληνας και μία Σουηδέζα ...». Φαίνεται ότι είμαστε ένα παράδειγμα δημιουργίας αστικού μύθου. Στη συνέχεια, η Νατάσα εκπόνησε μαζί μας τη διδακτορική διατριβή της.

2. Η εξω-πανεπιστημιακή δραστηριότητα και θεσμοποίηση της ελληνικής σημειωτικής

1975. Ο Χάρης Καμπουρίδης, υπάλληλος του βιβλιοπωλείου Μόλχο, αρχίζει την έκδοση του περιοδικού *Κώδικας-Κείμενα Σημειωτικής*. Ορίστηκε στο πρώτο συνέδριο του Μιλάνου εκπρόσωπος της Ελλάδας.

Τέλη '70. Επίσκεψη του Joakim Eschbach στην Αθήνα, μέσω... Αίγινας, όπου πρωτογνώρισε τους γονείς του Αλέξανδρου... μέσα στη θάλασσα. Όταν έμαθε το επώνυμό τους, τους ρώτησε μήπως γνώρισαν κάποιον Αλέξανδρο Λαγόπουλο. «Ο γιός μου είναι» απάντησε ο πατέρας του Αλέξανδρου. Τότε ρώτησε ο Eschbach μήπως ξέρουν πού βρίσκεται στην Αθήνα το κέντρο σημειωτικής με διεύθυνση Μηθύμνης 5. «Το σπίτι μου είναι» απάντησε ο πατέρας. Εκεί συναντηθήκαμε με τον Eschbach. Ο Eschbach ήταν τότε το αντίπαλον δέος του Roland Posner, μετέπειτα πρόεδρου της International Association for Semiotic Studies (IASS). Σε συνεννόηση με τον Καμπουρίδη, ανέλαβε ο ίδιος το περιοδικό *Κώδικας*, που εκδόθηκε, στη Γερμανία πλέον, ως *Kodikas/Code* το 1985.

1978. Ίδρυση της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρίας, με έδρα το Εργαστήριο Γλωσσολογίας ΑΠΘ και πρώτο πρόεδρο τον καθηγητή γλωσσολογίας Μιχάλη Σετάτο (μέχρι το 1981). Ακολούθησαν ως πρόεδροι ο Αλέξανδρος (από το 1981 μέχρι το 2013, με ένα διάλειμμα το 1987) και στη συνέχεια ο νυν πρόεδρος Γρηγόρης Πασχαλίδης.

1978-1987. Το έργο αναφοράς του Σωτήρη Δημητρίου, τα λεξικά του, είναι πρωτοποριακά για την εποχή τους. Δημοσίευσε 5 τόμους με τον γενικό τίτλο *Λεξικό όρων* και συγκεκριμένα: 1^{ος} τόμος, *Σημειολογικής και δομικής ανάλυσης της τέχνης* (1978), 2^{ος} τόμος, *Επικοινωνίας και σημειωτικής ανάλυσης*, 3^{ος} τόμος (2 βιβλία), *Γλωσσολογίας*, 4^{ος} τόμος, *Σημαντικής* (δηλαδή σημασιολογία) και 5^{ος} τόμος, *Κυβερνητικής, δομισμού και της θεωρίας συστημάτων* (1987).

1979. 2^ο Παγκόσμιο Συνέδριο, *Semiotics Unfolding*, Βιέννη, Ιούνιος 1979. Έρχεται μαζί μας ο Ντίνος Σπυριδωνίδης, παλιός διδάκτορας του Αλέξανδρου. Καθώς αναφέραμε, εκπρόσωπος της Ελλάδας στην IASS είχε ορισθεί ο Καμπουρίδης, αλλά, αφού ενημερώθηκαν σχετικά με τους Έλληνες, οι Umberto Eco, Thomas Sebeok και Julia Kristeva όρισαν τον Αλέξανδρο ως επόμενο εκπρόσωπο, το πρώτο πρωινό του συνεδρίου, μετά από συζήτηση στο ξενοδοχείο στο οποίο διαμέναμε.

Ανεκδοτολογία. Πριν από τη Βιέννη, είχε συνέδριο η Ουγγρική Σημειωτική Εταιρεία και αρκετοί σύνεδροι πήγαμε πρώτα στη Βουδαπέστη. Οι Thomas & Irene Winner κάλεσαν μια ομάδα στη Βουδαπέστη ενόψει της δημιουργίας ενός σημειωτικού λεξικού. Ο Sebeok κάθεται σε μια γωνία και παρακολουθεί σιωπηλά. Αργότερα, αναλαμβάνει ο ίδιος το εγχείρημα και αναθέτει στον Αλέξανδρο το λήμμα σημειωτικής του χώρου για το *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, 1985 (2nd ed. 1994). Είναι η αρχή των δεσμών του Sebeok με την Ελλάδα. Ήταν αρχαιολάτρης. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1996, όταν τον καλέσαμε ως κύριο ομιλητή στο 4ο συνέδριό μας στη Θεσσαλονίκη, επισκε-

φθήκαμε μαζί τον αρχαιολογικό χώρο του Δίου και ο Sebeok ζήτησε να τον φωτογραφήσουμε με φόντο τον Όλυμπο, το βουνό των θεών.

Ιστορία. Ο Sebeok είναι ο άνθρωπος που ανέσυρε τον Charles S. Peirce στο πεδίο της σημειωτικής. Έκανε μία τεράστια εκστρατεία ανά την υφήλιο από τα τέλη του '70, τραντάζοντας τα ταμεία πολλών σημειωτικών εταιρειών, επειδή επέμεινε να ταξιδεύει πρώτη θέση τόσο ο ίδιος όσο και τα μέλη της οικογένειάς του που τύχαινε να τον ακολουθήσουν εκάστοτε (συμπεριλαμβανομένων των δύο θυγατέρων του). Ο Sebeok, ένας μόνον άνθρωπος, έκανε για την περσιανή σημειωτική, ό,τι και ο Roman Jakobson για τη σωσσουριανή. Σε λίγα χρόνια μετέτρεψε ριζικά τη σύνθεση της Αμερικανικής Σημειωτικής Εταιρείας από σωσσουριανή σε περσιανή.

Παρά ταύτα πρέπει να αναγνωρίσουμε στον Sebeok ότι προώθησε επίσης τη σημειωτική ανεξάρτητα από σχολές και κατευθύνσεις. Τα τέλη της δεκαετίας του '50, οργάνωσε ένα συνέδριο στο Indiana University και ζήτησε από τον Jakobson να κάνει το Closing statement. Αυτό ήταν το κλασικό “Linguistics and poetics”, στο οποίο ο Jakobson θέτει τις έξι λειτουργίες του γλωσσικού μηνύματος.

1982. Επιχειρούμε οι δυο μας (με τον Θόδωρο Παπαϊωάννου, πρώην φοιτητή του Αλέξανδρου) μία πρώτη ανασκόπηση της σημειωτικής στη χώρα με το «Ανασκόπηση της σημειωτικής στην Ελλάδα: Ο φορμαλισμός, η ψυχανάλυση και ο ιστορικός υλισμός» (*Σύγχρονα Θέματα* 5).

1984. 3^ο Παγκόσμιο συνέδριο IASS, *Semiotic Theory and Practice*, Palermo, 1984. Συμμετέχουμε οι δυο μας μαζί με τον Σπυριδωνίδη. Η ομάδα Sebeok μοίρασε ένα περσιανό βιοσημειωτικό μανιφέστο, με υπογράφοντες τους Myrdene Anderson, John Deely, Martin Krampen, Joseph Ransdell, Thomas A. Sebeok και Thure von Uexküll και τίτλο “A semiotic perspective on the sciences: Steps toward a new paradigm”, το οποίο δημοσιεύθηκε στο *Semiotica* την ίδια χρονιά.

Ανεκδοτολογία. Προσκάλεσαν τους συνέδρους να συμμετάσχουν στο τεύχος με σχετικά άρθρα και ο Αλέξανδρος τους έστειλε μία έντονη κριτική. Επειδή ήταν ο μόνος που ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση, τον παρακάλεσε ο Sebeok να μην τη δημοσιεύσει. Ο Αλέξανδρος συμφώνησε πάραυτα.

Ιστορία. Μεταξύ των συγγραφέων του μανιφέστου ήταν ο John Deely, οπαδός του Sebeok και αντικαταστάτης του μετά τον θάνατό του. Συνέχισε με ζήλο σταυροφόρο τη διάδοση της περσιανής σημειωτικής. Ήμαστε πολύ καλοί φίλοι, αν και είχαμε αντιδιαμετρικές επιστημονικές απόψεις. Τον φιλοξενήσαμε στη Θεσσαλονίκη το 2005, όταν ήταν επισκέπτης καθηγητής στο New Bulgarian University (NBU) της Σόφιας. Τον έφερε στη Θεσσαλονίκη ο Kristian Bankov, μαθητής του Eco, με θέση στο ίδιο πανεπιστήμιο και εν συνεχεία

πρώτος καθηγητής Σημειωτικής της Βουλγαρίας και Αντιπρύτανης του ΝΒU (επί τη ευκαιρία, ήμουν ο μόνος ξένος στο εκλεκτορικό του σώμα). Πήγαμε μαζί με τον John βόλτα στη Σχολή του Αριστοτέλη στη Νάουσα και, συγκινημένος, έβαλε στη τσέπη του μία μικρή πέτρα από τον χώρο.

3. Η παρουσία της σημειωτικής στα ελληνικά πανεπιστήμια

3.1 Διδασκαλία

1970. Διορίζεται ο Σετάτος καθηγητής Γλωσσολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ. Υποθέτουμε ότι λίγο αργότερα άρχισε να διδάσκει το κατ' επιλογήν μάθημα της Σημειολογίας, διάρκειας ενός έτους, έχοντας εκδώσει και ένα (πολύ σύντομο) διδακτικό εγχειρίδιο. Πολλοί από τους τότε μελλοντικούς και νυν ενεργούς σημειολόγους παρακολούθησαν τα μαθήματά του και μεταξύ αυτών και η Κάριν το 1979-80.

1979 (-2005). Ο Ερατοσθένης Καψωμένος αποκτά τον τίτλο του Διδάκτορα το 1975, με εισηγητή τον Σετάτο. Διορίζεται το 1979 ως καθηγητής στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τυπικά, δεν δίδαξε μάθημα σημειωτικής, δίδαξε νεοελληνική λογοτεχνία, αλλά δημιούργησε τον ισχυρότερο ενδο-πανεπιστημιακό πυρήνα της σημειωτικής στην Ελλάδα, ακολουθώντας την γκρεϊμασιανή σχολή.

1988. Η καθηγήτρια Μαρίκα Θωμαδάκη διδάσκει το μάθημα Σημειολογίας του Θεάτρου –και ένα σεμινάριο από τα μέσα '80– στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας Ε.Κ.Π.Α. Περίπου την ίδια εποχή γίνεται ιδρύτρια και διευθύντρια του εξω-πανεπιστημιακού Κέντρου Σημειολογίας του Θεάτρου. Από το 1997 εξέδωσε το περιοδικό *Θεατρογραφίες*.

Τέλος δεκαετίας '80. Δημιουργείται εξαμηνιαίο κατ' επιλογήν μάθημα *Σημειωτικής του Χώρου* στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ με διδάσκοντα τον Αλέξανδρο.

1994. Ιδρύεται, με πρωτοβουλία της καθηγήτριας Βάσως Τοκατλίδου του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ, το ΔΠΜΣ *Επιστήμες και Τεχνολογίες της Γλώσσας και της Επικοινωνίας*, με δύο κατευθύνσεις: *Διδακτική των Γλωσσών* και *Κοινωνιογλωσσολογία*. Ο Αλέξανδρος δίδαξε τα μαθήματα *Σημείωση και Επικοινωνία*, καθώς και *Μη Γλωσσική Επικοινωνία*. Ανάμεσα στους φοιτητές της πρώτης χρονιάς ήταν η Νατάσα Χριστοδούλου και ο Βαγγέλης Κουρδής.

2005. Ιδρύεται στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ, με πρωτοβουλία της Κάριν και σε συνεργασία με τους Μίλτο Πεχλιβάνο και Μιχάλη Χρυσανθόπουλο του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων

Ελληνικών Σπουδών, το ΔΠΜΣ *Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία και Πολιτισμός*. Διδάξαμε αρκετές φορές μαζί το μάθημα *Σημειωτική και Πολιτισμός*.

- 2008.** Ιδρύεται, με πρωτοβουλία της Ιφιγένειας Βαμβακίδου, το ΠΜΣ Πολιτισμικές Σπουδές: *Σημειωτικές Δομές και Πρακτικές* του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Διδάξαμε μαζί το μάθημα *Θεωρία και Ιστορία Σημειωτικής* για μερικά χρόνια και το παραδώσαμε μετά στους Χριστοδούλου και Κουρδή.
- 2014.** Εγκαινιάζεται, με υπεύθυνη την καθηγήτρια Κυριακούλα Παπαδημητρίου του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, το ετήσιο σεμινάριο μιας εβδομάδας *Σημειωτική και Βίβλος*. Κεντρικός διδάσκων είναι πάντοτε ο παπα-Γιώργος Βασιλάκης, μέλος του Centre pour l'Analyse du Discours Religieux (CADIR), διατμηματικού εργαστηρίου του Καθολικού Πανεπιστημίου της Λυών (UCLy). Ιδρυτής του υπήρξε ο πολύ καλός γκρεϊμασιανός σημειολόγος Louis Panier.
- 2016.** Ιδρύεται, με πρωτοβουλία του Κουρδή, το Εργαστήριο Σημειωτικής (SemioLab) του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ. Υπήρξε μείζον γεγονός για τη σημειωτική και παρουσιάζει εντυπωσιακή δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένων των προσκλήσεων επωνύμων.
- 2018.** Ιδρύεται, με ευθύνη του Κουρδή και σε συνεργασία με τους Χριστοδούλου, Πασχαλίδη και Γυιόκα, το ΔΠΜΣ Σημειωτικής, Πολιτισμού και Επικοινωνίας, επιτέλους ένα μεταπτυχιακό με το επιστημονικό αντικείμενο της Σημειωτικής στον τίτλο του! Τη διοικητική προεργασία για την ίδρυση του ΔΠΜΣ είχαν αναλάβει οι Κουρδής, Χριστοδούλου και Γεώργιος Δαμασκηνίδης. Είναι μείζον γεγονός, μεταξύ άλλων επειδή μέχρι τότε ένας ελάχιστος αριθμός σημειολόγων διδασκόντων ανακυκλωνόταν από μεταπτυχιακό πρόγραμμα σε μεταπτυχιακό πρόγραμμα, σε καθένα από το οποίο η σημειωτική ήταν μόνο ένα από πολλά μαθήματα. Αντίθετα, με αυτό το ΔΠΜΣ πολλαπλασιάστηκαν τόσο οι διδάσκοντες όσο και τα γνωστικά αντικείμενα, κινητοποιήθηκε και αξιοποιήθηκε μία ολόκληρη νέα γενιά σημειολόγων και, με αυτόν τον τρόπο, δόθηκε η δυνατότητα για μεγαλύτερη επιστημονική εμβάθυνση.
- 2021.** Ο SemioLogos. Από την αρχή της λειτουργίας του, αυτό το ΔΠΜΣ προσέλκυσε υποψήφιους με εξαιρετικά προσόντα από πολλές διαφορετικές ειδικότητες και δημιούργησε ένα πνεύμα συνεργασίας και αφοσίωσης ανάμεσα στους φοιτητές. Αυτή η αίσθηση του ανήκειν σε μία ομάδα με πρωτοποριακό επιστημονικό χαρακτήρα συνεχίστηκε και μετά την αποφοίτηση, όπως φαίνεται από την ίδρυση του SemioLogos, Συλλόγου Αποφοίτων και Φοιτητών Σημειωτικής ΑΠΘ.

3.2 Πανεπιστημιακές θέσεις με αντικείμενο τη σημειωτική

- ~1990. Μαρίκα Θωμαδάκη, Θεωρία και Σημειολογία του Θεάτρου, στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας, ΕΚΠΑ.
- 2002. Δημήτρης Τσατσούλης, Σημειωτική του Θεάτρου, στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πάτρας.
- 2003. Νατάσα Χριστοδούλου, Σημειωτική, στο Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας & Φιλολογίας, ΑΠΘ.
- 2006. Βαγγέλης Κουρδής, Σημειολογία της Μετάφρασης, στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας & Φιλολογίας, ΑΠΘ.
- 2019. Νταλίλα Ονοράτου, Αισθητική με έμφαση στη Σημειολογία της Εικόνας και Θεωρία της Επικοινωνίας, στο Τμήμα Τεχνών, Ήχου και Εικόνας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- 2022. Θανάσης Κούγκουλος, Σημειωτική: Λογοτεχνική Ανάλυση και Πολιτισμική Ερμηνεία, στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

4. Αναγνώριση της ελληνικής σημειωτικής στο εξωτερικό

- 1986. Η ελληνική σημειωτική θεσμοποιείται ως παρουσία με το κεφάλαιο *Semiotics in Greece*, που συγγράψαμε με την Κάριν και δημοσιεύθηκε στο *The Semiotic Sphere*, με επιμέλεια των Thomas A. Sebeok και Jean Umiker-Sebeok. Επεκτείναμε κατά πολύ την ανασκόπηση του 1982. Η αλήθεια είναι ότι υπερβάλλαμε, σηκώνοντας κάθε δυνατό πετραδάκι.
- 1994-1999. Ο Αλέξανδρος εκλέγεται πρόεδρος της Association Internationale de Sémiotique de l'Espace (πρόσφατα et du Temps) –προ ολίγων ετών έγινε επίτιμος πρόεδρος. Σχεδόν ισόβιος πρόεδρος της Ένωσης υπήρξε ο Pierre Pellegrino, τον οποίο χάσαμε, προς μεγάλη μας λύπη, πρόσφατα.
- 1999-2003. Ο Αλέξανδρος εκλέγεται αντιπρόεδρος της IASS.
- 2003. Μετά από πρωτοβουλία του φίλου μας Mark Gottdiener, κοινωνιολόγου και σημειολόγου, επιμεληθήκαμε μαζί του μία τετράτομη ανθολογία σημειωτικής που δημοσιεύτηκε το 2003 με τον τίτλο *Semiotics* (στη σειρά Sage Benchmarks in Social Research Methods).
- Ανεκδοτολογία.** Ο Gottdiener είχε έρθει παλαιότερα στη Θεσσαλονίκη με την οικογένειά του για ένα χρόνο για να κάνει μαζί με τον Αλέξανδρο την επιμέλεια μιας ανθολογίας σημειωτικής του χώρου, *The city and the sign*, που ήταν, όμως, πολύ μικρότερων διαστάσεων. Με τη νέα του πρόταση, η Κάριν και ο Αλέξανδρος πανικοβλήθηκαν, λόγω του μεγέθους του εγχειρήματος, αλλά ο Mark μας απάντησε ότι ξέρει ότι έχουμε όλο το υλικό στη βιβλιο-

θήκη μας. Αυτή η βιβλιοθήκη στο σαλόνι μας ήταν έκπληξη για την Κάριν όταν ήρθε στην Ελλάδα, επειδή είχε συνηθίσει από τις ΗΠΑ ότι τα βιβλία που χρειάζεται ένας ερευνητής βρίσκονται στις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, όχι στην κατοικία. Τελικά ο Mark δικαιώθηκε, αλλά η δυσκολία ήταν να βρεθούν τα κείμενα σε αγγλική μετάφραση, πόσω μάλλον που ο εκδότης ήθελε ελάχιστο αριθμό κειμένων στα γαλλικά. Ήταν ο λόγος που αναλάβαμε το (σχεδόν ακατόρθωτο) εγχείρημα της μετάφρασης ενός κειμένου του Greimas στα αγγλικά

Η επιλογή μας δεν κάλυψε όλες τις κατευθύνσεις της σημειωτικής, κάτι που μπορεί να πίκρανε, π.χ. τους βιοσημειολόγους, αλλά η σειρά της Sage είχε τον σαφή προσανατολισμό των *Social Research Methods*. Παρά ταύτα, ενσωματώσαμε την περσιανή προσέγγιση στα δύο πρώτα κεφάλαια των βασικών κατευθύνσεων. Επίσης, μας δόθηκε η ευκαιρία να εντάξουμε για πρώτη φορά σε σημειωτική ανθολογία τις κοινωνικές σημειωτικές προσεγγίσεις ερευνητών μεγάλου διαμετρήματος, οι οποίοι ενσωμάτωσαν τη σημειωτική στη μαρξιστική θεωρία.

- 2004.** Ο Αλέξανδρος ανακηρύσσεται Επίτιμος Διδάκτωρ του NBU.
- 2005.** Διοργανώνεται στη Σόφια ένα μικρό συμπόσιο σε μνήμη του Sebeok και προσκαλείται ο Αλέξανδρος. Απαντά με μείλ ότι ευχαριστεί για την πρόσκληση και εύχεται καλή επιτυχία, αλλά δεν θα ήθελε να συμμετάσχει, γιατί δεν θέλει να είναι η κακιά μάγισσα που χάλασε τον χορό. Αμέσως ακολούθησε μία λακωνική, όσο και αφοπλιστική και συγκινητική, απάντηση του Deely: “Tom [Sebeok] would have liked you to be here”. Οπότε, ο κύβος ερρίφθη.
- 2009.** Η ελληνική σημειωτική αναγνωρίζεται ρητά ως «Ελληνική Σχολή» ή «Σχολή της Θεσσαλονίκης» στο άρθρο των Paul Copley και Anti Randviir, “Introduction: What is sociosemiotics?” (*Semiotica* 173).
- 2014.** Ο Αλέξανδρος προσκαλείται ως κύριος ομιλητής σε συνέδριο στην Tartu για τον εορτασμό των 50 ετών από την ίδρυση της σχολής Tartu-Moscow, όπως αποκαλείται σήμερα (ενώ παλαιότερα ήταν γνωστή ως «Moscow-Tartu»). Στο συνέδριο ήταν ομιλητής και ο Κουρδής.
- 2016/2021.** Πιστεύουμε ότι είναι αναγνώριση του επιπέδου της σημειωτικής στη χώρα μας το γεγονός ότι προτάθηκε στον οίκο De Gruyter από τον πρόεδρο της IASS Paul Copley και τον βιοσημειολόγο Kalevi Kull η μετάφραση του βιβλίου μας *Θεωρία σημειωτικής* στα αγγλικά ως *Theory and methodology of semiotics: The tradition of Ferdinand de Saussure*. Μας εξομολογήθηκαν ότι επί πολλά χρόνια προσπαθούσαν χωρίς αποτέλεσμα να πείσουν κάποιον Γάλλο να παρουσιάσει την γκρεϊμασιανή θεωρία στα αγγλικά. Το βιβλίο ενσωμάτωσε πολύ υλικό από εργασίες μεταπτυχιακών φοιτητών μας, προβάλλοντας, έτσι, τη δουλειά που γίνεται στην Ελλάδα.

Ανεκδοτολογία. Το βιβλίο αυτό δεν θα είχε δει το φως της ημέρας χωρίς την επί αρκετά χρόνια πίεση των Χριστοδούλου και Κουρδή. Αντιδρούσε ο Αλέξανδρος, επειδή θεωρούσε ότι δεν υπάρχει χρόνος για τα «εισαγωγικά» και «βασικά» και ότι θα πήγαινε πίσω την έρευνά μας. Μέχρι που οι δύο τους «συνωμότησαν» και με την επικουρία της Βαμβακίδου, που δίδασκε τότε στο Πανεπιστήμιο της Δυτικής Μακεδονίας, έστησαν ως παγίδα τη μαγνητοσκόπηση της θεωρίας του μαθήματος που διδάσκαμε στη Φλώρινα. Μας έστρωσαν στη δουλειά.

2017. Οι δυο μας επιλεγόμαστε ως μέλη, η Κάριν με γραμματειακή θέση, του Collegium της IASS.

5. Οι δραστηριότητες της ΕΣΕ

5.1. Διοργάνωση και συνδιοργάνωση συνεδρίων και συμποσίων, δημοσιεύσεις και λοιπές δραστηριότητες

1979. Λαμβάνει χώρα το 1^ο συνέδριο της ΕΣΕ στη Θεσσαλονίκη. Ο τίτλος του συνεδρίου ήταν *Σημειωτική και κοινωνία*. Σκοπός του ήταν να δηλώσει με τον τίτλο και με ορισμένες από τις ανακοινώσεις του έναν νέο προσανατολισμό της σημειωτικής, ο οποίος, όπως αποδείχθηκε ιστορικά, ρίζωσε στην ελληνική σημειωτική.

Ανεκδοτολογία. Ήταν η ηρωική περίοδος της Εταιρίας και η οργανωτική επιτροπή ήταν ολιγομελής. Οι συνέδριοι ήταν πολλοί λίγοι και μεταξύ των ελάχιστων ξένων κατέφθασε ο Posner. Φυσικά, ούτε είχε ξανακούσει για την ύπαρξή μας και μας ομολόγησε ότι, όταν έστειλε την πρόταση για ανακοίνωση, δεν είχε σκοπό να έρθει, αλλά, όπως είπε, δεν βρήκε καμία στιγμή κάποια δικαιολογία να αποσυρθεί – υπήρχε μία άψογα λειτουργούσα γραμματεία (δηλαδή η Κάριν), η οποία ανταποκρινόταν αμέσως στα γράμματά του, σε μία εποχή που δεν υπήρχαν ακόμη τα mail.

Έκτοτε έγιναν 11 συνέδρια, με έναν μέσο όρο ενός συνεδρίου ανά τετραετία. Μέχρι και το συνέδριο της Φλώρινας το 2007 (τα Πρακτικά δημοσιεύθηκαν το 2011) δημοσιεύονταν όλες οι ανακοινώσεις στα βιβλία τα οποία εξέδιδε η ΕΣΕ. Από το 9^ο συνέδριο της Κύπρου του 2010, και με ενεργή παρέμβαση του Πασχαλίδη, άρχισε να γίνεται δημοσίευση όλων των ανακοινώσεων σε ηλεκτρονική μορφή, αλλά συγχρόνως δημοσίευση επιλεγμένων κειμένων σε ιδιαίτερο τόμο. Η πρώτη έκδοση αυτού του τύπου ήταν το βιβλίο *Semiotics and Hermeneutics of the Everyday* (2015).

1983. Τα τέλη της δεκαετίας του '70 είχαμε γνωριστεί στην Αθήνα με τον Michael Herzfeld, ένα είδος πατέρα της σύγχρονης ελληνικής ανθρωπολογίας. Ήταν τότε υπο-διευθυντής του ερευνητικού κέντρου του Sebeok, του Research

Center for Language and Semiotic Studies στο Indiana University (έγινε εν συνεχεία καθηγητής Ανθρωπολογίας στο Harvard). Με μεσολάβηση του Herzfeld, έγινε μία συνδιοργάνωση συμποσίου από το κέντρο του Sebeok και την ΕΣΕ. Η αποστολή της ΕΣΕ περιλάμβανε, μαζί με εμάς, τον Καψωμένο, τον Μαρτινίδη και τη Νόρα Σκουτέρη (του Τομέα Λαογραφίας ΑΠΘ). Ο Sebeok αποφάσισε τη δημοσίευση των πρακτικών του συμποσίου σε ιδιαίτερο τόμο του περιοδικού *Semiotica* με τίτλο *Signs of the past: Semiotics and history*, και μας ανέθεσε την επιμέλειά του (*Semiotica* 59 (3-4), 1986). Η εισαγωγή μας είχε τον τίτλο “Semiotics and history: A Marxist approach”, προσέγγιση που δεν ανταποκρινόταν ιδιαίτερα, για να το πούμε ευγενικά, στις πολιτικές απόψεις του Sebeok. Ο Sebeok, όμως, για να αποδώσουμε τα του Καίσαρος τω Καίσαρι, είχε μία ανοικτή πολιτική στο θέμα της σημειωτικής και ενδιαφερόταν να ενισχύσει όλες τις τάσεις της, πολιτική που συμβάδιζε αντιφατικά με την περσιανή εκστρατεία του.

Ανεκδοτολογία. Στο Κέντρο του Sebeok στεγασθήκαμε το 1987 για κάποιους μήνες ως προσκεκλημένοι ερευνητές.

1985. Μετά από πρόταση του Αλέξανδρου, η ΕΣΕ αναθέτει στο Εργαστήριο Σημειωτικής του Χώρου (ένα από τα εργαστήρια που είχαν ιδρυθεί τότε στην ΕΣΕ) να διοργανώσει ένα Συμπόσιο στην Άνδρο, στο οποίο συγκεντρώθηκαν για πρώτη φορά όλοι –ελάχιστοι τότε– οι γνωστοί σημειολόγοι του χώρου, μεταξύ των οποίων οι Pierre Pellegrino, Manar Hammad (του σεμιναρίου του Greimas), Geoffrey Broadbent (από τους γνωστότερους θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής) και Donald Preziosi (που έκανε θόρυβο αργότερα με το *Rethinking Art History: Meditations on a Coy Science*, 1989).

Ανεκδοτολογία. Ήταν για όλους μια αξέχαστη επιστημονική και προσωπική εμπειρία: μικρό ξενοδοχείο δικό μας, με την παραλία του, ταβερνάκια τα βράδια, εκτόνωση διαφωνιών με το κρασάκι. Δημοσιεύθηκαν το ίδιο έτος τα Πρακτικά του συμποσίου από το περιοδικό *Espaces et Sociétés*. Το συμπόσιο της Άνδρου υπήρξε η αφορμή για να ιδρυθεί το 1989 στο Urbino η Association Internationale de Sémiotique de l’Espace με πρόεδρο τον Pellegrino.

Αρχή δεκαετίας 2000. Η Χριστοδούλου συγκεντρώνει συστηματικά μέσα στα χρόνια βιβλία σημειωτικής στη βιβλιοθήκη του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ, επιτυγχάνοντας μία ενημερωμένη πηγή. Όταν μετακομίσαμε από τη Θεσσαλονίκη το 2014, δωρίσαμε ένα μεγάλο μέρος της σημειωτικής βιβλιοθήκης μας εκεί. Μεγάλο μέρος της σημειωτικής βιβλιοθήκης δωρίστηκε στη συνέχεια από την οικογένεια της Χριστοδούλου στη βιβλιοθήκη του Εργαστηρίου Σημειωτικής της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ.

Συμμετοχές στα συνέδρια της IASS. Σε όλα τα παγκόσμια συνέδρια της IASS έχει υπάρξει συμμετοχή μελών της ΕΣΕ, με ιδιαίτερη παρουσία στο συνέδριο της

Σόφιας το 2014. Εκεί έκανε εντύπωση τόσο το πλήθος της ελληνικής συμμετοχής όσο και η παρεϊστική ατμόσφαιρα μεταξύ Ελλήνων.

2011 και 2013. Το ΔΣ της ΕΣΕ συνειδητοποίησε ότι τα συνέδρια δεν προσφέρουν ικανοποιητικό βήμα για τους φοιτητές. Συνέλαβε την πρωτότυπη ιδέα να διοργανώσει ένα φόρουμ, στο οποίο μεταπτυχιακοί φοιτητές και υποψήφιοι διδάκτορες να μπορούν να παρουσιάσουν τη δουλειά τους και να δεχθούν γόνιμες παρατηρήσεις από πανεπιστημιακούς διδάσκοντες. Έγινε συνδιοργάνωση με το New Bulgarian University. Πέραν των Ελλήνων, προσήλθαν και αρκετοί ξένοι φοιτητές. Αυτή η ιδέα επανήλθε πρόσφατα από τη Νότια Αμερική, μάλιστα με τη μορφή συνδιοργάνωσης της εκδήλωσης με την IASS.

2015- Επί πολλά χρόνια, ο Πασχαλίδης έθετε επίμονα στις ΓΣ της ΕΣΕ το θέμα της δημοσίευσης ενός περιοδικού. Είμαστε όλοι πολλοί θετικοί και τον ενθαρρύνουμε να αναλάβει πρωτοβουλία, αλλά όλοι ξέραμε ότι είναι ένα εγχείρημα κολοσσιαίο, λόγω των πολλών προβλημάτων που θα έπρεπε να επιλυθούν, με πρώτο το οικονομικό. Με τη στήριξη συναδέλφων της ΕΣΕ, αλλά κυρίως με τεράστια προσωπική επένδυση, κατόρθωσε, όχι μόνο να δημοσιεύσει το *Punctum*, αλλά και μέσα σε πολύ λίγα χρόνια να εξασφαλίσει την αναγνώριση και ανάδειξή του ως ένα από τα έγκυρα περιοδικά του πεδίου.

Συγχρόνως, έγινε άνοιγμα για τη δημιουργία σειράς ειδικών εκδόσεων, με πρώτη το αφιέρωμα στον Paolo Fabbri.

2016. Ίδρυση του Εργαστηρίου Σημειωτικής (Semiolab) της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ με πρωτοβουλία του Κουρδή. Πρόκειται για μείζον γεγονός και έχει επιδείξει εντυπωσιακή δραστηριότητα.

2016- Θερινό σχολείο σημειωτικής, οργανωμένο από την ΕΣΕ και το Semiolab. Θεωρούμε ότι είναι μία πρωτοβουλία ανάλογη με το Urbino και το Early Fall School of Semiotics του NBU.

5.2. Διεθνείς και εθνικές συνεργασίες

1979- Η ΕΣΕ είναι από το 1979 μέλος της IASS και, όπως οι άλλες εθνικές οργανώσεις-μέλη της, έχει δύο εκπροσώπους στην Διοικούσα Επιτροπή.

1989. Η ιδιαίτερη συνεργασία μας με τη γειτονική Βουλγαρία αρχίζει όταν στο 3^ο συνέδριο της ΕΣΕ, που έλαβε χώρα το 1989 στα Ιωάννινα, συμμετείχε μία βουλγαρική ομάδα προσκεϊμενη στη σημειωτική, με επικεφαλής τη λαογράφο Maria Popova, καθηγήτρια της Ακαδημίας Επιστημών της Βουλγαρίας. Είναι το έτος κατά το οποίο κατελύθη το σοβιετικό καθεστώς, υπό το οποίο δεν ήταν δυνατή η ίδρυση συλλόγων. Από τότε, συνεχίστηκε η στενή συνεργασία με τους Βουλγάρους σημειολόγους, από τους οποίους οι περισσότεροι βρήκαν ακαδημαϊκή στέγη στο New Bulgarian University της Σόφιας.

1995- Ιδρύεται από το NBU το Early Fall School of Semiotics και η ΕΣΕ στηρίζει αυτόν τον θεσμό με συμμετοχή τόσο διδασκόντων όσο και προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών. Η συνεργασία συνεχίζεται μέχρι σήμερα, με ιδιαίτερα δραστήριο διδάσκοντα τον Κουρδή.

Ανεκδοτολογία. Το Early Fall School έγινε με μοντέλο το Urbino, αλλά με πιο στενό τρόπο. Οι διδάσκοντες στο Urbino είχαν ο καθένας το δικό του σεμινάριο, ενώ στο Σχολείο καλούνταν μεν μεγάλα ονόματα της σημειωτικής, αλλά έκαναν μόνο μία διάλεξη με διδάσκοντες και φοιτητές, διεθνούς και ντόπιας προέλευσης, να την παρακολουθούν. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι ομιλητές απευθύνονταν ουσιαστικά στους άλλους ομιλητές και οι φοιτητές ήταν απλώς παθητικά υποκείμενα που αδυνατούσαν να παρακολουθήσουν τις θεωρητικές αναπτύξεις. Ο Αλέξανδρος προσπάθησε να σπάσει αυτήν την παράδοση κατεβαίνοντας από την έδρα και ωθώντας τους φοιτητές σε συμμετοχή.

Τις πρώτες χρονιές, μετέβαινε μόνος ή μαζί με την Κάριν. Έφερνε μαζί του μία μεγάλη ομάδα φοιτητών του μαθήματός του της *Σημειωτικής του Χώρου*. Είχε την ιδέα μία χρονιά να βάλει ένα ανάλογο θέμα στους φοιτητές του και σε μία ομάδα φοιτητών του NBU. Τα θέματα εκπονήθηκαν παράλληλα σε Θεσσαλονίκη και Σόφια και έγινε η συγκριτική δουλειά στο Early Fall School κατά τη διάρκεια μιας ολόκληρης μέρας. Από τότε, καθιερώθηκαν στο Early Fall School οι παρουσιάσεις φοιτητικών εργασιών.

2014- Στενή συνεργασία με το σεμινάριο Σημειωτική και Βίβλος του Τμήματος Ποιμενικής του ΑΠΘ.

2019. Ανατίθεται στην ΕΣΕ, κατά τη διάρκεια του 14^{ου} συνεδρίου της IASS στο Buenos Aires, η διεξαγωγή του επόμενου, 15^{ου} παγκοσμίου συνεδρίου της. Πρόκειται για μία ιστορική, όσο και ρηξικέλυθη, απόφαση του ΔΣ της ΕΣΕ, με υποκινητή τον «γνωστό ύποπτο» Πασχαλίδη. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε με εξαιρετική επιτυχία στη Θεσσαλονίκη το καλοκαίρι του 2022.

5.3. Προσκλήσεις επωνύμων σημειολόγων

Τα συνέδρια της ΕΣΕ έδωσαν την ευκαιρία να προσκαλέσουμε εξέχουσες προσωπικότητες της σημειωτικής. Αναφέρουμε ενδεικτικά –και χωρίς σειρά– τους εξής:

Thomas Sebeok, πρωτοπόρος της περσιανής σημειωτικής.

Luis Prieto, Αργεντινός γλωσσολόγος που κατέλαβε στη Γενεύη την έδρα του Saussure.

Roland Posner, γλωσσολόγος, πρώην πρόεδρος της IASS.

Terry Eagleton, θεωρητικός της λογοτεχνίας.

Christopher Norris, φιλόσοφος και θεωρητικός της λογοτεχνίας, μοναδικός πραγματικός γνώστης του Derrida στον αγγλοσαξονικό χώρο.

Anne Hénault, από τα κεντρικά στελέχη της Σχολής του Παρισιού.

Solomon Marcus, μαθηματικός, Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου, ειδικευμένος και στην υπολογιστική γλωσσολογία. Εργάστηκε στις περιοχές της σημειωτικής, της ποιητικής και θεωρίας λογοτεχνίας, καθώς και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας.

Louis Panier, γκρεϊμασιανός, ιδρυτής του CADIR, που έχει σήμερα ως δραστήριο μέλος της τον παπα-Γιώργο Βασιλάκη.

Paolo Fabbri, από τους κορυφαίους Ιταλούς σημειολόγους, Καθηγητής Μουσικής Ιστορίας και Αισθητικής στο Πανεπιστήμιο της Φερράρα.

Eric Landowski, αρχικό και κεντρικό μέλος του σεμιναρίου του Greimas και εκδότης μέχρι πρότινος του περιοδικού *Actes Sémiotiques*.

Paul Cobley, επικοινωνιολόγος, σήμερα πρόεδρος της IASS.

Το SemioLab, το Εργαστήριο Σημειωτικής του ΑΠΘ, είναι σήμερα ιδιαίτερα δραστήριο στην πρόσκληση ξένων επώνυμων σημειολόγων. Ενδεικτικά αναφέρουμε την πρόσφατη ομιλία της Maria-Giulia Dondero από το Πανεπιστήμιο Liège στο Βέλγιο, εξέχουσας προσωπικότητας για τη μελέτη της σημειωτικής της εικόνας.

Abstract

Alexandros Phaidon Lagopoulos, Karin Boklund-Lagopoulou

***Semiotics in Greece, the Greek universities
and the Aristotle University of Thessaloniki***

The task we were asked to undertake implies three dangers. The first is the subjective viewpoint, in the sense that we are both so involved in the development of Greek semiotics that it is impossible to avoid reference to ourselves, which is uncomfortable for both us and the audience. The second is that neither we nor the organisers realized the size of the undertaking. The third is the need for “objectivity”, at least in the sense of finding a possible common *topos* for the views of all those who participated in the process.

The presentation is organized along the following axes:

1. “Prehistory”: the first informal signs of the appearance of semiotics in Greece.
2. Non-academic semiotic activity and the formalisation of Greek semiotics.

3. The presence of semiotics in the Greek universities.
4. Recognition of Greek semiotics abroad.
5. Activities of the Hellenic Semiotic Society

Key-words: Semiotics, Greece, Aristotle University of Thessaloniki

II. Σημειωτική η πολυδιάστατη

Ημερίδα
αφιερωμένη στην
Αναστασία-Χαρίκλεια
Χριστοδούλου





Σημειωτική και μετάφραση

Ευάγγελος Κουρδής

Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ekourdis@frl.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/mt4f-zb56>

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει αρχικά τη σχέση της σημειωτικής με τη μεταφρασεολογία, τη συζήτηση για το επιστημολογικό τους καθεστώς, τις θέσεις των σημειολόγων για τη μετάφραση και των μεταφρασεολόγων για τη σημειωτική. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το υποπεδίο της σημειωτικής της μετάφρασης και αναπτύσσεται ένας προβληματισμός για το τι αναζητά η μεταφρασεολογία από τη σημειωτική σε εννοιολογικό, μεθοδολογικό και θεωρητικό επίπεδο. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την αποτύπωση της επιρροής της σημειωτικής στην ελληνική μεταφρασεολογία και με τον προβληματισμό του συγγραφέα για την αλληλοεπίδραση των δύο ερευνητικών πεδίων.

Λέξεις κλειδιά: σημειωτική, μετάφραση



1. Σημειωτική και μεταφρασεολογία

Ο πολιτισμός αποτελεί μέχρι σήμερα ένα ιδιαίτερο, εκτεταμένο και περίπλοκο ερευνητικό πεδίο, ένα πεδίο που δύσκολα μπορεί να οριοθετηθεί. Εάν δεχθούμε ότι η σημειωτική εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται και κατανοούνται τα σημεία σε ένα πολιτισμικό σύστημα, η μετάφραση εξετάζει πως αυτά μεταφέρονται ή μετασχηματίζονται στο ίδιο ή και σε άλλο πολιτισμικό σύστημα, αποτελεί, δηλαδή, συστατικό στοιχείο της μελέτης του πολιτισμού. Αποδεχόμενοι τη θέση του θεωρητικού της σημειωτικής Umberto Eco (1994 [1976: 27] ότι «η σημειωτική μελετά κάθε πολιτισμική διαδικασία ως διαδικασία επικοινωνίας»¹ ήταν αναμενόμενο η Σημειωτική να στρέψει το ενδιαφέρον της και στο χώρο της μετάφρασης, μιας κατεξοχήν πολιτισμικής διαδικασίας. Άλλωστε, όπως

1. Η θέση αυτή του Eco κατατάσσει τη Σημειωτική στις Επιστήμες της Επικοινωνίας.

ο ίδιος θα αναφέρει αργότερα, η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος της σημειολογίας για την έννοια της μετάφρασης είναι ουσιαστική «έστω και εάν δεν εκφράζεται ρητά» (Eco, 2003: 23).

Το ενδιαφέρον στη συνάντηση των δύο ερευνητικών χώρων, σημειωτικής και μεταφρασεολογίας², είναι ότι η σημειωτική ενδιαφέρθηκε χρονικά για τη μετάφραση ως πολιτισμική πράξη πολύ πριν η μεταφρασεολογία αρχίσει να προσεγγίζει ερευνητικά τη σημειωτική. Οι δύο ερευνητικοί χώροι αυτονομήθηκαν από τη γλωσσολογία κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Στην αυτονόμηση αυτή η σημειωτική προηγήθηκε καθώς το ερευνητικό ενδιαφέρον των σημειολόγων συμπεριέλαβε και τη μη γλωσσική επικοινωνία ενώ η μεταφρασεολογία συγκροτήθηκε ως πεδίο προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα παραμένοντας επιφυλακτική στην επιλογή μελέτης των μη γλωσσικών σημείων μέσα από την οπτική της μετάφρασης.

Όμως, η σημειωτική και η μεταφρασεολογία μοιράζονται και κοινά χαρακτηριστικά. Πρώτον, είναι και οι δύο διεπιστημονικοί ερευνητικοί χώροι οι οποίοι ξεκίνησαν ως γλωσσοκεντρικοί χώροι. Επίσης, όπως πολλές άλλες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες χρησιμοποιούν όρους των θετικών επιστημών (*κώδικας, ισοτοπία, βιόσφαιρα, διάφραση [transduction], κ.ά.*). Επίσης, αρκετές από τις έννοιες της σημειωτικής απαντούν τόσο σε μεταφρασεολογικές μελέτες όσο και σε μελέτες σημειολόγων της μετάφρασης. Έννοιες όπως η *σημείωση*, η *δήλωση* και η *συνδήλωση*, το *σημειωτικό σύστημα*, ο *κώδικας*, το *κείμενο* και το *διακείμενο*, αλλά και πολλές άλλες μελετώνται σε θεωρητικό και σε εφαρμοσμένο επίπεδο, εμπλουτίζοντας τόσο τον χώρο της μεταφρασεολογίας όσο και της σημειωτικής. Παράλληλα, και οι δύο φαίνεται να υιοθετούν τη θέση ότι ο πολιτισμός λειτουργεί ως μηχανισμός μετάφρασης, εντός του οποίου τα σημεία μεταφράζονται συνεχώς.

2. Το επιστημολογικό καθεστώς των δύο ερευνητικών χώρων

Είναι ενδιαφέρον ότι το επιστημολογικό καθεστώς και των δύο ερευνητικών χώρων έχει αμφισβητηθεί ακόμη και εκ των έσω. Ο Roland Barthes αναφέρει χαρακτηριστικά στην εναρκτήρια ομιλία του στην έδρα της φιλολογικής σημειολογίας της λογοτεχνίας στο Collège de France στις 7 Ιανουαρίου 1977 ότι:

...η σημειολογία έχει μια σχέση με την επιστήμη, αλλά δεν είναι επιστημονικός κλάδος... Ποια σχέση; Μία σχέση υπηρετική; μπορεί να βοηθήσει ορισμένες επιστήμες, να συμπορευτεί με αυτές για ένα διάστημα, να τους προτείνει ένα πρωτόκολλο λογικής εργασίας, που με βάση αυτό κάθε επιστήμη θα πρέπει να προσδιορίσει τη διαφορά του αντικειμένου της (Barthes, 2007 [1977]: 39).

2. Με τον όρο *μεταφρασεολογία* αποδίδεται από το συντάκτη της μελέτης στην ελληνική γλώσσα ο γαλλικός όρος *traductologie* και ο αγγλικός όρος *translation studies*.

Ο Barthes συνεχίζει ότι:

...η σημειολογία δεν παίζει ρόλο υποκατάστατου σε καμιά επιστήμη: θα επιθυμούσα πολύ να μην πάρει εδώ η σημειολογία τη θέση καμιάς άλλης έρευνας, αλλά, αντίθετα, να τις βοηθήσει όλες, να έχει για κέντρο μια κινητή έδρα, να είναι ο τζόκερ της σημερινής γνώσης, όπως είναι το ίδιο το σημείο για τον κάθε λόγο (Barthes, 2007 [1977]: 39-40).

Είναι ενδιαφέρον ότι ο Barthes καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα πολλά χρόνια μετά τη δημοσίευση του θεωρουμένου και ως μανιφέστου της σημειωτικής *‘Elements de sémiologie’* (Barthes, 1964). Σε αυτό το δοκίμιο παρουσιάζει τον ερευνητικό της χώρο δίνοντας την εντύπωση ότι αναφέρεται σε μία νέα επιστήμη, με όλα τα χαρακτηριστικά και την πολυπλοκότητά της. Η ίδια η ευρύτητα, όμως, του αντικειμένου της σημειωτικής προβληματίσε και τον Eco. Ο Eco (1994 [1976]: 26-27) αφού έθεσε το ερώτημα εάν η σημειωτική είναι πεδίο ή επιστημονικός κλάδος, καταλήγει ότι, «έτσι όπως εμφανίζεται σήμερα, σ’ όλη την πολλαπλότητα και ποικιλία των μορφών της και σε όλη την αταξία», αποτελεί ένα ερευνητικό πεδίο.

Την ευρύτητα του επιστημονικού πεδίου της σημειωτικής επιβεβαιώνει και ο Αλέξανδρος Λαγόπουλος, επισημαίνοντας ότι η σημειωτική

...δεν είναι ένα στενά οριοθετημένο επιστημονικό πεδίο, αλλά εκτείνεται σε ένα έναν εξαιρετικά ευρύ επιστημονικό χώρο: διαχύθηκε και, σε ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αφομοιώθηκε από όλες τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, και είχε αντίκτυπο ακόμη και σε μερικές φυσικές επιστήμες (Λαγόπουλος, 2004: 7).

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Eero Tarasti (2009: 2) διατυπώνει τη θέση ότι «η σημειωτική είναι μια επιστήμη η οποία βρίσκεται πάντα δύο βήματα πιο μπροστά από τις υπόλοιπες, είναι η *avant-garde* των επιστημών»³.

Αναφορικά, με το επιστημολογικό καθεστώς της μεταφρασεολογίας ούτε αυτό φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο για τους θεωρητικούς της μετάφρασης. Ο Jeremy Munday (2004 [2001]: 38) αναφέρει ότι «για πολλά χρόνια, η μετάφραση αντιμετωπιζόταν ως μία παράγωγη και επουσιώδης πρακτική και ως εκ τούτου η ακαδημαϊκή κοινότητα υποτιμούσε τη μελέτη αυτής της δραστηριότητας». Ο Munday (2004 [2001]: 39) συμπληρώνει ότι «...οι πανεπιστημιακοί ερευνητές αντιμετώπιζαν με ‘μεγάλο σκεπτικισμό’ τη μεταφρασεολογική έρευνα ή θεωρούσαν ότι η μετάφραση κατέχει ήδη τη θέση που της αρμόζει στο πλαίσιο των προγραμμάτων σπουδών για τις σύγχρονες γλώσσες».

Κατά τη γνώμη μου, η κριτική για το επιστημονικό καθεστώς της μετάφρασης ασκείται σε δύο άξονες. Ο πρώτος άξονας σχετίζεται με τη γλωσσική διάσταση

3. Οι μεταφράσεις από την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα προς την ελληνική είναι του συντάκτη της μελέτης, εκτός και εάν άλλως επισημαίνεται στις βιβλιογραφικές αναφορές.

της *καθαυτό μετάφρασης* (translation proper) η οποία είναι απόρροια της μακρόχρονης συμπόρευσής της με τη γλωσσολογία και τη λογοτεχνία, προτού αυτονομηθεί σε ξεχωριστό ερευνητικό πεδίο. Η διαπίστωση αυτή αντικατοπτρίζεται σε κεφαλαιώδη έργα της μεταφρασεολογίας όπως το *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (επιμ. Mona Baker & Kirsten Malmkjaer 1998, Mona Baker & Gabriela Saldanha 2009, 2021). Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις τρεις εκδόσεις του συλλογικού έργου υπάρχουν άρθρα που παρουσιάζουν την προσέγγιση της μετάφρασης υπό το πρίσμα διαφορετικών επιπέδων γλωσσικής ανάλυσης, όπως πραγματολογία και μετάφραση (pragmatics and translation), κειμενογλωσσολογία και μετάφραση (text linguistics and translation), αντιπαραθετική ανάλυση και μετάφραση (contrastive analysis and translation), ανάλυση του λόγου και μετάφραση (discourse analysis and translation), κοινωνιογλωσσολογία και μετάφραση (sociolinguistics and translation).

Η σύνδεση αυτή της μεταφραστικής πράξης με ένα γλωσσολογικό πεδίο, όπου μάλιστα το γλωσσολογικό πεδίο αποτελεί το πρώτο συνθετικό μέρος του ερευνητικού χώρου, υποδηλώνει ότι η μεταφρασεολογία αποτελεί μια επέκταση ή εφαρμογή της γλωσσολογικής θεωρίας ή ακόμη ότι πολλές από τις διαπιστώσεις της μεταφρασεολογίας έχουν γίνει νωρίτερα από τη γλωσσολογία. Για τον λόγο αυτό ο Gentzler (2014: 18) διαπιστώνει ότι πολλές μεταφραστικές μελέτες στράφηκαν σε διεπιστημονικές έρευνες από το εξωτερικό του πεδίου, αναφέροντας ως παράδειγμα τις Σπουδές ΜΜΕ και τις Κινηματογραφικές Σπουδές. Για τον Gentzler (2014: 21), ο περιορισμός της μεταφραστικής ανάλυσης σε λογοτεχνικές και γλωσσικές ανησυχίες εμποδίσαν στην πραγματικότητα τις ευρύτερες εκτιμήσεις για την κοινωνική αλλαγή.

Άλλοι μελετητές ανάγουν τη σχέση της μεταφρασεολογίας με άλλα ερευνητικά πεδία στον επικοινωνιακό χαρακτήρα της μετάφρασης. Έτσι, οι Ferreira Duarte, Assis Rosa, and Seruya (2006: 2) διαπιστώνουν ότι «η μελέτη των μεταφράσεων ως χαρακτηριστικών των πολιτισμών-στόχων σημαίνει τη διερεύνηση της μετάφρασης σε συσχέτιση με το καταστασιακό και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, με ένα πλαίσιο επικοινωνίας». Κατά την άποψή τους, πρόκειται για ένα εγχείρημα το οποίο απαιτεί αναγκαστικά τη συνεργασία με άλλους κλάδους, όπως η γλωσσολογία, η κειμενική γλωσσολογία, η ανάλυση του λόγου και της συνομιλίας, η πραγματολογία, η κοινωνιογλωσσολογία, η θεωρία της λογοτεχνίας, η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, οι πολιτισμικές σπουδές, η σημειωτική, η ιστορία, η φιλοσοφία ή η γνωστική ψυχολογία, μεταξύ άλλων.

Ο δεύτερος άξονας κριτικής προς τη μεταφρασεολογία αφορά τη θέση κάποιων θεωρητικών της μετάφρασης ότι η μεταφρασεολογία δεν δύναται να κατηγοριοποιηθεί ως *επιστήμη*. Για παράδειγμα ο George Steiner (1998: xvί) αναφέρει ότι δεν υπάρχουν θεωρίες της μετάφρασης, αλλά πρόκειται για μια λογική περιγραφή των διαδικασιών, «στην καλύτερη περίπτωση αφηγήσεων εμπειρίας, ευρετικές ή

υποδειγματικές σημειώσεις ενός έργου σε εξέλιξη, χωρίς *επιστημονικό status*». Δεν συμφωνούν, βέβαια, όλοι μεταφρασεολόγοι με τη θέση αυτή. Αρχικά, ο Eugene Nida (1964: 3) είχε διατυπώσει τη θέση ότι «η μεταφορά ενός μηνύματος από μια γλώσσα σε μία άλλη είναι επίσης ένα έγκυρο θέμα για επιστημονική περιγραφή». Αρκετά χρόνια αργότερα ο Nida (2001 [1996]: 51) διαπιστώνει ότι καμιά από τις θεωρίες της μετάφρασης δεν έχει γνωρίσει ευρεία αποδοχή, καθώς «στον 'επιστημονικό κόσμο' αναζητούν ολικές θεωρίες, κάνοντας λόγο για θεωρητικούς που έχουν μολυνθεί από τον ιό του επιστημονισμού και του θεωρητικισμού». Άλλοι πάλι μεταφρασεολόγοι, όπως ο Lambert (2012), καταγράφουν, από τη μία πλευρά, τις αμφιβολίες που υπάρχουν για το ακαδημαϊκό και επιστημονικό καθεστώς της μεταφρασεολογίας, αλλά θεωρούν, από την άλλη, ότι κατάφερε να εξελιχθεί από ένα υπο-πεδίο σε ένα διεπιστημονικό πεδίο.

Βεβαίως, το ένα χαρακτηριστικό δεν αποκλείει το άλλο. Το γεγονός ότι κάποιοι μεταφρασεολόγοι βλέπουν τη μεταφρασεολογία ως από τη φύση της διεπιστημονικό πεδίο, δεν σημαίνει, σύμφωνα με την Baker (1988: 279), ότι δεν εξελίσσεται ή δεν μπορεί να εξελιχθεί από μόνη της σε μια συνεκτική ερευνητική μεθοδολογία. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι όποιες διαφωνίες για το επιστημολογικό καθεστώς της σημειωτικής και της μεταφρασεολογίας δεν αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντος της ακαδημαϊκής κοινότητας. Πάντως, είτε η σημειωτική είναι μια θεωρία του νοήματος υπηρετική άλλων επιστημών είτε η μεταφρασεολογία η μελέτη μίας μακροδεξιότητας (*skill*) αποτελούν ερευνητικούς χώρους αυξημένου ενδιαφέροντος για τον 21^ο αιώνα. Ενδεχομένως, σε αυτό το πλαίσιο να εντάσσεται και η θέση του Antoine Berman (2005 [1999]: 20) ότι «η μεταφρασεολογία, ακριβώς επειδή οφείλει να είναι αναστοχασμός και εμπειρία, δεν είναι αντικειμενικός *μαθησιακός κλάδος*, αλλά όντως μια σκέψη της μετάφρασης».

3. Θέσεις σημειολόγων για τη μετάφραση

Η μετάφραση ως πολιτισμικό φαινόμενο κατείχε από πολύ νωρίς μια ιδιαίτερη θέση για τους σημειολόγους. Ο Charles Sanders Peirce (1931-1948) διατύπωσε την άποψη ότι το νόημα είναι η μετάφραση ενός σημείου σε ένα άλλο σημείο εντός του οποίου αναπτύσσεται πληρέστερα. Οι θέσεις του Peirce και των μελετητών του για τη μετάφραση οι οποίες συνδέουν το νόημα, την ερμηνεία και τη μετάφραση αποτέλεσαν τη βάση της *ερμηνευτικής προσέγγισης της μετάφρασης* ή *αλλιώς της αγγλοσαξονικής σχολής* της σημειωτικής της μετάφρασης.

Αρκετά αργότερα, ο Roman Jakobson (1959), επηρεασμένος από τις θέσεις του Peirce για τη μετάφραση πρότεινε μια τριμερή κατηγοριοποίηση της μεταφραστικής πράξης μέσα στο ίδιο σημειωτικό σύστημα, τη γλώσσα, την *ενδογλωσσική* και τη *διαγλωσσική μετάφραση*, όσο και μεταξύ διαφορετικών σημειωτικών συστη-

μάτων, τη *διασημειωτική μετάφραση*, με το κείμενο πηγή να είναι πάντα γλωσσικό, αλλά το κείμενο στόχος να είναι πολυσημειωτικό ή πολυτροπικό. Ο Algirdas Julien Greimas (2005 [1966]: 30) θεωρεί, επίσης, ότι «...κάθε σημαίνουν σύνολο διαφορετικής φύσης από εκείνη της φυσικής γλώσσας, μπορεί να μεταφραστεί, με μεγαλύτερη ή μικρότερη ακρίβεια σε μία οποιαδήποτε φυσική γλώσσα». Οι θέσεις του Jakobson και του Greimas και των μελετητών τους για τη μεταφρασσιμότητα όλων των σημειωτικών συστημάτων αποτέλεσαν τη βάση για τη μελέτη της μετάφρασης στο πλαίσιο της Γαλλικής σχολής της σημειωτικής⁴ και, εν γένει, και της ιταλικής. Αποτέλεσαν, επίσης, και μία πολύ προοδευτική θέση για την εποχή.

Η σημαντικότητα της μετάφρασης για τη μελέτη του πολιτισμού αναπτύχθηκε συστηματικότερα από τον Juri Lotman (1990) για τον οποίο η μετάφραση είναι ο σημαντικότερος μηχανισμός σημειωτικής μελέτης του πολιτισμού. Ο Lotman ανέδειξε τη σημασία της μετάφρασης μέσα από την επαφή των σημειοσφαιρών μέσα στις οποίες διακινούνται τα πολιτισμικά κείμενα. Παρομοίως, και ο Eco συμφωνεί ότι:

...ο πολιτισμός συνεχώς μεταφράζει τα σημεία σε σημεία, τους ορισμούς σε άλλους ορισμούς, τις λέξεις σε εικόνες, τις εικόνες σε δεικτικά σημεία, τα δεικτικά σημεία σε νέους ορισμούς, τους νέους ορισμούς σε προτασιακές συναρτήσεις, τις προτασιακές συναρτήσεις σε επεξηγηματικές φράσεις, και ούτω καθ' εξής· με τον τρόπο αυτό προτείνει στα μέλη του μια αδιάκοπη αλυσίδα πολιτισμικών μονάδων που συνθέτουν άλλες πολιτισμικές μονάδες, και κατ' αυτόν τον τρόπο τις μεταφράζει και τις εξηγεί (Eco, (1994 [1976]: 117).

Οι θέσεις του Lotman και των υπολοίπων συνεργατών του (Toporov 1992, Lotman & Rjatigorskij 1969) αποτέλεσαν τη βάση μελέτης της μετάφρασης στο πλαίσιο της Σχολής Μόσχας-Τάρτου, γνωστής σήμερα και ως Σχολής Τάρτου.

4. Θέσεις μεταφρασεολόγων για τη σημειωτική

Η διεπιστημονικότητα που χαρακτηρίζει τον κλάδο της μεταφρασεολογίας έχει ως αποτέλεσμα πολύ συχνά οι μελετητές της μετάφρασης να επικαλούνται συναφείς και συγγενείς κλάδους με τους οποίους η μετάφραση 'συνομιλεί'⁵. Έτσι, ο Nida (2001 [1996]: 51) αναφέρει ότι:

...κάποιοι μεταφρασεολόγοι έχουν προσπαθήσει να εξηγήσουν τον επιστημονικό χαρακτήρα της μετάφρασης με το να συνδέουν τη δια-

4. Πολύ σημαντική υποστηρίζεται ότι υπήρξε τη συμβολή του Roland Barthes στην ανάπτυξη της έννοιας της διασημειωτικότητας λόγω της συστηματικής του έρευνας στις σχέσεις γλώσσας και εικόνας (βλ. Kourdis, 2021).

5. Δες και Dimitroulia & Kourdis (2019).

δικασία της μετάφρασης με κάποιο συναφή επιστημονικό κλάδο, όπως τη Γλωσσολογία, τη Θεωρία της επικοινωνίας και τη Σημειωτική.

Επίσης, ο Andrew Chesterman (2018) υποστηρίζει ότι οι ερευνητικοί χώροι της σημειωτικής και της μεταφρασεολογίας δεν είναι 'στεγανοποιημένοι', αλλά διαθέτουν ευέλικτα εννοιολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται αναλόγως. Για τον Chesterman, καθένας από αυτούς τους ερευνητικούς χώρους μπορούν να προτείνουν ιδέες και εννοιολογικά εργαλεία, σχετικά με την ισοδυναμία, την ομοιότητα, τη αλλαγή των μέσων, τη σχέση της μεταφοράς και ούτω καθεξής. Αυτές οι ιδέες και τα εννοιολογικά εργαλεία μπορούν να συνδυαστούν για μία πλουσιότερη ανάλυση συγκριτικά με εκείνη η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί παραμένοντας σε ένα μόνο θεωρητικό πεδίο.

Η πιο τολμηρή, όμως, θέση διατυπώθηκε από τη Susan Bassnett. Για την Bassnett (2002: 22), το πρώτο βήμα για τη μελέτη της διαδικασίας της μετάφρασης είναι η παραδοχή ότι, «αν και στον πυρήνα της μετάφρασης βρίσκεται η γλωσσολογική δραστηριότητα, αυτή ανήκει περισσότερο στη Σημειωτική, την επιστήμη που μελετά τα σημειωτικά συστήματα και τις δομές τους, τις σημειωτικές διαδικασίες και λειτουργίες». Τη σημειωτική διάσταση της μετάφρασης αναδεικνύει και ο Stefano Arduini (2007: 189) για τον οποίο η μετάφραση, καθώς αποτελείται από σημειωτικό υλικό, αναπόφευκτα περιλαμβάνει και ιδεολογικό υλικό. Για τον Arduini, οι σημειωτικές αλλαγές που επιφέρει η μετάφραση περιλαμβάνουν τις ιδεολογίες των διαφόρων πολιτισμών.

Παρομοίως, μια άλλη σημαντική θεωρητικός της μετάφρασης, η Mona Baker, υιοθετεί τη θέση ότι η μετάφραση πρέπει να προχωρήσει πέρα από τη γλώσσα μέσω της σημειωτικής. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι:

...προχωρούμε πέρα της λεκτικής έκφρασης, τον παραδοσιακό χώρο της μετάφρασης, για να εξετάσουμε πως κατανοούμε ποικίλα σημεία, λεκτικά και μη, καθώς και πώς οι πολλοί τρόποι με τους οποίους αυτά τα σημεία χρησιμοποιούνται, αξιοποιούνται και αποκτούν νέες σημασίες σε διαφορετικά συμφραζόμενα μπορούν να επηρεάσουν το έργο των μεταφραστών και των διερμηνέων (Baker, 2021 [2018]: 377).

Τα παραδείγματα που επικαλείται, όπως η ποίηση, η εικονογραφημένη παιδική λογοτεχνία, τα κόμικς, οι ταινίες, το προωθητικό υλικό και οι διαφημιστικές καμπάνιες (Baker, 2021: 378) δείχνουν το άνοιγμα που επιχειρεί η μεταφρασεολογία σε μη γλωσσικά, σε πολυσημειωτικά και σε πολυτροπικά πολιτισμικά κείμενα. Επίσης, είναι ενδιαφέρον ότι αρκετοί θεωρητικοί της μετάφρασης δεν θεωρούν στεγανοποιημένους ούτε τις τρεις κατηγορίες της μετάφρασης (ενδογλωσσική, διαγλωσσική και διασημειωτική) τους οποίους τυποποίησε ο Jakobson (1959). Στο πλαίσιο αυτό ο Erdwin Gentzler αναφέρει ότι:

Οι τρεις τομείς του Jakobson αλληλοσυμπληρώνονται και μπορεί εύκολα, να δει κανείς, αποδεχόμενος τον ορισμό του, το πώς η μεταφραστική θεωρία δύναται γρήγορα να εμπλέξει το σπουδαστή σε ολόκληρο το διασημειωτικό δίκτυο γλώσσας και πολιτισμού που άπτεται όλων των επιστημονικών τομέων και ειδών λόγου (Gentzler, 2012 [2001]: 1-2).

Η μεταφρασεολογία αναμφισβήτητα κατάφερε να ξεφύγει από τον στενό εναγκαλισμό της με τη γλωσσολογία, διότι αντλεί έννοιες και μεθόδους όχι μόνο από τη Σημειωτική αλλά και από συναφείς ακαδημαϊκούς κλάδους όπως είναι οι Πολιτιστικές Σπουδές (εξού και ο όρος *πολιτισμική μετάφραση*) και η Κοινωνική Ανθρωπολογία (εξού και ο όρος *ανθρωπολογική μετάφραση*), οι Οπτικές Σπουδές (εξού και ο όρος *οπτική και διαεικονική μετάφραση*) ή οι Επιστήμες της Επικοινωνίας (οι οποίες προσεγγίζουν τη μετάφραση ως πράξη επικοινωνίας).

Αυτή η επιρροή διευρύνει την έννοια της μετάφρασης στο βαθμό που δεν μιλάμε πλέον για τη μεταφορική χρήση του όρου μετάφραση, θεωρώντας ότι έχει παγιωθεί - τουλάχιστον πολύ περισσότερο από ό, τι στο παρελθόν - η θέση ότι η μετάφραση είναι σήμερα «κάτι περισσότερο από λέξεις» (Gottlieb, 2018: 45). Έτσι, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι έχουμε εισέλθει στην εποχή των *μεταμεταφρασεολογικών σπουδών*. Ο όρος προτάθηκε από τους Siri Nergaard & Stefano Arduini (2011: 8) οι οποίοι προτείνουν την έναρξη ενός διεπιστημονικού ερευνητικού πεδίου με τη μετάφραση ως ερμηνευτικό και λειτουργικό εργαλείο. Οι δύο μελετητές εισηγούνται ένα νέο τοπίο στη μεταφρασεολογία όπου η μετάφραση θεωρείται θεμελιωδώς διεπιστημονική, κινητή και ανοιχτή. Ο Gentzler (2014: 20) διευκρινίζει ότι οι δύο ερευνητές με την πρότασή τους ανοίγουν το πεδίο της σκέψης για τη μετάφραση εκτός του επιστημονικού πεδίου της μεταφρασεολογίας και δέχονται επιρροές από την τέχνη, την αρχιτεκτονική, την εθνογραφία, τις σπουδές μνήμης, τη σημειωτική, την ψυχολογία, τη φιλοσοφία, τις οικονομικές επιστήμες και τις σπουδές φύλου. Στην ίδια θέση καταλήγει και ο Alexis Nouss (2005: 228) ο οποίος υποστηρίζει ότι «μετά τη *συνείδηση* (consciousness) τον δέκατο ένατο αιώνα και τη *γλώσσα* (language) τον εικοστό, η *μετάφραση* (translation) μπορεί να θεωρηθεί ότι καθορίζει το σύγχρονο ήθος και ότι ως τομέας της γνώσης, απαιτεί μια καινοτόμο, εγκάρσια, *μεικτή επιστημολογία*». Σύμφωνα με τον Nouss, η πολλαπλότητα που αποκαλύπτεται μέσω της πράξης της μετάφρασης διπλασιάζεται από την πολλαπλότητα των νοημάτων που αποδίδονται στην ίδια την πράξη, καθιστώντας αναγκαίες τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις.

5. Η Σημειωτικής της μετάφρασης

Το ερευνητικό πεδίο που μελετά τη σημειωτική και τη μετάφραση ονομάζεται *Σημειωτική της μετάφρασης* (Semiotics of translation ή Translation Semiotics).

Ο όρος που προτάθηκε από τον Gideon Toury (1980), αν και νωρίτερα ο Anton Popović (1975: 16) αναφέρθηκε στη σημειωτική της μετάφρασης υπογραμμίζοντας «τη σημειωτική φύση και πτυχή» που χαρακτηρίζει τη μεταφραστική διαδικασία λόγω των χωροχρονικών διαφορών. Ένας ακριβής ορισμός του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου έρχεται από τον Peeter Torop, έναν από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της σύγχρονης σχολής του Τάρτου. Ο Torop (2008: 257) δηλώνει ότι «η οντολογία της σημειωτικής της μετάφρασης έγκειται στην αναγνώριση του γεγονότος ότι ο πολιτισμός λειτουργεί από πολλές απόψεις ως μεταφραστικός μηχανισμός, ως διαμεσολάβηση και ότι η διαμεσολάβηση στον πολιτισμό συμπεριλαμβάνει τόσο την επικοινωνία όσο και την αυτοεπικοινωνία».

Για τη Ritva Hartama-Heinonen ο χώρος της σημειωτικής της μετάφρασης διαρθρώνεται μέσα από την επαφή του με διαφορετικά πεδία. Συγκεκριμένα, η Hartama-Heinonen (2015) θεωρεί ότι μια σημειωτική προσέγγιση της μετάφρασης συνδέεται άμεσα με σημειωτικά πεδία τα οποία είναι φιλοσοφικά (Peirce, Morris), γλωσσολογικά και κοινωνιοσημειωτικά (Saussure), πολιτισμικά (Lotman), μεταδομιστικά (Barthes, Derrida) και υπαρξιακά ή νεοσημειωτικά (Tarasti). Για την Hartama-Heinonen, αυτές και πολλές άλλες προσεγγίσεις στη σημειωτική αποτελούν το κοινό έδαφος και επομένως την κοινή γλώσσα των σημειολόγων της μετάφρασης, αν και η μεταδομιστική και υπαρξιακή τάση δεν φάνηκαν να επηρεάζουν τους μελετητές της σημειωτικής προσέγγισης της μετάφρασης.

Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι οι Kourdis και Hartama-Heinonen (2023) διαπιστώνουν ότι πολύ λίγοι σημειολόγοι έχουν μόνιμο ενδιαφέρον για τις μεταφράσεις και τη μεταφραστική διαδικασία. Μάλιστα, οι ενθουσιώδεις σημειολόγοι της μετάφρασης δεν ενδιαφέρονται απαραίτητα για όσα έχει επιτύχει η μεταφρασεολογία, ούτε είναι πάντα προσηλωμένοι σε μια συγκεκριμένη σημειωτική θεωρία, αλλά μπορεί να ενεργούν στην αναζήτηση της γνώσης εκλεκτικά, χρησιμοποιώντας παράλληλα μεικτές μεθόδους. Για τον Alin Olteanu (2019: 105-106), η επιστημολογική αρετή της σημειωτικής είναι ότι προσφέρει ένα πλαίσιο για την πολυπροπική και διατροπική διάφραση (multi- and cross-modal transduction), απαλλαγμένη από τις αυστηρά γλωσσολογικές θεωρίες μετάφρασης.

6. Τι αναζητά η Μεταφρασεολογία από τη Σημειωτική

Μέσα από μελέτες των μεταφρασεολόγων οι οποίες επεκτείνονται και στη σημειωτική θεωρία διαφαίνεται ότι η μεταφρασεολογία επηρεάζεται από τη σημειωτική σε επίπεδο υιοθέτησης εννοιολογικών της εργαλείων, μελέτης των ερευνητικών της μεθόδων και υιοθέτησης μέρους του θεωρητικού της υπόβαθρου για συγκεκριμένα υπο-πεδία της μεταφρασεολογίας.

6.1. Εννοιολογικά εργαλεία της σημειωτικής

Ο Gentzler (2014: 18) διαπιστώνει ότι καθώς η μεταφρασεολογία αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000 με πολύ παραγωγικό τρόπο, κανένας μελετητής ή σχολή δεν είχε αρκετά εργαλεία για να διερευνήσει όλο το φάσμα των πεδίων στα οποία λάμβαναν χώρα μεταφράσεις. Ο Gentzler συνεχίζει ότι με το δανεισμό ιδεών και εννοιών από άλλους κλάδους, οι μελετητές της μεταφρασεολογίας μπόρεσαν να κερδίσουν μεγάλη διορατικότητα σε πρόσθετες μεταφραστικές φαινόμενα και το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο γνώρισε μια άλλη άνθηση. Ο Lambert (2012: 84) αναφέρει ότι ο μεταφρασεολόγος «Yves Gambier έχει προειδοποιήσει ενάντια σε μια περισσότερο ή λιγότερο μηχανική (συχνά διμερή) διερεύνηση γειτονικών κλάδων της μεταφρασεολογίας, είτε πρόκειται για τη γλωσσολογία, την αφηγηματολογία, την κοινωνιολογία ή τη σημειωτική». Πιο συγκεκριμένα, συστήνεται από τον Gambier η αποφυγή της μονόδρομης χρήσης των γειτονικών επιστημονικών κλάδων από την οπτική γωνία της μεταφρασεολογίας, ιδίως κατά της χρήσης βασικών εννοιών των οποίων η αποτελεσματικότητα δεν έχει δοκιμαστεί στη μεταφρασεολογία όσον αφορά τη συνάφεια με το πλαίσιο.

Η μεταφρασεολογία, πάντως, έχει χρησιμοποιήσει από αρκετά νωρίς εννοιολογικά εργαλεία της σημειωτικής. Πρώτα-πρώτα, η έννοια του *κειμένου*⁶, για την ακρίβεια, του *πολιτισμικού κειμένου* (cultural text), η οποία περιλαμβάνει για τη σημειωτική όχι μόνο μηνύματα σε φυσική γλώσσα, αλλά και σε κάθε φορέα ανασπαστου (κειμενικού) νοήματος όπως είναι μια τελετή, ένα έργο τέχνης ή ένα μουσικό έργο (Lotman et al., 2013 [1973]: 58) . Ο André Lefevere αναφέρει ότι:

...η μεταφραστική «θεωρία» τελικά απομακρύνθηκε από τη λέξη και την πρόταση προς το κείμενο, ακολουθώντας νέες εξελίξεις στη γλωσσολογία που καταξίωσαν την κειμενογλωσσολογία. Όχι μόνο η πρόταση αναγνωρίστηκε ως κάτι περισσότερο από το άθροισμα των λέξεών της και το κείμενο ως κάτι περισσότερο από το άθροισμα των προτάσεών του (Lefevere, 2001 [1996]: 282).

Η διεύρυνση της έννοιας του κειμένου η οποία ήταν συνυφασμένη μέχρι τότε αποκλειστικά με το γλωσσικό σύστημα (γλωσσικό κείμενο) αποτέλεσε μια ουσιαστική συμβολή της σημειωτικής στη μελέτη του πολιτισμού καταδεικνύοντας την ιεράρχηση και δομή της συνέργειας των σημειωτικών συστημάτων στην παραγωγή σημασίας και της πολυσημειωτικής-πολυτροπικής φύσης του σύγχρονου

6. Ο Danesi είναι ακόμη πιο αναλυτικός και αναφέρει ότι «ο όρος *κείμενο* συμπεριλαμβάνει πράγματα όπως συζητήσεις, γράμματα, ομιλίες, ποιήματα, μύθους, μυθιστορήματα, τηλεοπτικά προγράμματα, ζωγραφικούς πίνακες, επιστημονικές θεωρίες, μουσικές συνθέσεις, κ.ά. [...] Τα κείμενα αποτελούν σύνθετα φαινόμενα: δεν ερμηνεύονται βάσει των συστατικών τους μερών [...] αλλά ολιστικά ως ενιαία σημεία» (Danesi, 2017 [2004]: 33).

πολιτισμού. Δεν είναι τυχαίο που ο Eco (2003: 51) επισημαίνει ότι «η μετάφραση, πράγμα που αποτελεί βασική αρχή της μεταφρασεολογίας, δεν γίνεται μεταξύ [σημειωτικών] συστημάτων, αλλά μεταξύ κειμένων»⁷.

Σχεδόν την ίδια περίοδο, οι λογοτεχνικές σπουδές ενσωμάτωσαν μια ακόμη έννοια της σημειωτικής, αυτή του *διακειμένου* (intertext), όπως προτάθηκε αρχικά από τη Julia Kristeva (1969) και αναλύθηκε περαιτέρω από τον Roland Barthes (1973) και τον Gerard Genette (1992, 1997a, 1997b). Η Kristeva (1969) ορίζει τη *διακειμενικότητα* ως μια διασταύρωση εκφωνημάτων που προέρχονται από άλλα κείμενα, μια μεταφορά στον επικοινωνιακό λόγο προηγούμενων ή συγχρονικών εκφωνημάτων. Ο Eco (2003: 290) αναφέρει ότι:

...η πρακτική της μετάφρασης προσφέρει έναν καλό ακρογωνιαίο λίθο για να αναγνωρίσουμε την παρουσία της διακειμενικής αναφοράς σε ένα κείμενο: γίνεται όταν οι μεταφραστής νιώθει υποχρεωμένος να καταστήσει αισθητή στη γλώσσα του την πηγή του πρωτότυπου κειμένου.

Η έννοια του διακειμένου πέρασε στη μεταφρασεολογία, κυρίως, μέσα από τη λογοτεχνική μετάφραση.

Η διεύρυνση των εννοιών του κειμένου και του διακειμένου μπορεί για τη σημειωτική να μην αφορά καν γλωσσικές παραγωγές, συνεχίζουν όμως να ενδιαφέρουν τη μεταφρασεολογία. Χαρακτηριστική είναι η θέση του Lawrence Venuti (2013) ότι η διακειμενικότητα είναι σημαντική για την παραγωγή και πρόσληψη των μεταφράσεων καθώς επιτρέπει και περιπλέκει τη μετάφραση, εμποδίζοντάς την, όμως, να είναι μια αδιάφορη επικοινωνία και ανοίγοντας το μεταφρασμένο κείμενο σε ερμηνευτικές δυνατότητες που ποικίλλουν ανάλογα με τις πολιτιστικές συνιστώσες κατά την πρόσληψή του.

Δεν έχουν όμως όλοι οι μεταφρασεολόγοι την ίδια άποψη. Ο Basil Hatim (1997: 29-30) αναφέρει ότι:

...μια ποικιλία από τα λεγόμενα εκφραστικά λάθη μπορούν να αποδοθούν κυρίως σε κακό χειρισμό των διακειμενικών σχέσεων και ότι κατά την αντιμετώπιση τέτοιων προβληματικών περιοχών στη μεταφραστική διαδικασία, η έννοια της διακειμενικότητας έχει συχνά οριστεί μάλλον χαλαρά.

Για τον Hatim, ο όρος είτε έχει γίνει περιορισμένα κατανοητός ώστε να περιλαμβάνει μόνο τα πιο υποτυπώδη διακειμενικά φαινόμενα, είτε έχει οριστεί πολύ χαλαρά ώστε να περιλαμβάνει ένα τεράστιο φάσμα συγκεκριμένων εκδηλώσεων, οι

7. Η μετάφραση του σημειωτικού συστήματος της γλώσσας με εκείνο του χρώματος, το οποίο αποτελεί συνήθως μέρος του κειμένου της εικόνας, δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει απόλυτα αυτή τη θέση του Eco.

οποίες εμφανίζονται υπό τον γενικό όρο *διακειμενικότητα*. Σε κάθε περίπτωση, ελάχιστη πρακτική βοήθεια προσφέρει αυτή η δυνητικά πολύτιμη έννοια τόσο για τη θεωρία όσο και για την πρακτική της μετάφρασης.

Μια ακόμη έννοια που έλκυσε το ενδιαφέρον των μεταφρασεολόγων είναι αυτή του *κώδικα*. Η θέση του Jakobson (1959: 233) ότι η μετάφραση αφορά δύο ισοδύναμα μηνύματα σε δύο ισοδύναμους⁸ κώδικες θεωρείται από αρκετούς μεταφρασεολόγους ένα από τα ερευνητικά ερεθίσματα που τους ώθησαν να μελετήσουν τη μεταφραστική διαδικασία υπό το πρίσμα της έννοιας του *κώδικα* (code). Κατά τη γνώμη μου, αν και οι περισσότεροι σημειολόγοι ταυτίζουν την έννοια του *κώδικα* με την έννοια του *γλώσσας*, στη μεταφρασεολογία ο όρος φαίνεται να χρησιμοποιείται για να εκφράσει *τη γλώσσα και τις (δομικές και εκφραστικές) ιδιαιτερότητές της*, καθώς και το μη γλωσσικό σημειωτικό σύστημα πάνω στο οποίο αυτές ενδέχεται να δομούνται. Στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τον επιστημολογικό χαρακτήρα της μετάφρασης, οι μελετητές της φαίνεται να χρησιμοποιούν τον όρο *κώδικα* για να αποδώσουν την πολυπλοκότητα που συνεπάγεται η μετάβαση από ένα σύστημα προέλευσης σε ένα σύστημα στόχο, ιδίως όταν η μετάφραση λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο (βλ. Kourdis, 2018).

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το ενδιαφέρον της μεταφρασεολογίας για έναν ακόμη όρο της σημειωτικής αυτόν της *συνδήλωσης* (connotation). Η συνδήλωση παρουσιάστηκε ως έννοια αναλυτικά από τον Barthes (1964b) στο άρθρο του «*Éléments de sémiologie*», το οποίο θεωρείται ένα από τα μανιφέστα της σημειωτικής θεωρίας. Η συνδήλωση αποτελεί, μάλιστα, έναν όρο που εφαρμόστηκε άμεσα από τον ίδιο τον Barthes στη μελέτη της έντυπης διαφήμισης (Barthes 1964a). Ο Barthes (1964b) επισημαίνει ότι η συνδήλωση αποτελεί σημειωτικό σύστημα β' βαθμού, ανήκει, δηλαδή, στο επίπεδο της ιδεολογίας. Όπως αναφέρει ο Barthes (2007 [1970]: 19), «η συνδήλωση είναι ένας προσδιορισμός, μια σχέση, μια αναφορά, ένα χαρακτηριστικό, που έχει τη δύναμη να αναφέρεται σε παλαιότερες, σε επόμενες ή σε εξωτερικές αναφορές, σε άλλους τρόπους του κειμένου (ή ενός άλλου κειμένου)».

Ο Barthes συμπληρώνει ότι «οι συνδηλώσεις είναι έννοιες που δεν υπάρχουν ούτε στο λεξικό ούτε στη γραμματική της γλώσσας στην οποία είναι γραμμένο ένα κείμενο». Για τον Barthes (2007 [1970]: 20),

...λειτουργικά η συνδήλωση, γεννώντας εξ ορισμού το διπλό νόημα, αλλοιώνει την καθαρότητα της επικοινωνίας: είναι ένας *θόρυβος*, ηθελημένος, προσεκτικά επεξεργασμένος, που εισάγεται στον φαντασι-

8. Ο Stecconi (2018: 92) υποστηρίζει ότι η σημειωτική έχει βοηθήσει τους μελετητές της μετάφρασης να αντιμετωπίσουν αυτό που ίσως είναι το πιο πολυσυζητημένο θέμα στη βιβλιογραφία της, την ισοδυναμία.

ακό διάλογο του συγγραφέα με τον αναγνώστη, με άλλα λόγια μια αντι-επικοινωνία...

Αυτό το διπλό νόημα, αυτός ο *θόρυβος* είναι δύσκολο να καταγραφεί, λημματογραφηθεί, άρα, και να μεταφραστεί. Κι' αυτό διότι μπορεί στο πέρασμα του χρόνου αυτό το διπλό νόημα να χαθεί ή να αντικατασταθεί ακόμη από το αντίθετο του πληροφοριακό φορτίο, όπως, για παράδειγμα έγινε στην ελληνική γλώσσα με τον όρο «μαντάμ» η συνδήλωση της οποίας μεταβλήθηκε από θετική σε αρνητική. Πολύ σωστά, όμως, ο Georges Mounin (1963: 166-167) αναφέρει ότι «οι συνδηλώσεις αντιστέκονται στη μετάφραση, αλλά ότι πρέπει να μεταφράζονται όπως και οι δηλώσεις».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες για τη συνδήλωση από μεταφρασεολόγους όπως ο Nida (1964) ο οποίος αναλύει εκτενώς τις κατηγορίες νοήματος (meaning). Οι Nida και Taber (1982 [1969]: 91-92) ορίζουν ως συνδηλωτικό νόημα «αυτή την πτυχή του νοήματος που έχει σχέση με τις συναισθηματικές μας αντιδράσεις στις λέξεις». Κατά την άποψή τους, για να κατανοήσουμε τη φύση του συνδηλωτικού νοήματος είναι σημαντικό να σημειώσουμε τις τρεις κύριες πηγές του: α) τους ομιλητές που συνδέονται με τη λέξη, β) τις πρακτικές περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη και γ) το γλωσσικό περιβάλλον που χαρακτηρίζει τη λέξη. Ο Peter Newmark (1998: 16) αναφερόμενος στη μετάφραση του λογοτεχνικού κειμένου θεωρεί ότι πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στις συνδηλώσεις του, είτε πρόκειται για αλληγορία, είτε για σχόλιο για την κοινωνία, λαμβάνοντας υπόψη αυστηρά και το περιβάλλον του κειμένου.

Ειδικά, οι δύο τελευταίοι όροι, *κώδικας* και *συνδήλωση*, φαίνεται να προβληματίζουν ιδιαίτερα τους μεταφρασεολόγους που ασχολούνται με τη μετάφραση μεταξύ γλωσσικών σημείων. Οι περισσότεροι φαίνεται να καταδεικνύουν την αναγκαιότητα της μετάφρασης όχι μόνο της δήλωσης, αλλά και της συνδήλωσης, η ιδιαίτερη πολιτισμική διάσταση της οποίας δυσκολεύει την οριοθέτησή της και αποτελεί μία πρόκληση για μεταφραστές και μεταφρασεολόγους.

6.2. Μέθοδοι της σημειωτικής

Η μεταφρασεολογία δύναται, επίσης, να κάνει χρήση και σημειωτικών μεθόδων για τη μελέτη της μεταφραστικής πράξης όπως για παράδειγμα να εφαρμόσει στη διαγλωσσική μετάφραση τη μέθοδο των *σημασιολογικών ισοτοπιών* (semantic isotopies) (Greimas, 2005 [1966]) η οποία συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση δύο πολιτισμικών συστημάτων που έρχονται σε επαφή. Συνάμα, και η μέθοδος του *σημειωτικού τετραγώνου* (semiotic square) του Greimas⁹ δύναται να συμβάλλει αποτελεσματικά στην επιλογή και εισαγωγή κατάλληλου όρου στη σύνταξη λεξικών και στη διαγλωσσική μετάφραση. Παράλληλα, τις τελευταίες δεκαετίες καταγρά-

9. Βλ. Troqe (2015, 2016).

φονται αρκετές μελέτες που αφορούν τη μετάφραση των πολιτισμικών κειμένων με τη θεωρητική πρόταση της *σημειόσφαιρας* του Juri Lotman, ειδικά στο χώρο των διακαλλιτεχνικών σπουδών (interart studies) και της μουσειολογίας.

Επίσης, καθώς η σημειωτική συγκεντρώνει μελέτες που αφορούν και τη μη γλωσσική επικοινωνία, ιδιαίτερα χρήσιμη δύναται να είναι και η εφαρμογή σημειωτικών κριτηρίων στη μελέτη της διαγλωσσικής και της ενδογλωσσικής μετάφρασης. Η μετάφραση η οποία λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε γλωσσικά συστήματα είτε είναι ενδογλωσσική είτε διαγλωσσική ακολουθεί κάποιες σημειωτικές συμβάσεις, οι οποίες πολλές φορές συνδέονται και με την αξιολόγηση της μεταφραστικής διαδικασίας. Αυτές οι συμβάσεις κατηγοριοποιούνται με τη μορφή κριτηρίων που ακολουθούν.

- *Το κριτήριο της ποσοτικής ισοδυναμίας.* Σύμφωνα με τον Derrida (2004: 428), «ο μεταφραστής επιφορτίζεται με μια μετάφραση η οποία πρέπει να είναι ποσοτικά ισοδύναμη με το αρχικό κείμενο της γλώσσας πηγής», συνδέοντας αυτή η διαδικασία με τον αριθμό των λέξεων και την αισθητική του εκφωνήματος. Με άλλα λόγια, δεν δύναται -τουλάχιστον στις μη ιδεογραφικές γλώσσες- το μετάφρασμα να υπερβαίνει κατά πολύ σε έκταση το πρωτότυπο, διότι στην περίπτωση αυτή τίθεται σημειολογικά το ερώτημα της «καλής μετάφρασης». Το ίδιο επισημαίνει και ο Eco (2003: 350) σύμφωνα με τον οποίο «... ενστικτωδώς, καταλήγουμε να κρίνουμε την επάρκεια μιας μετάφρασης με όρους ποσοτικών σχέσεων ανάμεσα σε φυσικές ουσίες». Μάλιστα, ο Eco δίνει το εξής παράδειγμα:

ας υποθέσουμε ότι δίνουμε σε ένα μεταφραστή την εκτύπωση ενός γαλλικού κειμένου σε σχήμα A4, με γραμματοσειρά Times 12 στιγμών, και 200 σελίδων, και μας φέρνει ως αποτέλεσμα της δουλειάς του μια εκτύπωση με την ίδια γραμματοσειρά, στο ίδιο σχήμα, αλλά 400 σελίδων. Η κοινή λογική μας προειδοποιεί ότι κάτι σε αυτή τη μετάφραση δεν πρέπει να πηγαίνει καλά (Eco, 2003: 26).

- *Το κριτήριο της ισοδυναμίας των μερών του λόγου.* Πολύ συχνά, ο μεταφραστής προχωρεί στο κείμενο-στόχο σε εκτεταμένες αλλαγές των μερών του λόγου μετατρέποντας, παραδείγματος χάριν, ένα ρήμα του πρωτότυπου κειμένου σε ουσιαστικό (ή και το αντίθετο), ένα ρήμα σε επίρρημα, κ.ο.κ. Βεβαίως, πρόκειται για επιλογές που σκοπό έχουν την καλύτερη αποτύπωση του περιεχομένου του κειμένου-πηγή στο κείμενο-στόχο. Πρόκειται για *μετάταξη*, μία θεμιτή μεταφραστική τεχνική. Η έκταση, όμως, αυτών των αλλαγών επηρεάζει, πολλές φορές, το χαρακτήρα, το ύφος του κειμένου-στόχου. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε από τη γλωσσολογία ότι τα επίθετα είτε καθορίζουν τη γενική σημασία των ουσιαστικών και προσθέτουν σαφήνεια και ακρίβεια στο λόγο είτε ως κατηγορούμενα συμπληρώνουν τη σημασία του ρήματος που εκδηλώνει κάποια

ιδιότητα που αποδίδεται στο υποκείμενο. Όπως, επίσης, και ότι το επίρρημα υιοθετείται κυρίως για υφολογικούς λόγους. Μια καταχρηστική, λοιπόν, αλλαγή της ισορροπίας στα μέρη του λόγου ενδέχεται να επηρεάσει σημειολογικά τα υφολογικά χαρακτηριστικά στο κείμενο-πηγή.

- *Το κριτήριο της τυπογραφικής-γραφιστικής ισοδυναμίας.* Κατά τη διαγλωσσική μετάφραση σημαντικό ρόλο έχει και ο σεβασμός της γραφιστικής και της τυπογραφίας του πρωτότυπου κειμένου-πηγή. Η τυπογραφία και η γραφιστική είναι ένας από τους χώρους όπου κατασκευάζεται η ιδιαίτερη υποκειμενικότητα του αναγνώστη. Όπως επισημαίνει ο Eco (1992: 65), ο γραφιστικός κώδικας (σχήματα, γραμμές, γράμματα) συμμετέχει στην κατασκευή σημασίας, αφού «οι γραφιστικές συμβάσεις επιφορτίζονται με διαφορετικά περιεχόμενα ανάλογα με τα περιβάλλοντά τους». Είναι η σχέση και η αλληλεπίδρασή τους που παράγουν σημασία και μας καλούν να την αποκρυπτογραφήσουμε.

Ο Eco (2003: 345) επισημαίνει για το θέμα αυτό ότι στη μετάφραση, «από γλωσσική άποψη, πρόκειται πάντα για την ίδια μορφή (γλώσσα)» που πραγματοποιείται με διαφορετική ουσία (τυπογραφία). Ο Eco κάνει λόγο για *διαφορετική αισθητική* στην περίπτωση αυτή την οποία καλούμαστε να επιδοκιμάσουμε ή αποδοκιμάσουμε τη μετάφραση καθώς αυτή μεταφέρει συνδηλώσεις. Ο Eco καταλήγει ότι θα πρέπει να μελετήσουμε τόσο τη μορφή όσο και τη γραφική ουσία ως απόλυτα σημαντική και θα πρέπει να μεταφράσουμε αναλόγως, καθώς «...σε μερικά κείμενα, στα οποία αναγνωρίζουμε αισθητικές σκοπιμότητες, οι διαφορές της ουσίας γίνονται εξαιρετικά σημαντικές» (Eco 2003: 346).

- *Το κριτήριο της ισοδυναμίας του χρωματικού κώδικα.* Ένας άλλος παράγοντας παραγωγής σημασίας είναι το σημειωτικό σύστημα του χρωματισμού. Όταν το χρώμα χρησιμοποιείται στο κείμενο-πηγή γίνεται πολύ συχνά προσπάθεια αναπαραγωγής του και στο κείμενο-στόχο. Η ύπαρξη ενός χρωματικού κώδικα προϋποθέτει μία πρόθεση από πλευράς παραγωγής και τη δυνατότητα να αναγνωρίζεται από τους αναγνώστες και χρήστες, γι' αυτό και έχει έναν υψηλό βαθμό τυποποίησης. Οι Kress και van Leeuwen (2002: 351) επισημαίνουν για το σημειωτικό σύστημα του χρώματος ότι «δεν υπάρχει από μόνο του ως τροπικότητα» και ότι μπορεί να επιβιώσει μόνο μέσα σε πολυτροπικό περιβάλλον. Το χρώμα, λοιπόν, καθίσταται σημαντική παράμετρος στο πλαίσιο της μετάφρασης των πολυσημειωτικών και πολυτροπικών κειμένων.

6.3. Κατάλληλο θεωρητικό πλαίσιο

Η σημαντικότερη όμως διαπιστωμένη συνεισφορά της σημειωτικής θεωρίας στη μεταφρασεολογία έγκειται στη συμβολή της στη διαμόρφωση θεωρητικού πλαισίου για την οπτικοακουστική μετάφραση και τη μετάφραση της εικόνας και των πολυτροπικών κειμένων. Μονολότι, η θεωρία της πολυτροπικότητας είναι μια ση-

μειωτική θεωρία, η μεταφρασεολογία, όπως εύστοχα αναφέρει ο Pérez-González (2021: 346), «δεν έχει ακόμα καταφέρει να αναδείξει με ξεκάθαρο τρόπο πώς η σημειωτική και η πολυτροπικότητα συνδέονται μεταξύ τους». Η Κάριν Boklund-Λαγοπούλου αναφέρει εύστοχα ότι:

...για τη σημειωτική, ήταν από την αρχή δεδομένο ότι η φυσική γλώσσα είναι μόνο ένα –αν και το σημαντικότερο– από τα συστήματα επικοινωνίας και ότι μηνύματα μεταδίδονται και από άλλα συστήματα σημείωσης¹⁰ [...] όταν προς το τέλος του 20ού αιώνα εμφανίστηκε ο όρος *πολυτροπικότητα*, οι σημειολόγοι βρέθηκαν στο στοιχείο τους. Από τότε η βιβλιογραφία για τη σημειωτική της μετάφρασης διογκώνεται συνεχώς και καλύπτει όλο και περισσότερα πεδία, από τη διαφήμιση και τον κινηματογράφο μέχρι τα κόμιξ και τα σχολικά εγχειρίδια (Boklund-Λαγοπούλου, 2022: 103).

Για τον ίδιο λόγο, η σημειωτική θεωρία φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση στο χώρο των οπτικοακουστικών σπουδών¹¹, δεδομένου ότι η σημειωτική είναι ένας καθιερωμένος κλάδος, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, όσον αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ γλωσσικών και μη γλωσσικών σημειωτικών συστημάτων. Ειδικά η διασημειωτικότητα αποτελεί ένα θεωρητικό πλαίσιο ιδιαίτερα χρήσιμο για έναν ερευνητικό χώρο όπου συνεργούν πολλά και διαφορετικά σημειωτικά συστήματα. Με τη θέση αυτή συμφωνεί και ο Yves Gambier (2021: 5) ο οποίος αναφέρει ότι «η οπτικοακουστική μετάφραση είναι ένα σημαντικό παράδειγμα διασημειωτικής μετάφρασης, τόσο ως προς την πολλαπλότητα των σημείων που συμβάλλουν στο νόημα και ως προς τη συχνότητα χρήσης στην καθημερινή μας ζωή».

Είναι επίσης αλήθεια ότι η επίδραση της σημειωτικής στην οπτικοακουστική μετάφραση δεν έχει ακόμη μελετηθεί, τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό. Συχνά, αυτή η επιρροή αναγνωρίζεται ή και υπονοείται με αναφορά στη σημειωτική ορολογία. Για παράδειγμα, οι όροι *σημειωτικός τρόπος*, *σημειωτικό μέσο*, *σημειωτικό σύστημα*, *σημειωτικό κανάλι*, *σημειωτικός κώδικας*, *σημειωτικός πόρος*, *σημειωτική συνοχή*, *σημειωτική πολυπλοκότητα*, *διακειμενικότητα*, *πολυσημειωτική ταινία*, *διασημειωτική μετάφραση*, *ο διασημειωτικός πλεονασμός* και *η διασημειωτική συμπληρωματικότητα* είναι μερικοί μόνο ενδεικτικοί όροι που προέρχονται από τη μεταγλώσσα της σημειωτικής και οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν πρόσφατα από αρκετούς μελετητές της οπτικοακουστικής μετάφρασης σε έναν πρόσφατο συλλογικό τόμο για το πεδίο αυτό (βλ. Pérez-González, 2019).

10. Ιδιαίτερη ενδιαφέρουσα είναι η θέση του θεωρητικού της μετάφρασης Anthony Pym (1993, σ. 89) ότι «εκείνο που ενδιαφέρει τη μετάφραση είναι όχι πως ξεκινάει η σημείωση, αλλά πως αυτή σταματά».

11. Βλ. και Kourdis (2023).

Η σημαντικότερη, όμως, συμβολή της σημειωτικής θεωρίας στη μελέτη της μετάφρασης θεωρείται από πολλούς μεταφρασεολόγους ότι συνίσταται στη μετάφραση της εικόνας. Το θέμα τέθηκε για πρώτη φορά από τον Jakobson (1959) όταν έκανε λόγο για *διασημειωτική μετάφραση* ή *μεταστοιχείωση*¹², αλλά σήμερα όπου τα περισσότερα πολιτισμικά κείμενα είναι πολυσημειωτικά και πολυτροπικά, αυτή η ανάγκη καθίσταται επιτακτική. Ο Andrew Chesterman (2018: 274) διαπιστώνει ότι:

...η έρευνα σε μορφές πολυτροπικής μετάφρασης δείχνει πώς οι μεταφρασεολόγοι δραστηριοποιούνται εδώ και καιρό στο πλαίσιο της διασημειωτικής μετάφρασης, αν και ίσως με μια ευρύτερη έννοια από αυτή που ο Jakobson αρχικά εννοούσε.

Η ενασχόληση των μεταφρασεολόγων με την πολυτροπικότητα οφείλεται, πρωτίστως, στο γεγονός ότι θεωρούν μια αναγκαιότητα τη μετάφραση της εικόνας. Αρκετοί μεταφρασεολόγοι καταγράφουν αυτήν την αναγκαιότητα χωρίς, όμως, πάντα να υιοθετούν τον όρο *διασημειωτική μετάφραση* ή *μεταστοιχείωση*. Έτσι, η Baker (2021 [2018]: 82) θεωρεί ότι *η μετάφραση με εικόνα* (translation by illustration) «είναι μια χρήσιμη επιλογή αν η λέξη που δεν έχει ισοδύναμο στη γλώσσα-στόχο αναφέρεται σε μια φυσική οντότητα η οποία μπορεί να απαπαρσταθεί εικονικά, ειδικά εάν ο χώρος είναι περιορισμένος και το κείμενο πρέπει να παραμείνει σύντομο, συμπυκνωμένο και εύστοχο». Είναι χαρακτηριστικό ότι η εισαγωγή του κεφαλαίου «Σημειωτική ισοδυναμία» από τη Mona Baker (2021 [2018]: 376-410), στην 3^η έκδοση του έργου της, φαίνεται να προσπαθεί να ανταποκριθεί στην ανάγκη αυτή. Όμως και για τον Jeremy Munday (2004 [2002]: 142),

...τα μη λεκτικά στοιχεία ... έχουν καθοριστική σημασία για τη μεταφραστική διαδικασία και το προϊόν. Δεν πρέπει να αλλάξει η σειρά και ο αριθμός των εικονογραφήσεων, ενώ οι λεζάντες/οδηγίες στα κείμενα-στόχο δεν πρέπει να υπερβαίνουν σε έκταση τις αντίστοιχες λεζάντες/οδηγίες στο κείμενο-πηγή. Είναι σαφές ότι πρόκειται για σοβαρούς περιορισμούς στο έργο του μεταφραστή.

Όμως και οι μελετητές της πολυτροπικότητας εστιάζουν στη διασημειωτική της διάσταση. Πιο συγκεκριμένα, η O' Halloran (2011) επισημαίνει τον κοινωνικό χαρακτήρα της διασημειωτικότητας την οποία χαρακτηρίζει ως «διαδικασία κοινωνικής σημειωτικής» (social semiotic process). Η Jewitt (2009) αναφέρει ότι η διασημειωτικότητα, την οποία ορίζει ως τις διασημειωτικές (και διαμεσικές) σχέ-

12. Ο Jakobson (1959) όρισε ως *διασημειωτική μετάφραση* ή *μεταστοιχείωση* (transmutation) την ερμηνεία γλωσσικών σημείων μέσω σημείων μη γλωσσικών.

σεις που προκύπτουν από τη διάδραση των σημειωτικών επιλογών, βρίσκεται στο επίκεντρο της πολυτροπικής έρευνας.

Διακεκριμένοι σημειολόγοι θεωρούν ότι η διασημειωτική μετάφραση μπορεί επίσης να λάβει χώρα μεταξύ μη γλωσσικών σημειωτικών συστημάτων¹³, εξού και ο όρος *διαεικονικότητα* (intericonicity ή interpictoriality) που χρησιμοποιείται στις διασημειωτικές σπουδές. Η διαεικονικότητα ως επικοινωνιακό μεταφραστικό φαινόμενο μελετάται από τη σημειωτική ήδη από τη δεκαετία του '90. Σήμερα, οι σημειολόγοι της μετάφρασης εντάσσουν τη διαεικονικότητα στο ερευνητικό πεδίο της διασημειωτικής μετάφρασης και θεωρούν ότι στο μέλλον θα επεκταθεί ως επικοινωνιακή πρακτική μέσα από την ανάπτυξη των τεχνών του θεάματος, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και του διαδικτύου, εξού και οι όροι *διακαλλιτεχνικότητα* (interartisticity) και *διαμεσικότητα* (intermediality) στην πολιτισμική επικοινωνία.

Ανάλογη θέση για το εύρος της διασημειωτικής μετάφρασης υιοθετείται και από μεταφρασεολόγους. Ο Chesterman (2018: 273) αναφέρει ότι «η έννοια της διασημειωτικής μετάφρασης του Jakobson είναι στην πραγματικότητα περιοριστική έννοια: μεταφορά από γλωσσικά σημεία σε μη γλωσσικά σημεία». Μπορούμε, όμως, σίγουρα να συμφωνήσουμε ότι κάθε μετάφραση είναι διασημειωτική με την ευρύτερη έννοια της μετάβασης από ένα σύστημα σημείων σε ένα άλλο. Και αντίστροφα, κάθε είδος διασημειωτικής μεταφοράς μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος μετάφρασης.

7. Μετάφραση και σημειωτική στην Ελλάδα

Η ενασχόληση των Ελλήνων μεταφρασεολόγων με μελέτες οι οποίες εμπίπτουν στην τρίτη κατηγορία του Jakobson, τη διασημειωτική μετάφραση ή μεταστοιχείωση, ακολούθησε στην Ελλάδα την πορεία η οποία καταγράφηκε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η γενική διαπίστωση είναι ότι στην Ελλάδα παρήχθησαν, αρχικά, πολλές μελέτες για την ενδογλωσσική μετάφραση, λόγω και του γλωσσικού ζητήματος, αλλά και της ανάγκης πρόσβασης των μαθητών, κυρίως, σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, μέσω της νεοελληνικής γλώσσας. Στη συνέχεια όμως αυξήθηκε το ενδιαφέρον των Ελλήνων μεταφρασεολόγων για τη διαγλωσσική μετάφραση ενώ η διασημειωτική μετάφραση άργησε να ενσωματωθεί ερευνητικά στην Ελληνική μεταφρασεολογία.

Σε πρόσφατη έρευνά τους οι Dimitroulia & Kourdis (2022) διαπιστώνουν ότι στην Ελλάδα μετά το 1976 η διαγλωσσική μετάφραση μαζί με τη μετάφραση ειδικών κειμένων, την ορολογία και τη λογοτεχνική μετάφραση συγκεντρώνουν πάνω από μισό αριθμό δημοσιεύσεων Ελλήνων μεταφρασεολόγων (πίνακας 1).

13. Βλ. Kourdis & Yoka (2014).

Αντίθετα, οι δημοσιεύσεις για τη διασημειωτική μετάφραση, οι οποίες κατηγοριοποιήθηκαν μαζί με όσες αφορούσαν την οπτικοακουστική μετάφραση, κινούνται σε σχετικά χαμηλό αριθμό.

Πίνακας 1: Κατανομή δημοσιεύσεων στο χώρο της μετάφρασης 1976-2019 ανά κατηγορία (πηγή: Dimitroulia & Kourdis 2022).

Μεταφραστικό πεδίο	Αριθμός δημοσιεύσεων
Διαγλωσσική μετάφραση	87
Οπτικοακουστική και διασημειωτική μετάφραση	71
Διδακτική της μετάφρασης	83
Μετάφραση ειδικών κειμένων, ορολογία	202
Θεωρίες της μετάφρασης	287
Ιστορία της μετάφρασης	133
Λογοτεχνική μετάφραση	166
Τεχνολογίες της μετάφρασης	51
Διερμηνεία	30

Πιο συγκεκριμένα, οι πρώτες μελέτες για τη σχέση σημειωτικής και μετάφρασης και οι οποίες αφορούσαν, κυρίως, τη διασημειωτική μετάφραση, άρχισαν να εμφανίζονται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000-2010, με την παραγωγή τόσο θεωρητικών συγγραμμάτων όσο και δημοσιεύσεων. Οι μελέτες αυτές εκπονήθηκαν κυρίως από το Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου και τον Τομέα Μετάφρασης του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Μελέτες εκείνης της περιόδου εστίασαν στην τυπολογία του Jakobson και στην κριτική που αυτή δέχθηκε από τον Eco (δες και Λαζαράτος 2007), σε θέματα μετάφρασης και τέχνης, μετάφρασης και διαφήμισης και μετάφρασης για διδακτικούς σκοπούς. Την περίοδο εκείνη, στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου εκπονήθηκε και η πρώτη διδακτορική διατριβή στην Ελλάδα που άπτεται της διασημειωτικής μετάφρασης με θέμα «Η κατά Luciano Nanni πολυσημία του έργου τέχνης στη σύγχρονη εποχή: η σχέση έργου τέχνης και κριτικής ερμηνείας, σχέση μεταφραστικής ισοδυναμίας;» (Λαζαράτος 2001).

Στη δεκαετία 2010-2020 καταγράφηκε εντυπωσιακή αύξηση δημοσιεύσεων από

Έλληνες μεταφρασεολόγους για τη διασημειωτική μετάφραση. Το 2012 ιδρύθηκε το επιστημονικό περιοδικό *INTERCULTURAL TRANSLATION INTERSEMIOTIC (ITI)* του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ, ενώ το επιστημονικό περιοδικό *Punctum-International Journal of Semiotics* που εκδίδει επίσης το ΑΠΘ από τότε φιλοξένησε μελέτες για τη διασημειωτική μετάφραση σε δύο ειδικά του τεύχη (Kourdis & Kukkonen 2015, Kourdis & Petrilli 2020). Σε συνεδριακό επίπεδο, διοργανώθηκε στρογγυλή τράπεζα συζήτησης για τη διασημειωτική μετάφραση στην *6η Συνάντηση Ελληνόφωνων Μεταφρασεολόγων* που διοργάνωσε το Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου (2017). Το ίδιο έτος, διοργανώθηκε το *International Conference Adaptation: Theory, Practices, Reception of Film Studies* από το Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ και το Τμήμα Κινηματογράφου ΑΠΘ (2017) και δύο χρόνια αργότερα το συνέδριο *Letteratura e Cinema: riscrittura e traduzione intersemiotica* από το Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου (2021).

Παρατηρείται, επίσης, το φαινόμενο να υπάρχουν και αρκετές μελέτες Ελλήνων μελετητών, ακόμη και διδακτορικών διατριβών (πίνακας 2), κυρίως από τον χώρο του κινηματογράφου και του θεάτρου, αλλά και των κοινωνικών σπουδών, οι οποίες αφορούν τη διασημειωτικότητα, πολλές φορές υπό τον τίτλο *προσαρμογή* ή *διασκευή* (adaptation) ή *κινηματογραφική μεταφορά*¹⁴.

Σε επίπεδο μαθημάτων, τα πρώτα μαθήματα για τη διασημειωτική μετάφραση εισήχθησαν την περίοδο 2005-2010 στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιόνιου Πανεπιστημίου και στον Τομέα Μετάφρασης του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Μαθήματα επιλογής που αφορούν την *προσαρμογή* περιλαμβάνονται στο προπτυχιακό πρόγραμμα του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ. Σε μεταπτυχιακό επίπεδο διδάσκεται μάθημα που αφορά την κινηματογραφική *διασκευή* στο Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θεατρικές & Κινηματογραφικές Σπουδές» του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας. Σε μεταπτυχιακό επίπεδο η διασημειωτική μετάφραση εισήχθη ως μάθημα το 2018 στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών *Σημειωτική, Πολιτισμός και Επικοινωνία* του ΑΠΘ. Αξίζει, να επισημανθεί η απουσία μαθημάτων για τη διασημειωτική μετάφραση ή την προσαρμογή στα μεταπτυχιακά προγράμματα για τη μετάφραση-μεταφρασεολογία στα πανεπιστήμια ΕΚΠΑ, ΑΠΘ και Ιόνιο.

14. Βλ. ενδεικτικά Μήνη (2011), Stathi (2015), Marazi (2015), Eker-Roditakis (2019), Δημητρομανωλάκη (2020).

Πίνακας 2: Διδακτορικές διατριβές στην Ελλάδα για τη διασημειωτική μετάφραση και την προσαρμογή
(πηγή: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Ερευνών)¹⁵

Έτος	Τίτλος	Συγγραφέας	Ίδρυμα/Τμήμα
2001	Η κατά Luciano Nanni πολυσημία του έργου τέχνης στη σύγχρονη εποχή: η σχέση έργου τέχνης και κριτικής ερμηνείας, σχέση μεταφραστικής ισοδυναμίας;	Λαζαράτος, Ιωάννης Κ.	Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας
2005	Αφήγηση και εστίαση στις επικίνδυνες σχέσεις του Choderlos de Laclos και τις τέσσερις κινηματογραφικές μεταφορές του μυθιστορήματος	Κακλαμανίδου, Δέσποινα Π.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
2009	Από τη λογοτεχνική στην κινηματογραφική αφήγηση: ανατομία της κινηματογραφικής μεταφοράς της Φόνισσας του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη	Δημητρομανωλάκη, Ελευθερία Ε.	Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
2012	Μετάφραση και επιχώρια προσαρμογή δικτυακών τόπων	Χαραλαμπίδου, Παρθένα Κ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
2018	Μία εναλλακτική προσέγγιση στην τέχνη της προσαρμογής: υπερήρωες, εταιρική ταυτότητα και δικαιοπρακτική κουλτούρα των μέσων	Μαράζη Αικατερίνη Β.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
2019	Η Τριστάνα του Benito Pérez Galdós 78 χρόνια μετά: ιδωμένη μέσα από το φακό του Luis Buñuel, μια διασημειωτική ανάλυση του έργου	Αντωνίου, Ουρανία Γ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
2021	Τεχνικές ακουστικής περιγραφής στα ελληνικά για τον κινηματογράφο	Λιάκου, Ευαγγελία Μ.	Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας
2022	Σύγχρονες μεταμορφώσεις του μύθου: ο Δράκουλας, ο Εωσφόρος και η Κοκκινόσκουφίτσα στα οπτικοακουστικά μέσα του 21ου αιώνα	Μαζαράκης, Ιωάννης Χ.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Κινηματογράφου

15. Βλ. <https://www.didaktorika.gr> (τελευταία πρόσβαση 11.10.2022).

Συνάμα, πληθαίνουν οι δημοσιεύσεις Ελλήνων μεταφρασεολόγων για τη διασημειωτική μετάφραση υπό το πρίσμα της πολυτροπικής μετάφρασης, χωρίς πολλές φορές να γίνεται άμεση σύνδεση με τη σημειωτική θεωρία. Επίσης, δεν καταγράφονται στον ελληνικό χώρο αρκετές έρευνες για τη *διάφραση* (transduction) και για τη *μεταδημιουργία* (transcreation). Υπάρχει, όμως, μάθημα σε μεταπτυχιακό επίπεδο για τη *μεταδημιουργία* στο Master of Arts in Translation (MAT) στο Hellenic American University.

8. Συμπερασματικοί προβληματισμοί

Στον 21^ο αιώνα η σημειωτική φαίνεται να έχει αποκτήσει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά ενός συμπαγούς επιστημονικού χώρου (εφαρμοσμένη επιστήμη, σχολές, μέθοδοι) την ίδια στιγμή που αρκετοί ερευνητές δεν είναι ακόμη σίγουροι για τον επιστημονικό status της μεταφρασεολογίας ενός σχετικά πρόσφατου ερευνητικού πεδίου που συστήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Η επιρροή της σημειωτικής θεωρίας είναι περισσότερο εμφανής σε κλάδους της μεταφρασεολογίας όπου συνεργάζονται και διεπιδρούν μαζί με τη γλώσσα και τα μη γλωσσικά σημειωτικά συστήματα. Τέτοιοι κλάδοι είναι η οπτικοακουστική μετάφραση, η προσαρμογή ή διασκευή, η μετάφραση της διαφήμισης και τα εικονογραφημένα λεξικά. Στο πλαίσιο αυτό έχει ενδιαφέρον ότι παρατηρείται μερική ή επιλεκτική αποσιώπηση του γεγονότος ότι η θεωρία της πολυτροπικότητας είναι μια από τις σημειολογικές θεωρίες.

Η μεταφρασεολογία φαίνεται, από τη μια πλευρά, να δυσκολεύεται να μελετήσει τον μετασχηματισμό των σημειωτικών συστημάτων λόγω των γλωσσοκεντρικών προσεγγίσεων στις οποίες έχει συνηθίσει. Από την άλλη πλευρά, αντιλαμβάνεται τη συμβολή των μη γλωσσικών σημειωτικών συστημάτων στη μεταφραστική διαδικασία, στοιχείο που την υποχρεώνει να λάβει υπόψη τη μεταφρασιμότητα τους και ειδικά του σημειωτικού συστήματος της εικόνας. Η σημειωτική από την πλευρά της δύναται να συμβάλει και στη μετάφραση που διενεργείται μεταξύ γλωσσικών συστημάτων μέσω της τυπογραφίας, του χρωματισμού, της τοποθέτησης στο χώρο και άλλων ισοδυναμιών που ενδιαφέρουν τη διαγλωσσική μετάφραση και που έχουν σημειολογική διάσταση. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η ευρύτητα του πεδίου μελέτης της σημειωτικής φαίνεται να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη από τους μεταφρασεολόγους (ακόμη και από τους γλωσσολόγους) για πολλούς από τους οποίους δείχνει ένα είδος *περίπλοκης φιλοσοφίας*.

Αναφορικά με το υποπεδίο της σημειωτικής της μετάφρασης διαπιστώνεται ότι αυτό αντανakλά περισσότερο τις απόψεις των σημειολόγων για τη μετάφραση και λιγότερο των μεταφρασεολόγων, οι οποίοι αν και αντιλαμβάνονται τη συμβολή

της σημειωτικής θεωρίας, διστάζουν να τη χρησιμοποιήσουν ευρέως και περιορίζονται στη συμβολή της κοινωνικής σημειωτικής μέσα από τη θεωρία της πολυτροπικότητας. Αναμφίβολα, η σημειωτική της μετάφρασης μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά σε διαφορετικά πεδία της μεταφρασεολογίας εμπλουτίζοντας και συμπληρώνοντάς την. Μάλιστα, η ελληνική μεταφρασεολογία δείχνει σήμερα καλύτερα ενημερωμένη για το εύρος μελέτης της σημειωτικής της μετάφρασης και καταγράφεται στα θετικά της η ανοικτότητά της σε διεπιστημονικές συνέργειες και προσεγγίσεις.

Βιβλιογραφία

- Arduini, S. (2007). Introduction: Epistemology and Theory. In P. Noss (ed.), *A History of Bible Translation* (pp. 185-193). Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Baker, M. & Gabriela Saldanha, eds. (2009). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2nd edition). London and New York: Routledge.
- Baker, M. & Gabriela Saldanha, eds. (2021). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (3rd edition). London and New York: Routledge.
- Baker, M. & K. Malmkjaer, eds. (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge.
- Baker, M. (1998). Translation Studies. In Baker, M. & K. Malmkjaer (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (pp. 277-280). London and New York: Routledge.
- Baker, M. (2021 [2018]). *Με άλλα λόγια. Ένα εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της μετάφραση* (μετ. Τ. Δημητρούλα και Ε. Ρέντα). Αθήνα: Δίαυλος.
- Barthers, R. (1964a). Rhétorique de l'image. *Communications*, 4, 40-51.
- Barthes, R. (1964b). Éléments de sémiologie. *Communications*, 4, 91-135.
- Barthes, R. (1973). Texte (Théorie du). In *Encyclopedia Universalis*. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/theorie-du-texte/>.
- Barthes, R. (2007 [1970]). SZ (Μ. Κουλεντιάνου, μετ.). Αθήνα: Νήσος.
- Barthes, R. (2007 [1977]). *Μυθολογίες. Μάθημα* (Κ. Χατζηδήμου, μετ.). Αθήνα: Κέδρος.
- Basil, H. (1997). *Translating Sensitive Texts: Linguistic Aspects*. Karl Simms (ed.). Amsterdam and Atlanta: Rodopi.
- Berman, A. (2005 [1999]). *Η μετάφραση και το γράμμα ή το πανδοχείο του απόμακρου* (μετ. Σ. Ιγγλέση Μαργέλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Boklund-Λαγοπούλου, Κ. (2022). Σημειωτική και μετάφραση: από τη σημείωση στη διασημειωτικότητα. *Syn-thèses*, 12, 103-106.
- Chesterman, A. (2018). Cross-disciplinary Notes for a Study of Rhythm. *Adaptation*, 12(3), 271-283.
- Danesi, M. (2017 [2004]). *Μηνύματα, σημεία και σημασίες. Ένα βασικό εγχειρίδιο για τη σημειωτική και τη θεωρία της επικοινωνίας* (Β. Δαλκαβούκης, επιμ., Χ. Κοκκίνου, μετ.). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

- Derrida, J. (2004). What is a 'relevant' translation. In L. Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader* (pp. 423-446). New York & London: Routledge.
- Dimitroulia, T. & E. Kourdis (2019). Introduction: Interdisciplinarity and Translation Studies. *Syn-Thèses*, 9-10, 3-10.
- Dimitroulia, T. & E. Kourdis (2022). État des lieux de la traductologie grecque. In F. Lautel-Ribstein (dir.), *Etat de lieu de la traductologie dans le monde* (pp. 291- 344). Paris: Garnier.
- Eco, O. (1994 [1976]). *Θεωρία σημειωτικής* (μετ. Ε. Καλλιφατίδη). Αθήνα: Γνώση.
- Eco, U. (1992). *La production des signes*. Paris: Librairie Générale Française.
- Eco, U. (2003). *Εμπειρίες μετάφρασης. Λέγοντας σχεδόν το ίδιο* (μετ. Ε. Καλλιφατίδη, μετ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Eker-Roditakis, A. (2019). Repackaging, Retranslation, and Intersemiotic Translation. A Turkish Novel in Greece. In Ö. Berk Albachten & Ş. Tahir Gürçağlar (eds.), *Perspectives on Retranslation. Ideology, Paratexts, Methods* (pp.168-220). London: Taylor and Francis.
- Ferreira Duarte, J., A. Assis Rosa & T. Seruya (2006). Introduction. In J. Ferreira Duarte, A. Assis Rosa and T. Seruya (eds.), *Translation Studies at the Interface of Disciplines* (1-6). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gambier, Y. (2021). Multimodalité, traduction et traduction audiovisuelle. *Recherches en langue française*, 2(3), 5-44.
- Genette, G. (1992). *The Architect: An Introduction*, trans. by J.E. Lewin. Berkeley CA: University of California Press.
- Genette, G. (1997a). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, trans. by C. Newman and Claude Doubinsky. Lincoln, NB: University of Nebraska Press.
- Genette, G. (1997b). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, trans. by J. E. Lewin. Lincoln NE and London: University of Nebraska Press.
- Gentzler, E. (2012 [2001]). *Σύγχρονες θεωρίες μετάφρασης*, Χ. Μπακούλα, μετ. Αθήνα: Ίων.
- Gentzler, E. (2014). Translation Studies: Pre-Discipline, Discipline, Interdiscipline, and Post-Discipline. *International Journal of Society, Culture & Language* 2(2), 13-24.
- Gottlieb, H. (2018). Semiotics and translation. In K. Malmkjaer (Ed.), *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics* (pp. 40-63). Abingdon & New York: Routledge.
- Greimas, A.-J. (2005 [1966]). *Δομική σημασιολογία. Αναζήτηση μεθόδου* (Γ. Παρίσης, μετ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Hartama-Heinonen, R. (2015). Herding together: On semiotic-translational branches, fields, and disciplines. *Punctum*, 1(2), 39-52.
- Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation*. Cambridge (pp. 232-239). MA: Harvard University Press.
- Jewitt, C. (2009). An Introduction to Multimodality. In C. Jewitt (ed.), *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis* (14-27). London and New York: Routledge.

- Kourdis, E. & Ch. Yoka (2014). Intericonicity as intersemiotic translation in a globalized culture. In W. Yongxiang & J. Haihong (Eds.), *Our World: A Kaleidoscopic Semiotic Network. Proceedings of the 11th World Congress of the IASS/AIS, 5-9 October 2012, Nanjing Normal University, vol. 3* (pp. 162-176). Nanjing, Hohai University Press.
- Kourdis, E. & p. Kukkonen (eds.) (2015). Semiotics of Translation, Translation of Semiotics. *Punctum*, 1(2). Thessaloniki: Hellenic Semiotic Society
- Kourdis, E. & R. Hartama-Heinonen (2023). Translation Studies and Semiotics. In J. Pelkey & P. Cobley (Eds.), *Bloomsbury Semiotics: Semiotics Movements*, volume 4 (pp. 143-161). London: Bloomsbury Publishing.
- Kourdis, E. & S. Petrilli (eds) (2020). Translation and Translatability in Intersemiotic Space. *Punctum*, 6(1). Thessaloniki: Hellenic Semiotic Society.
- Kourdis, E. (2018). The Notion of Code in Semiotics and Semiotically Informed Translation Studies. A Preliminary Study. In O. Andreica and A. Olteanu (Eds.), *Readings in Numanities. Numanities-Arts and Humanities in Progress 3* (pp. 311-325). Cham: Springer.
- Kourdis, E. (2021). Roland Barthes et son argumentation dans la rhétorique de l'image. Une contribution philosophique au concept d'intersémiotité. *Des mots aux actes*, 10, 109-126.
- Kourdis, E. (2023). The Semiotics of the shifting sensorium and audiovisual translation. In Amir Biglari (Ed.), *Open Semiotics* (in press). Paris: L'Harmattan.
- Kristeva, J. (1969). *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*. Paris: Seuil.
- Lambert, J. (2012). Interdisciplinarity in Translation Studies. In Y. Gambier & L. van Doorslaer (Eds.), *Handbook of Translation Studies*, 3 (pp. 81-88). Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.
- Lefevre, A. (2001 [1996]). Μετάφραση: ποιος κάνει τι υπέρ/εναντίον ποιου και γιατί. Στο Δ. Γούτσος (επιμ.), *Ο Λόγος της Μετάφρασης. Ανθολόγιο Σύγχρονων Μεταφραστικών Θεωριών* (σ. 273-284). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Lotman, J. & A. Pjatigorskij (1969). Le texte et la fonction. *Semiotica*, 1, 205-217.
- Lotman, J. (1990). *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Lotman, J., V. Ivanov, B. Uspenskij, A. Pjatigorskij & V. Toporov (2013/1973). Theses on the Semiotic Study of Cultures (as Applied to Slavic Texts). In S. Salupere, P. Torop & K. Kull (Eds.), *Beginnings of the Semiotics of Culture* (pp. 53-77). Tartu: University of Tartu Press.
- Marazi, K. (2015.) Brand Identity, Adaptation, and Media Franchise Culture. *Acta Universitatis Sapientiae*, 9(1), 229-242
- Mounin, G. (1963). *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Munday J. (2004 [2001]). *Μεταφραστικές σπουδές: θεωρίες και εφαρμογές* (Α. Φιλιππάτος, μετ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Munday J. (2004). Advertising: some challenges to translation theory. *The Translator*, 10(2), 199-219.

- Nergaard, S. & S. Arduini (2011). Translation: A New Paradigm. *Translation Journal* 1, 8-18.
- Newmark, p. (1998). *A Textbook of Translation*. London: Pearson Longman.
- Nida, E. & C.R. Taber (1982 [1969]). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Nida, E. (2001 [1996]). Μετάφραση: Δυνατή και Αδύνατη. Στο Δ. Γούτσος (επιμ.-μτφρ.), *Ο Λόγος της Μετάφρασης. Ανθολόγιο Σύγχρονων Μεταφραστικών Θεωριών* pp. 36-55). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Nida, E. (1964). *Toward as Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translation*. Leiden: Brill.
- Nouss, Alexis (2005). "Translation and Metissage". In P. St-Pierre & P. C. Karr (Eds.), *Translation. Reflections, Refractions, Transformations* (pp. 286-228). Delhi: Pencraft International.
- O'Halloran, K. (2011). Multimodal Discourse Analysis. In K. Hyland & B. Paltridge (Eds.), *Continuum Companion to Discourse Analysis* (pp. 120-137). London & New York: Bloomsbury Publishing.
- Olteanu, A. (2019). Multimodal Propositions and Metaphors in the Movie *Submarine*: An application of Peirce's Doctrine of Dicisigns. In A. Olteanu, A. Stables, and D. Borçun (eds.), *Meanings & Co. The Interdisciplinarity of Communication, Semiotics and Multimodality* (pp. 105-126). Cham: Springer.
- Peirce, Ch.-S. (1931-1958). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (1866- 1913). Vols. I- VI, C. Hartshorne & P. Weiss (Eds.), 1931-1935, Vols. VII-VIII, A.W. Burks (Ed.), 1958. Cambridge (Mass.): The Belknap Press, Harvard University Press.
- Pérez-González, L. (2021). Multimodality. In M. Baker & Gabriela Saldanha, eds. (2021). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (3rd edition) (pp. 346-351). London and New York: Routledge.
- Pérez-González, L. (ed.) (2019). *The Routledge Handbook in Audiovisual Translation*. London & New York: Routledge.
- Popovič, A. (1975). *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: Department of Comparative Literature, University of Alberta.
- Pym, A. (1993). *Epistemological Problems in Translation and its Teaching. A seminar for thinking students*. Teruel: Edicions Caminade.
- Stathi, I. (2015). Inter-semiotic Translation and Transfer Theory in Cinematic/ Audiovisual Adaptations of Greek Drama. In P. P. Trifonas (ed.), *International Handbook of Semiotics* (pp. 321-338).
- Steconni, U. (2018). Semiotics. In L. D'hulst and Y. Gambier (eds.), *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, concepts, effects*. Amsterdam and Philadelphia: Jhon Benjamins, 91-94.
- Steiner, G. (1998). *After Babel. Aspects of language and translation* (3rd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Tarasti, E. (2009). Presidential address. In E. Tarasti, P. Forsell, R. Littlefield (Eds.), *Communication: Understanding/Misunderstanding. Proceedings of the 9th Congress of the*

- IASS/AIS, *Helsinki, Imatra, 11-17 June 2007* (pp. 1- 6). Imatra, Helsinki: International Semiotics Institute, Semiotic Society of Finland.
- Toporov, V. (1992). Translation: Sub Specie of Culture. *Meta*, 37(1), 29-49.
- Torop, P. (2008). Translation and Semiotics. *Sign Systems Studies*, 36(2), 253-257.
- Toury, G. (1980). *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- Trope, R. (2015). On the concept of translation: A perspective based on Greimassian semiotics. *Semiotica*, 204, 33- 59.
- Trope, R. (2016). A Model for Defining the Concept and Practice of Translation, from the Perspective of Greimassian Semiotics. *TTR*, 29(1), 217-244.
- Venuti, L. (2009). Translation, Intertextuality, Interpretation. *Romance Studies*, 27(3), 157-173.
- Δημητρομανωλάκη, Ε. (2020). *Από τη λογοτεχνική στην κινηματογραφική αφήγηση. Η φιλική μεταφορά πεζογραφικού έργου και η περίπτωση της 'Φόνισσας'. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης-Κώστας Φέρρης*. Αθήνα: Ανατολικός.
- Λαγόπουλος, Α. (2004). *Επιστημολογίες του νοήματος, δομισμός και σημειωτική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λαζαράτος, Γ. (2001). *Η κατά Luciano Nanni πολυσημία του έργου τέχνης στη σύγχρονη εποχή: η σχέση έργου τέχνης και κριτικής ερμηνείας, σχέση μεταφραστικής ισοδυναμίας; Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Κέρκυρα*.
- Λαζαράτος, Γ. (2007). *Umberto Eco: Διασημειωτική Μετάφραση & Μετάφραση και Επιστημολογία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μήνη, Π. (2011). Μια μέθοδος ανάλυσης κινηματογραφικών διασκευών: Το παράδειγμα της διασκευής της Μάνας του Γκόρκι από τον Πουντόβκιν και τον Ντονσκόι Στο Φ. Ταμπάκη-Ιωνά, Μ. Ε. Γαλάνη (επιμ.), *Από τη λογοτεχνία στον κινηματογράφο, Πρακτικά ημερίδας* (σελ. 19-42). Αθήνα, Αιγόκερως.

Abstract

Evangelos Kourdis

Semiotics and translation

This study presents first the relationship between semiotics and translation studies, the debate on their epistemological status, the positions of semioticians on translation and translation scholars on semiotics. The subfield of translation semiotics is then presented and a reflection on what translation studies seeks from semiotics at the conceptual, methodological, and theoretical levels is developed. The study concludes with a description of the influence of semiotics on Greek translation studies and the author's reflection on the interaction between the two research fields.

Key-words: semiotics, translation

Κειμενική ανάλυση και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: από κείμενο σε χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση

Ηλίας Σπυριδωνίδης

Ακαδημαϊκός Υπότροφος, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας Α.Π.Θ. ispyrido@itl.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/v2rc-rc49>

Περίληψη

Ενίοτε, η κειμενική ανάλυση δύναται να έχει ως αποτέλεσμα κειμενικά δεδομένα, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν περαιτέρω σε επίπεδο διασημειωτικής μετάφρασης αποτελώντας ένα χρήσιμο υλικό γλωσσικών σημείων και μεταφραστικών μονάδων. Ειδικότερα, η παρούσα εργασία εστιάζει στην περίπτωση της διασημειωτικής μετάφρασης του γεωγραφικού χώρου από ένα κείμενο σε χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση, κατόπιν κειμενικής ανάλυσης διαγλωσσικών μεταφράσεων περιηγητικών κειμένων. Τα περιηγητικά κείμενα συχνά φέρουν πληθώρα γλωσσικών σημείων περιγραφής του χώρου και πιο συγκεκριμένα περιέχουν ονοματικές οντότητες όπως τοπωνύμια, οικωνύμια, κ.ά. Για το σκοπό αυτό, παρουσιάζονται αναλυτικά τα στάδια ροής της εργασίας από την κειμενική ανάλυση έως την παραγωγή χάρτη, σε μια ενδεικτική μελέτη περίπτωσης ενός μεταφρασμένου κειμένου ταξιδιωτικής λογοτεχνίας της ιταλικής γραμματείας.

Λέξεις κλειδιά: διασημειωτική μετάφραση, κειμενική ανάλυση, θεματικός χάρτης, κειμενικά δεδομένα, διαγλωσσική μετάφραση, ισοτοπίες, τοπωνύμια



Εισαγωγή

Κύριος στόχος της παρούσας εργασίας είναι η κειμενική ανάλυση και η διασημειωτική μετάφραση ενός κειμένου περιηγητικής λογοτεχνίας σε θεματικό χάρτη. Για τον σκοπό αυτό παρουσιάζονται αναλυτικά τα στάδια ροής της διασημειωτικής εργασίας μετάφρασης από την κειμενική ανάλυση έως την παραγωγή θεματικού χάρτη ή και διαγραμματικής απεικόνισης. Η μεθοδολογία διασημειωτικής μετάφρασης που προτείνεται περιλαμβάνει τις εξής κύριες εργασίες, οι οποίες πραγματοποιούνται για την επίτευξη της διασημειωτικής μετάφρασης του χώρου: κειμενική ανάλυση του πρωτοτύπου, διαγλωσσική μετάφραση του πρωτοτύπου από την ιταλική στην ελληνική, εντοπισμός και επίλυση μεταφραστικών προβλη-

μάτων, επιλογή προς επεξεργασία των απαραίτητων κειμενικών και μεταφραστικών δεδομένων, άντληση των κειμενικών και μεταφραστικών δεδομένων, ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των κειμενικών δεδομένων (ισοτοπίες ονοματικών οντοτήτων τοπωνυμίων, οικωνυμίων, υδρωνυμίων, κ.ά.), ανάλυση των δεδομένων και τέλος διασημειωτική μετάφραση των δεδομένων σε μορφή θεματικού χάρτη και διαγραμματικής απεικόνισης.

Η αρχική προσπάθεια κειμενικής ανάλυσης μιας ήδη υπάρχουσας μετάφρασης στην ελληνική και η διασημειωτική της μετάφραση σε μορφή χάρτη ή και διαγραμματικής απεικόνισης εφαρμόστηκε σε ένα απόσπασμα (*fragmenta*) μεταφρασμένου ταξιδιωτικού χρονικού της ιταλικής γραμματείας. Το μεταφρασμένο κείμενο που είχαμε μελετήσει ανήκει στον Κωνσταντίνο Μέρτζιο και έχει εκδοθεί στο έργο του *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας* (1947, [2007]: 126-141). Αποτέλεσμα της μελέτης ήταν η εργασία στο περιοδικό *ITI-Intercultural Translation Intersemiotic* με τίτλο (2021): «Γεωπολιτισμική ανάλυση κειμένου και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: μια μελέτη περίπτωσης της μετάφρασης του *Viaggio di un ambasciatore Veneziano da Venezia a Constantinopoli nel 1591*». Από τα συμπεράσματα της εργασίας και τις προεκτάσεις τους προέκυψε η ανάγκη περαιτέρω μελέτης και ανάλυσης του πρωτοτύπου για τους εξής κυρίως λόγους:

- α. η υπάρχουσα μετάφραση του 1947 του Κ. Μέρτζιου είναι αποσπασματική με αποτέλεσμα να μην δίνει τη δυνατότητα ολοκληρωμένων συμπερασμάτων για το σύνολο του έργου,
- β. στην επιλογή των αποσπασμάτων εντοπίστηκαν παραλείψεις, διαφορές μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος λόγω παρερμηνείας, μεταφραστικά λάθη και προβλήματα,
- γ. έλλειψη γλωσσικής ομοιομορφίας και παρωχημένη γλωσσική απόδοση λόγω παλαιότητας της μετάφρασης,
- δ. ανοικτά ζητήματα ταύτισης ορισμένων τοπωνυμίων.

Ενδεικτικά, μια περίπτωση παρερμηνείας, η οποία έχει ως αποτέλεσμα εσφαλμένα κειμενικά χωρικά δεδομένα, είναι η εξής: ενώ ο Βενετσιάνος συγγραφέας του ταξιδιωτικού ημερολογίου σημειώνει (1886: 34): «Intendessimo qui essersi imbarcati per Costantinopoli alcuni seventi che trovassimo in Elbassan, che conducevano uno schiavo di conditione preso nelle marine di Napoli e veniva mandato al capitano del mare», εννοώντας ότι οι Τούρκοι είχαν αιχμαλωτίσει στα νερά της Νάπολης έναν χριστιανό υψηλής κοινωνικής στάθμης και τον οδηγούσαν ως σκλάβο στον αρχηγό του οθωμανικού στόλου· ο Μέρτζιος στη μετάφρασή του σημειώνει (1947: 137): «Τούτον είχαν συλλάβει εις τα μέρη του Ναυπλίου και τον προώριζαν δια τον καπουδάν πασσάν». Αν ο υψηλά ιστάμενος σκλάβος είχε συλληφθεί στο Ναύπλιο, αφενός το πρωτότυπο θα έπρεπε να γράφει *Napoli di Romania* ή *Nauplio* ή κάτι αντίστοιχο, αφετέρου ο αιχμάλωτος θα μεταφερόταν απευθείας

δια θαλάσσης από το Ναύπλιο στην Κωνσταντινούπολη και όχι μέσω Αδριατικής, Αλβανίας, Ελμπασάν, Θεσσαλονίκης, κτλ.

Επομένως, καθίσταται αναγκαία μια νέα ολοκληρωμένη διαγλωσσική μετάφραση (ιτ-ελ) για το σύνολο του πρωτοτύπου και στη συνέχεια μια νέα διασημειωτική μετάφραση από γραπτό κείμενο σε θεματικό χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση, βάσει σύγχρονων κειμενικών δεδομένων.

Μελέτη και κειμενική ανάλυση του πρωτοτύπου

Για τις ανάγκες μελέτης και κειμενικής ανάλυσης του πρωτοτύπου χρησιμοποιήσαμε την γεωπολιτισμική ανάλυση του κειμένου (Σπυριδωνίδης, 2021), η οποία έχει εφαρμοστεί και αποδειχθεί αποτελεσματική σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Ειδικότερα, η γεωπολιτισμική μεθοδολογία ανάλυσης κειμένου περιλαμβάνει την επισημείωση των κειμενικών στοιχείων ενδιαφέροντος. Στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης επισημειώθηκαν τα κυριώνυμα με χωρικό και τοπολογικό ενδιαφέρον: τοπωνύμια, οικωνύμια, υδρωνύμια, ορεινήμια, κ.ά. Έπειτα, προχωρήσαμε στον εντοπισμό, στην καταγραφή και στην επεξεργασία των ανωτέρω ονοματικών οντοτήτων σε τύπους και συχνότητες (type και token) (Γούτσος-Φραγκάκη, 2015: 113-116). Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε κατηγοριοποίηση των ονοματικών οντοτήτων σύμφωνα με το σημειωτικό σύστημα στο οποίο ανήκουν: π.χ. φυσικό περιβάλλον (βουνά, ποταμοί, λίμνες) ή τεχνητό-δομημένο περιβάλλον κοινοτήτων και πόλεων. Παράλληλα, οι ονοματικές οντότητες που εντοπίστηκαν στο κείμενο ταξινομήθηκαν βάσει αριθμού εμφανίσεων. Μια απαραίτητη εργασία για την ορθή γεωπολιτισμική ανάλυση του κειμένου και την εξαγωγή αξιόπιστων κειμενικών και μεταφραστικών δεδομένων είναι η ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου για τον διαχωρισμό των ονοματικών οντοτήτων που εντοπίστηκαν μεταξύ των τοπωνυμίων της πραγματικής διαδρομής και όσων αποτελούν απλές αναφορές χωρίς να σχετίζονται με τη διαδρομή ή τον χώρο περιγραφής. Θα λέγαμε ότι το σημείο της ερμηνευτικής προσέγγισης αποτελεί ένα κρίσιμο στάδιο της μεθοδολογίας και της ροής εργασίας, έτσι ώστε τα δεδομένα και τα συμπεράσματα να είναι ασφαλή.

Αξίζει, όμως, να σταθούμε στο σημείο αυτό με ένα παράδειγμα το οποίο καταδεικνύει τη χρησιμότητα της γεωπολιτισμικής ανάλυσης παράλληλα με την ερμηνευτική προσέγγιση για την εξαγωγή ασφαλών κειμενικών δεδομένων και κατ'επέκταση την υλοποίηση μιας ορθής διασημειωτικής μετάφρασης σε θεματικό χάρτη. Δοκιμάσαμε να εφαρμόσουμε μια «τυπική» κειμενική ανάλυση ακόμη και με τη χρήση ειδικών ψηφιακών εργαλείων, όπως το GR-NE-Tagger του προγράμματος του Απολλωνίς clarin: el¹. Ο εντοπισμός των ονοματικών οντοτήτων, στη

1. <https://inventory.clarin.gr/tool-service/700>

συγκεκριμένη περίπτωση η ισοτοπία των τοπωνυμίων, λειτούργησε ομαλά, όπως και η κατηγοριοποίηση και ταξινόμησή τους. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι κανένα ψηφιακό εργαλείο κειμενικής ανάλυσης, από όσα τουλάχιστον γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, δεν έχει τη δυνατότητα να διακρίνει αν ένα τοπωνύμιο αποτελεί μέρος της πραγματικής διαδρομής στο χώρο ή αν αποτελεί μια ανεξάρτητη απλή αναφορά. Για να μην μακρηγορούμε παραθέτοντας νέα στοιχεία, θα χρησιμοποιήσουμε την παραπάνω περίπτωση της μεταφραστικής μονάδας της «Νάπολης». Προφανώς, η ονοματική οντότητα (type) του πρωτοτύπου (1886: 34) «Naroli» αποτελεί ένα τοπωνύμιο –και παράλληλα μια ισοτοπία– (η χρήση της ισοτοπίας εδώ σύμφωνα με Λαγόπουλος-Λαγοπούλου, 2016: 129-130), το οποίο επισημειώνεται χωρίς προβλήματα από το ψηφιακό εργαλείο κειμενικής ανάλυσης GR-NE-Tagger. Μια επομένως τυπική ή ακόμη και ψηφιακή κειμενική ανάλυση θεωρεί το συγκεκριμένο σημείο του χώρου μέρος της διαδρομής και άρα κειμενικό δεδομένο προς διασημειωτική μετάφραση και μεταφορά στον θεματικό χάρτη. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αφενός δεδομένου ότι η γεωπολιτισμική ανάλυση του κειμένου η οποία αναδομεί την πραγματική διαδρομή στο χώρο δείχνει ότι δεν ανήκει σε αυτήν και αφετέρου διότι η ερμηνευτική προσέγγιση σε επίπεδο μάλιστα περικειμένου και συγκεκριμένου, επιβεβαιώνει ότι η παρουσία του τοπωνυμίου στο κείμενο δεν σχετίζεται με την πραγματική πορεία ή διαδρομή του ταξιδιωτικού χρονικού, αλλά με μια παρενθετική αναφορά.

Το πρωτότυπο που χρησιμοποιήθηκε στη γεωπολιτισμική ανάλυση κειμένου είναι το ταξιδιωτικό ημερολόγιο του γραμματέα της Γερουσίας της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας Gabriele Cavazza με σύντομο τίτλο «Ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη». Ο αρχικός τίτλος του χειρογράφου του Gabriele Cavazza ήταν: *Relazione del viaggio fatto da Lorenzo Bernardo, fu altra volta bailo a Costantinopoli e di presente rispedito al sultan Amurat III, onde ivi trattenersi, riuscendogli di mandare a Venezia Girolamo Lippomano cavaliere, imputato di rivelare li secreti del Senato a' Principi, e scoperto infedele alla propria patria. 1591 Aprile*. Ο τίτλος της πρώτης έκδοσης του 1886 (edition princeps) στη Βενετία με εισαγωγή του Francesco Stefani ήταν πιο σύντομος: *Viaggio a Costantinopoli di sier Lorenzo Bernardo per l'arresto del bailo sier Girolamo Lippomano Cav. 1591 Aprile*. Ο τίτλος της πρώτης μετάφρασης ορισμένων αποσπασμάτων στην ελληνική στα *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας* του Κ. Μέρτζιου (1947: 125) ήταν: *Ταξείδιον ενός πρεσβευτού Ενετού από Βενετίας εις Κωνσταντινούπολιν κατά το 1591*. Η Β' έκδοση του 2007 αποτελεί φωτοαναστατική ανατύπωση της αρχικής (2007: 125). Η πρώτη έκδοση είχε πραγματοποιηθεί από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών το 1947. Στη μελέτη «Γεωπολιτισμική ανάλυση κειμένου και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: μια μελέτη περίπτωσης της μετάφρασης του *Viaggio di un ambasciatore Veneziano da Venezia a Constantinopoli nel 1591*» (2021: 4) είχαμε επισημάνει ότι «Ένα μέρος της μετάφρασης του Κ. Μέρτζιου δημοσιεύθηκε από τους Αλέ-

ξανδρο Γρηγορίου και Ευάγγελο Χεκίμογλου στο *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1830* το 2008 από την Ε.Μ.Σ (2008: 36-41)». Το απόσπασμα μετάφρασης που συμπεριέλαβαν στον τόμο για τη Θεσσαλονίκη οι Γρηγορίου και Χεκίμογλου, αφορά ακριβώς της περιγραφή της πρωτεύουσας της Μακεδονίας από τον Gabriele Cavazza. Επομένως, η πρώτη –και μοναδική έως σήμερα– μετάφραση ενός εκτεταμένου αποσπάσματος του πρωτοτύπου του Cavazza ανήκει στον Κωνσταντίνο Μέρτζιο και έχει συμπεριληφθεί στο *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας* (1947: 125-141). Επίσης, η μετάφραση του Κ. Μέρτζιου ψηφιοποιήθηκε (η ψηφιοποίηση βασίστηκε στη Β' έκδοση του 2007) και εντάχθηκε στον γλωσσικό πόρο μεταφράσεων ιταλικής περιηγητικής λογοτεχνίας στην ελληνική του έργου «Απολλωνίς: απθ» στο πλαίσιο υλοποίησης της πράξης με τίτλο «Απολλωνίς: Εθνική Υποδομή για τις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες και Τέχνες και για τη Γλωσσική Έρευνα και Καινοτομία» με επιστημονικά υπεύθυνα την κ. Ξανθίππη Δημητρούλια, Καθηγήτρια του Τμήματος Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΑΠΘ². Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, όπως προαναφέρθηκε, πραγματοποιήσαμε μια νέα διαγλωσσική μετάφραση του συνόλου του έργου από την ιταλική στην ελληνική, η οποία ουσιαστικά αποτελεί και την πρώτη ολοκληρωμένη μετάφραση του ανωτέρω ταξιδιωτικού χρονικού. Ο τίτλος της νέας σχολιασμένης μετάφρασης είναι *Ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη* (Σπυριδωνίδης, 2022).

Το πρωτότυπο κείμενο (1886) και η νέα μετάφραση (2022) επισημειώθηκαν τόσο με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων (π.χ. ψηφιακό εργαλείο του Απολλωνίς `clarin:el` με την επωνυμία GR-NE-Tagger), όσο και με την «παραδοσιακή» επισημείωση ονοματικών οντοτήτων. Αρχικά πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός των τοπωνυμίων από τα κυριώνυμα προσώπων και έπειτα κατηγοριοποιήθηκαν οι χωρικές ιστοπίες σε: τοπωνύμια, οικωνύμια, υδρωνύμια, ορεινήμια και άλλα σημεία του χώρου. Η επισημείωση και ανάλυση των τοπωνυμίων οδήγησε στη δημιουργία: καταλόγων εμφάνισης συχνοτήτων λέξεων (word list), σε αναλογίες τύπου-εμφάνισεων (type-token) και στον εντοπισμό συνάψεων των ονοματικών οντοτήτων στο κείμενο (collocation) π.χ. «Υψηλή Πύλη».

Πίνακας 1. Αριθμός εμφανίσεων τύπων τοπωνυμίων.

Τύπος / Type	Εμφανίσεις / Token
Κωνσταντινούπολη	18
Βενετία	10
Θεσσαλονίκη	11
Μοναστήρι	7
Καβάλα	7

2. <https://apollonis.frl.auth.gr/index.php/el/apollonis-apth/poroi>

Από τον ανωτέρω πίνακα εξάγεται το συμπέρασμα ότι στο σύνολο του κειμένου, οι περισσότερες αναφορές έχουν πραγματοποιηθεί για την αφετηρία (Βενετία), τον προορισμό (Κωνσταντινούπολη) και τους σημαντικότερους ενδιάμεσους σταθμούς της διαδρομής (Θεσσαλονίκη, Μοναστήρια, Καβάλα).

Το πρωτότυπο και η νέα ολοκληρωμένη διαγλωσσική του μετάφραση στην ελληνική θα μπορούσαν να χωριστούν σε τρία μέρη:

- α. εισαγωγή (όπου πληροφορούμαστε τον σκοπό του ταξιδιού στην Κωνσταντινούπολη),
- β. ταξίδι [Itinerario] από τη Βενετία στην Κωνσταντινούπολη,
- γ. ταξίδι [Itinerario] από την Κωνσταντινούπολη στα Χανιά.

Όσον αφορά τον ιδιαίτερο σκοπό του ταξιδιού, δηλαδή την σύλληψη του Girolamo Lirromano βαύλου στην Κωνσταντινούπολη και την απόφαση καταγραφής του οδοιπορικού τα πληροφορούμαστε από τον ίδιο τον συγγραφέα (2022: 19-20):

Δευτέρα, 13 Μαΐου 1591.

Καταλάβαμε ότι συνήθως οι έμποροι έδιναν έως 80 άσπρα για κάθε άλογο³ αλλά οι τούρκοι έλεγαν πως πάνω από τα 80 άσπρα τα έξοδα ήταν δικά τους. Για όσα νοικιάσαμε εμείς δεν υπήρχε υποχρέωση να πληρώσουμε έξοδα, εκτός από τον οδηγό του караβανιού. Ήρθαν με τον προαναφερόμενο Πτίκοβιτς ο ιππότης Θωμάς Πελλέσσα Αλβανός και ο κυρ Βιντσέντσο Ντέκα με τον κυρ Πιέρο Βολβίτσα από την Αντίβαρη, οι οποίοι είπαν ότι ο δρόμος για τα Σκόπια είναι πιο ασφαλής και εύκολος, αλλά μακρύτερος κατά τέσσερις μέρες. Αυτό επιβεβαίωσαν και οι Τούρκοι. Όμως η αυτού εξοχότης³ για να αναπληρώσει με το πλεονέκτημα αυτό τον χαμένο χρόνο από το ταξίδι της θάλασσας και εξαιτίας των δυσκολιών του χερσαίου ταξιδιού που προαναφέρθηκαν, αποφάσισε να ακολουθήσουμε τη διαδρομή μέσω Ελμπασάν, διότι αφού δεν συνηθιζόταν από σημαντικά πρόσωπα, δεν θα διαδίδονταν η είδηση σχετικά με το ταξίδι μας προς την Κωνσταντινούπολη πριν την άφιξή μας. Και έτσι δόθηκε προκαταβολή στους Τούρκους για τα σαράντα άλογα, μεταξύ των οποίων τα δεκατέσσερα ήταν ιππασίας, πέρα από δυο που μετέφεραν το κρεβάτι.⁴ Η απόφαση αυτή του να ακολουθήσουμε το δρόμο του Ελμπασάν, έναν ασυνήθιστο για τους πρεσβευτές και τους βαύλους

3. Εννοεί τον αρχηγό της αποστολής Lorenzo Bernardo (Βενετία, 17 Ιουλίου 1534-Βενετία, 5 Μαΐου 1592).

4. Του νέου βάρου Lorenzo Bernardo.

δρόμο, με έκανε να αποφασίσω να καταγράψω αυτό το δρομολόγιο, έτσι ώστε αναλόγως της επιτυχίας του, να μπορεί να παρέχει πληροφορίες σε οποιονδήποτε θα ήθελε να επιχειρήσει να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο.

Στο κύριο μέρος (ταξίδι από Βενετία στην Κωνσταντινούπολη) εντοπίσαμε και καταγράψαμε 151 τύπους ονοματικών οντοτήτων τοπωνυμίων εκτός των αναφορών. Ωστόσο, ορισμένα τοπωνύμια αποδείχθηκε, μέσω της εφαρμογής της γεωπολιτισμικής κειμενικής ανάλυσης και της ερμηνευτικής προσέγγισης, ότι δεν ανήκουν στην πραγματική διαδρομή [Itinerario] από τη Βενετία στην Κωνσταντινούπολη. Το αποτέλεσμα είναι ότι 4 τύποι (τοπωνύμια) στην εισαγωγή (Corfù, Cefalonia, Padova, Candia) και άλλα 38 τοπωνύμια στο κύριο μέρος αποτελούν κειμενικές αναφορές εκτός διαδρομής και κατά συνέπεια είναι σημεία του χώρου τα οποία πρέπει να παραληφθούν από τη διασημειωτική μετάφραση σε θεματικό χάρτη. Αντιθέτως, τα σημεία του χώρου (ισοτοπίες τοπωνυμίων, υδρωνυμίων, ορεωνυμίων, κ.ά.) που εμφανίζονται στο κείμενο και αποτελούν σταθμούς της πραγματικής διαδρομής μας δίνουν τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσουμε την πορεία των πρωταγωνιστών και με την κατάλληλη επεξεργασία τους μπορούμε να μεταφράσουμε την ανασυγκροτημένη πραγματική διαδρομή του γραπτού κειμένου σε χάρτη ή σε διάγραμμα.

Ένα ενδεικτικό παράδειγμα ανασυγκρότησης και αποκατάστασης της διαδρομής [Itinerario] με τη βοήθεια της γεωπολιτισμικής ανάλυσης του κειμένου και της ερμηνευτικής του προσέγγισης είναι το ακόλουθο από την περιοχή της Έδεσσας. Στο πέραςμα της ενετικής αποστολής από την Δυτική στην Κεντρική Μακεδονία στα ίχνη της αρχαίας Εγνατίας οδού στην περιοχή μεταξύ Βεγορίτιδας και Έδεσσας, εντοπίστηκαν τα τοπωνύμια (1886: 31): *fiumara detta Vodena, Favagno, Canea, Sfacchia, terra di Vodena, Vodena, Genizzè, Salonicchi*. Προκύπτουν δύο ζητήματα: το πρώτο είναι ένα τυπογραφικό λάθος (*errore tipografico*) της *edition princeps* του τοπωνυμίου Favagno. Το ορθό είναι Faragno που στην ενετική σημαίνει «φαράγγι», εννοώντας το γνωστό σε εμάς φαράγγι της Σαμαριάς, ενώ ακολουθούν τα τοπωνύμια Canea και Sfacchia [Χανιά, Σφακιά]. Το δεύτερο ζήτημα που τίθεται είναι το πώς είναι δυνατό από τη λίμνη Βεγορίτιδα προς την Έδεσσα να εμφανίζονται τα ανωτέρω τοπωνύμια. Η ερμηνευτική προσέγγιση στο συγκεκριμένο καταδεικνύει ότι επρόκειτο για μια αναφορά –παραλληλισμό του συγγραφέα μεταξύ των στενών– του φαραγγιού του Άγρα (*fiumara detta Vodena*) και του φαραγγιού της Σαμαριάς στα Σφακιά, τα οποία αποτελούν σημεία του χώρου εκτός της πραγματικής διαδρομής. Επομένως, για την αποκατάσταση της διαδρομής [Itinerario] και την ορθή διασημειωτική μετάφρασή της σε θεματικό χάρτη είναι απαραίτητη η γεωπολιτισμική ανάλυση του κειμένου με την ερμηνευτική του προσέγγιση, όπως προτείνεται.

Η γεωπολιτισμική ανάλυση συχνά προϋποθέτει μια βαθύτερη μελέτη των γεωγραφικών όρων, κάτι που αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία της κειμενικής ανάλυσης. Στην περίπτωση αυτή, πέρα από τη διαχείριση των σημείων του γεωγραφικού χώρου ως ονοματικές οντότητες και ισοτοπίες (εντοπισμός, καταγραφή, μελέτη και ανάλυση), είναι πιθανό να είναι ταυτόχρονα απαραίτητη η ταύτιση και τεκμηρίωση τους (όσο κάτι τέτοιο είναι δυνατό), π.χ. Favagno > Faragno > φαράγγι > σημ. φαράγγι Σαμαριάς ή Crusse > Κρουσσίη (Κρούσσοι, Κροίσοι, Χρούσοι, χρυσός)> Resen (Ρέσνα). Μια άλλη ενδεικτική περίπτωση ταύτισης και τεκμηρίωσης ενός τοπωνυμίου που αντιμετωπίστηκε κατά την κειμενική ανάλυση του πρωτοτύπου και τη διαγλωσσική του μετάφραση είναι η Γενισέα, κωμόπολη της Ξάνθης, σταθμός της Εγνατίας οδού. Στο πρωτότυπο εμφανιζόταν ως Cavassù Gianizè (1886: 36). Ο Μέρτζιος στη μετάφραση του έγραψε (1947: 140): «Μετ' ολίγον εφθάσαμεν εις το Καρασού Gianizè, πολίχνην, υπαγόμενην εις τον μπέην της Καββάλας», ενώ η ερευνητική ομάδα του ιδρύματος Αικ. Λασκαρίδη σημειώνει με ερωτηματικό: «Cavasù/Gianizè (Genisea?)».⁵ Στην έκδοση του 1886 είτε σημειώθηκε Cavassù αντί Carassù, είτε ο συγγραφέας το είχε ακούσει λάθος. Αν λάβουμε υπόψιν τα δεδομένα του συγκεκριμένου όπως την κατεύθυνση, τις αποστάσεις, την περιγραφή του χώρου, είμαστε σε θέση να ταυτίσουμε το τοπωνύμιο του πρωτοτύπου με την Γενισέα, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί. Εν συντομία, μια άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση τεκμηρίωσης είναι το χωριό της Καβάλας «Βασιλάκι» (1947: 138), για το οποίο αντλούμε πληροφορίες από το βυζαντινό κείμενο του 11ου αι. του Νικηφόρου Βρυέννιου *Υψηλίστης ιστορίας* (1996: 301-302).

Πίνακας 2. Ταύτιση και τεκμηρίωση τοπωνυμίων.

Πρωτότυπο, έκδοση 1886	Μετάφραση Μέρτζιου 1947, 2007	traveltrails	Τεκμηρίωση και ταύτιση
Cavassù Gianizè (1886: 36)	[Μετ' ολίγον εφθάσαμεν εις το Καρασού Gianizè, πολίχνην, υπαγόμενην εις τον μπέην της Καββάλας]	Cavasù / Gianizè (Genisea ?)	Καρασού Γενιτζέ = Γενισέα

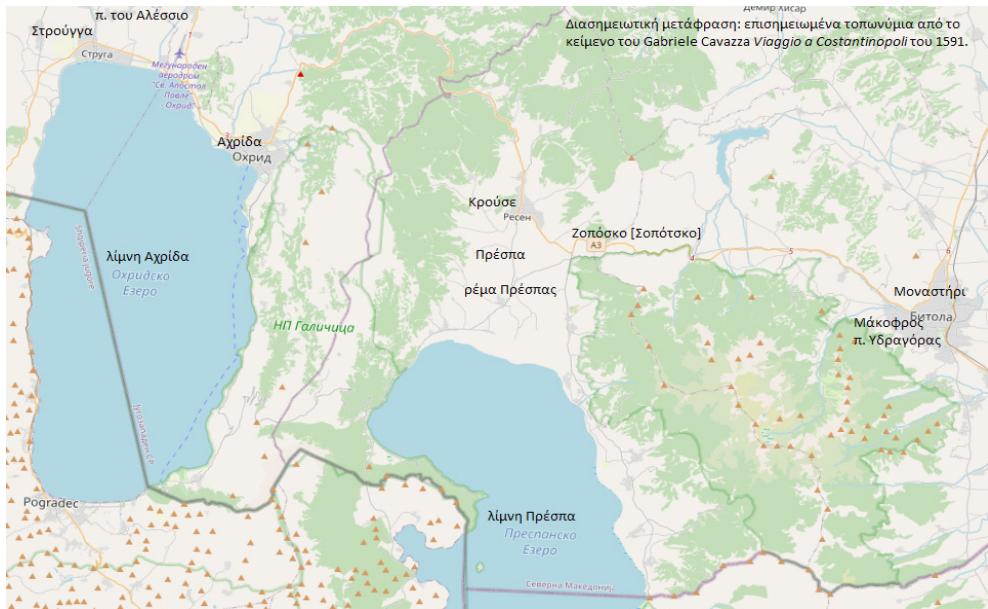
Διασημειωτική μετάφραση: από γραπτό κείμενο σε θεματικό χάρτη ή και σε διαγραμματική απεικόνιση

Η άντληση αξιόπιστων και ασφαλών κειμενικών δεδομένων μαζί με την ανασυγκρότηση της πραγματικής διαδρομής μας δίνουν τη δυνατότητα να προχωρήσουμε στον τελικό στόχο: τη διασημειωτική μετάφραση του γραπτού κειμένου

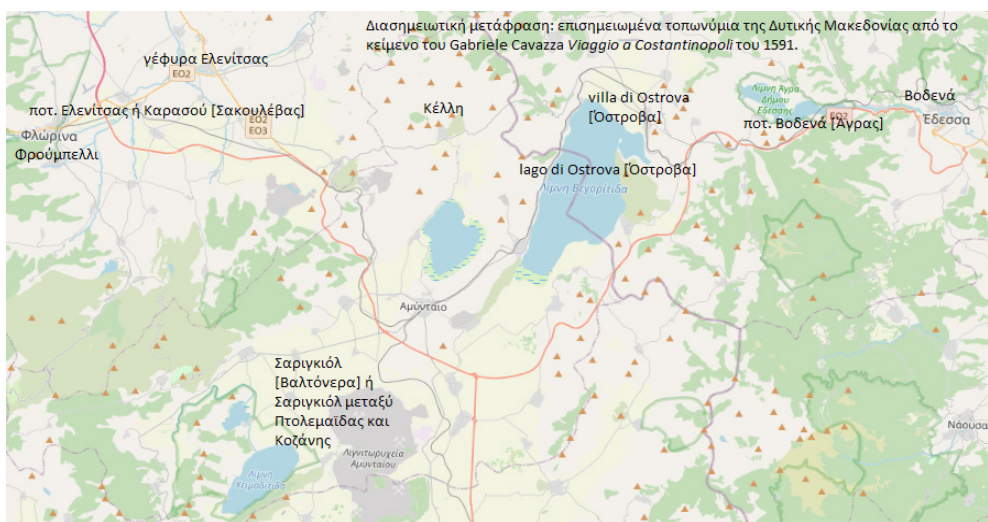
5. <https://traveltrails.gr/gr/bibliography-book-profile.html?id=485>

του ταξιδιωτικού χρονικού σε θεματικό χάρτη και σε διαγραμματική απεικόνιση. Ενδεικτικά, παρουσιάζουμε δύο θεματικούς χάρτες, οι οποίοι αναπαριστούν τόσο τον γεωγραφικό χώρο όσο και τη διαδρομή του ταξιδιωτικού κειμένου και δυο διαγραμματικές απεικονίσεις.

Χάρτης 1. Η περιοχή των λιμνών Αχρίδας και Πρέσπας.



Χάρτης 2. Η διαδρομή από τη Φλώρινα στην Έδεσσα.





Διάγρ. 1: Διαγραμματική αποτύπωση της πορείας στη Δυτική Θράκη (από τον Νέστο έως τον Έβρο).



Διάγρ. 2: Διαγραμματική αποτύπωση της πορείας στη Ανατολική Θράκη (stretto di Costantinopoli) [distretto di Costantinopoli].

Συμπεράσματα και προεκτάσεις

Εν κατακλείδι, είναι δυνατή η μετάφραση του χώρου ή μιας διαδρομής από γραπτό κείμενο σε θεματικό χάρτη ή σε διαγραμματική απεικόνιση με την αρωγή της γεωπολιτισμικής ανάλυσης κειμένου και της ερμηνευτικής προσέγγισης. Με την μεθοδολογία που παρουσιάστηκε είναι επίσης δυνατή η αποκατάσταση μιας πραγματικής διαδρομής [itinerario] κατόπιν ελέγχου των γλωσσικών σημείων των τοπωνυμίων. Παράλληλα, μπορεί να γίνει ταύτιση και τεκμηρίωση τοπωνυμίων τα οποία παραμένουν άγνωστα. Με τον τρόπο αυτό, συνεισφέρουμε νέα δεδομένα, συμπληρώνουμε και αυξάνουμε τις γνώσεις που διαθέτουμε για ένα γεωγραφικό χώρο από παλαιότερες εργασίες (π.χ. μετάφραση Μέρτζιου του 1947, εργασία traveltrails, προσθήκη της διαδρομής του Gabriele Cavazza του 1591 στον κατάλογο των Αζέλη-Χατζηπαναγιώτη του 1993). Η ροή εργασίας που παρουσιάσαμε προσφέρει τη δυνατότητα ταξινόμησης των τοπωνυμίων (ποσοτική κατάταξη, συχνότητες και σχετικές συχνότητες) που ως ανάλυση καταδεικνύει την σημασία κάποιων σημείων του χώρου σε αντίθεση με κάποια άλλα (π.χ. η Μάκρη Έβρου αναφέρεται μια φορά, ενώ η Θεσσαλονίκη 11 φορές). Πέρα όμως από την κατηγοριοποίηση των σημείων του χώρου (τοπωνύμια, υδρωνύμια, ορεινύμια, οικωνύμια, κύρια ονόματα, κ.ά.), η εφαρμογή της κειμενικής και σημειωτικής ανάλυσης προσφέρει ευρύτερα κειμενικά δεδομένα και γλωσσικά σημεία τα οποία μπορούν να κατηγοριοποιηθούν, να ταξινομηθούν και στη συνέχεια να μελετηθούν περαιτέρω στο πλαίσιο των σημειωτικών συστημάτων στα οποία ανήκουν: αρχαιότητες, αρχιτεκτονική, φυσική ιστορία, υγεία, πληθυσμοί, οικονομική ζωή, παραγωγή/ τεχνικές, λαϊκός πολιτισμός και χειροτεχνία, πολιτιστική ζωή, νοοτροπίες και καθημερινή ζωή, θρησκευτική ζωή, πολιτικές δομές, κ.α. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Ferroni η λογοτεχνία (1992: XI): «είναι ουσιαστικό μέρος του πολιτισμικού συστήματος στο οποίο εδράζεται κάθε πολιτισμένη κοινωνία». Ο ίδιος σημειώνει την αξία των κειμένων (1992: XI) όταν γράφει ότι: «κάθε γραπτή μαρτυρία ή οποιαδήποτε προφορική ανάμνηση μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο της λογοτεχνίας

και να αναδείξει την ανθρωπολογική της αξία». Επομένως η άντληση αξιόπιστων κειμενικών δεδομένων αποτελεί ουσιαστικά μια δημιουργία αξιοποιήσιμης πηγής, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από άλλα γνωστικά πεδία όπως η ιστορία, η γεωγραφία, η ανθρωπολογία, η εθνολογία, η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία, η αρχαιολογία, η γεωπονία, η περιβαλλοντολογία, κ.α.

Μια ενδεικτική περίπτωση εντοπισμού κειμενικών δεδομένων, τα οποία είναι εν δυνάμει αξιοποιήσιμα από άλλα επιστημονικά πεδία (στη συγκεκριμένη περίπτωση από το επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας), είναι η αντίληψη του ελληνικού χώρου από τους Ενετούς αξιωματούχους του 16ου αιώνα. Κατ' αρχάς, η διαδρομή του κύριου μέρους του οδοιπορικού του Savazza *Ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη* μπορεί επίσης να διακριθεί σε τρεις ξεχωριστές γεωγραφικές ενότητες: Δαλματία, Αλβανία, Ελλάδα. Ο συγγραφέας θεωρεί ως ελληνικό χώρο τις περιοχές οι οποίες κατοικούνται από Έλληνες. Ουσιαστικά, οι Ενετοί αξιωματούχοι και η διοίκηση της Γαληνοτάτης θεωρούν και ορίζουν ως Ελλάδα τις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή τη Μακεδονία (από τις λίμνες Αχρίδα και Πρέσπα) και τη Θράκη έως την Κωνσταντινούπολη συμπεριλαμβανομένης της χερσονήσου της Καλλίπολης. Πιο συγκεκριμένα, σημειώνει ο Savazza (2022: 55-56):

Παρασκευή, 12 Ιουλίου. Στις 21 η ώρα πήγαμε στο κάστρο της Ανατολής⁶ για να επιθεωρήσει το πλοίο ο εμίνης. Αυτό το κάστρο έχει σχήμα τετράγωνο με έναν κυκλικό πύργο γαλλικού τύπου σε κάθε γωνία. Οι τρεις πλευρές του βλέπουν προς τη θάλασσα. Έχει μικρή περίμετρο, ενώ το μέτωπό του δεν έχει περισσότερα από 14 κανόνια, αρκετά βαριά. Τα θεμέλια του κάστρου είναι δίπλα στη θάλασσα: μπορείς να έχεις το ένα χέρι στο νερό και με το άλλο να αγγίζεις τη βάση του κάστρου. Από την πλευρά της στεριάς υπάρχει ένα φρούριο σαν πύργος, το οποίο έχει γύρω του κανόνια. Η τοποθεσία του κάστρου είναι σε μια πεδιάδα, η οποία αρχίζει από τους πρόποδες των βουνών της Ανατολής και εκτείνεται για 3 μίλια περίπου προς τη θάλασσα. Επομένως, το κάστρο δεν ελέγχεται από καμιά εξωτερική θέση και γι' αυτό θεωρείται πιο ισχυρό και από το κάστρο Cavallo,⁷ το οποίο βρίσκεται απέναντι στο μέρος της Ελλάδας. Το κάστρο στο μέρος της Ελλάδας βρίσκεται στους πρόποδες ενός όρους το οποίο υψώνεται

6. Το κάστρο Sultaniye ή Cimenlik, που κτίστηκε το 1452 από τον Μωάμεθ Β.

7. Πρόκειται για το κάστρο Kilitbahir (κτ. 1463) στην ευρωπαϊκή ακτή της Ανατολικής Θράκης, νότια της Σηστού, προς αποφυγή σύγχυσης με το κάστρο της Καβάλας. Ίσως ο όρος «Cavallo» που χρησιμοποιεί ο Savazza να οφείλεται στο γεγονός ότι το κάστρο βρισκόταν στο στενότερο σημείο των Δαρδανελλίων και στο πέρασμα-όριο από το Αιγαίο στον Ελλήσποντο. Το σημαντικότερο είναι ότι οι Ενετοί στα τέλη του 16ου αι. θεωρούσαν την χερσόνησο της Καλλίπολης και την Ανατολική Θράκη ως μέρος της Ελλάδας.

όλο και περισσότερο, χωρίς καμία πεδιάδα, και επειδή είναι σε μικρή απόσταση δεσπόζει του κάστρου. Αυτό είναι το πιο στενό σημείο του καναλιού,⁸ το οποίο εκτείνεται σε μήκος περισσότερων των 200 μιλίων, ενώ σε διάφορα μέρη σχηματίζει χερσονήσους όπως αυτές της Πανόρμου, της Νικομήδειας και άλλες. Αυτά τα δυο φρούρια απέχουν μεταξύ τους λίγο περισσότερο από ένα μίλι. Η αλήθεια είναι, όπως επιβεβαιώνεται, ότι οι οβίδες που ρίχνονται από το ένα κάστρο περνούν πάνω από το άλλο. Για την κατάσταση του κάστρου της Ελλάδας δεν μπορώ να πω κάτι εξαιτίας της όρασής μου καθώς δεν μπορούσα να το διακρίνω καλά σε αυτή την απόσταση.

Συμπερασματικά, η κειμενική και σημειωτική ανάλυση με την αρωγή της γεωπολιτισμικής και ερμηνευτικής προσέγγισης, προσφέρουν χρήσιμα κειμενικά δεδομένα, τα οποία μπορούν να μεταφραστούν διασημειωτικά σε θεματικό χάρτη ή σε διαγραμματική απεικόνιση και τα οποία είναι ευρύτερα αξιοποιήσιμα σε διεπιστημονικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

- Αζέλη, Α. & Χατζηπαναγιώτη, Ί. (1993). «Κατάλογος τοπωνυμίων και καταλυμάτων σε περιγητικά κείμενα του 16ου και του 17ου αιώνα στη νότια βαλκανική χερσόνησο και στην Ανατολική Μεσόγειο» στο Λ. Δρούλια (επιμ.), *Περιγητικά θέματα. Υποδομή και προσεγγίσεις*. Αθήνα: [ΕΙΕ/ΚΝΕ], σ. 157-320.
- Βρυένιος, Ν. (1996). *Ύλη ιστορίας*. Αθήνα: Κανάκη.
- Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.
- Cavazza, G. eds Cecchetti, B. Stefani, F. Berchet G. (1886). *Viaggio di un ambasciatore Veneziano da Venezia a Constantinopoli nel 1591*. Venezia: Reale Deputazione Veneta sopra gli studi di Storia Patria
- Cavazza, G. (2022). *Ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη*, μτφ. Η. Σπυριδωνίδης. Θεσσαλονίκη-Ρώμη: Società Dante Alighieri.
- Eco, U. (2016 [2003]) *Dire quasi la stessa cosa*. Milano: Bompiani.
- Ferroni, G. (1992). *Profilo storico della Letteratura Italiana*. Milano: Mondadori.
- Λαγόπουλος Α.Φ. & Boklund-Λαγοπούλου Κάριν (2016). *Θεωρία Σημειωτικής. Η παράδοση του Ferdinand de Saussure*. Αθήνα: Πατάκη.
- Μέρτζιος Κ. (1947). *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ, 126-141.
- Μέρτζιος Κ. (2007). *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: ΕΜΣ, 126-141.
- Γρηγορίου, Α. & Χεκίμογλου Ε. (2008) *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1830*. Θεσσαλονίκη: Ε.Μ.Σ

8. Του Ελλησπόντου.

Σπυριδωνίδης, Η. (2021). «Γεωπολιτισμική ανάλυση κειμένου και διασημειωτική μετάφραση του χώρου: μια μελέτη περίπτωσης της μετάφρασης του Viaggio di un ambasciatore Veneziano da Venezia a Constantinopoli nel 1591» στο ITI – Intercultural Translation Intersemiotic iTi 10(2) (2021), e-ISSN: 2241-863

Ιστογραφία (τελευταία ημέρα πρόσβασης 30/09/2022)

<https://apollonis-infrastructure.gr/>

<https://www.clarin.gr/>

<https://inventory.clarin.gr/tool-service/700>

<https://apollonis.frl.auth.gr/index.php/el/apollonis-aph/poroi>

Abstract

Ilias Spiridonidis

***Textual analysis and intersemiotic translation of space:
from textual analysis to map production***

Sometimes, textual analysis can offer as a result textual data, which can be further exploited at the level of intersemiotic translation, constituting a useful material of linguistic signs and translation units. In particular, this work focuses on the case of the intersemiotic translation of geographic space from a literary text to a map or even to a diagrammatic illustration, following a textual analysis of interlinguistic translations of travel texts. Travel texts often contain a multitude of linguistic signs describing the area and, more specifically, contain nominal entities such as toponyms, oikonoms, etc. To this end, the stages of the work flow from textual analysis to map production are presented analytically in an indicative case study of a translated text of Italian travel literature.

Key-words: intersemiotic translation, textual analysis, thematic map, textual data, interlinguistic translation, isotopies, toponyms

Σημειωτική και διδασκαλία της λογοτεχνίας

Ελένη Χοντολίδου

Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής Α.Π.Θ.

hodol@edlit.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/cfxr-2k45>

Περίληψη

Η δυσκολία κατανόησης της ποίησης –και μάλιστα της σύγχρονης– είναι ένας από τους σημαντικότερους λόγους αμηχανίας των διδασκόντων τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. «Τι θέλει να πει ο ποιητής;» είναι η φράση που έχει στοιχειώσει την εκπαιδευτική ιστορία όλων μας. Διδάσκω τη διδασκαλία της λογοτεχνίας τα τελευταία 40 χρόνια και έχω πειστεί ότι η Σημειωτική και συγκεκριμένα οι ιστοπίες του Algirdas Julien Greimas είναι μία ασφαλής μέθοδος να προσεγγίσουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη τους τη «δυσνόητη» ποίηση. Δημιουργούμε ομάδες λέξεων για τις οποίες αναγνωρίζουμε κοινό σημασιολογικό περιεχόμενο (ιστοπίες). Το σημασιολογικό σύμπαν του κειμένου αποκαλύπτεται σταδιακά μέσω της αναζήτησης ευρύτερων εννοιολογικών πεδίων-κωδίκων για την υπαγωγή των ιστοπιών μας. Η σημειωτική μας ανάλυση παίρνει το χαρακτήρα κοινωνιοσημειωτικής εξέτασης διαμορφούμενων λόγων (discourses) και το ακατανόητο ποίημα παίρνει νόημα. Θα επιχειρήσω την προσέγγιση ενός ποιήματος για μικρά και ένα για μεγαλύτερα παιδιά.

Λέξεις κλειδιά: Διδασκαλία λογοτεχνίας, Greimas, ιστοπίες



1. Διδασκαλία της γλώσσας και λογοτεχνία

Η γλώσσα είναι αντικείμενο της επιστήμης της Γλωσσολογίας, επιστήμης με *ισχυρή ταξινόμηση* στον χώρο των επιστημών γενικότερα, αλλά ειδικότερα των Κοινωνικών Επιστημών. Η ταξινόμηση αναφέρεται στον βαθμό της διαφύλαξης συνόρων μεταξύ περιεχομένων, εν προκειμένω της επιστήμης της Γλωσσολογίας και των άλλων Κοινωνικών επιστημών.

Από την εποχή που ο Saussure εδραίωσε την επιστήμη της *Γλωσσολογίας* δεν είναι εύκολο να αμφισβητηθεί τι είναι η Γλωσσολογία και δεν υπάρχει αμηχανία τουλάχιστον σχετικά με το τι **δεν** είναι Γλωσσολογία. Το κύρος της επιστήμης της Γλωσσο-

λογίας είναι υψηλό, τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα και επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη επιστημονικών περιοδικών και παγκόσμιων συνεδρίων με διεθνή απήχηση. Παρ' όλο που στη χώρα μας η σύγχρονη Γλωσσολογία άργησε να αναπτυχθεί, άρχισε ωστόσο να διδάσκεται συστηματικά από την περιφέρεια (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) και συμπάρεσυρε το κέντρο (Πανεπιστήμιο Αθηνών) πολύ αργότερα.

Η επιστήμη της *Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας*, ο κατά τεκμήριο επιστημονικός χώρος της λογοτεχνίας, στη χώρα μας άργησε πολύ να αυτονομηθεί από την Κλασική Φιλολογία και να αποκτήσει τη δική της υπόσταση. Η αυτονόμηση αυτή έγινε καθώς ανέπτυξε τα δικά της μεθοδολογικά εργαλεία. Είναι γνωστό πως όσοι φιλόλογοι διδάσκουν νεοελληνική λογοτεχνία στο σχολείο δεν την έχουν αναγκαστικά σπουδάσει –τουλάχιστον με επάρκεια– στο Πανεπιστήμιο.

Συνεπώς, η Νεότερη Ελληνική Φιλολογία είναι μια επιστήμη με *ασθενέστερη ταξινόμηση από αυτήν της Γλωσσολογίας* (πολύ συχνά δεν είναι σαφές τι **δεν** είναι φιλολογική μελέτη και τι συνιστά αυστηρά φιλολογική μελέτη) και λιγότερο κύρος από την Κλασική Φιλολογία, λ.χ. στο χώρο των Ανθρωπιστικών Σπουδών, όπου ακόμη η σκιά των κλασικών γραμμάτων είναι βαριά. Στον διεθνή χώρο, βεβαίως, τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι γιατί οι έδρες ή τα Τμήματα της Φιλολογίας (ή ορθότερα των σύγχρονων γλωσσών) είναι πολύ ισχυρότερα και η λογοτεχνία είναι ισάξια –και πολλές φορές ισχυρότερη ως αντικείμενο– από την Κλασική Φιλολογία. (Επιστήμες της Αγωγής→ «παιδαγωγικοποιούν» Γλωσσολογία και Φιλολογία (Νεότερη Ελληνική για την Ελλάδα).

Από την επιστημονική κοινότητα αναπλαισιώνονται οι γνώσεις των επιστημών αυτών στον χώρο ο οποίος επιχειρεί να κάνει την επιστημονική κοινότητα να συνομιλήσει με το σχολείο, δηλαδή τις επιστήμες εκείνες της Αγωγής που ασχολούνται με τη γλώσσα και τη λογοτεχνία.

Ο χώρος της *Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας* (Educational Linguistics) είναι ένας χώρος με ισχυρή ταξινόμηση στον χώρο των Επιστημών της Αγωγής. Από πολύ νωρίς (στη σύντομη εννοείται ιστορία αυτών των Επιστημών, δηλαδή από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα) τον κλάδο αυτόν έχουν υπηρετήσει και έχουν γονιμοποιήσει με μια πολύ ενδιαφέρουσα προβληματική ονόματα του κύρους του Peter Widdowson, του Michael Stubbs, του André Martinet, του James Britton.

Έχουν αναπτυχθεί μοντέλα γλωσσικής διδασκαλίας, έχουν πραγματοποιηθεί πολύ σημαντικές έρευνες σε διάφορους τομείς της διδασκαλίας της γλώσσας και υπάρχει ένας συνεχής διάλογος στην επιστημονική κοινότητα, η οποία άλλοτε ευκολότερα και άλλοτε δυσκολότερα έχει αποδεχτεί την Εκπαιδευτική Γλωσσολογία και αυτούς που την υπηρετούν στους κόλπους της.

Αντίθετα, στον χώρο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας τα πράγματα είναι διαφορετικά και έχουμε ένα πεδίο με σαφέστερα ασθενή ταξινόμηση. Εδώ είναι χαρακτηριστικό πως δεν υπάρχει καν διακεκριμένο *όνομα* για τον κλάδο, ούτε φυσικά και επιστήμη που να θεραπεύει με επιστημονική αυστηρότητα –αντίστοιχη με αυ-

τήν της Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας– τη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Η έλλειψη αυτή καθόλου δεν σημαίνει πως δεν εκπονούνται ενδιαφέροντα προγράμματα διδασκαλίας, δεν συγγράφονται ενδιαφέρουσες μελέτες και δεν υπάρχει μια έντονη συζήτηση στη σχετική –ανοριοθέτητη έστω– επιστημονική κοινότητα.

2. Παραδοχές για τη διδασκαλία γλώσσας και λογοτεχνίας

Παραθέτω κάποιες παραδοχές σχετικές με το θέμα που μας απασχολεί:

- η συζήτηση μοιάζει να είναι μονόδρομοι μονόλογοι
- το αντικείμενο παρουσιάζεται χαλαρά (έως και καθόλου) οριοθετημένο,
- οι επιστήμονες που ασχολούνται με τον χώρο αυτόν το κάνουν ως πάρεργο στο κύριο έργο τους,
- δεν υπάρχει επιστημονικό περιοδικό που να καλύπτει τον χώρο με τρόπο αντίστοιχο του χώρου της Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας ούτε διεθνή συνέδρια με το αντίστοιχο κύρος
- δεν υπάρχουν στον χώρο ανεπτυγμένες σπουδές διακριτές από άλλα συναφή αντικείμενα: η διδασκαλία της λογοτεχνίας είναι ένα από τα διδασκόμενα αντικείμενα σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών, αλλά δεν οδηγεί σε αυτόνομες σπουδές, όπως λ.χ. η Εκπαιδευτική Γλωσσολογία.
- τον χώρο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας υπηρετούν περισσότερο εν ενεργεία εκπαιδευτικοί και λιγότερο επιστήμονες και ερευνητές των σύγχρονων γλωσσών, με αποτέλεσμα το κύρος του κλάδου να είναι χαμηλότερο από αυτό της Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας
- τα περιοδικά που φιλοξενούν άρθρα στον χώρο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας αλλά και τα συνέδρια των εκπαιδευτικών με το αντίστοιχο θέμα, καλούν ως επίτιμους ομιλητές ή αρθρογράφους έγκυρους πανεπιστημιακούς ερευνητές που ως πάρεργο και στη σχόλη τους εντρυφούν στον χώρο που συνδέει την επιστήμη τους με τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο σχολείο.
- ο χώρος που υπηρετεί τη διδασκαλία της λογοτεχνίας ονομάζεται με περισσή αμχανία *Διδασκαλία της Λογοτεχνίας* ή *Διδακτική της Λογοτεχνίας* ή ακόμη χειρότερα (στο παρελθόν) *Ειδική Διδακτική για το μάθημα της λογοτεχνίας*.
- η διάκριση που επικρατούσε παλαιότερα, αυτή της *Γενικής Διδακτικής* και της *Ειδικής Διδακτικής* είναι ξεπερασμένη και πίσω από αυτήν λανθάνει η αντίληψη ότι η διδακτική μεθοδολογία ενός γνωστικού αντικειμένου δεν πηγάζει από τη φύση του επιστημονικού αντικειμένου και την επιστημονική του μέθοδο αλλά από τη διδακτική μεθοδολογία (τη Γενική Διδακτική) γενικώς.
- σήμερα μιλούμε για διδακτική μεθοδολογία του κάθε γνωστικού αντικειμένου και, φυσικά, η μεθοδολογία αυτή είναι σύμφυτη με την επιστημονική φύση και την επιστημονική μέθοδο του κάθε χώρου του επιστητού.

Όλοι αυτοί οι όροι είναι προβληματικοί, καθώς δεν οριοθετούν και δεν συγκροτούν ένα επιστημονικό πεδίο στις Επιστήμες της Αγωγής, παρά περιγράφουν με τρόπο χαλαρό και μη συστηματικό μια σειρά πρακτικών, όπως: «υποδειγματικές» (sic!) διδασκαλίες

- συνταγές, αφόρητα πληκτικούς καταλόγους οδηγιών για τη διδασκαλία λογοτεχνικών κειμένων από ειδικούς του κλάδου. Οι διδασκαλίες αυτές σήμερα ονομάζονται *παραδειγματικές* ή στη χειρότερη περίπτωση *δειγματικές*, αναγνωρίζοντας πως δεν μπορεί να λειτουργήσουν ως *υπόδειγμα* για άλλους εκπαιδευτικούς σε διαφορετικές συνθήκες και με άλλους μαθητές από αυτούς της παραδειγματικής διδασκαλίας.
- από παράδοση οι νεοελληνιστές μας δεν ασχολήθηκαν με την «παιδαγωγικοποίηση» της επιστήμης τους και δεν ενδιαφέρθηκαν να τη συγκροτήσουν σε έναν ανεξάρτητο επιστημονικό κλάδο, όπως οι συνάδελφοί τους γλωσσολόγοι.
- περιφρονούν τη σύνδεση επιστήμης και σχολείου καθώς τη θεωρούν αποκλειστικό καθήκον της έμπνευσης του κάθε εκπαιδευτικού και όχι συστηματική μαθητεία που οφείλουν να παρέχουν οι ίδιοι στο χώρο που τέμνει την επιστήμη τους και τις Επιστήμες της Αγωγής. Ακόμη και τις λίγες φορές που αποπειράθηκαν τη σύνδεση αυτή (Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας και σχολείου) το έκαναν με σχολαστικότητα που απομάκρυνε τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς.
- υπάρχει μια ανομολόγητη απαξίωση του χώρου των Επιστημών της Αγωγής (*των Παιδαγωγικών!* όπως λανθασμένα αποκαλείται η Παιδαγωγική) που εν μέρει οφείλεται στο προφίλ κάποιων από τους ανθρώπους που υπηρέτησαν στο χώρο αυτόν στο παρελθόν, στα κρίσιμα εκείνα χρόνια που διαμορφώνεται η φυσιογνωμία και τίθενται οι βάσεις ενός επιστημονικού κλάδου.
- οι άνθρωποι που κατελάμβαναν τις πανεπιστημιακές έδρες της Παιδαγωγικής δεν διέθεταν ειδικές παιδαγωγικές σπουδές (ήταν λ.χ. φιλόσοφοι) και, άλλες φορές, το πρώτο τους πτυχίο ήταν από το χώρο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, με τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει αυτό στην επαρχιώτικης νοοτροπίας ελληνική κοινωνία.
- η απαξίωση αυτή είναι δυνατό να οφείλεται και στη χαμηλή ποιότητα του παραγόμενου έργου από τους παλιούς παιδαγωγούς, έργου που συνήθως εξαντλούνταν στη μηχανιστική και άκριτη μεταφορά θεωριών από το εξωτερικό στη χώρα μας.

Τα ελάχιστα μαθήματα που προσφέρουν τα Τμήματα Νεοελληνικών Σπουδών προς την κατεύθυνση της σύνδεσης της επιστήμης της Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας και της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο σχολείο δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα προγραμματισμού των Τμημάτων αλλά ως δεύτερη και περιφερειακή απασχόληση των διδασκόντων.

- δεν είναι τυχαίο πως δεν υπάρχουν θέσεις διδασκαλίας της λογοτεχνίας στις Φιλοσοφικές Σχολές. Εκεί όπου υπάρχουν παραπλήσιες θέσεις είναι τα Παιδαγωγικά Τμήματα Δασκάλων και Νηπιαγωγών (όπου υπάρχουν και θέσεις *Παιδικής Λογοτεχνίας*)
- αυτό υπογραμμίζει ακόμη περισσότερο την ασθενή ταξινόμηση του κλάδου, καθώς τα νέα σχετικά Παιδαγωγικά Τμήματα παλεύουν ακόμη να ισχυροποιήσουν την πολυ-επιστημονική τους φυσιογνωμία και να κατοχυρώσουν τη θέση τους στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα.
- είναι πολύ ενδιαφέρον να διαπιστώσει κανείς πως ο επιστημονικός χώρος της Παιδικής Λογοτεχνίας τόσο στο εξωτερικό όσο και στη χώρα μας είναι σαφώς οριοθετημένος, οδηγεί σε εξειδικευμένες σπουδές, διαθέτει τα δικά του περιοδικά και οργανώνει συνέδρια αποκλειστικά παιδικής λογοτεχνίας.
- ο επιστημονικός χώρος της Νεοελληνικής Φιλολογίας όχι μόνο δεν προσφέρεται για ανάπτυξη του κλάδου της διδασκαλίας της λογοτεχνίας, αλλά ακόμη περισσότερο, βλέπει το πεδίο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας καθώς –εμμέσως πλην σαφώς– προκρίνει μια άποψη για τη λογοτεχνία εντελώς γνωσιοκεντρική και προσκολλημένη στον *λογοτεχνικό κανόνα* (τα «υψηλά» κείμενα που πρέπει να διδαχθούν οι μαθητές), μακριά από κάθε παιδοκεντρική αντίληψη περί διδασκαλίας και από τα πραγματικά ενδιαφέροντα των μαθητών.
- όταν τα Τμήματα Νεοελληνικών Σπουδών και οι διδάσκοντές τους άρχισαν να φέρνουν στον ελληνικό χώρο τις σύγχρονες θεωρίες της λογοτεχνίας και συγκεκριμένα τις στρουκτουραλιστικές θεωρίες, κατ' αρχήν φάνηκε ότι η συνάντηση αυτών των θεωριών με τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο σχολείο θα ήταν μια συνάντηση ευτυχής.
- πολύ γρήγορα οι θεωρίες αυτές «παιδαγωγικοποιήθηκαν» και άρχισαν να χρησιμοποιούνται από τον χώρο των αρθρογράφων στα περιοδικά για φιλόλογους, υπομνηματίζοντας, αναλύοντας και ερμηνεύοντας τα λογοτεχνικά κείμενα που διδάσκονται στο σχολείο.
- οι εξαιρέσεις λιγοστές, όπως λ.χ. αυτή του Ροντάρι στο περίφημο και χρησιμότητα βιβλίο του *Η Γραμματική της φαντασίας* ή της Κάριν Boklund-Λαγοπούλου όπου η παιδαγωγικοποίηση των θεωριών (της ανάλυσης των μαγικών παραμυθιών του Vladimir Propp και της προσέγγισης του Greimas αντίστοιχα) γίνεται με τρόπο σοβαρό χωρίς να υποτιμά τους εκπαιδευτικούς και συγχρόνως με σεβασμό στη θεωρία αλλά και τους μαθητές και τις μαθήτριες.
- οι άλλες περιπτώσεις στην πλειοψηφία τους συνιστούν υπερ-απλούστευση της θεωρίας και κακό συνταγολόγιο (λ.χ. ο σχολικός στρουκτουραλισμός!). Έτσι, ο παλιός θολός «φιλολογισμός» που αφήνει τα πράγματα στο ταλέντο και τη διαίσθηση του εκπαιδευτικού αντικαταστάθηκε από τον σύγχρονο, στείρο και ανούσιο «παιδαγωγισμό».

Η δυσκολία κατανόησης της ποίησης –και μάλιστα της σύγχρονης– είναι ένας από τους σημαντικότερους λόγους αμηχανίας των διδασκόντων τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. «Τι θέλει να πει ο ποιητής;» είναι η φράση που έχει στοιχειώσει την εκπαιδευτική ιστορία όλων μας. Διδάσκω τη διδασκαλία της λογοτεχνίας τα τελευταία 40 χρόνια και έχω πειστεί ότι η Σημειωτική λ.χ. οι ισοτοπίες του Algirdas Julien Greimas είναι μία ασφαλής μέθοδος να προσεγγίσουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη τους τη «δυσνόητη» ποίηση. Δημιουργούμε ομάδες λέξεων για τις οποίες αναγνωρίζουμε κοινό σημασιολογικό περιεχόμενο (ισοτοπίες). Το σημασιολογικό σύμπαν του κειμένου αποκαλύπτεται σταδιακά μέσω της αναζήτησης ευρύτερων εννοιολογικών πεδίων-κωδίκων για την υπαγωγή των ισοτοπιών μας. Η σημειωτική μας ανάλυση παίρνει το χαρακτήρα κοινωνιοσημειωτικής εξέτασης διαμορφούμενων λόγων (discourses) και το ακατανόητο ποίημα παίρνει νόημα. Θα επιχειρήσω την προσέγγιση ενός ποιήματος για μικρά και ίσως μεγαλύτερα παιδιά.

Ας δούμε ένα παράδειγμα απόπειρας χρήσης της θεωρίας σε ένα παιδικό μεν, «δύσκολο» όμως ποίημα του Γιάννη Ρίτσου από τη συλλογή *Παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού*¹

Είπε: Θ' ανάψω επτά φωτιές στη νύχτα,
επτά νερά θα δέσω στα μαλλιά σου, επτά
βδομάδες θα νηστέψω το τραγούδι.
Τ' άσπρο άλογο μονάχα θα κρατήσω
να φέγγει από γυαλί και φως ο αγέρας.

Έφυγε καβαλάρης, και το Σάββατο
γύρισε παντρεμένος μ' ένα σύννεφο.
Την Κυριακή, κοκκίνισαν τα μήλα.

Ισοτοπίες

αριθμοί	χρώματα	μέρες	ίππος	φωτεινότητα	πράξεις	χαρά
επτά φωτιές	άσπρο άλογο	Σάββατο	άλογο	νύχτα ≠ φως, φέγγει	είπε	τραγούδι
επτά νερά	κοκκίνισαν (τα μήλα)	Κυριακή	καβαλάρης	ανάψω	έφυγε≠ γύρισε	παντρεμένος
επτά βδομάδες				γυαλί	θα δέσω	σύννεφο
				αέρας	θα νηστέψω	
				σύννεφο	θα κρατήσω	
					θα ανάψω	

1. Σύντομα ποιήματα, με απρόοπτους ρυθμούς και ρίμες. Παιχνιδίσματα της ποίησης σ' έναν κόσμο χαρούμενο ή λυπημένο, φωτεινό, για μικρούς και μεγάλους. Χαρισμένα στο Φωτούλη και στην Έρη.

Αναζητούμε συσχετισμούς ανάμεσα στις ομάδες των ισοτοπιών στην προσπάθειά μας να συγκροτήσουμε το σημασιολογικό σύμπαν του ποιήματος.

- Εκείνος τα κάνει όλα ≠ εκείνη δέχεται αυτά που της κάνει στα μαλλιά της και την παντρεύεται
- Ισοτοπία ημερών + ισοτοπία χαράς = κώδικας γαμήλιας τελετής
- Ισοτοπία χρώματος + ισοτοπία φωτεινότητας = κώδικας ευφροσύνης
- Ισοτοπία ίππου + ισοτοπία πράξεων = κώδικας αρρενωπότητας
- Ισοτοπία αριθμών + ισοτοπία ημερών = κώδικας παράδοσης

Συντελείται παραδοσιακός γάμος με χαρά και φως μεταξύ γενναίου άνδρα ιππέα και σιωπηλής γυναίκας

Ακόμη, μπορούμε να εμπλέξουμε τους μαθητές με τις παρακάτω ασκήσεις που φαίνονται γραμματικές αλλά δεν είναι μόνον αυτό.

1. Συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα:

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ	ΡΗΜΑ
εγώ	ανάψω
	δέσω
	νηστέψω
	κρατήσω
αυτά	κοκκίνισαν
αυτός	είπε
	έφυγε
	γύρισε
	φέγγει

2. Γράψτε τα ουσιαστικά του ποιήματος. Κάποια από αυτά συνοδεύονται από επίθετα. Γράψτε τα δίπλα στα ουσιαστικά. Σε όσα ουσιαστικά δεν υπάρχουν επίθετα συμπληρώστε εσείς ένα.

φωτιές	εφτά
νερά	εφτά
βδομάδες	εφτά
άλογο	άσπρο
νύχτα	
μαλλιά	
τραγούδι	
γυαλί	
φως	
αέρας	
καβαλάρης	
παντρεμένος	
σύννεφο	

3. Ποιο είναι το υποκείμενο του ρήματος «είπε»; Υπάρχει μέσα στο κείμενο; «Στα μαλλιά σου». Σε ποιον αναφέρεται το «σου»;
4. Στο ποίημα μπορούμε να διακρίνουμε μια ομάδα μια ομάδα λέξεων που σχετίζεται με τη φωτεινότητα. Γράψτε τις λέξεις αυτές. Με ποιά λέξη μέσα στο ποίημα είναι αντίθετες;

φως
ανάψω
φωτιές ≠ νύχτα
άσπρο
φέγγει
5. «Εφτά νερά θα δέσω στα μαλλιά σου»
«γύρισε παντρεμένος μ' ένα σύννεφο»
«την Κυριακή κοκκίνισαν τα μήλα»
Τι σου λένε αυτές οι φράσεις;
6. Σου αρέσει το ποίημα και γιατί;
7. Με βάση το ποίημα αυτό γράψε ένα δικό σου κείμενο, ότι θέλεις (πεζό, ποίημα, παραμύθι...). Αν θέλεις, μπορείς να φτιάξεις μια ζωγραφιά.
8. Μπορείς να ντύσεις το ποίημα με μουσική γνωστή ή και δική σου.

Βιβλιογραφία

-
- Boklund-Λαγοπούλου, Κάριν (1982). «Οι σύγχρονες μέθοδοι ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων», *Φιλολόγος*, 29, 145-162.
- Boklund-Λαγοπούλου, Κάριν (1986). «Η ανάλυση κειμένων: θεωρία, και εφαρμογή», ΠΕΦ/Σεμινάριο 5: γλώσσα και εκπαίδευση, 99-116
- Greimas, A. J. (1984). *Structural semantics: an attempt at a method* / tran. D. McDow-ell et al./εισαγωγή R. Schleifer. London: University of Nebraska Press.
- Greimas. A.J. & J. Courtes (1982). *Semiotics and language: an analytical dictionary* / μτφ. L. Crist κ.ά. Bloomington: Indiana University Press.
- Χοντολίδου, Ελένη (1999). «Εισαγωγή στην έννοια της πολυτροπικότητας», *Γλωσσικός Υπολογιστής*, 1(1), 115-118.
- Χοντολίδου, Ελένη «Τα προσκλητήρια γάμου ως κειμενικό είδος», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα Πρακτικά της 24ης ετήσιας του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 9-11 Μαΐου 2003*. Θεσσαλονίκη, 2004, 786-797.

Χοντολίδου, Ελένη «‘Αρίστης εμφανίσεως, καλής οικογενείας’: μεγάλες προσδοκίες, μικρές αγγελίες ο λόγος και η γλώσσα των μικρών αγγελιών για γνωριμίες», στο Περίκλής Πολίτης (2008) επιμ. *Ο λόγος της μαζικής επικοινωνίας: το ελληνικό παράδειγμα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών-Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 518-537.

Abstract

Eleni Hodolidou

Semiotics and the teaching of literature

The difficulty of understanding poetry –and indeed contemporary poetry– is one of the most important reasons for the embarrassment of teachers in both Primary and Secondary Education. “What does the poet mean to say;” is the phrase that has haunted Greek educational history. I have been teaching literature for the last 40 years and I am convinced that Semiotics and specifically the isotopies of Algirdas Julien Greimas is a safe method for teachers to approach “incomprehensible” poetry in their classroom. We create groups of words for which we recognize common semantic content (*isotopies*). The semantic universe of the text is gradually revealed through the search for wider conceptual fields-codes into which our isotopies are incorporated. Our semiotic analysis takes the character of a sociosemiotic examination of structured discourses and the incomprehensible poem takes on meaning. I will attempt the approach of one poem for young children and one for older children.

Key-words: Literature teaching, Greimas, isotopies

Σημειωτική και Λογοτεχνία: από το σημείο στο κείμενο

Κωνσταντίνα Γερ. Ευαγγέλου

Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

kevangel@itl.auth.gr

<https://doi.org/10.26262/v1hn-0t08>

Περίληψη

Στο παρόν κείμενο θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθεί η σχέση του Luigi Pirandello με την ποιητική του πολυφωνικού-διαλογικού, αλά Μπαχτίν, Ντοστογιέφσκι στη βάση της μπαχτινικής παραδοχής πως «η πολυφωνία, μετά τον Ντοστογιέφσκι, εφορμά στη λογοτεχνία του 20ού αιώνα». Η σύγχρονη ιταλική κριτική, όντως, εντοπίζει ότι η γραμμή που διαπερνά τους διακριβωμένους από τον Μπαχτίν άξονες που αφορούν τους ντοστογιέφσκι ήρωες, αφορά με τρόπο ανάλογο και αντίστοιχο τον ορισμό του πιραντελικού ήρωα και του πιραντελικού ύφους. Θα εξεταστεί επίσης η διαδρομή του ιταλού συγγραφέα από το πολυφωνικό μυθιστόρημα (πρόζα) έως την πολυφωνική θεατρική γραφή με κύριες κειμενικές αναφορές τα έργα *Ο μακαρίτης Ματία Πασκάλ* και *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα*.

Λέξεις κλειδιά: Λουίτζι Πιραντέλο, Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, Μιχαήλ Μπαχτίν, Πολυφωνία



«Το φως αυτό έλαμψε μέσα στους κόσμους το σκοτάδι,
και η σκοτεινιά δεν μπόρεσε να το σβήσει»
(Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο, 1, 5.)

Στο παρόν κείμενο θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθεί η σχέση του Luigi Pirandello με την ποιητική του πολυφωνικού-διαλογικού, αλά Μπαχτίν, Ντοστογιέφσκι στη βάση της μπαχτινικής παραδοχής πως «η πολυφωνία, μετά τον Ντοστογιέφσκι, εφορμά στη λογοτεχνία του 20ού αιώνα» (Jachia, 2011: 89).

Η σύγχρονη ιταλική κριτική, όντως, εντοπίζει ότι η γραμμή που διαπερνά τους διακριβωμένους από τον Μπαχτίν άξονες που αφορούν τους ντοστογιέφσκι

ήρωες, αφορά με τρόπο ανάλογο και αντίστοιχο τον ορισμό του πιραντελικού ήρωα και του πιραντελικού ύφους.

Θα εξεταστεί επίσης η διαδρομή του ιταλού συγγραφέα από το πολυφωνικό μυθιστόρημα (πρόζα) έως την πολυφωνική θεατρική γραφή με κύριες κειμενικές αναφορές τα έργα *Ο μακαρίτης Ματτία Πασκάλ* και *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα*.

Δεδομένης ως αδιαμφισβήτητης πολυφωνίας στον *Μακαρίτη Ματτία Πασκάλ*, 1904, αναδύεται το πρόβλημα της πολυφωνίας στα άλλα έργα του Λουίτζι Πιραντέλο που, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να τεθεί σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο προκειμένου να γίνει κατανοητό όχι μόνο το πιραντελικό έργο αλλά γενικότερα η σύγχρονη τέχνη στη βάση της μπαχτινικής παραδοχής πως «η πολυφωνία, μετά τον Ντοστογιέφσκι, εφορμά στη λογοτεχνία του 20ού αιώνα».

Πράγματι ορισμένες μπαχτινικές παρατηρήσεις μοιάζουν ιδιαίτερος ενδεδειγμένες και πρόσφορες για τον ορισμό του πιραντελικού ήρωα αλλά και του πιραντελικού εν γένει ύφους: πιο συγκεκριμένα ορισμένα χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν και ταυτοποιήθηκαν από τον Μπαχτίν για τους ντοστογιεφσκικούς ήρωες και τον εντοπισμό της πολυφωνίας και της διαλογικότητας ως καίριων στοιχείων της ντοστογιεφσκικής αφήγησης, μπορούν να αξιοποιηθούν ως έναυσμα για μεγαλύτερη εμβάθυνση σε ό,τι σχετίζεται με τη μελέτη του πιραντελικού έργου. Το πλεονέκτημα μιας παρόμοιας εμβάθυνσης δεν θα αφορά μόνο θέματα ορολογίας αλλά θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε πληρέστερα τόσο τη μορφή όσο και το περιεχόμενό του.

Στο προαναφερθέν μυθιστόρημα ο Πιραντέλο υποκαθιστά την υποκειμενική θεώρηση ενός χαρακτήρα η ενότητα του οποίου διασπάται σε τρεις διαφορετικές ενσάρκώσεις: του Ματτία Πασκάλ, του Αντριάνο Μείς, και του μακαρίτη Ματτία Πασκάλ, η καθεμιά από τις οποίες παρεμβαίνει στην αφήγηση παρουσιάζοντας μια διαφορετική οπτική. Ήδη το ονοματεπώνυμο εμπεριέχει το στοιχείο του οξύμωρου καθώς συζευγνύει αφενός το σαφώς ρασιοναλιστικό επώνυμο (Πασκάλ) και το όνομα *Mattia* το οποίο συνδέεται με το παρ-άλογο, με τη σημασιολογική περιοχή της τρέλας «*Mattia, matto*».¹

1. Εν συντομία υπενθυμίζω πως *Ο μακαρίτης Ματτία Πασκάλ*, 1904, διηγείται σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση την παράδοξη ιστορία του αλλήθωρου βιβλιοθηκάριου, ομώνυμου ήρωα. Το ότι είναι αλλήθωρος δεν είναι σχολαστική λεπτομέρεια αλλά καθοριστικό γεγονός καθώς αποκεντρώνει και αποσπά το βλέμμα του και τον υποχρεώνει σε δύο διακριτές θεάσεις. Απαυδισμένος, λοιπόν, από τον κατεστραμμένο του γάμο-φυλακή αποφασίζει να φύγει –ή καλύτερα να αποδράσει– από το σπίτι του, σε ένα μικρό χωριό της Λιγυρίας, και να μεταβεί στο Μοντεκάρλο όπου κερδίζει στη ρουλέτα ένα υπέρογγο χρηματικό ποσό. Επιστρέφοντας στο γενέθλιο χωριό διαβάζει τυχαία στην εφημερίδα την είδηση του θανάτου του και ανακαλύπτει πως οι οικείοι του τον αναγνώρισαν στη σορό ενός ατόχου. Εκμεταλλεύεται την ευκαιρία να ξεκινήσει μια νέα ζωή: μετακομίζει στη Ρώμη και επινοώντας μια νέα ταυτότητα, αυτή του Αντριάνο Μείς, επιθυμεί να παντρευτεί με μια γυναίκα που αγαπά. Συνειδητοποιεί, ωστόσο, πως δεν μπορεί να παντρευτεί διότι δεν διαθέτει ληξιαρχικά έγγραφα που να πιστοποιούν τη νέα του ταυτότητα. Σκηνοθετεί, λοιπόν, μια δεύτερη αυτοκτονία και επιστρέφει

Είναι αναγκαίο, ωστόσο, να υπογραμμιστεί εξαρχής πως οπωσδήποτε στις νουβέλες του Πιραντέλλο παρατηρείται η εναλλαγή δύο διαφορετικών «τόνων»: ενός που τείνει στην πολυφωνία και ενός άλλου που τείνει στη μονολογικότητα. Ο κόσμος θεάται σύμφωνα με την ίδια προοπτική αλλά «αφηγηματοποιείται» με διαφορετικό τρόπο. Η εξαφάνιση του ήρωα-χαρακτήρα συνεπάγεται την εγκατάλειψη της πολυφωνικής αφηγηματικής δομής και την επιστροφή ενός παντογνώστη, ή σχεδόν, αφηγητή που διαχειρίζεται την αφήγηση.

Ακολούθως θα πρέπει να διερευνηθεί η κατηγοριοποίηση της πολυφωνίας, εάν όχι σε ολόκληρη την πιραντελική θεατρική παραγωγή, τουλάχιστον στο *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα*, 1921, που υπάγεται στην ιδιαίτερη ταξινομική κατηγορία «θέατρο εντός του θεάτρου». Πιστεύω, πράγματι, πως ήδη ο ίδιος ο τίτλος αποδεικνύει πως η διαλογική ισότητα μεταξύ των χαρακτήρων και του συγγραφέα είναι το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του προαναφερθέντος θεατρικού έργου και γενικότερα αξίζει να υπογραμμιστεί πως η πολυφωνία αφορά τη σύνθετη δυναμική όπως αυτή ορίζεται από την κατηγορία «θέατρο εντός του θεάτρου».²

Δεν θα ήμουν σε θέση να εξετάσω στη συγκεκριμένη περίπτωση όλο το πιραντελικό έργο αλλά θεωρώ πως το πρόταγμα «ορισμένα κείμενα είναι πολυφωνικά ενώ άλλα όχι» (σύμφωνα με τους Polacco et al., 2011: 90) μπορεί να μεταφραστεί με όρους ιδιαιτέρως μπαχτινικούς στο: «όλα τα κείμενα του Πιραντέλλο είναι καρναβαλικά» εάν βασιιστούμε και εμπνευστούμε από το πνεύμα που αναφαίνεται και διέπει τη συλλογή των νουβελών, *Il Carnevale dei morti- Το καρναβάλι των νεκρών* (Pirandello, 1919).

Εδώ όπου εξερευνάται η συγκρουσιακή σχέση ανάμεσα στον δημιουργό και το θέμα του θανάτου, η μάχη του Πιραντέλλο εναντίον του τελευταίου, μεταφρά-

στον γενέθλιο τόπο. Εδώ ανακαλύπτει πως η σύζυγός του έχει ξαναπαντρευτεί. Πτοημένος από τις ποικίλες περιπέτειες και περιμένοντας τώρα πια τον τρίτο, οριστικό του θάνατο, ο Ματτία Πασκάλ (ή Αντριάνο Μέις) επιστρέφει στη βιβλιοθήκη όπου εργαζόταν νεαρός με σκοπό να γράψει την ιστορία του, *κατά το scribo ergo sum*, και υπό αυτή την έννοια ο Πιραντέλλο μπορεί να δηλώσει: “Mattia Pascal c’èst moi”. Κάθε τόσο επισκέπτεται τον τάφο “του” εναποθέτοντας σ’ αυτόν λουλούδια. Μην διαθέτοντας πλέον καμία ταυτότητα, κάθε φορά που κάποιος τον ρωτά ποιος είναι, απαντά: “Io sono il fu Mattia Pascal – Είμαι ο μακαρίτης Ματτία Πασκάλ”.

2. Επιγραμματικά αναφέρω την πλοκή: Έξι φανταστικοί χαρακτήρες που ισχυρίζονται πως είναι ήρωες ενός ημιτελούς θεατρικού έργου, εισβάλλουν στο θέατρο την ώρα που γίνεται πρόβα και ζητούν από τον θιασάρχη να ανεβάσει έργο με θέμα τη δική τους ζωή και να τους επιτραπεί να αφηγηθούν την ιστορία τους προκειμένου να αποκτήσουν και πλήρη θεατρική υπόσταση. Από την άλλη πλευρά οι ηθοποιοί χάνουν την *ταυτότητά* τους καθώς μετατρέπονται σε θεατές και το όλον συμφύρεται σε τέτοιο σημείο που καθίσταται αδύνατη η διάκριση ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη μυθοπλασία.

Ο Πιραντέλλο πραγματεύεται τις έννοιες «μάσκα» και «πρόσωπο», «σύμβαση» και «αλήθεια», «υπαρξη» και «οντότητα» για να δείξει την εντυπωσιακή αντίθεση τους.

Πρόκειται αναμφίβολα για την πιο εμβληματική, ίσως, εικόνα και οπωσδήποτε αναγνωστικό κλειδί του πιραντελικού θεάτρου, μια τέλεια τραγωδία της έλλειψης επικοινωνίας όπου εκτίθεται στη σκηνή, φωτισμένος από την πικρή ειρωνεία του συγγραφέα, ο ανίατος διχασμός ανάμεσα στο είναι και στο φαίνεσθαι που κατασπαράσσει κάθε ανθρώπινο ον.

ζεται στη σελίδα ή στη θεατρική σκηνή, σε μια μάχη του αφηγητή ενάντια στους ήρωες-χαρακτήρες που δεν αποδέχονται τον εσωτερικό τους θάνατο και επιστρέφουν πάντα, ιππότες της αέναης κονταρομαχίας που ο συγγραφέας οργανώνει ακατεύναστα, μεθοδικά και εμμονικά. Πλασμένοι ως νεκρικές μάσκες, αυτοί οι ηθοποιοί-μακάβριοι χορευτές φέρουν επί σκηνής ένα «καρναβάλι των νεκρών» διαμέσου του οποίου ο συγγραφέας προσπαθεί να ξορκίσει την ιδέα του ίδιου του τού αφανισμού, ανεγείροντας ταυτόχρονα ένα μνημείο στη μνήμη και στην ελευθερία του πνεύματος.

Υπάρχει και ένας επιπλέον λόγος. Ο κριτικός Nino Borsellino (2011) στο απόγειο της μακράς του καριέρας ως «πιραντελιστής» διατυπώνει τη θέση «Το πιραντελλικό σύμπαν διαπερνάται στην ολότητά του από έναν θεατρίνο, είναι ο χώρος τού θεατρίνου...» (σ. 91). Η συνθετική περιγραφή τού Borsellino μου φαίνεται απολύτως ακριβής. Ωστόσο θα τολμούσα να αντικαταστήσω τον όρο «θεατρίνος» με τον όρο «καρναβαλιστής», διότι ο θεατρίνος είναι εξ ορισμού ένας καρναβαλικός χαρακτήρας.

Σε παρόμοιο πνεύμα κινείται και η αυτοβιογραφική επιστολή που ο ίδιος ο Πιραντέλλο στέλνει το 1924 στον Filippo Sùrico³. Παραθέτω:

Σκέφτομαι πως η ζωή είναι μια εξαιρετικά θλιβερή γελοιοποίηση, διότι φέρουμε μέσα μας, χωρίς να ξέρουμε ούτε πώς ούτε από ποιόν, την ανάγκη να εξαπατούμε συνεχώς τους εαυτούς μας δημιουργώντας αυθόρμητα μία πραγματικότητα (μία για τον καθέναν μας και ποτέ την ίδια για όλους) η οποία σταδιακά αποκαλύπτεται ως μάταιη και ψευδαισθητική. Όποιος καταλαβαίνει το παιχνίδι δεν μπορεί πλέον να εξαπατά τον εαυτό του· αλλά όποιος δεν μπορεί πλέον να εξαπατά τον εαυτό του δεν μπορεί εφεξής να βρει ούτε απόλαυση ούτε ευχαρίστηση στη ζωή (Szymanowska, Nariórkowska, 2014: 120).

Τώρα, με συνθετικό και αποδεικτικό –με τη φιλοσοφική έννοια του όρου– τρόπο, μπορούμε να ισχυριστούμε χρησιμοποιώντας ένα ρητά μπαχτινικό λεξιλόγιο πως το πέρασμα της πολυφωνίας από την πρόζα στο πιραντελλικό θέατρο συμβαίνει διαμέσου του παραδείγματος της «ζωντανής» και αυτόνομης λέξης των πεζογραφικών πιραντελλικών χαρακτήρων.

Χρήσιμο για αυτή τη δέσμη προβλημάτων είναι ένα εκτενές αλλά θεμελιώδες απόσπασμα του Edoardo Ferrario (2011), όπου συζητούνται τα θέματα που μέχρι τώρα εκτέθηκαν:

Ο ‘απόξενος’ Ματτία Πασκάλ και, εν γένει, ο διαφορετικός, ο ξένος, είναι στον Πιραντέλλο *σκεπτόμενοι, στοχαστές, πρωταγωνιστές* μιας

3. Filippo Sùrico (Καστελανέτα, Τάρανδος 1882-Ρώμη 1954): ποιητής, δημοσιογράφος και κωμωδιογράφος.

δημόσιας συζήτησης ακόμη και αν οι λεκτικές τους πράξεις έχουν τη φαινομενικότητα του εσωτερικού μονόλογου, της ενδοφασίας, του προσωπικού ημερολόγιου. Η λέξη τους *δραματοποιεί*, και νεύει στον παραλήπτη-συνομιλητή και τον αναζητά ανάμεσα στις πτυχές της συζήτησης· τον αναγκάζει να αντιδράσει εκμεταλλεύόμενοι στο έπακρο ακόμη και τον υπέρμετρο βερμπαλισμό... Αυτό που εικάζεται απ' ό,τι ως τώρα ειπώθηκε δεν είναι μόνο το προφανές, αναπόφευκτο θεατρικό αποτέλεσμα των πιραντελικών εκφραστικών μέσων· είναι κάτι πιο σύνθετο και σημαντικό συνάμα: είναι η αμοιβαία, ιδιάζουσα μετάβαση του αφηγηματικού χώρου 'του διαλόγου με τους χαρακτήρες' στη θεατρική εμπειρία... Το *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα* που, ως μυθιστορηματικό ακόμη πρότζεκτ, ανάγεται στο *Τα τετράδια του οπερατέρ Σεραφίνο Γκούμπιο*, 1916, θα πραγματώσει με τον ευτυχέστερο τρόπο αυτό το διττό μυθιστορηματικό και θεατρικό καταστατικό της πιραντελικής γραφής και ιδεολογίας» (σ. 92).

Έχοντας, λοιπόν, κατανοήσει αυτό το θεμελιώδες ζήτημα ήτοι πως η πολυφωνική *μόλυνση* επισυμβαίνει στο πιραντελικό κόρπους από το πεζογραφικό σύμπαν στο θέατρο, απομένει ένα ακόμη πρόβλημα αρχής που συνδέεται με το πρόβλημα της πολυφωνίας του πιραντελικού θεάτρου δηλαδή το ερώτημα *αν το θέατρο ως είδος μπορεί να είναι πολυφωνικό* (αλλά στην πραγματικότητα αυτό το ερώτημα άπτεται και εμπλέκει οποιοδήποτε άλλο λογοτεχνικό και υπερλογοτεχνικό είδος του 20ού αιώνα, από τον Έλιοτ έως τον Αντονιόνι).

Θεωρώ πως η απάντηση είναι καταφατική ωστόσο θα ήθελα προηγουμένως να αναφέρω ορισμένες σημαντικές υποδείξεις δανεισμένες από τη σχετική κριτική ιταλική βιβλιογραφία.

Καίρια εδώ η θέση του Romano Luperini (2011: 93)⁴ ο οποίος δεν κάνει λόγο για πολυφωνία του θεάτρου, αλλά βεβαιώνει την κεντρικότητα στο πιραντελλικό θέατρο του *χαρακτήρα-ιδεολόγου* που διατυπώνει τους ισχυρισμούς του, και *δεν υποτάσσεται ούτε στον συγγραφέα ούτε στον ηθοποιό*: και αυτός θα μπορούσε κάλλιστα να είναι ο ορισμός του πολυφωνικού θεάτρου: χαρακτήρας-ιδεολόγος και συνάμα διαλογική αναμέτρηση. Από την άλλη πλευρά μια τάση προς στο *ρετσιτατίβο* -ας το μεταφράσω εδώ για τις ανάγκες μου ως θεατρική-αφηγηματική απαγγελία- ενυπήρχε και στην πρότερη αφηγηματική παραγωγή (όχι μόνο στις νουβέλες αλλά κυρίως στον *Μακαρίτη Ματτία Πασκάλ*), όπου η πρόθεση να δοθεί στους ήρωες μία ζώσα δική τους αυτονομία είχε οδηγήσει τον συγγραφέα να απαρνηθεί τον παραδοσιακό του ρόλο και να προκρίνει τη χρήση του μονόλογου, του ευθέως λόγου και των διαλογικών μερών. Με δυο λόγια, *μια θεατρική δομή γεννιέται ήδη από την ίδια την καρδιά της αφηγηματικής δομής που υιοθετεί*

4. Romano Luperini, Λούκα 1940.

ο Πιραντέλλο, ως απαραίτητη συνέπεια της θεωρίας της αυτονομίας των χαρακτήρων-ηρώων από τον συγγραφέα τους. Εδώ έγκεινται, λοιπόν, ο νεωτερισμός και η ρώμη της ρήξης του πιραντελλικού θεάτρου. Η μετάβαση από το πρόσωπο στον χαρακτήρα-ήρωα -που αποτελούσε την τηλεσίδικη λύση στον *Μακαρίτη Ματτία Πασκάλ*- πραγματώνεται βαθμιαία και στη θεατρική παραγωγή.

Επιστρέφω στον Μπαχτίν και στη θέση του πως με τον Ίψεν, και μετά από αυτόν, το θέατρο «μυθιστορηματοποιείται» (Dal segno, 2011, σ. 94). Εδώ γεννιέται, όμως, ένα άλλο πρόβλημα: γιατί ο Μπαχτίν που μιλάει για τον Ίψεν, τον Μπρεχτ, τον Καμύ, τον Σαρτρ και αποδεικνύει πως ξέρει επίσης το έργο των Προυστ και Τζόις, δεν μιλάει ποτέ για τον Πιραντέλλο, βραβείο Νομπέλ του 1934, και μορφή όχι λιγότερο σημαντική από τον Τόμας Μαν και τον Κάφκα, για να αναφέρω μερικούς μόνο συγγραφείς του 20ού αιώνα που σχολιάζει, ή -για να περάσω σε άλλης τάξης μεγέθη- από τον Χεμινγκουέι;

Ας αναλογιστούμε *in primis* πως ο Μπαχτίν δεν έχει πλήρη γνώση του πλαισίου της ιταλικής λογοτεχνικής ανάπτυξης από το οποίο σχολιάζει λίγους συγγραφείς της περιοχής που ο ίδιος ονομάζει «μεσαιωνο-αναγεννησιακή» (τον Καβαλκάντι και τη σχολή της Μπολόνιας, τον Δάντη, τον Πετράρχη, τον Βοκάκιο, τον Αριόστο, τον Πούλτσι, τον Μποϊάρντο, τον Φολένγκο και την *Commedia dell'arte*), έναν μόνο κριτικό, τον Φραντσέσκο Νοβάτι (1859-1915), έναν μόνο φιλόσοφο, τον Μπενεντέτο Κρότσε (1866-1952), και τίποτε άλλο· (μεταξύ των μυθιστοριογράφων, δε, λάμπει δια της απουσίας του ιδιαιτέρως ο Αλεσάντρο Μαντσόνι).

Επομένως μία υπόθεση είναι πως ο Μπαχτίν δεν γνώριζε όχι μόνο τα μυθιστορήματα του Πιραντέλλο αλλά ούτε τα θεατρικά του έργα, και η άλλη -η πλέον πιθανή- είναι πως δεν μπορούσε να μιλήσει γι' αυτά διότι αρκεί μόνο να θυμηθούμε πως ο Πιραντέλλο ήταν ένας συγγραφέας θεωρούμενος «φασίστας», θέση η οποία έχει εκτενώς και ποικιλοτρόπως συζητηθεί και που δεν είναι, όμως, της παρούσης.

Στη βάση αυτού του συλλογισμού, εν μέρει διαισθητικού αλλά σε κάθε περίπτωση ορθολογικά βάσιμου, προκύπτει πως όχι μόνο είναι θεμιτό να ισχυριστούμε την ύπαρξη ενός «πολυφωνικού θεάτρου», ακόμη και αν απουσιάζει μια ρητή σχετική μπαχτινική αναφορά. αλλά και πως η κειμενική επαλήθευση αυτού του ισχυρισμού θα πρέπει να αποτελέσει πρωτίστως την ανάλυση του πιραντελλικού θεάτρου.

Διότι εάν, όντως, αληθεύει πως ο Πιραντέλλο στόχευε από την απαρχή της καλλιτεχνικής του δραστηριότητας στο θέατρο, και αν αληθεύει πως η πολυφωνική καλλιτεχνική ωριμότητά του εκφράστηκε πρώτα στην πρόζα και ακολούθως στο θέατρο, -όπως προσπάθησα να αποδείξω-, τότε είναι δυνατό να διακρίνει κανείς στο εσωτερικό του έργου του μία αφηγηματικο-θεατρική γραμμή που οδηγεί από τις «πολυφωνικές νουβέλες» του στον *Μακαρίτη Ματτία Πασκάλ*, στον *Σεραφίνο Γκούμπιο*, στο Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα, στον *Ενρίκο τον*

Δ', στο Ένας, κανένας, εκατό χιλιάδες. Γραμμή που δεν μου φαίνεται ριψοκίνδυνο, ακόμη και εν αναμονή περαιτέρω αναλυτικότερων κειμενικών επαληθεύσεων, να αποκαλέσω πολυφωνικο-καρναβαλική με την μπαχτινική έννοια (Segre, 1991· Capello, 1992).

Περνώ ακολούθως στην εξέταση των οφειλών του Πιραντέλλο στις ντοστογιεφσκικές αναγνώσεις και του ρόλου που αυτές διαδραμάτισαν. Ο Πιραντέλλο είχε βρει στον Ντοστογιέφσκι ένα σαφές παράδειγμα της θεατροποίησης της πρόζας που η πρώιμη αλλά άφραστη ακόμη θεατρική του έφεση αναζητούσε. Το γεγονός πως ο Πιραντέλλο πέτυχε και πραγμάτωσε την πολυφωνία πρώτα στην πρόζα απ' ό,τι στο θέατρο, αποδεικνύει τον μόχθο του να στρέψει στην πολυφωνία ένα είδος όπου δεν είχε πρότυπα για να ακολουθήσει, ενώ στην πρόζα υπήρχε ήδη το λαμπρό παράδειγμα του Ντοστογιέφσκι. Το ότι αυτός ήταν ο στόχος και η αγωνία του Πιραντέλλο από το 1899 το αποδεικνύει το δοκίμιό του *Lazione parlata* (Η προφορική-ομιλούσα δράση - Pirandello, 1899) όπου μέμφεται τον Ντ' Αννούντσιο πως «δεν κατάφερε να προσδώσει στους ήρωές του μία ατομικότητα ανεξάρτητη από τη δική του» (σ. 96) πως δεν κατάφερε να βρει τη λέξη που θα «εκφράζει την ολότητα του όντος που την προφέρει» (σ. 96), πως δεν κατάφερε να δημιουργήσει «αληθινούς χαρακτήρες... ανθρώπους, και όχι μαριονέτες» (σ. 96). Ας θυμηθούμε εδώ την μπαχτινική ρήση σύμφωνα με την οποία ο Ντοστογιέφσκι δημιουργεί ελεύθερους ανθρώπους. Στο προηγηθέν παράθεμα ο Πιραντέλλο ισχυρίζεται πως «ο ήρωας-χαρακτήρας γεννιέται με τις δικές του λέξεις, τον δικό του λόγο» (σ. 96), και πως καθήκον του συγγραφέα είναι μόνον η κατασκευή της πλοκής, η «δημιουργία καταστάσεων που ωθούν τον ήρωα-χαρακτήρα να αποκαλύψει την υπαρξιακή του αλήθεια» (σ. 96). Φυσικά το 1899 η πεποίθηση αυτή ήταν ακόμη κάπως αντιφατική και όχι τόσο στέρεα συνειδητή αλλά 'ας μην παραγνωρίζουμε την εγκυρότητα αυτής της αρχής, αυτής της πεποίθησης, που κατευθύνει προοδευτικά τη γραφή του Πιραντέλλο, από την πρόζα μέχρι το θέατρο προς μία γλώσσα όλο και πιο *προφορική-ομιλούσα* και επομένως προς μια διασταύρωση των φωνών ήτοι -θα λέγαμε εμείς σήμερα, σύμφωνα με τον Μπαχτίν- προς την πολυφωνία.

Με δυο λόγια το πρόβλημα της ιδεολογικής αυτονομίας του ήρωα-χαρακτήρα, της αυτόνομης λέξης του, του καταστατικού του πολυφωνικού συγγραφέα είχε τεθεί, χωρίς να έχει πλήρως επιλυθεί, ήδη από το 1899. Η άμεση θεατρική εμπλοκή και εμπειρία και η μακρά διαδρομή του Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα, που γεννήθηκε ως «μυθιστόρημα προς πραγμάτωση» αλλά στάθηκε αδύνατο τελικώς να πραγματοποιηθεί ως μυθιστόρημα, θα ξεμπλοκάρουν την κατάσταση.

Ας μην εκπλήσσει, λοιπόν, πως σ' εκείνα τα χρόνια του έντονου καλλιτεχνικού αναστοχασμού αποπληρώνεται εντέλει το χρέος έναντι του εκλεκτικού του συντρόφου, Ντοστογιέφσκι, και αναγνωρίζεται στη μορφή του άλλου σπουδαίου ιταλού συγγραφέα Φεντερίγκο Τότσι ένας αδερφός και συνοδοιπόρος. Πράγματι,

σύμφωνα με τον Πιραντέλλο (1919), οι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες τού *Con gli occhi chiusi* – *Με κλειστά τα μάτια* τού Τότσι, 1919⁵,

κινούνται ζωντανοί μπροστά μας, με τις άξαφνες και απρόσμενες σκέψεις τους, τις παραξενιές, τις μανιές τους, καθένας με τις δυνατότητές του για το καλό και το κακό, υποχείρια όχι ενός προκαθορισμένου από τον δημιουργό τους σχεδίου αλλά της κάθε δυνατής τυχαιότητας της μοίρας τους... (σ. 97).

Όμως, τι ακριβώς είχε βρει ο Πιραντέλλο στον Ντοστογιέφσκι; Είχε βρει, λοιπόν, όχι μόνο ένα θεμελιώδες περιεχόμενο, ένα ιστορικό αποτέλεσμα της αναδυόμενης καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά και τη συγκεκριμένη διαλογικο-πολυφωνική αφηγηματική μορφή. Αυτή η μορφή ήταν σε θέση να επιλύσει πρωτίστως το πρόβλημα της «θεατρικοποίησης της μυθιστορηματικής φόρμας» που εν συνεχεία έδωσε την ώθηση να μεταφέρει αυτή την εμπειρία στο θέατρο. Αλλά ας τονιστεί και μία ακόμη λεπτομέρεια: στον Ντοστογιέφσκι ο Πιραντέλλο ανακαλύπτει πως η *θεατρικοποίηση της πρόζας, στην πολυφωνία σημαίνει «διάλογος και συνάμα σημειώσεις»*.

Ο διάλογος ήταν η *forma mentis* τού Πιραντέλλο και η πρόζα του, όπως και η αντίστοιχη του Ντοστογιέφσκι, αποτελούνταν από διάλογο και σημειώσεις. Από εδώ προκύπτει το περίφημο εύρημα του Πιραντέλλο να διατηρήσει τις σημειώσεις ακόμη και όταν θα έγραφε θεατρικά έργα. Προς επίρρωση ας θυμηθούμε την κάθε άλλο παρά αθώα και ανώδυνη ατάκα από το *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα*. Ο υποβολέας απευθύνεται στον Θιασάρχη: «- Μα είναι ανάγκη να διαβάσω και τη σημείωση; - Μα βέβαια, βέβαια. Σας το έχω πει χίλιες φορές».

Ο Πιραντέλλο στα γραπτά του αναφέρεται ρητά στον Ντοστογιέφσκι σε διάφορες περιστάσεις πότε με το ψευδώνυμο-αναγραμματισμό του ονόματός του Giulian Dorpelli, ακολουθώντας το συνηθισμένο και προσφιές του παιχνίδι με τα ονόματα και τα πρόσωπα κάνοντας κριτική στο έργο τού Φεντερικό Ντε Ρομπέρτο, *Srasimo*, το 1897 είτε, σε άλλη περίπτωση με το πραγματικό του όνομα, κάνοντας κριτική για τον *Μαρκήσιο Ροκαβερντίνα (Marchese Roccaverdina)* τού Λουίτζι Καπουάνα, το 1901.

5. Πρόκειται για την αυτοβιογραφική εν πολλοίς ιστορία της εφηβείας του συγγραφέα και των πρώτων συναντήσεών του με την πραγματικότητα και τον έρωτα. Ο Πιέτρο Ρόζι, εύθραυστος και ονειροπόλος νεαρός, γιος ενός άξεστου χωρικού και μιας υπερευαίσθητης γυναίκας ερωτεύεται τη συγχωριανή του Γκίζολα με ένα συναίσθημα αδεξιότητας και ανικανότητας που περιγράφεται ακριβώς στην έκφραση με 'κλειστά μάτια' και που στην ιταλική βιβλιογραφία αποτελεί μία ολόκληρη κατηγορία, αυτή τού 'inetto': του δυσπροσάρμοστου, του περιθωριακού, του ακοινωνήτου και παρόμοια-. Όταν η Γκίζολα μένει έγκυος από τον ηλικιωμένο εραστή της και προσπαθεί, εκμεταλλευόμενη τα συναισθήματα τού Πιέτρο, να του χρεώσει την πατρότητα του παιδιού που περιμένει, ο Πιέτρο ανακαλύπτει άξαφνα την αλήθεια, 'ανοίγει' τα μάτια του και συνεπώς ολοκληρώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η εφηβεία του.

Επιπλέον είναι γνωστό πως η ευρωπαϊκή χώρα όπου πρωτίστως κυριάρχησε η φήμη του Ντοστογιέφσκι υπήρξε η Γερμανία: στο Βερολίνο, το 1889, δημοσιεύτηκε η μελέτη του σημαντικού δανού κριτικού Γκιοργκ Μπράντες⁶ *Φιοντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι* (*F. M. Dostoevskij*). Γνωρίζουμε ακόμη πως ο Πιραντέλλο βρίσκεται για σπουδές στη Βόννη κατά τα έτη 1889-1891 όπου οπωσδήποτε ενημερώνεται για τις διεθνείς φιλοσοφικο-λογοτεχνικές συζητήσεις.

Το τελευταίο μέρος της παρέμβασής μου θα απασχολήσει ο αντίκτυπος ή αλλιώς η μόλυνση ή η διακειμενικότητα ανάμεσα σε δύο νουβέλες των Ντοστογιέφσκι και Πιραντέλλο. Πρόκειται για τον *Κροκόδειλο*, 1865, και το *Πιθάρι*, 1909, αντίστοιχα.

Στον *Κροκόδειλο* το σκηνικό είναι η Αγία Πετρούπολη μια μέρα του Γενάρη. Στην κοσμική Στοά της πόλης ανάμεσα σε καλαίσθητα καταστήματα υπάρχει και ένα ασυνήθιστο, γερμανού ιδιοκτήτη, που εκθέτει παπαγάλους, μαϊμούδες και, μια εξαιρετική ατραξιόν, έναν κροκόδειλο. Προς τα εκεί κατευθύνεται ένα ζευγάρι με έναν ακόμη φίλο τους. Μόλις μπουν στο κατάστημα συμβαίνει αναπάντεχα η κακοτυχία. Ο σύζυγος, απερίσκεπτα, πλησιάζει τον κροκόδειλο. Και σε μια στιγμή ο κροκόδειλος τον καταπίνει ολόκληρο. Ακολουθούν ουρλιαχτά, αναστάτωση, κλάματα. Η σύζυγος θρηνεί για τον σύζυγό της, ο Γερμανός για τον κροκόδειλο. Όταν άξαφνα από την κοιλιά του ζώου ακούγεται η φωνή του θύματος. Μην ανησυχείτε, είμαι μια χαρά. Ή μάλλον ποτέ δεν ήμουν καλύτερα, και ούτε που το σκέφτομαι να ξαναβγώ από εδώ μέσα. Ή μάλλον αυτή είναι η καταλληλότερη ευκαιρία για να επιβληθώ στην προσοχή όλων και να αποδείξω, επιτέλους, την αξία μου. Ενθουσιασμένος ο ίδιος για τους χιλιάδες ανθρώπους που θα έρχονται να τον επισκεφτούν, ενθουσιασμένος και ο γερμανός ιδιοκτήτης για τα κέρδη που θα αποκομίσει από τους επισκέπτες του καταστήματός του. Ακολουθούν τα αφερέγγυα και αντιφατικά ρεπορτάζ των εφημερίδων ενώ η σύζυγος ερωτοτροπεί με διάφορους επίδοξους εραστές αδιάφορη για το μέλλον του συζύγου.

Στο *Πιθάρι* πρωταγωνιστεί ένας πλούσιος γαιοκτήμονας εμμοικός με την κατοχή υλικών αγαθών -κυρίως θέμα, εξάλλου, του ιταλικού βερισμού-, νευρωτικός, εξαιρετικά καχύποπτος και παντελώς αδιάφορος για τους άλλους.

Μια μέρα αγοράζει ένα τεράστιο πιθάρι για το λάδι της νέας σοδειάς που όμως ανεξήγητα σπάει στα δύο. Αναγκάζεται να απευθυνθεί σε έναν έμπειρο τεχνίτη για τις ικανότητες του οποίου προφανώς δυσπιστεί. Ο τεχνίτης στην προσπάθειά του να επισκευάσει το πιθάρι προτείνει τη χρήση μιας θαυματουργής κόλλας: για να φέρει σε πέρας την επισκευή πρέπει να μπει μέσα στο πιθάρι όπου, όμως, παρά την επιτυχή έκβαση της συγκόλλησης, μένει, αδέξια, παγιδευμένος. Ο μοναδικός τρόπος για να βγει από την πήλινη φυλακή του είναι να την σπάσει. Ωστόσο δεν δείχνει καμία βιασύνη να βγει δηλώνοντας πως περνάει υπέροχα κλεισμένος μέσα

6. Georg Brandes (Κοπεγχάγη, 1842-1927).

στο πιθάρι. Ο πλούσιος γαιοκτήμονας, οργισμένος, κλωτσάει το πιθάρι που γίνεται κομμάτια.

Η δομική ομοιότητα των δύο αφηγήσεων είναι αξιοσημείωτη: και στις δύο περιπτώσεις ο πρωταγωνιστής μένει κατά τύχη παγιδευμένος στο εσωτερικό ενός αντικειμένου (έμψυχου στον Ντοστογιέφσκι, άψυχου στον Πιραντέλλο): το αναπάντεχο συμβάν προξενεί ποικίλες συζητήσεις, ακόμη και νομικές, ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα μέρη. Οι ιδιοκτήτες και στις δύο αφηγήσεις βρίσκονται εξίσου απροετοίμαστοι μπροστά στην αντίδραση των «θυμάτων», Ιβάν Ματβιέιτς και Τζι Ντίμα, που δηλώνουν ευτυχείς στη νέα συνθήκη του εγκλεισμού τους.

Παρότι στο *Πιθάρι* είναι παρόντες προσφιλείς και συχνοί στον Πιραντέλλο *τόποι-μοτίβα* (το παράλογο, το σχετικιστικό, το κωμικοτραγικό κ.λπ.) ενώ ο *Κροκόδειλος* είναι ένα σατυρικό εν πολλοίς διήγημα που δεν συναντάται συχνά στη ντοστογιεφσκική παραγωγή, αξίζει να ειπωθεί πως ο διακειμενικός εντέλει διάλογος των δύο κειμένων είναι εμφανής καθώς συζητούν ένα, τουλάχιστον, κείμενο και για τους δύο συγγραφείς θέμα ήτοι την ασυμφιλίωτη ένταση μεταξύ της ατομικής ελευθερίας και των κοινωνικών συμβάσεων.

Θα ήθελα να κλείσω αυτή την επιμνημόσυνη παρέμβασή μου διαβάζοντας τη Διαθήκη του Πιραντέλλο που σύνταξε προτού εγκαταλείψει την «ακούσια παραμονή του πάνω στη Γη» (Bonazzi, Campana, Giunta, Maldina, 2013: 355) όπως ο ίδιος την χαρακτήρισε:

Οι τελευταίες μου επιθυμίες που θα ήθελα να γίνουν σεβαστές:

- I. Ο θάνατός μου να περάσει σιωπηλός και απαρατήρητος. Παράκληση στους φίλους και στους εχθρούς όχι μόνο να μην μιλήσουν στις εφημερίδες αλλά να μην κάνουν ούτε την παραμικρή μνεία. Ούτε αναγγελίες ούτε συμμετοχές.
- II. Νεκρό, να μην με ντύσετε. Τυλίξτε με, γυμνό, σε ένα σεντόνι. Ούτε λουλούδια στο κρεβάτι μου, ούτε κανένα κερί αναμμένο.
- III. Άμαξα τελευταίας κατηγορίας, εκείνη που παίρνουν οι άποροι. Ακόσμητη. Να μην με συνοδεύσει κανείς: ούτε συγγενείς ούτε φίλοι. Μόνο η άμαξα, το άλογο και ο αμαξάς.
- IV. Κάψτε με. Και μόλις καεί το σώμα μου, σκορπίστε το: γιατί τίποτε, ούτε οι στάχτες, δεν θέλω να μείνουν από μένα. Ωστόσο εάν αυτό δεν μπορεί να γίνει, ας μεταφερθεί η τεφροδόχος μου στη Σικελία και ας εντοιχιστεί σε κάποιον τραχύ βράχο στην ύπαιθρο του Ακράγαντα, όπου γεννήθηκα.

Λουίτζι Πιραντέλλο.

Βιβλιογραφία

- Bonazzi, N., Campana, A., Giunta, F., Maldina, N., (Επιμ.), (2013). *Itinerari nella letteratura italiana Da Dante al Web*. Roma: Carocci editore.
- Jarchia, P. (2011). *Dal segno al testo: Breve manuale di semiotica della letteratura e delle arti contemporanee*, San Cesario di Lecce: Manni.
- Ντοστογιέφσκι, Φ., (2013). *Ο Κροκόδειλος – Ο τίμιος κλέφτης*. Αθήνα: Πατάκης.
<https://www.ntng.gr/default.aspx?lang=elGR&page=2&production=53324&mode=26&item=54271>
- Pirandello, L. (1919). *Il carnevale dei morti. Novelle*. Firenze: Luigi Battistelli.
- Pirandello, L. (2013). *Quaderni di Serafino Gubbio operatore*. Milano: Rizzoli.
- Pirandello, L. (07.05.1899). *Lazione parlata, Marzocco*.
- Pirandello, L. (2020). *Il fu Mattia Pascal*. Milano: Mondadori.
- Pirandello, L. (1993). *Sei personaggi in cerca di autore*. Roma: Newton Compton Editori.
- Szymanowska, J., Napiórkowska, I., (Επιμ.). (2014). *Centomila Pirandello, Saggi critici*. Vicchio Firenze: LoGisma.
- Tozzi, F. (2020). *Con gli occhi chiusi*. Milano: Mondadori.

Abstract

Konstantina Ger. Evangelou

Semiotics and Literature: From the point to the text

“The light shines in the darkness, and the darkness has not overcome it.”
 (Gospel of John, 1:5, English Standard Version)

In the present text, an attempt will be made to investigate the relationship between Luigi Pirandello and the poetics of the polyphonic-dialogic, Bakhtin-esque Dostoyevsky, based on the bakhtinian admission that “polyphony, post-Dostoyevsky, swoops in on 20th century literature”. Contemporary Italian criticism does detect that the line that pierces the Bakhtin-verified axes concerning dostoyevskian characters concerns, in an analogous way, the definition of the pirandellian character and the pirandellian style. The Italian writer’s route from the polyphonic novel (prose) to polyphonic theater writing will also be examined, by using the works *The Late Mattia Pascal* and *Six Characters in Search of an Author* as our main textual references.

Key-words: Luigi Pirandello, Fyodor Dostoyevsky, Mikhail Bakhtin, Polyphony

Σημειωτικοί-φιλοσοφικοί στοχασμοί για τη σιωπή στη μουσική

Μαίη Κοκκίδου

Εντεταλμένη λέκτορας

ΠΜΣ, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου,

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

maykokkidou@gmail.com

<https://doi.org/10.26262/nrba-ve12>

Περίληψη

Σιωπές και ήχοι είναι αναπαραστάσεις της πολυδύναμης ροής των βασικότερων χαρακτηριστικών του χρόνου. Στην καθημερινότητα, η σιωπή αφορά στην επικοινωνιακή νοηματική διαμεσολάβηση της κατάφασης και της άρνησης, της φανέρωσης και της απόκρυψης, της σχέσης, της περιπλάνησης και της απομάκρυνσης. Στη μουσική δράση και εμπειρία, η σιωπή είναι η μήτρα: ο ήχος γεννιέται στη σιωπή και εκτελείται στον καμβά της. Η δύναμη του ήχου μπορεί να γίνει κατανοητή με την επίγνωση της συμβολικής φύσης της σιωπής. Στην παρούσα εισήγηση θα διερευνηθεί η έννοια της σιωπής/παύσης στη μουσική ως εκφραστικό σχήμα και εξίσου 'ηχηρό' συμβάν με όσα ακούμε. Στη ροή των μουσικών σημείων, οι παύσεις μπορεί να τονίσουν τις μουσικές ιδέες ή να υποδηλώσουν έννοιες όπως η υπομονή, η σοφία, η αιωνιότητα και ο θάνατος. Βασική υπόθεση είναι ότι η μουσική σιωπή αναπαριστά τις μεταφυσικές διαστάσεις της ύπαρξης, ως ανάδυση και εξαφάνιση, δημιουργώντας μικρόκοσμους μυστηρίου.

Λέξεις κλειδιά: σιωπή, παύση, επικοινωνία, μουσική, στοχασμός



Όταν ο Βαγγέλης Κουρδής μου πρότεινε να συμμετάσχω στην ημερίδα για τη Νατάσα Χριστοδούλου, μου πέρασαν από το μυαλό κάποιες σκέψεις. Φευγάλεά. Μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα πήρα την απόφασή μου. Ήταν για τη φιλοσοφική πολυσημία της σιωπής. Μία σιωπή της απουσίας της αγαπημένης μου Νατάσας, μία σιωπή της εσωτερικής ζωής και μνήμης.

Σιωπές και ήχοι είναι οι αναπαραστάσεις των βασικότερων χαρακτηριστικών του χρόνου. Οι μεγάλες παύσεις μας υπενθυμίζουν το γεγονός ότι τα πάντα εμφανίζονται, μεταμορφώνονται ή ανατρέπονται. Στη δυναμική του κειμένου, η σιωπή

έχει τη δική της φωνή και σημασία. Στη ζωή, η σιωπή μας επιτρέπει να ακούμε, να κάνουμε συνειρμικές σκέψεις και κινήσεις, να σκεφτόμαστε. Σύμφωνα με τα λόγια του Vladimir Jankélévitch (1983), «η σιωπή έχει διαφορετικές ιδιότητες. Και κατά συνέπεια, αυτό το τίποτα δεν είναι καθόλου τίποτα» (Jankélévitch, 1983: 169).

Η πρώτη «εξάσκηση» στην ακρόαση είναι σωματική και περιστρέφεται γύρω από την έννοια της δράσης και της παύσης. Στο ταχτάρισμα ενός μωρού, το τραγούδι ισοδυναμεί με κίνηση και η σιωπή σημαίνει ακινησία. Ωστόσο, ακόμα και με έναν απλό συλλογισμό, αυτή η εμπειρική παρατήρηση δείχνει ανυπόστατη: όποτε λαμβάνει χώρα οποιαδήποτε μορφή ακρόασης υπάρχει πάντα ένα συνειδητό υποκείμενο που ακούει. Όπου υπάρχει ένα συνειδητό υποκείμενο, υπάρχει ένα ζωντανό σώμα, το οποίο παράγει πάντα ήχο. Ως εκ τούτου: είναι αδύνατο για ένα ζωντανό σώμα να βιώσει τη σιωπή. Ο Γάλλος φιλόσοφος Jean-Luc Nancy σημειώνει ότι ακόμα και στη σιωπή, δεν υπάρχει στάση καθώς ακούμε τα σώματά μας: είναι η ίδια η σωματική κίνηση που ενισχύεται. Σε μια τέλεια κατάσταση σιωπής «ακούς το δικό σου σώμα να αντηχεί, τη δική σου αναπνοή, την καρδιά σου και όλη την ηχηρή σου σπηλιά» (σ. 21).

Σύμφωνα με τον Don Ihde (1976), το οπτικό πεδίο είναι πιο περιορισμένο από το ακουστικό. Τα μάτια μας βρίσκονται στη μία πλευρά του κεφαλιού μας και στην περιφέρεια μπορεί να χάσουμε την όρασή μας και πρέπει να στραφούμε σωματικά για να δούμε τι είναι στο πλάι μας ή πίσω μας. Το ακουστικό πεδίο δεν περιορίζεται στον προσανατολισμό του. Η ακοή είναι «πανκατευθυντική» και τα αυτιά μας λαμβάνουν ήχο «από ολόκληρο το περιβάλλον» (σε. 75). Δεν μπορούμε να τα κλείσουμε. Ακόμα και όταν βάζουμε τα δάχτυλά μας, ο ήχος τα διαπερνά.

Η ακρόαση είναι ένας τρόπος ανήκειν στον κόσμο, δίνοντας ένα μέτρο για την ύπαρξή μας. Η πράξη της προσφέρει μια μετασχηματιστική, διεισδυτική προοπτική, διαφορετική από την όραση. Μέσω της όρασης, η σταθερότητα των πραγμάτων, των αντικειμένων ή των γεγονότων θεωρείται πιο εύκολα δεδομένη. Ο ακουστικός κόσμος, αντιθέτως, είναι λιγότερο ρητός. Είναι συναισθηματικός, ερμηνευτικός και αναδυόμενος καθώς τα γεγονότα ξεκινούν και καταλήγουν σε ένα υπόβαθρο σιωπής, που εξαρτάται από τη μοναδικότητα του ατόμου και την ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντος (Ihde, 1976). Στη μουσική, οι εμπειρίες της ακρόασης αποθηκεύονται ως σιωπηρή γνώση σχετικά με το μουσικό νόημα, την αυτοπραγμάτωση, την επεξεργασία των συναισθημάτων, την αντίληψη της ταυτότητας, την προσωπική ανάπτυξη και την προσαρμογή στην κοινωνία. Ακόμα και στην περίπτωση της μοναχικής ακρόασης με ακουστικά, που ο ακροατής φαίνεται μόνος, η μουσική έχει ένα σιωπηρό κοινωνικό πλαίσιο που αφορά σε όσους τη δημιούργησαν και την εκτέλεσαν, καθώς και σε προηγούμενα ταξίδια του ακροατή.

Στα πεδία της ανθρώπινης δράσης, θα βρούμε θετικές και όμορφες έννοιες της σιωπής αλλά και βίαιες ή σαρκαστικές σιωπές. Θα βρούμε ασάφειες στις εκδηλώσεις της. Υπάρχει η σιωπή ως πίστη στο μεγαλείο του θείκου, με ευεργετικό χώρο

για το νόημα του πόνου, του θανάτου και της απουσίας. Υπάρχει η επίγνωση της εμπειρίας της σιωπής, με ποιοτικές ιδιότητες. Υπάρχει η σιωπή της ειρήνης, της πνευματικότητας, της διακριτικότητας, της σεμνότητας, της ευθύνης, της ενδοσκόπησης, του στοχασμού, της δημιουργικότητας, του καθήκοντος, της συγκέντρωσης, της αναζήτησης και της ανάρρωσης. Υπάρχει η σιωπή της αβεβαιότητας, της κούρασης, της αγένειας, της περιφρόνησης και η χλευαστική σιωπή, όταν κάποιος βρίσκει ανάξιο λόγο να απαντήσει σε ένα άλλο άτομο. Υπάρχει η ηθελημένα επιλεγμένη τεχνητή σιωπή, στην οποία κάποιος προσποιείται ότι δεν ακούει κάτι ή κερδίζει χρόνο μέχρι να απαντήσει. Υπάρχουν οι σιωπές της ανησυχίας και της αδυναμίας που είναι τόσο αμφιλεγόμενες και μάλλον δεν συζητούνται ποτέ. Μπορεί κάποιος να βρεθεί άφωνος ως αποτέλεσμα μιας έκπληξης ή μιας απρόσμενης λεκτικής επίθεσης. Σιωπούμε όταν δεν βρίσκουμε κάτι να απαντήσουμε λόγω της σφοδρότητας των ανταγωνιστών μας ή λόγω έλλειψης επιχειρημάτων. Υπάρχει η σιωπή της απόρριψης ή της φίμωσης της φωνής, σε δράσεις πειθαρχικού κινδύνου, με κοινωνικές-πολιτικές προεκτάσεις. Εδώ, ο έλεγχος της σιωπής αφορά στην καταστολή της αλληλεπίδρασης με τους άλλους. Ο Ludwig Wittgenstein ([1921]1981), γράφει ότι «για εκείνα που δεν μπορεί κάποιος να μιλήσει, για αυτά πρέπει να σιωπήσει» (σ. 27). Ο φαινομενολόγος Maurice Merleau-Ponty σημειώνει ότι η εσωτερική σιωπή είναι στην πραγματικότητα «γεμάτη με λέξεις» που σχηματίζουν «τον εσωτερικό λόγο» (βλ. Ihde, 1976, σ. 120).

Τόσο η σιωπή όσο και ο ήχος είναι έννοιες σχεσιακές (κοινωνικές, πολιτισμικές, έμφυλες, ηλικιακές κ.λπ.). Υπάρχει ένα μυστήριο-σιωπή στην προέλευση της σκέψης που αποκαλύπτει το νόημα των λέξεων, καθώς η σιωπή του δεν είναι βουβή αλλά ενεργητική και διανοητική (Ciulei, 2014). Στο σημασιολογικό σύνολο «αφουγκράζομαι-ακούω-προβληματίζομαι-καταλαβαίνω», η σιωπή και ο διαλογισμός μάς επιτρέπουν να ξεκινήσουμε το μακρύ ταξίδι της γνωριμίας με τον εαυτό μας και με τους άλλους.

Η παρουσία της σιωπής εμφανίζεται ως μήνυμα με επικοινωνιακό νόημα στις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις, όταν καθοδηγεί, ενεργοποιεί ή περιορίζει τη συμπεριφορά και την πολιτισμική κατανόηση. Η εμπειρία της δεν έχει χωρικές ή χρονικές ορίζουσες. Ο Erik Anderson (2020) αντιλαμβάνεται την εμπειρία της σιωπής ως κάτι θετικό, επειδή παρέχει ιδανική αφορμή για παρατήρηση και προβληματισμό, και μπορεί να περιγραφεί ως αιθέρια, παρηγορητική ή λυτρωτική. Ο Adam Jaworski (1997) παρατηρεί ένα λεπτομερές φάσμα των αξιών της σιωπής, με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις στην επικοινωνία, που περιλαμβάνει: 1) τη λειτουργία σύνδεσης, που φέρνει τους ανθρώπους κοντά ή τους χωρίζει, 2) την επηρεαστική λειτουργία, που θεραπεύει ή επιδεινώνει τη σύγκρουση σχέσεων, 3) τη λειτουργία της αποκάλυψης, που φέρνει ή κρύβει πληροφορίες, 4) την επικριτική λειτουργία, που σηματοδοτεί συμφωνία ή διαφωνία, και 5) τη λειτουργία ενεργοποίησης, που σημαίνει είτε βαθιά σκέψη είτε νοητική αδράνεια.

Κατά τη διάρκεια μιας κοινωνικής συνάντησης, όλοι ξέρουν τι σημαίνει όταν κάποιος σηκώνεται και λέει: «Σιωπή παρακαλώ!» Εννοείται ότι όταν ένα άτομο κάνει έκκληση για σιωπή, δεν σκοπεύει να ζητήσει καθολική σιωπή. Φυσικά, δεν απευθύνεται στον ήχο της βροχής, στα πουλιά ή σε κάποια ηλεκτρική συσκευή που βουίζει. Σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, είναι γενικά κατανοητό ότι ένα αίτημα για σιωπή σημαίνει να ζητάς από όλους τους παρευρισκόμενους να σταματήσουν να μιλάνε μεταξύ τους για λίγο. Αυτό δεν είναι αίτημα για το απόλυτο τίποτα. Και κατά τη διάρκεια μιας συγκέντρωσης, το άτομο που ζητά σιωπή μιλάει πιο δυνατά από όλους. Κάποιος δημιουργεί ταραχή καλώντας για σιωπή (Kraut, 2010).

Κάθε συγκεκριμένος χώρος καθορίζεται από τις φυσικές του ιδιότητες, οι οποίες καθορίζουν και την ακουστική του κατάσταση. Για παράδειγμα, το σιωπηλό υπόβαθρο σε μια εκκλησία διαφέρει από τη σιωπή σε μια αίθουσα συναυλιών ή θεάτρου, στη βιβλιοθήκη ή στην ύπαιθρο. Μπορούμε να βιώσουμε τον ήχο χωρίς τη φυσική του παρουσία. Η σιωπή είναι το υπόβαθρο και η προϋπόθεση για την εμφάνιση του ήχου. Δυστυχώς, όμως, ζούμε σε έναν πολύβουο πολιτισμό που τη φοβάται. Χρειαζόμαστε το νόημα της σιωπής για να σκεφτούμε τις πολιτισμικές λειτουργίες της. Πώς μπορούμε να διδάξουμε τον στοχασμό σε μια κουλτούρα που μας ενθαρρύνει να ακούμε και όχι να σκεφτόμαστε; να μιλάμε αλλά όχι να επεξεργαζόμαστε;

Υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές όσον αφορά την ανοχή ή τον κανονιστικό παλμό της σιωπής στις συζητήσεις και σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Στα Δυτικά περιβάλλοντα, η συζήτηση θεωρείται ως ένας τρόπος αποφυγής άβολων σιωπών στην αλληλεπίδραση. Η προσοχή στους άλλους ομιλητές πρέπει να διατηρείται συνεχώς και να προωθείται με ενθουσιασμό. Στην Κίνα και την Ιαπωνία εντοπίζονται πολλά περισσότερα περιστατικά μακράς σιωπής στις καθημερινές και επαγγελματικές συναντήσεις. Είναι ο τρόπος των λαών να πλαισιώνουν το αόρατο και το αντίθετο της επικάλυψης (Nakane, 2012). Οι πολιτισμοί των Αβοριγίνων της Αυστραλίας, επίσης, τείνουν να αναμένουν εκτεταμένες σιωπές κατά τη συνομιλία, και δεν τις ερμηνεύουν ως άβολες ή αγενείς (Mushin & Gardner, 2009).

Σε πολλά ανατολικά αισθητικά συστήματα, η σιωπή είναι φιλοσοφική έκφραση, ένας τρόπος διαλογισμού για την ανθρώπινη φύση και ζωή (Anderson, 2020). Οι ταϊστές συλλογίζονται τους ήχους που αναδύονται και σβήνουν στη σιωπή. Η σιωπή ενυπάρχει στις αναζητήσεις των θρησκειών, των μυστικιστών και των τελετουργικών κάθε μύησης. Ο νεοφώτιστος σιωπά στον χώρο του προβληματισμού, σχεδόν σε όλα τα μυστήρια. Ένας από τους μεγάλους κανόνες ορισμένων βουδιστικών σχολών είναι ότι οι μαθητές θα πρέπει να τηρούν απόλυτη σιωπή, για τουλάχιστον ένα χρόνο. Δεν ζούνε τη σιωπή αλλά την κουβαλάνε. Ο δρόμος προς τη σοφία διασχίζεται με τη σιωπή, διακηρύσσουν και τα βιβλικά κείμενα (Ciulei, 2014). Ο σοφός άνθρωπος σκέφτεται πολύ και μιλάει λίγο.

Οι περισσότεροι θόρυβοι του πραγματικού κόσμου καταλαμβάνουν ένα αρκετά ευρύ φάσμα συχνοτήτων όπου υπάρχουν πολλές περιπτώσεις φυσικού ήχου (καταρράκτες, ποτάμια, βροχή στο δάσος, φύσημα του ανέμου κ.ά.) που θεωρούνται ως «λευκοί θόρυβοι της φύσης» και που μπορούν να αποτιμηθούν για τις χαλαρωτικές και ηρεμιστικές τους επιδράσεις (Reybrouck, Podlipniak & Welch, 2019). Στον 20ό αιώνα υπήρξε μία σημαντική αύξηση στην ποσότητα του θορύβου και μια αλλαγή στην υποκείμενη αίσθηση της σιωπής. Η τεχνολογία παρέχει ένα μόνιμο βουητό, μία συνεχή ηχητική παρουσία. Ο θόρυβος αποκαλύπτει πράγματα για μία κοινωνία και δεν επιτρέπει την κατανόηση της υποκείμενης κοινωνικής συγκρότησης. Ο ανεπιθύμητος ήχος, ακόμη και αν είναι «μουσικός», αντιμετωπίζεται από κάποιους ως ενοχλητικός εισβολέας. Και αυτός ίσως είναι ένας από τους λόγους που ο σημερινός άνθρωπος δίνει άλλη αξία σε συγκεκριμένες εμπειρίες σιωπής. Θέλει να αποφύγει έναν νέο Πύργο της Βαβέλ. Ίσως, έτσι, η σιωπή πουλιέται σε αθόρυβα αυτοκίνητα ή σε συσκευές χωρίς βοή, σε ηχομονώσεις και σε διακοπές πέρα από τον σαματά του κόσμου. Κατά τον Nancy, στη σιωπή –στην απουσία θορύβων, μουσικής ή φωνών– μπορούμε να αρχίσουμε να προσεγγίζουμε τον εαυτό μας. Στην έμφαση της ηθικής-φιλοσοφικής-οντολογικής υποκειμενικότητας, η σιωπή «δεν πρέπει να γίνει κατανοητή ως στέρηση αλλά ως διάταξη συντονισμού» (Nancy, 2007 :21).

Στο σύγχρονο φρενιτικό ηχητικό περιβάλλον που ζούμε, εκτιμήσαμε εκ νέου τη σιωπή, κάποιες φορές την επιθυμούμε. Άλλοτε τη φοβόμαστε. Η σιωπή δεν παραπέμπει σε ένα κενό –ψυχολογικό και κοινωνικό– που πρέπει να γεμίσουμε με κάθε τρόπο. Πού μπορούμε να πάμε σήμερα για να βρούμε ένα ήσυχο μέρος; Αυτή η ανάγκη των ανθρώπων είναι πιθανόν να συνδέεται με τη μεταμοντέρνα τάση για επιστροφή σε παραδοσιακές μορφές και για άρνηση των μουσικών του μοντερνισμού που προσομοίωσαν το βιομηχανικό αστικό περιβάλλον.

Σιωπή στη μουσική

Η μουσική είναι ένα πολύπλοκο σύστημα πολιτισμικών νοημάτων, με ορίζουσες την έκφραση, την επικοινωνία, τον πολιτισμό, τα συναισθήματα, τη μουσικότητα, τη μνήμη, την ταυτότητα και τις υποκειμενικές εμπειρίες των δημιουργών και των ακροατών. Στις συνθέσεις, η σιωπή λαμβάνεται ως αντίστοιχη του ήχου και ως θεμελιώδες στοιχείο του έργου. Δημιουργώντας μια κατάσταση εκκενωμένη από ηχητικά γεγονότα, η σιωπή οδηγεί στην αίσθηση ενός στατικού χρόνου που δεν κυλάει. Όλα τα έργα αρχίζουν και τελειώνουν με σιωπή. Στην πραγματικότητα, η σιωπή είναι ο καμβάς για κάθε μουσική σύνθεση και η μήτρα όλων των δραστηριοτήτων, με εσωτερική μουσική λειτουργία (Kraut, 2010). Ο Leopold Stokowski είχε πει ότι ο ζωγράφος αποδίδει εικόνες σε καμβά και οι μουσικοί ζωγραφίζουν τις εικόνες τους σε σιωπή.

Τα λεκτικά κείμενα βασίζονται περισσότερο σε ουσιαστικές ή φυσικές παύσεις σε σχέση με τα μουσικά κείμενα. Τυπικά, οι παύσεις στη μουσική είναι απαραίτητες για τη δημιουργία μιας μουσικής φόρμας. Αυτές οι σιωπές υπόκεινται στον μετρικό ρυθμό. Δεν υπάρχουν απόλυτα κενοί χώροι στη μουσική, όπως δεν υπάρχουν και στη ζωή. Υπάρχουν, ωστόσο, περιοχές χαμηλής –ή σχεδόν καθόλου– δραστηριότητας. Η σιωπή είναι «κάτι» στη μουσική, όχι το «τίποτα». Έχει πάντα μια εσωτερική-μουσική λειτουργία. Τα δύο γενικά είδη μουσικής σιωπής αφορούν στις παύσεις που μετριούνται (σημειωμένες στο κείμενο) και στις μη-μετρημένες, που χρησιμοποιούνται εκφραστικά από τους εκτελεστές. Το διάστημα των παύσεων μπορεί να είναι σύντομο ή μεγάλο, μετρημένο ή όχι, διακοπτόμενο, τεταμένο ή χαλαρό. Η μη-μετρημένη μουσική σιωπή λειτουργεί ως στοχασμός, προσδοκία ή σύνοψη. Στην προέλευση της μουσικής, ως ενεργό οικολογικό φαινόμενο, η παύση αποκαλύπτει μια βαθύτερη συνειδητοποίηση της αρχέγονης εμπειρίας της ύπαρξης στον κόσμο.

Η παύση στη μουσική είναι ένα επικοινωνιακό, αισθητικό συμβάν εξίσου 'ηχηρό' με τα μουσικά συμβάντα (Anderson, 2020· Kaduri, 2006). Παρότι φαίνεται να διακόπτει τη μουσική ροή, αποτελεί μέρος αυτής. Έτσι, η ίδια η απουσία του ήχου έχει νόημα και όλα τα άλλα μουσικά συμβάντα. Σε επίπεδο δήλωσης είναι φανερό ότι κάτι σταματά. Αλλά γιατί σταματά; Εδώ, το έργο της συνδηλώσης γίνεται πιο δύσκολο. Οι μεγάλες παύσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ένα είδος αποσιώπησης που, όπως και άλλα εκφραστικά ρητορικά σχήματα, αποκτούν το νόημά τους μέσα από συσχετισμούς με εξωμουσικό περιεχόμενο. Μπορεί να τονίσουν τις μουσικές ιδέες ή να υποδηλώνουν έννοιες όπως η υπομονή, η σοφία, αιωνιότητα, ο θάνατος και το άπειρο. Μπορεί να είναι ειρωνικές ή να υπονοούν περισυλλογή. Εν γένει, έχουμε τα σιωπηρά σημαίνοντα της σκέψης και της έκφρασης, του χώρου, του μουσικού ήχου και του ακροατή.

Οι εξωμουσικές εικόνες μπορούν να δώσουν σε έναν συνθέτη ιδέες και υλικό για τη μουσική δημιουργικότητα. Σε εννοιολογικό επίπεδο, οι ιδέες μπορεί να είναι αναπαραστάσεις εννοιών όπως η επαναστατικότητα, η ιερότητα, η μεγαλοσύνη, η δόξα, η καταστροφή ή η κυριαρχία. Σε επίπεδο σύνταξης, μουσικές αναπαραστάσεις είναι τα σημεία στίξης: τελείες (τέλεια πτώση), ερωτηματικά ή αποσιωπητικά (ατελής πτώση) και θαυμαστικά (κορώνα). Επίσης η μουσική έχει διαλόγους, τονισμούς και παύσεις στοχασμού· χρειάζεται σιωπή για να αναπνέει. Όπως είπε ο Jankélévitch, αυτές οι σιωπές λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο όπως το οξυγόνο για τον φυσικό οργανισμό: «η μουσική μπορεί να αναπνεύσει μόνο στο οξυγόνο της σιωπής» (Jankélévitch, 1983: 168). Στη θεωρία της αναφορικότητας, τα μουσικά σημεία δεν έχουν μόνο ενδομουσικά νοήματα καθώς συνδέονται με εξωμουσικές έννοιες, κυρίως μέσα από κινητικούς ισομορφισμούς, με τη χρήση της μεταφοράς –όπου ο ήχος υπονοεί τη δράση και η σιωπή την αδράνεια.

Σε αντίθεση με άλλες τέχνες, η μουσική έχει ένα σύμβολο της σιωπής, που ανάγεται στη σημειογραφία του 12^{ου} αιώνα (Kraut, 2010). Στην εποχή του μπαρόκ, η παύση γινόταν αντιληπτή ως ρητορικό στοιχείο για την αύξηση της εκφραστικότητας των μουσικών έργων και χρησιμοποιήθηκε για να επεξηγήσει έννοιες όπως η αιωνιότητα, ο θάνατος και το ύψιστο (βλ. Kaduri, 2006). Στην κλασική εποχή, βρίσκουμε ενδιαφέροντα παραδείγματα στα έργα του Haydn και του Mozart. Ενδεικτικά, στα εισαγωγικά μέτρα της όπερας *Die Zauberflöte* του Mozart, οι παύσεις ανάμεσα στις τρεις συγχορδίες δίνουν έναν δραματικό τόνο και μπορούν να ερμηνευθούν αναφορικά με το συμβολικό περιεχόμενο της αφήγησης και τη σιωπή ως πηγή σοφίας και υπομονής. Σε κάποια έργα του Haydn, οι παύσεις είναι σημαντικές για την έννοια της απόκλισης από τους κανόνες της σύνθεσης, δημιουργώντας μια ποιότητα ειρωνείας (Kaduri, 2006).

Στις τελετουργικές διαδικασίες σε μία συναυλία Δυτικής λόγιας μουσικής, πριν αρχίσει η μουσική, το κοινό έχει προσέλθει και περιμένει υπομονετικά. Είναι πιθανό να διαβάξει το πρόγραμμα και να μιλά ψιθυριστά με τους άλλους. Όταν μπουνε οι μουσικοί, ο κόσμος χειροκροτεί και οι ψίθυροι σταματάνε. Τα φώτα σβήνουν, όλα τείνουν εκστατικά προς τη σιωπή. Οι μουσικοί κουρδίζουν τα όργανα. Το επόμενο χειροκρότημα συνοδεύει την είσοδο του μαέστρου. Ακολουθούν λίγα λεπτά σιγής. Ο μαέστρος είναι στο βάθρο, οι μουσικοί σε ετοιμότητα και μετά από λίγα δευτερόλεπτα μιας κοινωνικής-αισθητικής σιωπής, ξεχύνονται οι πρώτες νότες του έργου. Κοινό και μουσικοί μοιράζονται ένα νόημα προσμονής που είναι σωματικό, πολιτισμικό, κοινωνικό, συναισθηματικό και αισθητικό. Η λεκτική επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη του κοινού είναι απαγορευτική, τα γέλια δεν επιτρέπονται, ακόμα κι ο βήχας πρέπει να είναι διακριτικός. Αυτό το είδος 'πειθαρχίας' έχει την έννοια του σεβασμού για το έργο. Το κοινό καλείται να εστιάσει την προσοχή του στη μαγεία των σκηνικών ήχων, στο μόνο φωτισμένο μέρος της αίθουσας.

Η ελάχιστη ηχητικότητα στους χώρους συναυλιών Δυτικής λόγιας μουσική δημιουργεί το χρονικό έδαφος που επιτρέπει στο έργο να εμφανιστεί. Υπάρχει μόνο η προσμονή του μουσικού γεγονότος. Ο σιωπηλός χρόνος έχει έντονη παρουσία μέχρι τη στιγμή που παίζεται η τελευταία νότα του έργου (Kraut, 2010). Σε ένα ρεσιτάλ πιάνου, αντίστοιχα, ο πιανίστας μπαίνει στη σκηνή, κάθεται μπροστά στο πιάνο και για κάποιο χρονικό διάστημα φαίνεται να μην κάνει τίποτα. Είναι μία χειρονομία χωρίς μουσική. Η σιωπή είναι εξωτερική, εσωτερική και συμβολική. Είναι η προετοιμασία για δράση. Ο πιανίστας, πιθανότατα, σκέφτεται τη μουσική, την ακούει εσωτερικά. Το νόημα της διαδικασίας πολύ πιθανόν θα δημιουργούσε αμηχανία σε άτομα που δεν γνωρίζουν το τελετουργικό. Με σβηστά φώτα και απόλυτη σιωπή, ίσως να σκέφτονταν ότι θα ακολουθήσει ύπνος και όχι ακρόαση μουσικής.

Ο Δυτικός κανόνας έχει επιβάλλει την ιδέα ενός μοντέλου ακροατή που δεν κινείται και είναι σιωπηλός. Αντίθετα, στις συναυλίες της δημοφιλούς μουσικής,

το σώμα έχει ελευθερία έκφρασης. Το κοινό μπορεί να χορέψει, να τραγουδήσει και να αλληλεπιδράσει σωματικά (αγγίγματα, στενή επαφή, αγκαλιές). Επίσης, ένας Αφρικανός μπορεί να αρνηθεί ότι είναι μουσική η περίπτωση μίας συναυλίας όπου οι ακροατές ακούνε ακίνητοι, καθώς αντιλαμβάνεται τη μουσική ως συμμετοχική δράση στην κοινότητα. Εδώ, είναι σημαντικό να τονισθεί ότι τα σιωπηλά πειθαρχημένα ακροατήρια της Δυτικής λόγιας μουσικής είναι στην πραγματικότητα μία ειδική ιστορική περίπτωση. Πριν από τα τέλη του 19ου αιώνα, ενδεικτικά, οι όπερες ήταν κοινωνικές εκδηλώσεις, όπου κάποιος έτρωγε, κουβέντιαζε με τους διπλανούς του, ακόμα και παρενοχλούσε ή και διέκοπτε όσα συνέβαιναν στη σκηνή. Οφείλω να συμπληρώσω και τις μουσικές προκαταλήψεις στην ιστορία που αρνήθηκαν την αυτονομία και την ταυτότητα των μαύρων καλλιτεχνών. Η σιωπή, όπως επιστρατεύτηκε από την κοινωνία ενάντια στους μαύρους, ήταν –και εξακολουθεί να είναι– ένα ισχυρό εργαλείο καταπίεσης. Χρησιμεύει για να υπονομεύσει μια εξαιρετικά δημιουργική έκφραση και αλληλεπίδραση. Στην αφρικανική διασπορική μουσική, η σιωπή γίνεται αισθητικά και πολιτικά πιο πυκνή.

Κάθε μεμονωμένη μουσική πρακτική γίνεται κατανοητή σε σχέση με τις ευρύτερες πολιτισμικές έννοιες και τις κοινωνικές κατηγορίες. Στη διάλεξή του στο Ντάρμστατ το 1958 με τίτλο “Composition as Process”, ο John Cage ορίζει τη σιωπή ως άσκοπους ήχους στο περιβάλλον. Οι σκόπιμοι ήχοι της σύνθεσης αντιπαρατίθενται ή υπερτίθενται στους τυχαίους ήχους. Ο Cage θεωρούσε ότι το καθήκον του ως συνθέτη ήταν να ανοίξει τη μουσική για τους περιβαλλοντικούς αλεατορικούς ήχους, προκειμένου να επανενώσει τη ζωή και την τέχνη, κατά την έννοια του Ζεν-Βουδισμού. Για τον ίδιο, οι περιττοί και τυχαίοι ήχοι του περιβαλλοντικού χώρου απελευθερώνουν τις ακουστικές ικανότητες του κοινού: ο ακροατής αποφασίζει ελεύθερα και προσωπικά ποιοι θόρυβοι και ήχοι αποτελούν την αντιληπτή μουσική (Kraut, 2010).

Σύμφωνα με τον Cage, δεν υπάρχει κενός χώρος ή χρόνος. Πάντα υπάρχει κάτι να δεις, κάτι να ακούσεις. Με άλλα λόγια, όπου κι αν βρεθεί κάποιος, υπάρχουν πάντα ήχοι –η αναπνοή μας, το σιωπηλό θρόισμα των δέντρων ή η απαλή πνοή του ανέμου, η μουσική και οι θόρυβοι. Η σιωπή δεν υπάρχει και είναι αδύνατο να βιωθεί. Τη στιγμή που σταματά ένας θόρυβος, εμφανίζεται ένας άλλος. Για τον Cage, το αποφασιστικό καλλιτεχνικό και επαναστατικό του βήμα έγινε όταν παρακολούθησε μαθήματα του Daisetz Teitaro Suzuki, ο οποίος του αποκάλυψε το Ζεν. Το βουδιστικό ιδεώδες της άρνησης της θέλησης, της επιθυμίας και του ελέγχου, τον ώθησε να αναπτύξει μια αισθητική και πνευματική σιωπή τόσο στη ζωή όσο και στο έργο του (Kraut, 2010). Οι συνδηλώσεις του επιτρέπουν την εμφάνιση στους μουσικούς ήχους. Για παράδειγμα, στο 4’33”, η απουσία μουσικής είναι μία δήλωση που προκαλεί συνδηλώσεις για τη μουσική οντολογία –ένα είδος φιλοσοφικού στοχασμού ή μιας ειρωνικής οπτικής. Ο Cage

(1963) δήλωσε ότι «δεν υπάρχει κανένας ήχος που φοβάται τη σιωπή που τον εξουδετερώνει» (σ. 33).

Ο Toru Takemitsu, κορυφαίος συνθέτης της ιαπωνικής μεταπολεμικής μουσικής, έχει ασχοληθεί με τη σιωπή ως φιλοσοφία για τη μουσική και τη ζωή – δεδομένου ότι είναι σημαντικό χαρακτηριστικό στην ιαπωνική αισθητική– και αντιδιαστέλλει τις Δυτικές με τις Ανατολικές αντιλήψεις (Kraut, 2010). Από μια Δυτική σκοπιά, οι περιγραφές της σιωπής του Takemitsu φαίνονται μάλλον δυσνόητες: η τέχνη και η μουσική εξελίχθηκαν από την επιθυμία του ανθρώπου να αντισταθεί και να αντιμετωπίσει το αιώνιο υπόβαθρο της σιωπής. Η φιλοσοφική υπεροχή στον ήχο, στο συνθετικό του έργο, διατυπώνεται ως εξής: «Η μουσική είναι ή ήχος ή σιωπή. Όσο ζω, θα διαλέγω τον ήχο ως κάτι για να αντιμετωπίσω τη σιωπή» (Takemitsu, 1995: 5). Σύμφωνα με τον Takemitsu, η σύνθεση και η ανθρώπινη εκφορά του ήχου συνεπάγονται την εξέταση του συνόλου του σύμπαντος. Η σιωπή, σε αυτή την ολότητα, εμφανίζεται ως το θετικό σημείο μηδέν του ήχου, μία παρουσία κενού την οποία ο συνθέτης πρέπει να αντιπαραθέσει σε αυτή ήχους που είναι «όσο πιο ζωντανό γίνεται». Η «αντιμετώπιση της σιωπής», δεν είναι μόνο ένα καθήκον για τους συνθέτες καθώς η τέχνη, γενικά, είναι η «ανθρώπινη εξέγερση ενάντια στη σιωπή» (σελ. 83).

Στα γραπτά του Takemitsu, η λέξη «σιωπή» εμφανίζεται συχνά όταν αναφέρει περιοχές ακινησίας, όπως ο θάνατος, το παρελθόν, η παράδοση και το βασίλειο των ιδεών. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ωστόσο, ότι η σιωπή πρέπει γενικά να θεωρείται με θετική έννοια, πάντα ως παρουσία, αν και παρουσία της απουσίας. Εμφανίζεται ως η εμπειρία του σύμπαντος που «αιωρείται από πάνω μας». Στο πλαίσιο των βουδιστικών αντιλήψεων της μετενσάρκωσης, «υπάρχει η έντονη σιωπή της γέννησης, η ήσυχη σιωπή της επιστροφής μας στη γη» (Takemitsu, 1995: 17).

Στην παραδοσιακή ιαπωνική μουσική, η σιωπή, ως έννοια του χρόνου, ονομάζεται *ma* και δηλώνει το διάστημα ανάμεσα στις νότες. Όμως, το *ma* δεν είναι απλώς παύση, με τη Δυτική έννοια: δεν υπάρχει ανάμεσα στους ήχους αλλά οι ήχοι υπάρχουν για να ορίσουν το *ma* (Kraut, 2010). Μία από τις πιο διάσημες περιγραφές του *ma* προέρχεται από τον Zeami Motokiyo (1363-1443), τον ιδρυτή του θεάτρου No, που αναφέρεται στις ενδιάμεσες, ευχάριστες στιγμές της μηδράσης που προκύπτουν από την υποκείμενη πνευματική δύναμη του ηθοποιού. Στα διαστήματα μη-δράσης «διατηρείται μία ακλόνητη εσωτερική δύναμη» που «θα αποκαλυφθεί αμυδρά και θα φέρει απόλαυση» χωρίς να γίνει «εμφανής στο κοινό». Οι ενέργειες πριν και μετά από τη «μη-δράση» πρέπει να συνδεθούν με την είσοδο στην κατάσταση του ασυνείδητου κατά την οποία κάποιος κρύβεται ακόμη και από την πρόθεσή του» (Pilgrim, 1995: 59).

Συνθέτες όπως ο Cage και ο Takemitsu φαίνεται να χρησιμοποιήσουν τη δύναμη της σιωπής για να αποκαταστήσουν μία πνευματική σχέση με το μη-ανθρώπινο (θεό, φύση). Τονίζουν τη σιωπή ως μέσο για διαλογισμό, για πνευματική ή θρη-

σκευτική ενδυνάμωση που υποτίθεται ότι ενώνει την απομονωμένη ανθρωπότητα με τον κόσμο και τη φύση. Άλλοι σύγχρονοι συνθέτες για τους οποίους η σιωπή παίζει ανάλογο ρόλο είναι οι Arvo Pärt, John Tavener και Henryk Górecki. Κατά μία έννοια, αυτοί οι δημιουργοί επιδιώκουν να αναβιώσουν τον μεσαιωνικό χριστιανικό μυστικισμό. Λόγω της υπνωτικής και επαναλαμβανόμενης μουσικής τους, συχνά αποκαλούνται ιεροί μινιμαλιστές (Kraut, 2010). Στην progressive μουσική, η σιωπή αντιμετωπίζεται ως προσπάθεια να αυξηθεί η ασάφεια. Εδώ, ο περιορισμός έγινε δύναμη. Ο Jacques Attali εξηγεί ότι η μουσική «εγγράφεται ανάμεσα στον θόρυβο και τη σιωπή, στον χώρο της κοινωνικής κωδικοποίησης που αποκαλύπτει. Κάθε κώδικας μουσικής έχει τις ρίζες του στις ιδεολογίες και τις τεχνολογίες της εποχής του, που παράλληλα τις παράγει» (Attali, 1985: 19).

Η σιωπή λειτουργεί και στις επιτελεστικές μορφές της καλλιτεχνικής έκφρασης. Στο θέατρο και τον κινηματογράφο, ερμηνεύεται σε σχέση με ό,τι προηγείται ή ακολουθεί. Είναι πυρηνικό δεδομένο της θέασης και ορίζει έναν χώρο ανάμεσα στη σκέψη και τη δράση ή δημιουργεί ένα δραματικό σκηνικό. Υπάρχουν θεματικές-τυπικές, σχετικές ή σχεδόν απόλυτες σιωπές. Όπως σημειώνει ο Michel Chion, «η σιωπή δεν είναι ποτέ ουδέτερη κενότητα» αλλά «το προϊόν μιας αντίθεσης» (Chion, 1994: 57). Στις στιγμές της, αισθανόμαστε σαν να μας ακούει η ταινία ή συνειδητοποιούμε τη δική μας ηχητική ύπαρξη. Αρκετοί θεωρητικοί της αισθητικής συνδέουν την έμφαση στη σιωπή στις τέχνες με την έλευση της αντίθεσης (Kraut, 2010).

Θα ολοκληρώσω με ένα κομμάτι από το πεδίο της δημοφιλούς μουσικής που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τις παύσεις του: το “Heysátan” της indie μπάντας Sigur Rós (2005). Το τραγούδι “Heysátan” («Άχυρο») έχει πολλές παύσεις, κάποιες από τις οποίες είναι ασύμμετρες. Έχει πολύ αργό τέμπο και αναπτύσσεται αρμονικά στις βασικές λειτουργικές βαθμίδες της σολ μείζονα και στις ελάσσονες δευτερεύουσες συγχορδίες (σι ελάσσονα και μι ελάσσονα). Οι χρόνοι μεταξύ των συγχορδιών είναι τόσο παρατεταμένοι που φαίνεται σαν να υπάρχουν και εκεί παύσεις. Στο τραγούδι, η παύση είναι μία δήλωση αλήθειας και συνδήλωση του θανάτου (ακινησία). Αυτό επισφραγίζεται από τους στίχους (στην ισλανδική γλώσσα) που αναφέρονται στον θάνατο ενός χωρικού που πεθαίνει πληγωμένος στην ισλανδική ερημική ύπαιθρο, σε ένα μέρος όπου ακόμα κι αν φωνάξεις για βοήθεια κανένας δεν θα σε ακούσει. Αλλά στο συνεχές της μουσικής, οι παύσεις υποδηλώνουν και την ιδέα του καταφύγιου. Αν και φαίνεται ότι αποδιοργανώνουν τη μουσική, τελικά πετυχαίνουν ακριβώς το αντίθετο: επιτρέπουν τη νέα οργάνωση του υλικού, την επανασύστασή του. Η «ηχηρή» παύση αυτού του είδους μάς δίνει δυνατότητες για στοχασμό αναφορικά με την ουτοπία της ζωής και χρόνο να συνειδητοποιήσουμε τη δική μας πραγματικότητα, τη δική μας σιωπή εν μέσω μιας ηχηρότητας.

Coda

Η σιωπή είναι επικοινωνία. Έχει νόημα και μπορεί να αποκωδικοποιηθεί σε σχέση με ό,τι συμβαίνει πριν ή μετά. Φέρει ένταση που κάνει τους ήχους να ακούγονται πιο δυνατοί και πιο ουσιαστικοί. Δεν είναι απλώς η απουσία ήχου ή ένας κενός χώρος. Στην πραγματικότητα, επικοινωνία δεν υπάρχει χωρίς τον χώρο της σιωπής που επιτρέπει τον προβληματισμό. Στο ζενίθ της σιωπής, τα συνδηλωτικά νοήματα λειτουργούν στο επίπεδο της ιδεολογίας και στις μορφές της κοινωνικής οργάνωσης, σαν ένα είδος ακουστικού μινιμαλισμού. Στη μουσική, οι ήχοι αναδύονται από τη σιωπή για να επιστρέψουν ξανά σε αυτή. Μπορούμε να διαβάσουμε πολλά πιθανά νοήματα, όπως ο δισταγμός, η αναζήτηση, η αντίσταση ή η «παγίδα» στο απροσδόκητο.

Δεν καλλιεργώ ούτε ξορκίζω τη σιωπή μου για τη Νατάσα. Την συλλαμβάνω ως εκδήλωση αυτοσυνείδησης και όχι ως θρηνητική εξορία. Την ερμηνεύω μέσα από τα κοινά μας όνειρα και τα νοήματα της ζωής μας, ως ερμητικό όραμα. Για τη Νατάσα, πάντα θα με συγκινεί η παύση στη «Ρωγμή του χρόνου» του Νίκου Παπάζογλου (μουσική: Νίκος Ξυδάκης, στίχοι: Μανώλης Ρασούλης,) πριν από τον στίχο «μα εγώ θ' αναστηθώ».

Βιβλιογραφία

- Anderson, E. (2020). Aesthetic appreciation of silence. *Contemporary Aesthetics*, 18. Retrieved from <https://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=885>
- Attali, J. (1985). *Noise: The Political Economy of Music*. Manchester: Manchester University Press.
- Cage, J. (1961). *Silence*. London: Calder and Boyers.
- Chion, M. (1994). *Audio-Vision: Sound on Screen* (ed. & trans. C. Gorbman). New York: Columbia University Press.
- Ciulei, T. (2014). Beyond Words. Problem of Silence. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 149, 184-188.
- Ihde, D. (1976). *Listening and Voice: A Phenomenology of Sound*. Athens, OH: Ohio University Press.
- Jankélévitch, V. (1983). *La musique et l'ineffable*. Paris: Seuil.
- Jaworski, A. (Ed.) (1997). *Silence: Interdisciplinary Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kaduri, Y. (2006). Wittgenstein and Haydn on understanding music. *Contemporary Aesthetics*, 4. Retrieved from <https://contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=397>
- Kraut, J. (2010). From Silence to Muteness: Music and Philosophy in the 20th Century. Unpublished PhD Thesis, University of Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11245/1.327990>

- Mushin, I., & Gardner, R. (2009). Silence is talk: conversational silence in Australian aboriginal talk-in-interaction. *Journal of Pragmatics*, 41, 2033-2052.
- Nakane, I. (2012). Silence. In C. Bratt Paulston, S.F. Kiesling & E. S. Rangel (Eds.), *Handbook of Intercultural Discourse and Communication* (pp. 158-179). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Nancy, J.-L. (2007). *Listening* (trans. Charlotte Mandell). New York: Fordham University Press.
- Pilgrim, R. B. (1995). Intervals (Ma) in Space and Time: Foundations for a Religio-Aesthetic Paradigm in Japan. In C.W.-h. Fu & S. Heine (Eds.), *Japan in traditional and postmodern perspectives* (pp. 55-80). Albany: State University of New York Press.
- Reybrouck, M., Podlipniak, P., & Welch, D. (2019). Music and Noise: Same or Different? What Our Body Tells Us. *Frontiers in Psychology*, 10, Article: 1153.
- Takemitsu, T. (1995). *Confronting Silence: Selected Writings* (trans. G. Glasow & Y. Kaku-do). Berkeley: Fallen Leaf Press.
- Wittgenstein, L. ([1921]1981). *Tractatus Logico-Philosophicus* (trans. C. K. Ogden). London & New York: Routledge.

Abstract

May Kokkidou

Semiotic-philosophical reflections on silence in music

Silences and sounds are representations of the multipotent flow of the most basic characteristics of time. In everyday life, silence concerns the communicative semantic mediation of affirmation and denial, manifestation and concealment, relationship, wandering and recession. In musical action and experience, silence is the matrix: sound is born in silence and performed on its canvas. The power of sound can be understood by an awareness of the symbolic nature of silence. In this presentation, the concept of silence/pause in music will be explored as an expressive form and an equally 'sounding' event as what we hear. In the flow of musical notes, pauses may emphasize musical ideas or suggest concepts such as patience, wisdom, eternity, and death. The basic premise is that musical silence represents the metaphysical dimensions of existence, as emergence and disappearance, creating microcosms of mystery.

Key-words: silence, pause, interaction, music, reflection

III. Σημειωτική και εκπαίδευση

Ημερίδα
αφιερωμένη στην
Αναστασία-Χαρίκλεια
Χριστοδούλου





Η σημειόσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας

Γεώργιος Δαμασκηνίδης

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Τμήμα Ψυχολογίας

damaskinidis@hotmail.com

<https://doi.org/10.26262/rqmc-4b02>

Περίληψη

Η σημειωτική και η εκπαίδευση είναι δύο ερευνητικά πεδία με κοινά και αλληλοκαλυπτόμενα ενδιαφέροντα. Η σημειωτική είναι μια μορφή αναζήτησης του τρόπου με τον οποίον οι άνθρωποι μετατρέπουν την πρωτόλεια αισθητηριακή πληροφορία σε κατηγορίες γνώσης μέσω της ερμηνείας και δημιουργίας των σημείων. Η κοινωνική σημειωτική ανάλυση της γνώσης επιτρέπει τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι ερευνητές χρησιμοποιούν τα ερευνητικά σημεία και τα συστήματα σημείων ως κώδικες, για να επικοινωνήσουν το ερευνητικό τους σχέδιο στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Η επέκταση της έννοιας της σημειόσφαιρας με ερευνητικό προσανατολισμό παρέχει μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα του τρόπου με τον οποίον οι ερευνητές μετουσιώνονται σε σχεδιαστές και ερμηνευτές ερευνών. Στο παρόν άρθρο προτείνεται μια νέα ερευνητική σημειόσφαιρα όπου η κεντρική ερευνητική ιδέα αναπτύσσεται μέσω της σταδιακής μετάβασης από το γενικό στο ειδικό και της αλληλοσυμπληρωματικής τους σχέσης. Αυτή η σημειόσφαιρα δεν περιλαμβάνει μόνο τον ερευνητή αλλά και όλους τους εμπλεκόμενους φορείς στην ερευνητική προσπάθεια.

Λέξεις κλειδιά: εκπαιδευτική έρευνα, ερευνητικός σχεδιασμός, κοινωνική σημειωτική, σημειόσφαιρα



Εισαγωγή

Η σημειωτική, ως η επιστήμη που μελετά και καταγράφει τα σημεία, τη συμπεριφορά των σημείων καθώς και τη λειτουργία τους, αποτελεί ένα ιδανικό εργαλείο έρευνας σε διάφορους τομείς και ειδικά σε εκείνους που ασχολούνται με την εκμάθηση των σημείων επικοινωνίας.

Σύμφωνα με τον Lotman (2005), η σημειόσφαιρα είναι ένα σύστημα μέσα στο οποίο γίνεται χρήση διάφορων σημείων που σε μεγάλο βαθμό καθορίζουν τον

τρόπο με τον οποίον οι δρώντες θεωρούν και βιώνουν τον κόσμο γύρω τους. Η σημειόσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ως μια τέτοια ερευνητική σφαίρα, η οποία ρυθμίζει τη συμπεριφορά του ερευνητή και καθορίζει τον τρόπο εξέλιξης της έρευνάς του. Όπως οι παιδαγωγοί μπορούν να αναδιαμορφώσουν τη σημειόσφαιρα κατά τη διάρκεια των πράξεών τους και των κοινωνικο-πολιτισμικών τους πρακτικών, έτσι και ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να δοκιμάσει πολλές νέες σκέψεις και ερευνητικά σχέδια που ακολουθούν τη μοναδική, απροσδιόριστη και σχετικά αβέβαιη στιγμή της λήψης απόφασης να εκπονήσει μια νέα έρευνα. Αυτή η ικανότητα πειραματισμού με νέα ερευνητικά σημεία και συστήματα σημείων είναι το στοιχείο που διακρίνει τη σημείωση της έρευνας εντός της σημειόσφαιρας από άλλες γραμμικές, μονόδρομες προσεγγίσεις στην ανάπτυξη της έρευνας.

Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής έρευνας, η εκπαίδευση που προσανατολίζεται στην επιστήμη της σημειωτικής μπορεί να επηρεάσει ποικιλοτρόπως τον σχεδιασμό ενός προγράμματος σπουδών, θεωρώντας τη γνώση ως μια διαδικασία και όχι απλά μια στατική δομή, την οποία πρέπει να μάθει κάποιος και να θυμάται. Από αυτήν την οπτική, η ερευνητική σημειόσφαιρα σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα σπουδών πλαισιώνει τον σχεδιασμό της έρευνας, από το πρώιμο στάδιο μέχρι την τελική παρουσίαση. Πρόκειται για μια διαδικασία όπου η γνώση γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης αντί να μεταφέρεται από τον επιβλέποντα στον φοιτητή ή απλά να ανακαλύπτεται από τον φοιτητή σαν να προϋπήρχε κάπου εκεί έξω και να ανέμενε την εξερεύνησή της. Αυτή η προσέγγιση στη σημειωτική βρίσκεται στην ίδια γραμμή με τον Cunningham (1987), ο οποίος αμφισβητεί την πιθανότητα ύπαρξης της απόλυτης γνώσης, τονίζοντας την προσωρινή φύση των ερευνητικών ερωτήσεων και δίνοντας έμφαση στη διαδικασία δημιουργίας της γνώσης. Αυτή η οπτική στη γνώση έχει τη σημειωτική της βάση στη θεωρία του Peirce (1998) για τη σημείωση ως μια ατέρμονη εξέλιξη του γίνεσθαι, μέσω της οποίας τα σημεία και τα νοήματα συνδέονται από τον ανθρώπινο νου σε μια σημειόσφαιρα.

Απώτερος σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να αναδείξει την εκπαιδευτική αξία αυτής της ερευνητικής σημειόσφαιρας με βάση τις ιδέες του Eco (1976) για τη συνεχή σημείωση των σημείων –τα οποία μπορεί να πάρουν τη μορφή σκέψεων, ιδεών, μεθόδων, ερευνητικών μονοπατιών και ανατροφοδότησης– το σημειωτικό τετράγωνο της εκπαίδευσης του Pikkariainen (2011) –όπου απουσιάζει η δυαδική υπόσταση– και του σημειωτικού δικτύου των νομικών επιστημών του Benson (1987) ως μια ένδειξη της δυνατότητας επέκτασης της έννοιας της σημειόσφαιρας στο πεδίο της ερευνητικής μεθοδολογίας (Damaskinidis & Christodoulou, 2019).

Σημειωτική και εκπαιδευτική έρευνα

Ο Vygotsky (1978) είχε επισημάνει ήδη από τη δεκαετία του 1930 ότι «αναφορικά με την ανθρώπινη μνήμη, οι άνθρωποι δύνανται να θυμούνται με τη βοήθεια σημείων» (σ. 51). Σε αυτά τα λόγια μπορούμε να διακρίνουμε τον λόγο να εδραιωθεί μια σύνδεση μεταξύ της σημειωτικής ως της επιστήμης των σημείων, της θεωρίας της μάθησης ή της επιστήμης του τρόπου εκμάθησης των σημείων, και της εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια φιλοσοφία εκμάθησης των ατόμων να ερμηνεύουν και να κατανοούν τα σημεία, σε συνέργεια με την πρακτική τέχνη και την επιστήμη.

Η σημειωτική και η εκπαίδευση είναι δύο ερευνητικά πεδία με κοινά και αλληλοκαλυπτόμενα ενδιαφέροντα. Η μελέτη των σημείων και της διεργασίας των σημείων μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίον η διδασκαλία μπορεί να διευκολύνει την επικοινωνία μέσω της χρήσης σημείων και του τρόπου με τον οποίον η μάθηση σημαίνει να ερμηνεύεις και να αναπτύσσεσαι μέσω της ερμηνείας των σημείων (Nöth, 2010: 1). Ο Danesi (2010: vii) αναφέρει ότι, μέχρι πολύ πρόσφατα, η σημειωτική θεωρία και πρακτική δεν είχε βρει εφαρμογές στην κυρίαρχη εκπαιδευτική έρευνα, σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό φάσμα. Συνεχίζοντας, ο Danesi (ό.π.) προτείνει τη διασύνδεση των σημείων με τη θεωρία μάθησης και της εκπαίδευσης, ώστε να δημιουργηθεί ένας νέος κλάδος με το όνομα *edusemiotics*.

Η σημειωτική είναι απαραίτητη στην παιδαγωγική επιστήμη, διότι η διαδικασία μάθησης σχετίζεται με τους διάφορους τρόπους που οι άνθρωποι μαθαίνουν να χειρίζονται τα σημεία στη γλώσσα, στα μαθηματικά, στη φυσική, στη χημεία αλλά και σε άλλες επιστήμες (Kondrátov, 1973). Από μια παιδαγωγική οπτική, υπάρχουν δύο κύρια φιλοσοφικά παραδείγματα που εξηγούν το φαινόμενο των σημείων στη σημειωτική, το νοησιαρχικό και το συμπεριφορικό. Αυτά τα δύο φιλοσοφικά παραδείγματα χαράσσουν μια σημειωτική γραμμή που αφορά τη μελέτη της εκπαιδευτικής διεργασίας. Οι νοησιαρχικοί μελετούν τη σημειωτική λειτουργία κατά τη διαδικασία της μάθησης (Piaget, 1976/1978), ενώ οι συμπεριφοριστές θεωρούν ότι η σημειωτική επιτρέπει στους εκπαιδευτικούς να κάνουν καλή χρήση της γλώσσας (Morris, 1946).

Η εκπαίδευση που εδράζεται στις αρχές της σημειωτικής μπορεί να επηρεάσει την αντίληψή μας για το πρόγραμμα σπουδών στη βάση της θεώρησης ότι η γνώση είναι μια διεργασία και όχι μια στατική δομή που πρέπει κάποιος να τη μαθαίνει και να τη θυμάται (Cunningham, 1987: 214). Στην ίδια *δυναμική* γραμμή σκέψης βρίσκεται και ο Dewey (1913), ο οποίος προσεγγίζει τη σημειωτική στην εκπαίδευση κυρίως ως μια μέθοδο επίλυσης προβλημάτων, δίνοντας έμφαση στην προσαρμοστική της λειτουργία.

Εάν εξετάσουμε την εκπαιδευτική έρευνα από την οπτική της κοινωνικής σημειωτικής θεωρίας (Hodge & Kress, 1988), η προώθηση του ερευνητικού σκοπού γίνεται με τρία είδη σημειωτικών πόρων: κειμενικούς (τα διάφορα κείμενα που πρέπει να συμπληρώσει ο ερευνητής κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας), διαπροσωπικούς (η κοινωνική αλληλεπίδραση του ερευνητή με τρίτα πρόσωπα) και αναπαραστατικούς (προπαρασκευαστικές ενέργειες και γεγονότα στον πραγματικό ερευνητικό κόσμο). Αυτοί οι σημειωτικοί πόροι συμβάλλουν στην αναδόμηση και επικοινωνία του νοήματος σε όλους τους εμπλεκόμενους φορείς της ερευνητικής προσπάθειας. Η ερευνητική προσπάθεια, ως σημειωτική αναζήτηση, λαμβάνει χώρα «στο εσωτερικό και διατρέχει το ασυνείδητο» (Deleuze, 1994: 165) και οδηγεί στον προσδιορισμό του σημείου που ορίζεται ως «το κατώφλι του συνειδητού». Η Semetsky (2007) περιγράφοντας τη διαδικασία αυτή μιλά για «το ασυνείδητο-που-γίνεται-συνειδητό λόγω της ολοκληρωμένης και διαστρεβλωμένης σχέσης αυτών των δύο» (σ. 211).

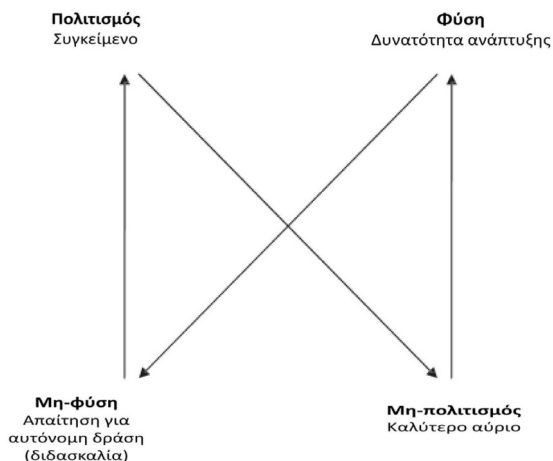
Το σημειωτικό τετράγωνο της εκπαίδευσης

Εάν επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την εκπαίδευση με σημειωτικό πρόσημο, η μονόπλευρη αξιολόγηση αποδεικνύεται προβληματική. Σύμφωνα με τον Stables (2009), καθώς στην ιστορία της εκπαιδευτικής σκέψης το ρομαντικό κίνημα υπερεκτίμησε τη Φύση, κατά ανάλογο τρόπο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ορισμένοι στοχαστές της εκπαίδευσης κατά τον Διαφωτισμό είχαν υπερεκτιμήσει τον Πολιτισμό. Παρόλο που οι παράδοξες εντάσεις της εκπαίδευσης υποδηλώνουν την αδυναμία να επιλέξουμε μία πλευρά ή ακόμα και την αρμονία των πόλων, η ουσία της σύγχρονης εκπαίδευσης βασίζεται ακριβώς στις δυναμικές αντιφάσεις μεταξύ πολιτισμού και φύσης.

Μία από τις εντάσεις μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας τη συναντούμε στην εκπαίδευση (Mielityinen, 2009). Το άτομο δεν προσαρμόζεται μόνο στις κυρίαρχες κοινωνικές συνθήκες, αλλά τις επηρεάζει κιόλας, δημιουργώντας την ίδια του την ταυτότητα. Αυτές οι δύο παράδοξες συνθήκες είναι αλληλοσυνδεόμενες, αν και δεν είναι απόλυτα ίδιες, καθώς και οι δύο μπορούν να εκληφθούν ως ιδιαίτερες ποικιλίες ή μορφές της σύγκρουσης που αναφέρει ο Rousseau μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας. Η σύγχρονη θεωρητική πλαισίωση της παιδαγωγικής δράσης προσπάθησε να εξομαλύνει αυτές τις αντιπαλότητες με την υιοθέτηση τεσσάρων αρχών ή εννοιών: το συγκεκριμένο, τη δυνατότητα ανάπτυξης, την απαίτηση για αυτόνομη δράση και ένα καλύτερο μέλλον. Αυτές οι αντιπαλότητες έχουν στενή σχέση με τη σημειωτική θεωρία του Greimas (1966) στο πλαίσιο του ισχυρισμού ότι η ανθρώπινη εκπαίδευση είναι μια κοινωνιολεκτική δομή όπου το άτομο βρίσκεται στον πόλο της φύσης (Pikkarainen, 2011).

Το Σχήμα 1 (Pikkarainen, 2011) παρουσιάζει το σημειωτικό τετράγωνο της εκ-

παίδευσης, όπως αυτό υπερτίθεται στο κλασικό πλέον σημειωτικό τετράγωνο του Greimas (1966). Χωρίς να υπάρχει η φιλοδοξία μιας ενδεδειγμένης παρουσίας της δομικής σημασιολογικής θεωρίας, είναι γνωστό ότι το σημειωτικό τετράγωνο έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς στη σημειωτική ανάλυση των παραμυθιών.



Σχήμα 1: Το σημειωτικό τετράγωνο της εκπαίδευσης (Pikkarainen, 2011).

Σε αυτές τις αναλύσεις, επιχειρείται η αξιολόγηση των κοινωνιολεκτικών βασικών αξιών στην οποία ο πολιτισμός παρουσιάζεται ως καλός και πολύτιμος και η φύση κακή και επικίνδυνη. Για παράδειγμα, η βασική δομή του παραμυθιού με ήρωες τον δράκο και τον πρίγκιπα περιστρέφεται γύρω από την επίθεση του δράκου (ο οποίος κλέβει την αγαπημένη του πριγκίπισσα) ως προσωποποίηση της άρνησης του πολιτισμού, η οποία επιτρέπει την ενδυνάμωση της φύσης. Ο πρίγκιπας, στη συνέχεια, επιτίθεται στη φωλιά του δράκου και τον σκοτώνει (η άρνηση της φύσης), πράγμα που του επιτρέπει να σώσει την πριγκίπισσα (επαναφέροντας τη δύναμη του πολιτισμού).

Στην εκπαίδευση, αυτού του είδους οι μονόπλευρες αξιολογήσεις είναι προβληματικές. Ο Stables (2009) υποστηρίζει ότι στην ιστορία της εκπαιδευτικής σκέψης το κίνημα του ρομαντισμού υπερεκτίμησε τη φύση. Κατ' αναλογία, μπορεί να θεωρηθεί ότι ορισμένοι μελετητές της εκπαίδευσης που ασπάζονται τις αρχές του Διαφωτισμού έχουν υπερεκτιμήσει τον πολιτισμό. Το παράδοξο των εντάσεων στην εκπαίδευση μπορεί να εκληφθεί ως μια αδυναμία είτε να λάβουμε μία θέση μεταξύ των δύο αντίθετων πόλων είτε ως μια προσπάθεια να επιτύχουμε την εναρμόνισή τους. Απεναντίας, η ουσία της σύγχρονης εκπαίδευσης βασίζεται σε αυτήν ακριβώς τη δυναμική αντίθεση μεταξύ του πολιτισμού και της φύσης.

Επομένως, η τοποθέτηση των προαναφερθέντων βασικών αρχών της θεωρίας της παιδαγωγικής δράσης στις τέσσερις άκρες του σημειωτικού τετραγώνου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σημειωτική προσέγγιση της εκπαίδευσης. Η ατομική ικανότητα ανάπτυξης (οι προβλεπόμενες ικανότητες) αντιπροσωπεύει τη φύση, το αίτημα για αυτόνομη δράση (διδασκαλία) αντιπροσωπεύει τη μη-φύση, το συγκείμενο αντιπροσωπεύει τον κυρίαρχο πολιτισμό και το καλύτερο μέλλον αντιπροσωπεύει τον μη πολιτισμό. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, στην εκπαίδευση υπάρχει μια διπλή διαλεκτική διεργασία όπου η άρνηση της φύσης (το γνωστικό αντικείμενο) καθιστά δυνατή την πολιτισμική ύπαρξη και η άρνηση του πολιτισμού (η κριτική εκπαίδευση) καθιστά δυνατή τη φυσική ύπαρξη.

Η συνύπαρξη του σημειωτικού τετραγώνου των κοινωνιολεκτικών βασικών αξιών του Greimas (1966) με το σημειωτικό τετράγωνο της εκπαίδευσης του Pikkarainen (2011) υποδηλώνει τη σπουδαιότητα της έννοιας του σημείου (ως πυρήνα της σημειωτικής θεωρίας) στην εκπαιδευτική θεωρία και πράξη. Η επόμενη ενότητα παρουσιάζει το σημείο ως μορφή και μέσο επικοινωνίας σε έναν τομέα της εκπαίδευσης και, συγκεκριμένα, στον ερευνητικό σχεδιασμό.

Ο ερευνητικός σχεδιασμός ως σημείο επικοινωνίας

Η σημειωτική και η εκπαίδευση ως ερευνητικά πεδία έχουν κοινούς και αλληλοκαλυπτόμενους τομείς ενδιαφέροντος. Η εφαρμοσμένη σημειωτική έρευνα έχει βρει εφαρμογές κυρίως σε παραδοσιακά εκπαιδευτικά αντικείμενα, όπως η γλώσσα και τα εικαστικά. Η δημιουργία ερευνητικών κέντρων σημειωτικής σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων καταδεικνύει τη δυνατότητα της σημειωτικής να καλύψει τις ερευνητικές ανάγκες διεπιστημονικών πεδίων, με κύριο άξονα το σημείο ως μέσο και μορφή επικοινωνίας.

Σύμφωνα με τον Danesi (2010, σ. ix), η σημειωτική είναι επί της ουσίας μια μορφή αναζήτησης του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι μετατρέπουν την πρωτόλεια αισθητηριακή πληροφορία σε κατηγορίες γνώσης μέσω της ερμηνείας και δημιουργίας των σημείων, με άλλα λόγια, μέσω της χρήσης μορφών που αντιστοιχούν στις παραπάνω κατηγορίες. Αυτό το επιχείρημα καθιστά τη σημειωτική μεθοδολογία σχετική με τη διεργασία ανάπτυξης της ερευνητικής προσπάθειας. Τα πρώτα βήματα της ερευνητικής προσπάθειας είναι το αποτέλεσμα της επεξεργασίας από τους ερευνητές της πληροφορίας που βασίζεται στην κοινή λογική ή, στην καλύτερη περίπτωση, στην ορθή κρίση. Αυτού του είδους η πληροφορία θα αρχίσει να παίρνει τη μορφή μιας δήλωσης που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια πρόταση για έρευνα. Αυτό θα είναι εφικτό, μόλις τα ερευνητικά σημεία (δηλαδή, οι απαιτήσεις της έρευνας) ερμηνευτούν και αντιμετωπιστούν, ώστε να διαμορφωθεί το εννοιολογικό πλαίσιο και να αναπτυχθούν οι μέθοδοι και οι τεχνικές που είναι απαραίτητες για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Η κοινωνική σημειωτική ανάλυση της γνώσης επιτρέπει, σύμφωνα με τους Wright και Forrest (2007), τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι ερευνητές χρησιμοποιούν τα ερευνητικά σημεία και τα συστήματα σημείων ως κώδικες για να επικοινωνήσουν το ερευνητικό τους σχέδιο στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, ένας από τους κύριους σκοπούς της σημειωτικής με ερευνητικό πρόσημο είναι να ενώσει τη μελέτη της ερευνητικής συμπεριφοράς με τη μελέτη μιας ερευνητικής κοινότητας. Αυτός ο σκοπός είναι συμβατός με έναν από τους κύριους στόχους της εκπαίδευσης στην έρευνα: αφενός να ενισχύσει την ικανότητα των ερευνητών ως ερμηνευτών ερευνητικών σημείων εντός του δικού τους ερευνητικού πλαισίου και αφετέρου να ενισχύσει τις δεξιότητές τους ως σχεδιαστών και χρηστών ερευνητικών σημείων και ερευνητικών συστημάτων. Δεδομένης της περιπλοκότητας των τρόπων με τους οποίους χρησιμοποιούμε αυτά τα σημεία και συστήματα, η σημειόσφαιρα με ερευνητικό προσανατολισμό μπορεί να δώσει μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα του τρόπου με τον οποίον οι ερευνητές μετουσιώνονται σε σχεδιαστές και ερμηνευτές ερευνών.

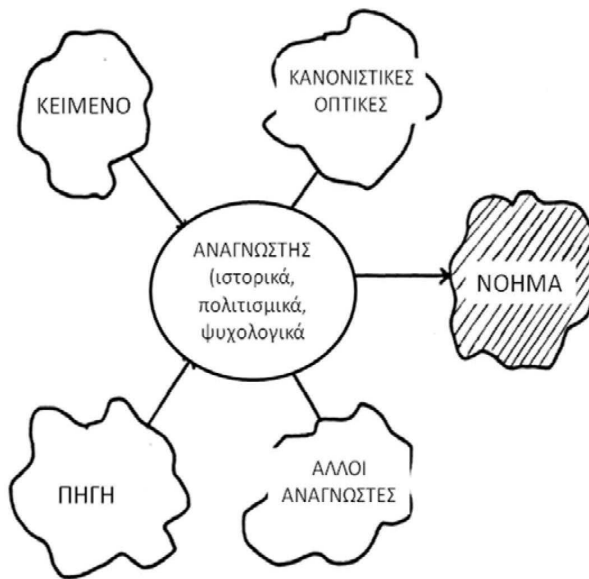
Μέχρι πρόσφατα, η κυρίαρχη τάση στην εκπαιδευτική έρευνα και πρακτική δεν είχε υιοθετήσει θεωρίες ή γνώσεις από τον χώρο της σημειωτικής. Αν και η προοπτική της ενσωμάτωσης της σημειωτικής στην εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική καθώς και στα προγράμματα σπουδών δεν είναι εντελώς καινούργια, χρειάζεται να τονιστεί εκ νέου και να επισημανθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Μια τέτοια προσπάθεια αφορά και την επέκταση της έννοιας της σημειόσφαιρας σε διάφορα ερευνητικά πεδία (με άμεσο ή έμμεσο τρόπο), όπως περιγράφεται ενδεικτικά στην επόμενη ενότητα.

Εννοιολογικές διαστολές της σημειόσφαιρας

Η σημειόσφαιρα είναι ένας σημειωτικός χώρος έξω από τον οποίο η σημειωτική δεν μπορεί να υπάρξει (Lotman, 2005). Το σύνολο των σημειωτικών σχηματισμών προηγείται λειτουργικά της απομονωμένης γλώσσας και αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη της τελευταίας. Χωρίς τη σημειόσφαιρα, η γλώσσα όχι μόνο δεν λειτουργεί, αλλά δεν έχει καν λόγο ύπαρξης. Ο διαχωρισμός μεταξύ του πυρήνα και της περιφέρειας είναι ένας από τους βασικούς νόμους της εσωτερικής οργάνωσης της σημειόσφαιρας. Υπάρχει ένα όριο μεταξύ της σημειόσφαιρας και του μη-σημειωτικού ή εξω-σημειωτικού χώρου που την περιβάλλει. Το σημειωτικό σύνολο αναπαρίσταται από το σύνολο των δίγλωσσων μεταφράσιμων «φίλτρων» μέσω των οποίων το κείμενο μεταφράζεται σε μια άλλη γλώσσα (ή γλώσσες), που βρίσκεται εκτός της συγκεκριμένης σημειόσφαιρας. Τα επίπεδα της σημειόσφαιρας περιλαμβάνουν μια αλληλένδετη ομάδα σημειοσφαιρών, καθεμία από τις οποίες ταυτόχρονα συμμετέχει στον διάλογο (ως μέρος της σημειόσφαιρας) και είναι ο χώρος του διαλόγου (η σημειόσφαιρα στο σύνολό της).

Αρκετές είναι οι προσπάθειες αξιοποίησης των εννοιών που περιβάλλουν τη σημειόσφαιρα ως χώρο φιλοξενίας επιστημονικών πεδίων ή πλαισίωσης εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Δύο από αυτά τα παραδείγματα είναι η υιοθέτηση της σημειόσφαιρας ως μεταφορική έννοια στις νομικές επιστήμες (Benson, 1987) και η μουσική εκπαίδευση με τη χρήση σημειωτικών εργαλείων επικοινωνίας σε ένα σχολικό περιβάλλον (Tomlinson, 2012).

Αναφορικά με το σημειωτικό δίκτυο των νομικών επιστημών, ο Benson (1987) ισχυρίζεται ότι οι νομικοί πρέπει να γνωρίζουν τον τρόπο παραγωγής των νοημάτων των σημείων του νομικού συστήματος και ιδιαίτερα των σημείων σε μορφή νομοθετημάτων, συντάγματος και υποθέσεων. Θεωρεί ότι η σημειωτική της νομικής μπορεί να δώσει κάποιες απαντήσεις στο ερώτημα της φύσης του νομικού νοήματος. Συγκεκριμένα, προτείνει τη δημιουργία της «νομικής σημειωτικής» και σκιαγραφεί ένα μοντέλο για την εννοιολόγηση του τρόπου με τον οποίο το δίκτυο της νομικής πρακτικής παράγει νοήματα, όπως αυτό οπτικοποιείται στο Σχήμα 2.



Σχήμα 2: Το σημειωτικό πλέγμα της νομικής επιστήμης (Benson, 1987).

Στο Σχήμα 2 φαίνεται μια οπτικοποιημένη μορφή της σημειόσφαιρας των νομικών επιστημών όπου στο κέντρο της βρίσκεται ο αναγνώστης, ιστορικά, πολιτισμικά και ψυχολογικά, και γύρω από αυτόν εκτείνονται οι διάφορες πτυχές αυτής της σημειόσφαιρας. Αυτές οι πτυχές περιλαμβάνουν τα κείμενα που αφορούν τη νομική επιστήμη, τις κανονιστικές οπτικές που τα διέπουν, το νόημα που προσδίδουμε

σε αυτά, τον ρόλο των άλλων αναγνωστών-εμπλεκόμενων και τις πηγές από τις οποίες αντλούμε τις σχετικές πληροφορίες.

Το μοντέλο του Σχήματος 2 απεικονίζει τα βασικά βήματα που γίνονται κάθε φορά που παράγεται μια νομική έννοια, τουλάχιστον στον αγγλοαμερικανικό πολιτισμό. Εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο οποιοσδήποτε –κλασικιστής, μοντερνιστής, δομιστής, μεταμοντέρνος– ακόμη και ένας πολίτης που δεν προσεγγίζει το ζήτημα θεωρητικά, καταλήγει σε μια δήλωση του τύπου *αυτός ο νόμος σημαίνει αυτό*. Το συγκεκριμένο μοντέλο τοποθετεί τον μεμονωμένο αναγνώστη στο επίκεντρο και στη συνέχεια παρακολουθεί τις φαινομενολογικές εμπειρίες που έχει ο αναγνώστης κατά τη διαδικασία με την οποία καταλήγει σε μια τέτοια δήλωση. Μία από αυτές είναι η εμπειρία της επαφής με το κείμενο, η οποία συνήθως απαρτίζεται από μια απλή ανάγνωση. Μία επιπλέον εμπειρία είναι να πληροφορηθεί την πηγή του κειμένου. Βέβαια, θα αξιολογήσει καθεμία από αυτές τις εμπειρίες μέσα από τη δική του κανονιστική οπτική. Καθώς αυτές οι εμπειρίες του αναγνώστη μπορεί να συμβούν σχεδόν ταυτόχρονα και να έχουν διαφορετική σημασία για αυτόν, το μοντέλο τις ομαδοποιεί σε ένα κυκλικό σχήμα αντί να τις τοποθετεί σε γραμμική σειρά, η οποία θα μπορούσε να υποδηλώνει προτεραιότητες χρόνου, σημασίας ή σπουδαιότητας.

Αναφορικά με τη σημειωτική πλευρά της μουσικής, ως τρόπου επικοινωνίας, ο τόνος, ο ρυθμός, η δυναμική, ο ρυθμικός χαρακτήρας και η διατύπωση είναι απαραίτητα για την επέκταση και τη διεύρυνση του μουσικού μηνύματος (Van Leeuwen, 1999). Η Tomlinson (2012) αναφέρεται στην επιλογή και στον μετασχηματιστικό επανασχεδιασμό των σημειωτικών πόρων από μαθητές στο σχολικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, με την υιοθέτηση μια πολυτροπικής οπτικής (Bezemer & Mavers, 2011) μελετά αυτούς τους πόρους, ώστε να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίον η πρότερη εμπειρία και αλληλεπίδραση των μαθητών με τη μουσική μπορούν να εμπλουτίσουν τη μάθηση. Οι μαθητές χρησιμοποιούν σύνθετες σημειωτικές διεργασίες για τη διαμόρφωση του νοήματος σε δημιουργικές μουσικές πρακτικές κατά τη διάρκεια διαδραστικών δραστηριοτήτων στην αίθουσα διδασκαλίας.

Η Tomlinson (2012) αναφέρει ότι η χρήση σημειωτικών εργαλείων από τους μαθητές για την παραγωγή μουσικών κομματιών σε συνδυασμό με τη χρήση σημειωτικών πόρων όπως οι χειρονομίες, το βλέμμα, η σωματική κίνηση και η εγγύτητα, δημιούργησαν ένα κοινωνικό περιβάλλον μουσικής αλληλεπίδρασης. Αυτό το περιβάλλον θα μπορούσε να παρομοιωθεί με ένα είδος *μουσικής σημειόσφαιρας* όπου οι εμπλεκόμενοι αλληλεπιδρούν με ευφάνταστους και δημιουργικούς τρόπους. Αυτή η αλληλεπίδραση βασίζεται σε σημειωτικές πηγές που συμβάλλουν στη δημιουργία μουσικών διαλόγων μεταξύ των μαθητών αλλά μόνο εντός του συγκεκριμένου μουσικού πλαισίου που έχει διαμορφωθεί από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους.

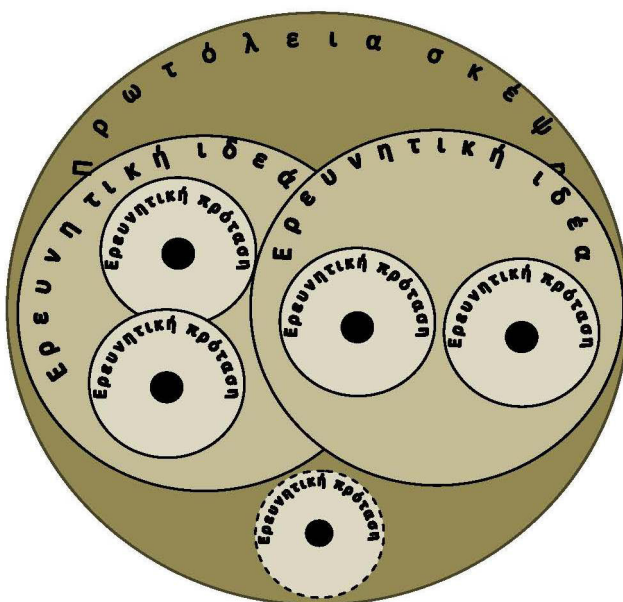
Αυτού του είδους η εξατομικευμένη και ιδιαίτερα δημιουργική σημειόσφαιρα εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου έχει εφαρμογή και στην περίπτωση της ερευνητικής προσπάθειας σε ακαδημαϊκό πλαίσιο, όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα.

Η σημειόσφαιρα ως χώρος ερευνητικής δραστηριότητας

Ο ερευνητικός σχεδιασμός χρησιμοποιεί ως μέσο και έχει ως τελικό αποδέκτη τον άνθρωπο και, ως εκ τούτου, οφείλει να διασφαλίζει σε κάθε στάδιο εφαρμογής την αποδοχή του από την ακαδημαϊκή κοινότητα και γενικότερα από το κοινωνικό σύνολο. Η σύγχρονη ερευνητική πρακτική έχει εξισορροπήσει πλέον την αντίληψη της μονόπλευρης έρευνας. Η συνεισφορά στη γνώση από διαφορετικές οπτικές γωνίες είναι πλέον όχι μόνο αποδεκτή αλλά και επιθυμητή, αν όχι επιβεβλημένη.

Ένα από τα πιθανά σημεία εκκίνησης του ερευνητή είναι η εμπειρία ζωής (γνωστική, επαγγελματική, προσωπική κ.λπ.) που θα οδηγήσει στον μετασχηματισμό των νοηματοδοτικών πλαισίων που κυριαρχούν στο εν λόγω επιστημονικό πεδίο. Στη συνέχεια, θα στοχαστεί με κριτική ματιά, ώστε να επιτύχει την προσεκτική, οξυδερκή και σε βάθος εξέταση των παραδοχών πάνω στις οποίες θα στηριχτεί η κοσμοθεωρία του ερευνητικού κόσμου, μέσα στον οποίο θα διεξαχθεί η έρευνα. Ταυτόχρονα, θα διερευνήσει τα γενεσιουργά αίτια της έρευνας και των συνεπειών τους για όλους του εμπλεκόμενους φορείς, όπως για παράδειγμα, τον ίδιο τον ερευνητή, τους ερευνητικούς συμμετέχοντες και τον χώρο διεξαγωγής της έρευνας. Το Σχήμα 3 οπτικοποιεί έναν τέτοιο ερευνητικό κόσμο που στην περίπτωση μας ονομάζεται σημειόσφαιρα της εκπαιδευτικής έρευνας.

Σχήμα 3:
Η σημειόσφαιρα
της εκπαιδευτικής έρευνας
(Damaskinidis
& Christodoulou, 2019).



Στην ερευνητική σημειόσφαιρα φαίνεται η κεντρική ιδέα της σταδιακής μετάβασης από το γενικό στο ειδικό και της αλληλοσυμπληρωματικής τους σχέσης. Μετά τη σχηματοποίηση του πρώιμου σταδίου της έρευνας (πρωτόλεια σκέψη) είναι πιθανόν να δημιουργηθεί ένας αριθμός αναπτυγμένων σκέψεων (ερευνητική ιδέα). Αυτή η πληθώρα σκέψεων είναι σύνηθες φαινόμενο στα πρώτα στάδια μιας έρευνας και φυσικό επακόλουθο της αδυναμίας εστίασης σε ένα συγκεκριμένο θέμα, τη δεδομένη χρονική στιγμή. Κάποιες από αυτές τις αναπτυγμένες σκέψεις μπορεί να είναι αλληλοκαλυπτόμενες, καθώς θα εξετάζουν συναφή αντικείμενα, ενώ άλλες θα διαφέρουν και απλά θα μοιράζονται το κοινό πλαίσιο που έχει τεθεί εξαρχής από την πρωτόλεια σκέψη. Κατά ανάλογο τρόπο, σε κάθε αναπτυγμένη σκέψη αντιστοιχεί και ένας αριθμός ερευνητικών προτάσεων. Όσο περισσότερο απέχει ο κεντρικός άξονας της κάθε ερευνητικής πρότασης από τις άλλες τόσο μικρότερη θα είναι και η ουσιαστική εξάρτηση μεταξύ τους.

Μία πρώτη ερμηνεία της ιεραρχικής σχέσης στην ερευνητική σημειόσφαιρα είναι ότι μετά τη σχηματοποίηση της πρωτόλειας σκέψης, ο ερευνητής θα προχωρήσει σε έναν αριθμό ερευνητικών ιδεών, οι οποίες μοιράζονται ορισμένα χαρακτηριστικά. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, αυτές οι δύο σκέψεις οδήγησαν τον ερευνητή σε τέσσερις συνολικά ερευνητικές προτάσεις, από τις οποίες θα επιλέξει μόνο μία για την εκπόνηση της έρευνας. Βέβαια, αυτό το παράδειγμα μπορεί να έχει πρακτική εφαρμογή μόνο στην περίπτωση που ο ερευνητής έχει την πολυτέλεια χρόνου να πειραματιστεί με την πρωτόλεια σκέψη του. Αυτός ο πειραματισμός συνήθως γίνεται στην περίπτωση του ερευνητικού σχεδιασμού για διδακτορική έρευνα, όπου ο ερευνητής (υπό ιδανικές συνθήκες) δεν περιορίζεται από χρονικές δεσμεύσεις, όπως αυτές ενός (μετα)πτυχιακού προγράμματος σπουδών. Η ερευνητική πρόταση που εμφανίζεται εκτός των ερευνητικών ιδεών υποδηλώνει ότι ο ερευνητής κατέληξε απευθείας στην τελική μορφή της ερευνητικής πρότασης χωρίς τη μεσολάβηση ενδιάμεσων σταδίων. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι ο ερευνητής είχε εξαρχής μια πολύ συγκεκριμένη ιδέα στο μυαλό του και δεν πειραματίστηκε με καμία πτυχή της προτεινόμενης έρευνας. Ωστόσο, αυτή η «μονόδρομη-ασάλευτη» πορεία δεν είναι σύνηθες χαρακτηριστικό γνώρισμα της ερευνητικής πορείας, ανεξαρτήτως της εμπειρίας του ερευνητή. Μια δεύτερη ερμηνεία είναι ότι πέντε ερευνητές έκαναν την ίδια πρωτόλεια σκέψη. Δύο από αυτούς έκαναν την ίδια ερευνητική ιδέα και δύο άλλοι έκαναν μία άλλη αναπτυγμένη σκέψη η οποία μοιράζεται στοιχεία της πρώτης. Στη συνέχεια, κάθε ερευνητής σχηματοποίησε τη δική του ερευνητική πρόταση με δύο από αυτούς να μοιράζονται ορισμένα κοινά στοιχεία. Ο πέμπτος ερευνητής ακολούθησε την ίδια «μονόδρομη-ασάλευτη» πορεία σκέψης που περιγράφηκε παραπάνω.

Με άλλα λόγια, η ερευνητική πορεία όχι μόνο δεν είναι μια απλή διεργασία αλλά ούτε κατ' ανάγκη αποκλειστικό προνόμιο ενός μεμονωμένου ατόμου, καθώς

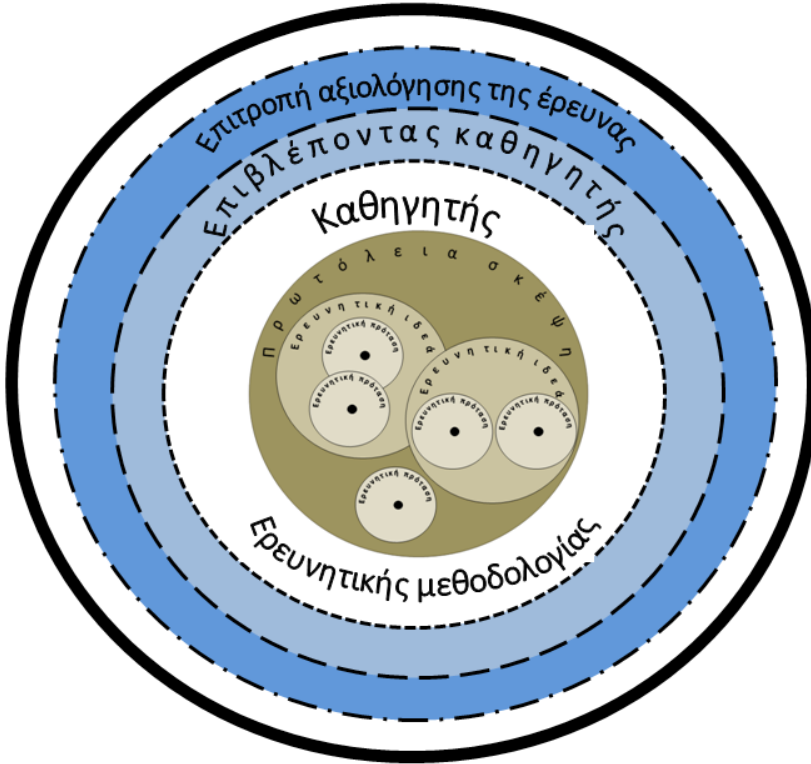
παρόμοιες σκέψεις μπορεί να γίνουν από πολλά διαφορετικά άτομα. Επίσης, σε αντίθεση με τον δισταγμό πολλών (νέων κυρίως) ερευνητών να μοιραστούν πληροφορίες σχετικά με την προτεινόμενη έρευνά τους, ο γόνιμος διάλογος και η ανταλλαγή σκέψεων μπορεί να αποβούν χρήσιμα για τους ίδιους τους ερευνητές χωρίς να υπονομευτεί ο βαθμός πρωτοτυπίας της έρευνας. Αυτός ο «δισταγμός» ίσως να έχει βάση στην περίπτωση της διδακτορικής διατριβής, όπου το στοιχείο της πρωτοτυπίας είναι το ζητούμενο και κρίσιμες πληροφορίες ενδεχομένως να διαρρεύσουν και να χρησιμοποιηθούν (πριν την ολοκλήρωση της διατριβής) από άλλο άτομο «υπονομεύοντας» έτσι ένα βασικό κριτήριο αξιολόγησής της. Ωστόσο, παρά τη λογική βάση της παραπάνω επιχειρηματολογίας, μια καλά σχεδιασμένη διδακτορική διατριβή δεν «αντιγράφεται» σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αναιρεθεί η πρωτοτυπία της και μάλιστα εν μέσω διεξαγωγής της.

Σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον, ο φοιτητής-ερευνητής δεν είναι ανεξάρτητος αλλά λειτουργεί υπό την καθοδήγηση ενός συμβούλου καθηγητή. Κατά τη διάρκεια των ερευνητικών διεργασιών εντός της σημειόσφαιρας, κεντρικό ρόλο κατέχει και ο σύμβουλος καθηγητής ο οποίος θα λάβει πολλαπλούς ρόλους. Αρχικά, θα προσπαθεί μέσα από διαπιστώσεις και ερωτήσεις να εκμαιεύσει τις διάφορες ερευνητικές πτυχές από τον εισηγητή. Στη συνέχεια, θα συλλέξει σχετικές πληροφορίες, θα τις μελετήσει και θα τις αναλύσει, ώστε να διαπιστώσει τις διαφορετικές όψεις της σκέψης του ερευνητή. Έπειτα, θα συμβάλει στην ομαλή μετάβαση από την ασαφή ερευνητική ιδέα στο στάδιο σχεδιασμού της ερευνητικής προσπάθειας. Ακολούθως, θα συμβάλει στην εστίαση της πρότασης γύρω από την ερευνητική ιδέα του προηγούμενου σταδίου, φροντίζοντας να διατηρεί κάθε φορά την ισορροπία της σε σχέση με αυτήν την ιδέα. Τέλος, θα οδηγήσει τον εισηγητή στον τελικό ερευνητικό σχεδιασμό που θα τον καταστήσει (ημι)αυτόνομο ερευνητή.

Η παραπάνω ερευνητική διαδικασία δεν περιορίζεται στον φοιτητή-ερευνητή και τον σύμβουλο καθηγητή, αλλά περιλαμβάνει και άλλους εμπλεκόμενους, όπως ο καθηγητής ερευνητικής μεθοδολογίας και η επιτροπή αξιολόγησης της έρευνας, που αλληλεπιδρούν με άμεσους, αν και διάφορους, τρόπους. Η ερευνητική σημειόσφαιρα, επομένως, τοποθετείται εντός ενός ευρύτερου πλέγματος, όπως φαίνεται στο Σχήμα 4.

Παρόλο που στο Σχήμα 4 ο καθηγητής ερευνητικής μεθοδολογίας φαίνεται να περικλείει τη διαδικασία της ερευνητικής διαδικασίας, δεν σημαίνει απαραίτητα και ότι έπεται χρονικά. Η εκπαίδευση στην ερευνητική μεθοδολογία κατά τη διάρκεια ενός εκπαιδευτικού προγράμματος σπουδών λαμβάνει χώρα σε διάφορα στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, πριν την έναρξη διεξαγωγής της έρευνας αλλά και κατά τη διάρκεια αυτής, συνήθως με τη μορφή σεμιναρίων. Αρκετές φορές, η ερευνητική μεθοδολογία διδάσκεται από διαφορετικά άτομα, στοχεύοντας σε διαφορετικά αντικείμενα ή θεματικές κατηγορίες κάθε φορά, με έναν γενικό

τίτλο, όπως «ερευνητική μεθοδολογία», ή με περισσότερο συγκεκριμένους, όπως «ποιοτική έρευνα», «ποσοτική έρευνα» ή «στατιστική».



Σχήμα 4: Παράγοντες ακαδημαϊκής επιρροής στην ερευνητική σημειόσφαιρα.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο καθηγητής να μην αποκομίζει μια ολοκληρωμένη εικόνα του τρόπου με τον οποίον οι εκπαιδευόμενοι αντιλαμβάνονται τη χρήση αυτών των μεθόδων.

Δηλαδή, η εκπαίδευση στην ερευνητική μεθοδολογία, ο σχεδιασμός της έρευνας και η ίδια η εκπόνησή της διεξάγονται με διάφορους τρόπους και συνήθως ταυτόχρονα και σε αλληλοκαλυπτόμενα στάδια. Κατά συνέπεια, οι ερευνητικές σημειόσφαιρες του φοιτητή-ερευνητή και του καθηγητή –που κατά τα άλλα έχουν τη δομική τους αυτονομία– βρίσκονται σε μια συνεχή επαπτόμενη ή/και επικαλυπτόμενη κίνηση χωρίς, ωστόσο, να είναι (απαραίτητα) και ομόκεντρες. Αυτό συνεπάγεται την ανάγκη εκ μέρους του καθηγητή (ή των καθηγητών) της μεθοδολογίας να εντοπίζουν τις ανάγκες και τα προβλήματα που ανακύπτουν, ώστε να επανασχεδιάζουν κάθε φορά την προσέγγισή τους λαμβάνοντας υπόψη τις

ιδιαίτερες και εξελισσόμενες ανάγκες των εκπαιδευομένων. Αυτή η παράμετρος αναδεικνύει τη σημασία της έγκαιρης (όταν αυτό είναι δυνατό) επαφής του επιβλέποντος με τον φοιτητή-ερευνητή από το πρώιμο κιόλας στάδιο της εκπαίδευσης στην ερευνητική μεθοδολογία, ώστε να αναπτυχθεί ένας γόνιμος διάλογος και ένας στενός ακαδημαϊκός δεσμός μεταξύ τους.

Στο τελευταίο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας βρίσκεται η επιτροπή αξιολόγησης της έρευνας. Ανεξαρτήτως της τελικής απόφασης –αποδοχής, επανυποβολής ή απόρριψης– η ανατροφοδότηση του υποψηφίου με συγκεκριμένες προτάσεις έχει ως στόχο την ανάδειξη των θετικών στοιχείων της πρότασης και την επισήμανση των σημείων που χρήζουν περαιτέρω έρευνας. Ιδιαίτερα στις δύο τελευταίες αποφάσεις, αυτή η ανατροφοδότηση αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των υποψηφίων που απέτυχαν, να επανέρθουν, μετά από εύλογο χρονικό διάστημα, και να καταθέσουν εκ νέου την τελική τους αναφορά βελτιωμένη. Αυτή η τακτική θα οδηγήσει και πάλι τους εμπλεκόμενους σε μια σπειροειδή κίνηση εκπαίδευσης, επίβλεψης, ανατροφοδότησης και αξιολόγησης που θα καταστήσει τα όρια αυτών των ερευνητικών σημειοσφαιρών αρκετά δυσδιάκριτα.

Αυτή η αδυναμία οριοθέτησης της κάθε σημειόσφαιρας γίνεται ακόμη πιο έντονη, όταν οι διαφορετικοί ρόλοι αναλαμβάνονται από το ίδιο άτομο. Για παράδειγμα, πολλές φορές ο επιβλέπων καθηγητής είναι ένας από τους αξιολογητές της έρευνας εγείροντας έτσι και θέματα *σύγκρουσης συμφερόντων*. Αν και σκοπός του παρόντος άρθρου δεν είναι να εισέρθει σε λεπτομέρειες που άπτονται του κώδικα δεοντολογίας, επισημαίνεται εδώ η ανάγκη επανεξέτασης του τρίπτυχου εκπαίδευση-επίβλεψη-αξιολόγηση της ερευνητικής διαδικασίας, όπου φυσικά αυτό είναι εφικτό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ερευνητική σημειόσφαιρα δεν είναι απολύτως αποστειρωμένη και αποκομμένη από το ευρύτερο ακαδημαϊκό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται. Υπάρχουν πόροι, μέσα και παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν ποικιλοτρόπως τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της. Για παράδειγμα, τρίτα άτομα που εμπλέκονται στην ερευνητική διαδικασία, όπως οι συμμετέχοντες μέσω των οποίων διεξάγεται η συλλογή δεδομένων, δημόσιες και ιδιωτικές αρχές αλλά και διάφοροι κοινωνικοί φορείς, βρίσκονται σε διαρκή κίνηση και αλληλεπιδρούν (άμεσα) με τον φοιτητή-ερευνητή και (έμμεσα) με τα όργανα του ακαδημαϊκού ιδρύματος στο οποίο εκπονείται η έρευνα. Επίσης, οι ιδιαίτερες ανάγκες του εκπαιδευτικού ιδρύματος, οι τεχνικο-οικονομικοί πόροι που μπορεί ή που θέλει να διαθέσει και η γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική, θα κάνουν τη σημειόσφαιρα λιγότερο ή περισσότερο *αεροστεγή*, όπως οπτικοποιείται μεταφορικά από τα σημεία *εξόδου-εισόδου* που δημιουργεί η διακεκομμένη περιφέρεια των κύκλων. Τέλος, εγείρεται το ερώτημα εάν υπάρχει κάποιο ευρύτερο όριο το οποίο περικλείει την ερευνητική διαδικασία και δεν επιτρέπει καμία μεταβολή από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες.

Συμπεράσματα

Η σημειωτική και η εκπαίδευση οριοθετούν ένα συνεκτικό περιβάλλον θεωρητικής πλαισίωσης και εμπειρικής διερεύνησης. Από μια κοινωνικο-σημειωτική οπτική (Lagoroulos, 2009), η εκπαίδευση δεν περιορίζεται στη φορμαλιστική ανάλυση των κείμενων, αλλά τα εξετάζει ως αναπόσπαστο μέρος ενός ευρύτερου υλικού, κοινωνικο-οικονομικού και πολιτικού πλαισίου. Ένα τέτοιο πλαίσιο ορίζεται και από την ερευνητική σημειόσφαιρα ως ένα ολοκληρωμένο σύστημα εκπαιδευτικής δραστηριότητας.

Αυτό το πλαίσιο συνδυάζει τη σημειωτική και την εκπαίδευση ως μέσο προβληματισμού και κριτικής της ποιότητας της έρευνας που διεξάγεται εντός της ερευνητικής σημειόσφαιρας. Παρέχει τα εργαλεία για την ανάλυση των τρόπων με τους οποίους τα κοινωνικά και πολιτισμικά νοήματα διαμορφώνονται σε σχέση με τη διεξαγωγή της έρευνας και τα εμπλεκόμενα μέλη. Από μια θεωρητική οπτική, η κοινωνική σημειωτική ανάλυση μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο παράγονται συγκεκριμένες μορφές γνώσης και κοινωνικών σχέσεων στην εκπαίδευση πάνω στην έρευνα (Van Leeuwen, 2005). Δημιουργεί μια εμπειρική βάση για τον έλεγχο υποθέσεων σχετικά με συγκεκριμένα μοντέλα μάθησης για την έρευνα, καθώς και για τον έλεγχο των ισχυρισμών σχετικά με την ενδυνάμωση των ερευνητών. Σε αυτό το πλαίσιο, η ερευνητική σημειόσφαιρα σχηματίζει τα δικά της ερωτήματα για τις ερευνητικές σχέσεις και τα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια της έρευνας.

Πέρα από την επίλυση προβλημάτων, η ερευνητική σημειόσφαιρα δημιουργεί τις προϋποθέσεις δημιουργικής έκφρασης καθώς αυτή η ενεργητική διαδικασία θα ενισχύσει την αίσθηση της ερευνητικής ελευθερίας (Shapiro, 2015). Αυτού του είδους η πειραματική εμπλοκή θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη χάραξη ερευνητικών μονοπατιών τα οποία διέπουν δημιουργικές και ευρηματικές διεργασίες.

Τέλος, ανακύπτουν και ορισμένα ορολογικά και μεταφραστικά ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση. Είδαμε ορισμένους τρόπους με τους οποίους η έννοια της σημειόσφαιρας μπορεί να επεκταθεί στο πεδίο, ή στη «σφαίρα», της έρευνας. Δηλαδή, ενώ ο όρος *semiosphere* αποδίδεται πλέον με τον όρο *σημειόσφαιρα* πρέπει να εξεταστούν και οι πιθανές αποδόσεις του όρου *researchsphere*. Για παράδειγμα, ενώ ο όρος *ερευνόσφαιρα* είναι μια πιθανή απόδοση, θα χρειαστούν γλωσσολογικές και μεταφρασεολογικές μελέτες για τον έλεγχο, την αποδοχή και την εδραίωση της συγκεκριμένης ορολογικής πρότασης.

Βιβλιογραφία

-
- Benson, R. W. (1987). The semiotic web of the law. In R. Kvelson (Ed.), *Law and semiotics*, vol. 1 (pp. 35-64). New York: Plenum.

- Bezemer, J. & Mavers, D. (2011). Multimodal transcription as academic practice: A social semiotic perspective. *International Journal of Social Research Methodology*, 14(3), 191-206.
- Cunningham, D. J. (1987). Semiotics and education: An instance of the “new” paradigm. *American Journal of Semiotics*, 5, 195-199.
- Damaskinidis, G. & Christodoulou, A. (2019). *Writing research proposals for social sciences and humanities in a higher education context*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Danesi, M. (2010). Foreword: Edusemiotics. In I. Semetsky (Ed.), *Semiotics education experience* (pp. vii-x). Rotterdam: Sense.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition* (Paul Patton trans.). New York: Columbia University Press.
- Dewey, J. (1913). Education from a social perspective. In J. A. Boydston (Ed.), *John Dewey, the middle works, 1899-1924: Vol. 7* (pp. 113-127). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Eco, U. (1976). *A theory of semiotics*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Glassman, M. & Kang, M. J. (2007). Semiosis as an educational instrument: The irrelevance of mediation and the relevance of social capital. *Semiotica* 164 (1/4), 81-99.
- Greimas, A. J. (1966). *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Hodge, R. & Kress, G. (1988). *Social semiotics*. Cambridge, United Kingdom: Polity Press.
- Kondrátov, A. M. (1973). *Del sonido al signo* [The sound of sign]. Buenos Aires: Paidós.
- Lagopoulos, A. Ph. (2009). The social semiotics of space: Metaphor, ideology, and political economy. *Semiotica* 173, 169-213.
- Lotman, J. (2005). On the semiosphere. (Translated by Wilma Clark) *Sign Systems Studies*, 33.1, 206-226.
- Mielityinen, M. (2009). *Das Ästhetische in Schleiermachers Bildungstheorie. Theorie eines individuellen Weltbezuges unter Einbeziehung der Theorie des Ästhetischen bei Schiller*. Würzburg: Ergon-Verlag.
- Morris, C. (1946). *Signs, language and behavior*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Nöth, W. 2010. The semiotics of teaching and the teaching of semiotics. In I. Semetsky (Ed.), *Semiotics education experience* (pp. 1-19). Rotterdam: Sense.
- Peirce, C. S. (1998). *The essential Peirce*. Volume 2, ed. by Peirce edition Project. Bloomington I.N.: Indiana University Press.
- Piaget, J. (1976/1978). *Behavior and evolution* (D. Nicholson-Smith, Trans.). New York: Random House.
- Pietarinen, A. V. (2003). The semantic + pragmatic web = the semiotic web. In *Proceedings of the international WWW/Internet conference* (pp. 981-984). Lisbon: IADIS Press.
- Pikkarainen, E. (2011). The semiotics of education: A new vision in an old landscape. *Educational Philosophy and Theory* 43(10), 1135-1144.
- Semetsky, I. (2007). Towards a semiotic theory of learning: Deleuze’s philosophy and educational experience. *Semiotica* 164(1/4), 197-214.

- Shapiro, B. (2015). Structures that teach: Using a semiotic framework to study the environmental messages of learning settings. *Journal of Eco-Thinking* 1(1), 5-17.
- Stables, A. (2009). The unnatural nature of nature and nurture: Questioning the romantic heritage, *Studies in Philosophy & Education*, 28(1), 3-14.
- Stables, A. & Semetsky I. (2015). Introducing edusemiotics. A philosophy of/for education. In A. Stables & I. Semetsky (eds) *Edusemiotics. Semiotic philosophy as educational foundation* (pp. 1-15). New York: Routledge.
- Tomlinson, M. M. (2012). How young children use semiotic tools to communicate through music play in school contexts. In A. Niland & J. Rutkowski (Eds.), *Proceedings of the international society for music education: Early childhood commission seminar*, (pp. 76-82). Nedlands, Western Australia: Corfu.
- Van Leeuwen, T. (1999). *Speech, music, sound*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing social semiotics*. London, Routledge.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Abstract

George Damaskinidis

The educational research semiosphere

Semiotics and education are two research fields with common and overlapping interests. Semiotics is a form of inquiry into how people transform raw sensory information into categories of knowledge through the interpretation and creation of signs. Social semiotic analysis of knowledge allows for the study of how researchers use research signs and sign systems as codes to communicate their research project to the academic community. Expanding the concept of research-oriented semiosphere provides a fairly comprehensive picture of how researchers are transformed into research designers and interpreters. This article proposes a new research semiosphere where the central research idea is developed through a gradual transition from the general to the specific and their complementary relationship. This semiosphere includes not only the researcher but also all actors involved in the research effort.

Key-words: educational research, research design, semiosphere, social semiotics.

Για αγοράκια ή κοριτσάκια;
Η κατανόηση της σήμανσης χώρων υγιεινής
από μικρά παιδιά

Μαρία Παπαδοπούλου

Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαίδευσης ΑΠΘ mpapadopoulou@nured.auth.gr

Ειρήνη Χρυσικού

Νηπιαγωγός, Κάτοχος ΜΔΕ Παιδαγωγικού Τμήματος eirenechrysikou@gmail.com
Προσχολικής Εκπαίδευσης ΠΘ

<https://doi.org/10.26262/dvff-ze96>

Περίληψη

Στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις η καθημερινότητα ρυθμίζεται από σημεία που ορίζουν διαδρομές και χώρους σε μία πρόθεση άμεσης επικοινωνίας υπερβαίνοντας τα όρια της γλωσσικής σημείωσης. Ωστόσο, το νόημα αυτών των σημείων δεν είναι πάντα προφανές και άμεσα κατανοητό από τους αποδέκτες και τις αποδέκτριες, καθώς προϋποτίθενται δεξιότητες οπτικού γραμματισμού που, συχνά, κατακτώνται με την ηλικία, την εκπαίδευση ή την εμπειρία στο πλαίσιο κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Στο κείμενο παρουσιάζεται μικρής κλίμακας έρευνα που αφορά την κατανόηση της σήμανσης χώρων υγιεινής από παιδιά μικρών ηλικιών (32 νήπια και προνήπια) με στόχο τη διερεύνηση των σημείων που αναγνωρίζονται ευκολότερα από τα παιδιά, όταν επιχειρούν να διακρίνουν χώρους υγιεινής για γυναίκες και άνδρες, με παραμέτρους το φύλο και την ηλικία των παιδιών. Το υλικό της έρευνας συγκροτήθηκε από 15 ζεύγη σημείων που υποδεικνύουν χώρους υγιεινής για γυναίκες και άνδρες.

Λέξεις κλειδιά: σήμανση χώρων υγιεινής, παιδιά προσχολικής ηλικίας, αναγνώριση σημείων



Εισαγωγή

Η σήμανση των χώρων υγιεινής, ως διαδικασία σημείωσης, φαίνεται εκ πρώτης να εγγράφεται αποκλειστικά στο πεδίο της σημειωτικής, ωστόσο, όπως προκύπτει από τη σχετική έρευνα, το θέμα προσεγγίζεται από ποικίλες και συμπληρωματικές οπτικές. Ιστορικές προσεγγίσεις εντάσσουν τη σήμανση των χώρων υγιεινής στο ευρύτερο πλαίσιο της υγείας. Πολιτισμικές οπτικές αντιμετωπίζουν τη σήμανση ως μέρος της κουλτούρας ενός πολιτισμού, αλλά και ως

σημείο τομής, σύνθεσης ή επιβολής διεθνοποιημένης (global) και τοπικής (local) κουλτούρας, αναδεικνύοντας θέματα δικαιωμάτων, προσβασιμότητας και ισότητας ευκαιριών, έμφυλης ταυτότητας και κοινωνικού φύλου. Ακόμη, η σήμανση των χώρων υγιεινής αφορά, μεταξύ άλλων, ζητήματα αισθητικής και design.

Η παλαιότερη σήμανση χώρου υγιεινής εντοπίζεται σε αίθουσα χορού στην Γαλλία (1793), ('Garderober pour les Femmes'/'Garderober pour les Hommes') ενώ πιο εκτεταμένη χρήση αποκλειστικά γλωσσικής σημασιοδότησης συναντάται κατά τον 19^ο αιώνα στο Ηνωμένο Βασίλειο ('LADIES' ή 'LADIES CLOAKROOM'/'GENTLEMEN' ή 'GENTLEMEN CLOAKROOM') (Wright, 1960). Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, η Pantounaki (2011) επισημαίνει ότι αν και οι πρώτες αναφορές για δημιουργία δημόσιων χώρων υγιεινής ανάγονται στο 1895, με την ευκαιρία των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896, μόλις το 1956 γίνεται υποχρεωτική η γλωσσική σήμανση χώρων για άνδρες και για γυναίκες.

Η Ciochetto (2002), υιοθετώντας μία ιστορική οπτική, μελετάει τη σήμανση των δημόσιων χώρων υγιεινής ως ένδειξη πολιτισμικής ομοιομορφίας ή ποικιλότητας και επιχειρεί να ερμηνεύσει το ρόλο των σημάτων στις διαδικασίες ταύτισης/ένταξης και διαφοροποίησης/διαχωρισμού, αντίστοιχα. Στην ανάλυσή της επισημαίνει ότι η διάκριση των χώρων υγιεινής και, αντίστοιχα, των σημάτων που τους υποδεικνύουν, επιβλήθηκε διεθνώς ως μέρος του 'πακέτου του δυτικού' πολιτισμού μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο κυρίως από αμερικάνικες και δευτερευόντως από ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Το διεθνοποιημένο εμπόριο, οι μετακινήσεις και ο μαζικός τουρισμός οδήγησαν στην ανάγκη για σήμανση των δημόσιων χώρων υγιεινής με τέτοιο τρόπο, ώστε η πληροφορία να γίνεται κατανοητή από όλες/όλους, ανεξαρτήτως γλώσσας ή πολιτισμού. Στην πραγματικότητα, όπως επισημαίνουν οι Slater & Jones (2021), η οργάνωσης και διαφοροποίησης των χώρων, αλλά και τα σήματα που χρησιμοποιούνται για τη σήμανση των διακεκριμένων χώρων υγιεινής αντανακλούν πολιτισμικά στερεότυπα και αξίες.

Στην αναφορά του προγράμματος 'Around the toilet' οι Slater & Jones (2018) συζητούν για την προσβασιμότητα των δημόσιων χώρων υγιεινής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μολονότι η αρχική ομάδα αναφοράς περιοριζόνταν σε trans, queer και άτομα με αναπηρία, πολύ σύντομα το πρόγραμμα επεκτάθηκε και σε άλλες ομάδες πληθυσμού όπως γονείς, εργαζόμενους/ες στην καθαριότητα αλλά και ανθρώπους των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις έχουν αντίκτυπο στη χρήση αυτών των χώρων. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα της ερευνητικής διαδικασίας η κατασκευή και η σήμανση των χώρων απέχει από το να είναι συμπεριληπτική για τις διάφορες ομάδες πληθυσμού. Ειδικότερα, η σήμανση των χώρων υγιεινής αναφέρεται συχνά από τα υποκείμενα της έρευνας των Slater & Jones ως μέσο νομιμοποίησης σεξιστικών και ρατσιστικών αντιλήψεων και ιδεολογιών που προωθούν τον κοινωνικό αποκλεισμό αναπαράγοντας κοινωνικά και πολιτισμικά στερεότυπα. Αντίστοιχα, οι Afacan και Gurel (2015) προσεγγίζουν την χρήση της

τουαλέτας ως κοινωνικής δραστηριότητας και συζητούν το κατά πόσο ο σχεδιασμός των δημόσιων χώρων υγιεινής και η σήμανσή τους επηρεάζουν τη χρήση του χώρου και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή.

Η αναζήτηση μίας παγκόσμιας οπτικής γλώσσας, που θα μπορούσε να υπερβαίνει γλωσσικά και πολιτισμικά όρια, απασχόλησε τους σχεδιαστές από τη δεκαετία του '20. Ο Otto Neurath δημιούργησε στυλιζαρισμένες και αφαιρετικές μορφές (μεταξύ άλλων, φιγούρες που αντιστοιχούν σε άνδρες και γυναίκες) για να μεταφέρει με οπτικό τρόπο σύνθετη πληροφορία. Η πιο συχνή σήμανση χώρων υγιεινής είναι αυτή που αρχικά διαμορφώθηκε για την βρετανική εταιρεία σιδηροδρόμων το 1960 και, με μικρές μετατροπές υιοθετήθηκε από το αμερικάνικο τμήμα μεταφορών (Department of Transportation, DOT) το 1974. Δύο σχηματικές φιγούρες που διαχωρίζονται από μία κατακόρυφη γραμμή και διαφέρουν μόνο λόγω του τριγωνικού σχήματος του κορμού της θηλυκής φιγούρας αποτέλεσαν τον βασικό σχεδιασμό σημάτων ένδειξης τουαλέτας σε όλο τον κόσμο και χρησιμοποιήθηκαν σε χώρους μεγάλης κίνησης πλήθους (π.χ. αεροδρόμια, γήπεδα για Ολυμπιακούς Αγώνες κ.α.). Όπως επισημαίνει η Ciochetto (2002) σε μέρη υψηλής ανθρώπινης κυκλοφορίας και διεθνοποιημένης μετακίνησης τα σήματα που υποδεικνύουν χώρους υγιεινής τείνουν να είναι πιο αφαιρετικά και στυλιζαρισμένα, ενώ σε χώρους μικρότερης κυκλοφορίας και σε τρίτες χώρες τείνουν να έχουν πιο 'τοπικά' χαρακτηριστικά και λαϊκότερη έκφραση.

Πέρα από την διεθνώς καθιερωμένη σήμανση χώρου υγιεινής για άνδρες ή γυναίκες μέσω της ενδυμασίας (φούστα / παντελόνι), όπως παρουσιάζεται ήδη από τους Ολυμπιακούς αγώνες του '60, εντοπίζονται πολλοί και διαφορετικοί τρόποι σήμανσης σε χώρους κυκλοφορίας μικρότερου πλήθους, όπως μπαρ, καφέ και εστιατόρια ή μαγαζιά. Για την κατηγοριοποίηση αυτού του υλικού έχουν προταθεί ποικίλες κωδικοποιήσεις. Ενδεικτικά, η Pantounaki (2011) διακρίνει το υλικό που συνέλεξε από διάφορες πόλεις της Ελλάδας σε σημεία: α) αποκλειστικά οπτικά, β) αποκλειστικά συμβολικά, γ) μεικτά και δ) περιπτώσεις όπου η σήμανση γίνεται μέσω κοινωνικών συμβάσεων (π.χ. χρώμα). Επίσης, ο Iio (2019), στη βάση δεδομένων που έφτιαξε με υλικό από την Ιαπωνία και άλλες χώρες, ταξινομεί τα σήματα ανάλογα με το εάν αποτυπώνουν πλήρεις ανθρωπόμορφες φιγούρες, μέρη αυτών ή λέξεις. Τέλος, ο Johannessen (2013) με δείγμα σήματα χώρων υγιεινής στη Δανία, θεωρεί ότι ο σχεδιασμός της γραφικής μορφής μπορεί να εξηγηθεί μέσω δύο συστημάτων: ΣΧΗΜΑ / ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ (SHAPE / ENSHAPENING) που λειτουργούν συνδυαστικά.

Όσον αφορά την κατανόηση της σήμανσης των χώρων υγιεινής από διάφορες ομάδες πληθυσμού, η έρευνα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Οι Chen και Sie (2016) διερεύνησαν τη συσχέτιση παραμέτρων σχεδίασης των σημάτων με αποκλειστικά γλωσσική πληροφορία (στην αγγλική και στην κινεζική) και με χρωματική διαφοροποίηση (κόκκινο, μπλε, μαύρο και γέμισμα ή απουσία χρώματος στο

φόντο) με τον χρόνο που απαιτείται για την αναγνώρισή τους σε μία πειραματική μελέτη με δείγμα 100 μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας (φοιτητών/τριών και προσωπικού) στην Ταϊβάν. Η ερευνητική διαδικασία ανέδειξε συσχετίσεις σε κάποιες μεταβλητές, όπως για παράδειγμα μεταξύ φύλου, χρώματος και χρόνου αντίδρασης, όπως και μεταξύ γλωσσικής και οπτικής πληροφορίας. Συγκεκριμένα, όταν η γλωσσική πινακίδα για τον άνδρα είναι μπλε ή μαύρου χρώματος ο χρόνος αναγνώρισης είναι μικρότερος, ενώ στις περιπτώσεις κόκκινου χρώματος ο χρόνος αντίδρασης είναι μεγαλύτερος, υποδεικνύοντας την ύπαρξη στερεοτύπων που καθορίζουν την άμεση αναγνώριση της σήμανσης των χώρων υγιεινής. Επίσης, η γλωσσική πληροφορία στην κινέζικη γλώσσα αναγνωρίστηκε ταχύτερα από το σύνολο του δείγματος, έναντι των πινακίδων με οπτική πληροφορία ή με γλωσσική πληροφορία στην αγγλική γλώσσα.

Οι Trisnawati και Sriwarno (2018) συνδυάζοντας θεωρίες οπτικής αντίληψης και οπτικής κοινωνικής σημειωτικής, μελέτησαν τον τρόπο που προπτυχιακοί/ές φοιτητές/τριες αντιλαμβάνονται εικονιστικά σημεία για τη σήμανση χώρων υγιεινής με βάση μία κλίμακα οπτικής αναλογίας. Ο βαθμός δυσκολίας στην αναγνώριση των σημάτων, ο βαθμός δυσκολίας στην αναγνώριση της σήμανσης για κάθε φύλο, η πιθανότητα λανθασμένης επιλογής χώρου υγιεινής και η αμηχανία σε περίπτωση λάθους ήταν οι βασικές μεταβλητές της ερευνητικής διαδικασίας για την οποία χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα ζεύγη πινακίδων αφαιρετικής αναπαράστασης γυναικείων και ανδρικών φιγούρων. Όπως διαπιστώνεται από τα αποτελέσματα της έρευνάς τους οι τρεις πρώτες μεταβλητές φαίνεται να συσχετίζονται μεταξύ τους, ενώ η 4^η μεταβλητή που αφορά την αμηχανία λόγω της εισόδου σε λανθασμένη τουαλέτα, σχετίζεται μόνο με την 3^η μεταβλητή, δηλαδή την πιθανότητα λάθους. Όσο πιο μεγάλη είναι η πιθανότητα λάθους, τόσο πιο μικρή είναι η αμηχανία.

Επίσης, οι Sutherland, Richards, και Buchanan (2016) εστίασαν στην αναγνώριση συμβόλων που χρησιμοποιούνται σε δημόσιους χώρους από άτομα με άνοια και διαπίστωσαν ότι εμφανίζεται ασυνέπεια στις απαντήσεις τους για μία σειρά από σύμβολα καθημερινής χρήσης. Η απουσία συσχετίσεων με την καθημερινότητά τους ήταν ένας παράγοντας που δυσκόλευε την αναγνώριση των συμβόλων, όπως και η παρουσία πολλών στοιχείων μέσα σε μία πινακίδα. Συχνή ήταν η αδυναμία αναγνώρισης του συμβολικού χαρακτήρα των σημείων που οδηγούσε σε κυριολεκτικές, και άρα λανθασμένες, απαντήσεις.

Σχετικά με την αναγνώριση της σήμανσης χώρων υγιεινής από παιδιά μικρών ηλικιών, η έρευνα είναι ακόμη πιο περιορισμένη. Όσον αφορά το ευρύτερο ζήτημα της κατανόησης σημείων η έρευνα περιορίζεται στην κατανόηση σημάτων οδικής σήμανσης και σημάτων που δηλώνουν κίνδυνο (ενδεικτικά: Trifunović, Pešić, Čičević, & Antić, 2017, Waterson, & Monk, 2014), ενώ ειδικότερες αναφορές για την κατανόηση σημάνσεων που αφορούν χώρους υγιεινής εμφανίζονται έμμεσα

σε έρευνες που αφορούν τον χαρτογραφικό γραμματισμό παιδιών μικρών ηλικιών, ως μέρος του ευρύτερου πλέγματος συμβόλων που παρουσιάζονται σε χάρτες (ενδεικτικά: Γκόρια, 2014, Κατσιμπέρη, 2015).

Λαμβάνοντας υπόψη την περιορισμένη βιβλιογραφία για το θέμα, καθώς και το γεγονός ότι η αναγνώριση των χώρων υγιεινής και η ορθή επιλογή είναι μία σημειωτικά διαμεσολαβούμενη κοινωνική ανάγκη που αφορά την καθημερινότητα των παιδιών, η παρούσα έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει τα παρακάτω:

1. Είναι σε θέση τα παιδιά μικρών ηλικιών (4-6) να διαχωρίσουν χώρους υγιεινής για γυναίκες και άνδρες με βάση τη σήμανση που χρησιμοποιείται;
2. Με βάση ποια στοιχεία τα παιδιά οδηγούνται στις επιλογές τους;

Μέθοδος

Στην έρευνα συμμετείχαν τριάντα δύο (32) παιδιά που φοιτούσαν σε νηπιαγωγείο της πόλης του Βόλου, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1. Κατανομή του δείγματος ανά φύλο και ηλικία.

	Αγόρια	Κορίτσια
Νήπια	9	13
Προνήπια	7	3

Πριν την κυρίως ερευνητική φάση, υλοποιήθηκε πιλοτική έρευνα σε μικρό δείγμα παιδιών (4), ένα από κάθε ομάδα, ώστε να ελεγχθεί η καταλληλότητα της σχεδιαζόμενης έρευνας.

Για τη διεξαγωγή της έρευνας δόθηκε γραπτή συγκατάθεση από τους γονείς και κηδεμόνες των παιδιών. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν με ατομικές συνεντεύξεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις δύο αίθουσες του νηπιαγωγείου, κατά την διάρκεια των ελεύθερων δραστηριοτήτων. Η ερευνητική διαδικασία περιλάμβανε δύο στάδια. Στην πρώτη φάση τα παιδιά έπρεπε να επιλέξουν το σήμα υγιεινής που αντιστοιχούσε σε χώρο υγιεινής για κορίτσια ή αγόρια, αντίστοιχα, με βάση ένα μικρό σενάριο : Δύο κουκλάκια playmobil (ο Φοίβος και η Αθηνά) βρέθηκαν σε ένα κατάστημα και έπρεπε να πάνε στην τουαλέτα χωρίς συνοδεία γονέα. Επειδή όμως δεν ήξεραν σε ποια πόρτα να μπου, ζητήθηκε από τα παιδιά να τους βοηθήσουν να επιλέξουν τον κατάλληλο χώρο. Στα παιδιά επιδεικνύονταν ζευγάρια σημάτων και τους προτείνονταν να επιλέξουν το κατάλληλο για την Αθίνα και τον Φοίβο. Στη συνέχεια, αυτά καλούνταν να εξηγήσουν τους λόγους για την κάθε επιλογή τους.

Στη δεύτερη φάση, τα παιδιά έπρεπε να τοποθετήσουν τα σήματα σε δύο καλαθάκια (της Αθηνάς και του Φοίβου, αντίστοιχα) χωρίς να χρειάζεται να εξηγήσουν

τους λόγους επιλογής. Αυτό το στάδιο κρίθηκε αναγκαίο ώστε να διερευνηθεί εάν η κατηγοριοποίηση των σημάτων από τα παιδιά γινόταν τυχαία ή βάσει κριτηρίων.

Στον Πίνακα 2 εμφανίζεται η κωδικοποίηση των σημείων που παρουσιάστηκαν στα παιδιά με βάση τον τρόπο που αναπαρίσταται το φύλο και τη διαδικασία σημείωσης.

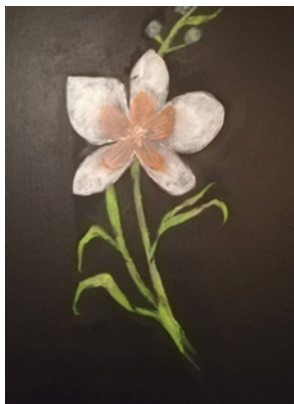
Πίνακας 2. Κωδικοποίηση του ερευνητικού υλικού.

Αναπαραστάσεις φύλου και διαδικασία σημείωσης		Ζεύγη πινακίδων
<i>Εικονική αναπαράσταση θηλυκού/αρσενικού με βάση εξωτερικά χαρακτηριστικά</i>		
	Ολόκληρη φιγούρα	[9]
	Μέρος γυναικείας/ανδρικής φιγούρας (κεφάλι/πρόσωπο, κεφάλι και κορμός, γενετικά όργανα, μουστάκι/κόκκινα χείλη)	[7, 3, 2, 12, 13, 14]
	Ρουχισμός	[15, 3, 2, 9]
	Σήμανση θηλυκού και αρσενικού μέσω του διαφορετικού τρόπου ούρησης (ανθρώπινη φιγούρα και πράξη)	[4,11,2]
<i>Συμβολική αναπαράσταση θηλυκού/αρσενικού</i>		
	οπτικά σύμβολα	[5 και 14, το δεύτερο περιέχει και οπτική αναπαράσταση γυναίκας/άνδρα]
	γλωσσικά σύμβολα	[2, 12 και 6] ¹
	κοινωνικά διαμεσολαβημένη στερεοτυπική ιδιότητα θηλυκού/αρσενικού	[8]
	κοινωνικά διαμεσολαβημένη ταύτιση φύλου με χρώμα	[6, 1, 15, 12]
	μεταφορά ιδιοτήτων από ζώα και φυτά (γάτα και σκύλος, λουλούδι και κάκτος ως στοιχεία που δηλώνουν το θηλυκό και το αρσενικό, αντίστοιχα)	[1, 10]

Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας παρουσιάζονται αρχικά χωριστά για κάθε ζεύγος εικόνων και, στη συνέχεια, συνοπτικά σε πίνακες και γραφήματα.

1. Ωστόσο σε όλες τις περιπτώσεις του δείγματος τα σημεία ήταν μεικτής φύσης και άρα δεν ήταν αναγκαία η γνώση των συμβόλων για τη διάκριση του χώρου υγιεινής

1^ο ζεύγος

Ένας κάκτος και ένα λουλούδι υποδηλώνουν τους χώρους υγιεινής για αγόρια και κορίτσια, αντίστοιχα μέσω μίας συμβολικής διαδικασίας μεταφοράς ιδιοτήτων.

Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις τους, τα παιδιά επιλέγουν τη σήμανση που αντιστοιχεί σε χώρο υγιεινής για αγόρια και κορίτσια, μέσω:

- α) του αναπαριστώμενου αντικειμένου (λουλούδι) το οποίο ταυτίζουν με τα κορίτσια, γιατί στα κορίτσια προσφέρονται λουλούδια, τα κορίτσια φοράνε ρούχα με λουλούδια (*Κυρία εμένα ο μπαμπάς μου μια μέρα μου έφερε και μένα λουλούδι, Από το λουλούδι, τα κορίτσια φοράνε λουλούδια. Η μαμά μου πήρε μια μπλούζα με λουλούδια*) χωρίς να δίνεται μια αντίστοιχη εξήγηση για τον κάκτο και λειτουργώντας μέσω αποκλεισμού (εφόσον το λουλούδι αντιστοιχεί στην Αθηνά αυτό που μένει θα είναι για τον Φοίβο)
- β) του χρώματος, θεωρώντας το πράσινο πιο 'αγορίστικο' (*Από το χρώμα . Πράσινο είναι για τα αγόρια και να σου πω πράσινοι είναι και οι δεινόσαυροι που μου αγοράζει ο μπαμπάς, Έχει πιο ωραίο χρώμα, και μοιάζει με το σπίτι του Ντιέγκο* [πράσινος παιδικός ήρωας]) και το ροζ ή το άσπρο πιο 'κοριτσίστικα' (*Ναι, αυτό το λουλούδι είναι πράσινο και αυτό ροζ*), και
- γ) του μεγέθους, αλλά με διαφορετικές ερμηνείες ανά φύλο. Τα αγόρια επιλέγουν τον κάκτο ως μεγαλύτερο αντικείμενο, ενώ τα κορίτσια το λουλούδι ([κορίτσι] *Εδώ [δείχνει κάκτο] έχει μικρά λουλούδια. Αυτό είναι μεγάλο [δείχνει λουλούδι], ενώ [αγόρι] Αυτό είναι μικρό λουλούδι. Ο Φοίβος θα μπει στο μεγάλο. Είναι μεγαλύτερος*).

Κάποιες φορές οι απαντήσεις τους δεν είναι σαφείς και απλώς αναφέρουν τα δύο αντικείμενα (κάκτος / λουλούδι) ή δεν αναφέρουν τους λόγους επιλογής (*γιατί έτσι*), κάτι που ισχύει για αρκετά ζεύγη εικόνων, κυρίως σε περιπτώσεις όπου η αναγνώριση της σήμανσης δεν ήταν εύκολη για τα παιδιά.

2^ο ζεύγος

Στο συγκεκριμένο ζεύγος εικόνων η πληροφορία μεταφέρεται μέσω της φιγούρας άνδρα /γυναίκας σε στάση σώματος πριν την ούρηση με ταυτόχρονη παρουσία γλωσσικής πληροφορίας. Τα παιδιά διέκριναν εύκολα τον χώρο υγιεινής για γυναίκες /άνδρες μέσω των αναπαριστώμενων προσώπων. Στις απαντήσεις τους περιορίζονταν να αναφέρουν ότι αυτό είναι κορίτσι και αυτό αγόρι (άρα στον κάθε χώρο υγιεινής θα πάνε η Αθηνά και ο Φοίβος αντίστοιχα), ενώ σε κάποιες περιπτώσεις έδωσαν διευκρινίσεις εστιάζοντας στο ρούχο (φόρεμα), στην κοτσίδα στα μαλλιά και στο τριαντάφυλλο που εμφανίζεται στην εικόνα (' Γιατί αυτό είναι κορίτσι και κρατάει και τριαντάφυλλο ' Έεε φοράει φόρεμα και έχει κοτσίδα')

3^ο ζεύγος

Ανδρική και γυναικεία φιγούρα με επίσημα ρούχα εποχής χωρίς κεφάλι. Στη θέση του κεφαλιού μία μπανάνα και μία κόκκινη πιπεριά, για άντρα και γυναίκα και η κάθε φιγούρα κρατάει σύμβολο φύλου (εποχής) (φλυτζάνι τσαγιού και τσιγάρο, αντίστοιχα).

Στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά εστίασαν στα ρούχα (‘Αυτός φοράει γραβάτα και κοστούμι’), ωστόσο αρκετές απαντήσεις συμπεριέλαβαν την μπανάνα και την πιπεριά, άλλοτε ορθά άλλοτε λάθος. Άλλωστε, η σημειωτική διαδικασία που οδηγεί στην ταύτιση ΜΠΑΝΑΝΑ=ΑΝΔΡΑΣ και ΠΙΠΕΡΙΑ=ΓΥΝΑΙΚΑ, είναι εξόχως έμμεση, αντλεί από κοινωνικά στερεότυπα που δεν φαίνεται να τα γνωρίζουν τα νήπια και, άρα δεν είναι εμφανής (ευτυχώς!) στα παιδιά. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι υπήρξαν πολλές λανθασμένες επιλογές και μετρημένες επεξηγήσεις των επιλογών τους.

4^ο ζεύγος



Οπτική αναπαράσταση του διαφορετικού τρόπου ούρησης με τη χρήση παιδικών φιγούρων. Τα παιδιά εστίασαν κυρίως στο φύλο των αναπαριστώμενων διακρίνοντας κυρίως το κορίτσι από την πλεξούδα, την κορδέλα και τα μακριά μαλλιά. Ωστόσο, σε αρκετές απαντήσεις γίνεται αναφορά στον διαφορετικό τρόπο ούρησης (‘Τα κορίτσια κάθονται να κάνουν πιπί, ο Νίκος (αδερφός) κάθεται έτσι [δείχνει την εικόνα]’) ανεξαρτήτως του φύλου των παιδιών.

5^ο ζεύγος



Η αναπαράσταση του φύλου γίνεται αποκλειστικά με σύμβολα. Όπως φαίνεται από τον χαμηλό βαθμό επιτυχούς αναγνώρισης του συγκεκριμένου ζεύγους εικό-

νων, η δημιουργία του νοήματος μέσω των συγκεκριμένων συμβόλων δεν ήταν γνωστή στα παιδιά. Επίσης, πολύ λίγα παιδιά αιτιολόγησαν τις επιλογές τους είτε αυτές ήταν ορθές είτε λανθασμένες. Κάποια παιδιά αναζήτησαν:

- α) ομοιότητες με γνωστά τους αντικείμενα που χαρακτηρίζουν άντρες ή γυναίκες (‘Αυτό είναι ένα δαχτυλίδι και αυτό ένα σπαθί’, ‘Γιατί αυτό είναι ένα βέλος, και είναι για αγόρια’) είτε
- β) με ήδη κατακτημένα γραφικά σύμβολα –άλλοτε ορθά και άλλοτε λανθασμένα (‘Γιατί αυτό είναι Φ όπως Φοίβος’)

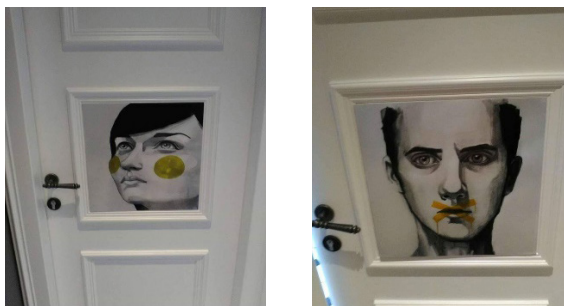
6^ο ζεύγος



Η πινακίδα αναγνωρίζεται από την ταύτιση του χρώματος με το αντίστοιχο φύλο μέσω μίας κοινωνικά διαμεσολαβημένης αντίληψης ότι το μπλε αντιστοιχεί στα αγόρια και το ροζ στα κορίτσια, καθώς και από τα γλωσσικά σύμβολα (στα οποία επίσης χρησιμοποιείται αντίστοιχο χρώμα).

Το χρώμα ως συμβολική σήμανση αρσενικού ή θηλυκού αντίστοιχα, αναγνωρίστηκε από το σύνολο σχεδόν των παιδιών που έδωσαν ορθές απαντήσεις. Καμία απάντηση δεν περιέλαβε την γλωσσική πληροφορία που ήταν στα αγγλικά και ήταν διαφορετική από τη συνήθη (Man/woman).

7^ο ζεύγος



Σήμανση άνδρα και γυναίκας μέσω μετωπυμίας, αναπαράσταση μόνο του κεφαλιού, αναγνώριση λόγω ομοιότητας με αναπαριστώμενα πρόσωπα.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών αναγνώρισε τις ανθρώπινες μορφές ως ενδείκτες χώρου υγιεινής ανδρών και γυναικών. Ελάχιστες απαντήσεις, και μάλιστα λανθασμένες, εστίασαν στο χρυσαφί χρώμα που άλλωστε δεν έχει ιδιαίτερη σημειωτική λειτουργία στη συγκεκριμένη περίπτωση.

8^ο ζεύγος



Συμβολική σχέση μέσω αναπαραγωγής κοινωνικού στερεότυπου (ο άνδρας λιγόλογος /η γυναίκα φλύαρη).

Τα παιδιά εστίασαν στην ποσότητα των γραμμάτων θεωρώντας ότι α) ότι η λέξη κορίτσια είναι μεγαλύτερη από την λέξη αγόρια, άρα επέλεξαν την πόρτα με τα περισσότερα γράμματα (*Γιατί τα κορίτσια έχουν πολλά γράμματα*), β) η λέξη Α-ΘΗ-ΝΑ έχει τρεις συλλαβές, μία περισσότερη από τον ΦΟΙ-ΒΟ και άρα θα πρέπει πάλι το κορίτσι να πάει στην πόρτα με τα περισσότερα γράμματα (*Γιατί έχει πολλά γράμματα για την Α- ΘΗ- ΝΑ και λίγα για τον ΦΟΙ- ΒΟ*). Επίσης, επέλεξαν με βάση το χρώμα, όπως το φαντάστηκαν τα ίδια (*Η μαύρη πόρτα για τα κορίτσια, η άσπρη για τα αγόρια* *Γιατί είναι μέρα και νύχτα*). Ο λόγος που κάποια παιδιά απέδωσαν το 'μαύρο' χρώμα της νύχτας στα κορίτσια, παραμένει αδιευκρίνιστος.

9^ο ζεύγος

Σχέσεις οπτικής ομοιότητας με ανδρική και γυναικεία φιγούρα (μάγος/μάγισσα) που η κάθε μία παρουσιάζεται αδρομερώς ως σκιά.

Τα παιδιά μπόρεσαν εύκολα να αναγνωρίσουν τις φιγούρες του μάγου και της μάγισσας και να καταλάβουν ότι δηλώνεται χώρος υγιεινής για αγόρια και κορίτσια, αντίστοιχα. Το ραβδί του μάγου, το καπέλο και η μεγάλη μύτη της μάγισσας, αλλά και συνολικά το κουστούμι και των δύο διευκόλυναν τα παιδιά να διακρίνουν το αρσενικό από το θηλυκό ανατρέχοντας σε εμπειρίες τους από τον κόσμο

των παραμυθιών (‘Από τα καπέλα το κατάλαβα, αυτό είναι κοριτσίστικο όπως στην στολή την Halloween’, ‘Η μάγισσα έχει μεγάλη μύτη, ο μάγος καπέλο’, ‘Ο μάγος κρατάει ραβδί και η μάγισσα πουλί’)



10^ο ζεύγος

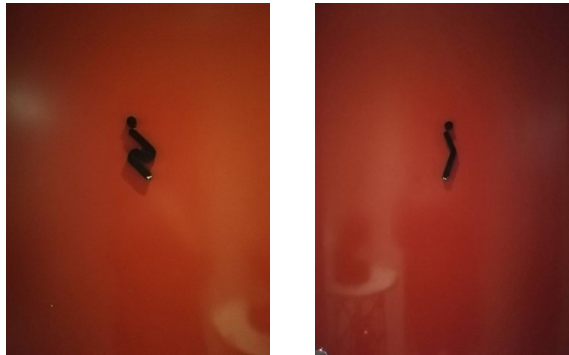


Η σήμανση γίνεται μέσω των μορφών δύο ζώων, μίας γάτας και ενός σκύλου και επιτείνεται (τυχαία) από το γραμματικό γένος. Δεν υπάρχει κατ’ ανάγκην ομοιότητα με κάτι θηλυκού ή αρσενικού τύπου μολονότι συχνά σε σήματα χώρων υγιεινής, στην Ελλάδα και αλλού, χρησιμοποιούνται τα συγκεκριμένα ζώα για την ίδια επιλογή.

Τα παιδιά αναγνώρισαν εύκολα την γάτα ως ένδειξη θηλυκότητας (άλλωστε συχνά η γάτα ταυτίζεται με την χάρη, τη σαγήνη, την τσαχπινιά που στερεοτυπικά θεωρούνται γυναικεία χαρακτηριστικά). (‘Η γάτα είναι όμορφη γιαυτό και είναι κορίτσι’). Αντίστοιχα αναζητήθηκαν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά ‘αρρενωπότητας’ στην εικόνα του σκύλου (‘Γιατί ο σκύλος είναι άγριος’ ‘Γιατί νομίζω ότι στα αγόρια αρέσουν τα σκυλιά’). Όπως φαίνεται από τον αρκετά μεγάλο αριθμό αντίστοιχων απαντήσεων, τα παιδιά έχουν εσωτερικεύσει αυτούς τους ρόλους, σε

μεγάλο βαθμό. Ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση υπάρχουν πολλά παιδιά που δεν απαντούν πιο συγκεκριμένα ως προς τους λόγους που τα οδήγησαν στις συγκεκριμένες επιλογές. Πέρα από το παραπάνω, σε αρκετές απαντήσεις τους τα παιδιά έκαναν αναφορά στο γραμματικό γένος (*‘Γιατί είναι Η γάτα και Ο σκύλος, είναι αγόρι - κορίτσι’*)

11^ο ζεύγος



Οπτική αναπαράσταση της πράξης της ούρησης με τη βοήθεια ελλειπτικών φιγούρων.

Περίπου τα μισά παιδιά μπόρεσαν να ταυτίσουν τις δύο φιγούρες με άντρα και γυναίκα, αντίστοιχα χωρίς όμως, σε πολλές περιπτώσεις να αιτιολογήσουν τις επιλογές τους, είτε αυτές ήταν ορθές είτε λανθασμένες. Από τις ελάχιστες ορθές αιτιολογήσεις, ενός αγοριού νηπίου (*‘Είναι ανθρωπάκια χωρίς χέρια αυτά. Αυτό εδώ κάνει τσίσα όρθιο και αυτό ξαπλώνει’*). Αντίστοιχη, αλλά ελλιπέστερη είναι η απάντηση προνηπίου αγοριού (*‘Αυτό μοιάζει με κακά [δείχνει γυναικεία φιγούρα], ο Φοίβος ήθελε να κάνει τσίσα και η Αθηνά κακά’*) με αναφορά στη διαφορετική πράξη που επιτελείται από κάθε παιδί. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα παιδιά ταύτισαν τις φιγούρες με πιο οικεία σχήματα όπως (*‘Το σκουλήκι είναι το αγόρι και το σαλιγκάρι το κορίτσι’*), ή με τη μορφολογία των λέξεων (*‘Στο ζ θα μπει ο Φοίβος τα αγόρια έχουν ζ στο τέλος [δείχνει γυναικεία φιγούρα] και στο ι θα μπει Η Αθηνά γιατί είναι κορίτσι είναι Η Αθηνά’*). Παρότι στο ζεύγος εικόνων παρουσιάζεται τόσο η σχηματική μορφή όσο και η ίδια η πράξη της ούρησης που θεωρητικά θα μπορούσε να διευκολύνει την αναγνώριση του χώρου υγιεινής, τα παιδιά δυσκολεύτηκαν ιδιαίτερα, τόσο στην επιλογή όσο και στην αιτιολόγηση. Δηλαδή επιβεβαιώνεται, αυτό που γνωρίζουμε από προηγούμενες έρευνες, ότι η ελλειπτικότητα στα σχήματα δεν γίνεται εύκολα κατανοητή από παιδιά μικρών ηλικιών.

12^ο ζεύγος

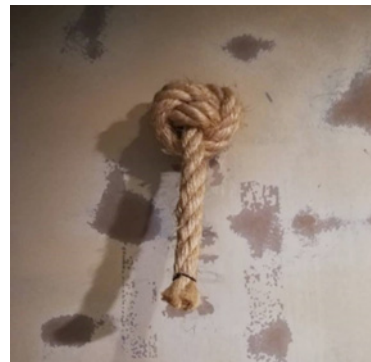
Διπλή σήμανση μέσω γλωσσικής πληροφορίας (MEN/WOMEN) και χαρακτηρι-

στικού που προσδιορίζει το φύλο (μουστάκι, κόκκινα χείλια).



Το συγκεκριμένο ζεύγος εικόνων δεν δημιούργησε κανένα πρόβλημα στα παιδιά. Στις απαντήσεις τους ταύτισαν το ΜΟΥΣΤΑΚΙ με τον ΑΝΔΡΑ και τα ΚΟΚΚΙΝΑ ΧΕΙΛΙΑ με τη ΓΥΝΑΙΚΑ. (*Μουστάκι έχει και ο παππούς γκρι, και χείλια ροζ η μαμά*)

13^ο ζεύγος



Αφαιρετική, οπτική αναπαράσταση αρσενικών και θηλυκών γενετικών οργάνων.

Τα παιδιά, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν ταύτισαν τα σχήματα με γενετικά όργανα. Θεώρησαν ότι η πάνω άκρη του κύκλου ή της γραμμής αντιστοιχούν σε μαλλιά και ταύτισαν το θηλυκό με τα πολλά μαλλιά και το αρσενικό με τα λιγότερα (*Το κορίτσι έχει τσαπατσούλικά μαλλιά, το αγόρι καρφάκια* 'Αυτά τα μαλλιά είναι καρφάκια εδώ να μπει ο Φοίβος' *Πολλά μαλλιά, λίγα μαλλιά*). Σε μία εναλλακτική πρόταση, το νήπιο κορίτσι ταυτίζει τα σχήματα με ζώα που διαθέτουν παραπλήσια χαρακτηριστικά (ευθεία, κύκλος) (*Αυτό είναι ένα αρκουδάκι, και αυτό ένα φίδι και η Αθηνά θέλει τον αρκούδο*)

14^ο ζεύγος

Διπλή σήμανση μέσω σχηματικής φιγούρας άνδρα και γυναίκας που ενσωματώνεται σε σύμβολο.

Τα παιδιά μπόρεσαν εύκολα να ταυτίσουν το κάθε σήμα με την αντίστοιχη τουαλέτα. Η επιλογή τους βασίστηκε κυρίως στην αναγνώριση της γυναικείας φιγούρας (‘Φοράει φούστα’ *Είναι μπαλαρίνα αυτή, σαν την αδερφή μου’ Έχουν ρούχα για αγόρια και για κορίτσια. Δεν βλέπεις;*). Μόνο ένα κορίτσι προνήπιο παρατήρησε το σύμβολο, το οποίο λανθασμένα ταύτισε με δαχτυλίδι (‘Επειδή φοράει φόρεμα και δαχτυλίδι με Χ πάνω’)

15^ο ζεύγος

Τα φύλα αντιπροσωπεύονται μέσω του διαφορετικού είδους και χρώματος εσωρούχων.

Ελάχιστες απαντήσεις εστίασαν στο σχήμα του εσώρουχου (‘Αυτό είναι βρακάκι και αυτό σορτς’) ενώ η συντριπτική πλειοψηφία ταύτισε το φύλο με το χρώμα (‘Μπλε ο Φοίβος, ροζ η Αθηνά’). Όπως φάνηκε και στην περίπτωση του 6^{ου} ζεύγους, το χρώμα αποδεικνύεται πολύ ισχυρό στερεότυπο για όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως φύλου.

Στον πίνακα 3 καταγράφονται συνοπτικά τα κριτήρια με τα οποία οδηγήθηκαν τα παιδιά στις επιλογές της κατάλληλης σήμανσης, όπως αυτά προέκυψαν από τις εξηγήσεις που έδωσαν

Πίνακας 3: Κριτήρια με βάση τα οποία τα παιδιά κατανοούν τη σήμανση χώρων υγιεινής για γυναίκες και άνδρες.

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΦΥΛΟ	<i>Φαίνεται – είναι κορίτσι / φαίνεται – είναι αγόρι</i>
ΕΧΕΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ/ΑΓΟΡΙΟΥ (συνήθως προσώπου και μαλλιών)	<i>Κοτσίδα, κόκκινα χείλη, ‘τσαπατσούλικα’-πολλά μαλλιά / μουστάκι, μαλλιά ‘καρφάκια’-λίγα μαλλιά</i>
ΦΟΡΑΕΙ ΡΟΥΧΑ ΚΟΡΙΤΣΙΣΤΙΚΑ/ΑΓΟΡΙΣΤΙΚΑ	<i>Φόρεμα, φούστα / κοστούμι</i>
ΚΑΝΕΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΩΣ ΚΟΡΙΤΣΙ/ΑΓΟΡΙ	<i>Αναφορά στον διαφορετικό τρόπο ούρησης</i>
ΑΠΟΔΟΣΗ ΦΥΛΟΥ ΣΕ ΖΩΟ Ή ΦΥΤΟ	<i>Γάτα / σκύλος Λουλούδι / κάκτος</i>
ΑΠΟΔΟΣΗ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΟΡΙΤΣΙΑ/ΑΓΟΡΙΑ	<i>Άσπρο και ροζ / πράσινο και μπλε</i>

Τα καθαρά σύμβολα (ζεύγος εικόνων 5), καθώς και το στερεότυπο που αποδίδει την φλυαρία στις γυναίκες (ζεύγος εικόνων 8) δεν εμφανίζονται στον παραπάνω πίνακα, γιατί δεν δόθηκαν εξηγήσεις από τα παιδιά, ακόμη και στην περίπτωση ορθών απαντήσεων.

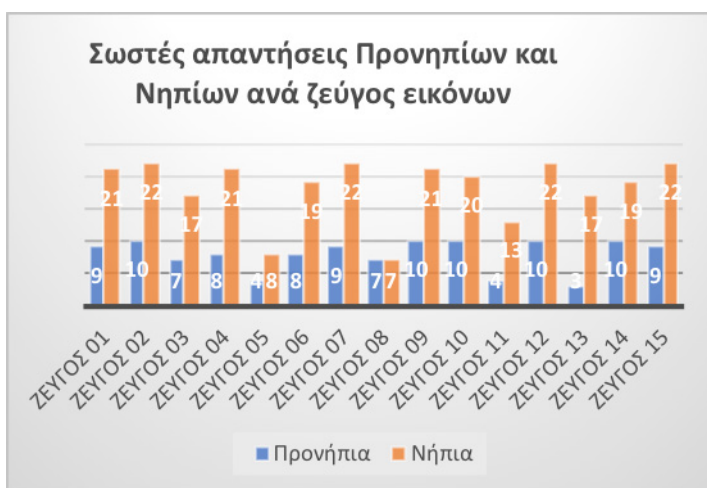
Στο Γράφημα 1, που ακολουθεί, καταγράφονται οι ορθές απαντήσεις των παιδιών κατά την πρώτη φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έρευνας, η πλειοψηφία των σημείων αναγνωρίστηκε από τα παιδιά σε ικανοποιητικό βαθμό. Εξαιρέση αποτέλεσε το αμιγές σύμβολο (5^ο ζεύγος) το οποίο φαίνεται να μην είναι γνωστό στα παιδιά, καθώς και η σήμανση του θηλυκού μέσω απόδοσης της ιδιότητας της φλύαρης στις γυναίκες (8^ο ζεύγος). Μέτρια ήταν η αναγνώριση των αφαιρετικών εικόνων που υποδήλωναν την πράξη της ούρησης (11^ο ζεύγος), όπως και η διάκριση θηλυκού/αρσενικού μέσω σχηματικής αναπαράστασης γενετήσιων οργάνων (13^ο ζεύγος).

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα νήπια είχαν μεγαλύτερο ποσοστό επιτυχών απαντήσεων από τα προνήπια, τα οποία ήταν και λιγότερα σε αριθμό. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι αναλογικά τα προνήπια εντόπισαν ευκολότερα την ορθή επιλογή στο 5^ο και 8^ο ζεύγος τα οποία αποδείχθηκαν τα πλέον προβληματικά για το σύνολο των παιδιών. Ωστόσο, δεν αποκλείονται και τυχαία ορθές επιλογές καθώς ο αριθμός του δείγματος ήταν μικρός. Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται από το

γεγονός ότι τα παιδιά αδυνατούσαν να αιτιολογήσουν τις επιλογές τους δίνοντας απαντήσεις του τύπου: ‘δεν γνωρίζω’ ή ‘το επέλεξα κατά τύχη’.



Γράφημα 1: Σωστές απαντήσεις ανά ζεύγος εικόνων.



Γράφημα 2: Σωστές απαντήσεις ανά ηλικιακή ομάδα.

Όσον αφορά την παράμετρο του φύλου, τα κορίτσια φαίνεται να υπερτερούν σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις (με την εξαίρεση τριών ζευγών που έτυχαν ισόποσης αναγνώρισης). Παρότι μία μέση συνολική διαφορά της τάξης +7% δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική, θα ήταν ενδιαφέρον να αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης σε έρευνα μεγαλύτερου εύρους.



Γράφημα 3: Σωστές απαντήσεις ανά ηλικιακή ομάδα.

Τέλος, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην α' και β' φάση της ερευνητικής διαδικασίας παρατηρήθηκαν μόνο στις περιπτώσεις του 5^{ου} και 8^{ου} ζεύγους και κυρίως από την ομάδα των προνηπίων, γεγονός που ενισχύει την πιθανότητα τυχαίων απαντήσεων.

Συμπεράσματα

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά μικρών ηλικιών μπορούν να αναγνωρίζουν σήμανση που διαφοροποιεί χώρους υγιεινής για γυναίκες και για άνδρες σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό (81,04%). Προφανώς αυτά τα δεδομένα αφορούν αποκλειστικά τα σημεία που χρησιμοποιήθηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα και δεν μπορούν να γενικευτούν.

Ο υψηλός βαθμός αναγνώρισης εικονικών έναντι πιο συμβολικών σημείων, καθώς και η αβεβαιότητα ή η αδυναμία εξήγησης των επιλογών τους στην δεύτερη περίπτωση εξηγείται από το γεγονός ότι για την αναγνώριση των συμβόλων απαιτείται γνώση της συμβολικής διαδικασίας που συνδέει το σημαίνον με το σημαινόμενο του. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα παιδιά αναγνώρισαν τα σύμβολα σε ποσοστό περίπου 55% κατά την α' φάση, ποσοστό που μειώθηκε σημαντικά στη β' φάση, ενώ ήταν σε αδυναμία να δώσουν σαφείς απαντήσεις για τις επιλογές τους. Όπως παρατηρήθηκε και στην έρευνα της Κατσιμπέρη (2015) που εξέτασε την ικανότητα παιδιών πρωτοσχολικής ηλικίας να αναγνωρίσουν χαρτογραφικά σημεία που τους παρουσιάστηκαν αποπλαισιωμένα ή βάση σεναρίου, τα παιδιά

δυσκολεύτηκαν να ερμηνεύσουν επιτυχώς τα καθαρά σύμβολα (κυρίως στην περίπτωση της αποπλαισιωμένης παρουσίας τους). Όπως επισημαίνει και η Γκόρια σε περίπτωση που η σύμβαση δεν είναι γνωστή, τα οπτικά ερεθίσματα ερμηνεύονται κυριολεκτικά ή επιχειρούνται ελεύθερες ερμηνευτικές αποδόσεις' με αποτέλεσμα να οδηγούνται τα παιδιά σε λανθασμένες αναγνώσεις (Γκόρια, 2014, σελ. 273). Στην παρούσα έρευνα όπως και στην έρευνα της Κατσιμπέρη (2015) προκύπτουν σημαντικά καλύτερες επιδόσεις των παιδιών, όσον αφορά την αναγνώριση των εικονικών σημείων. Το ίδιο γεγονός επισημαίνεται και από την Γκόρια (2014), η οποία τονίζει το γεγονός ότι η ορθότητα της ερμηνείας χαρτογραφικών σημείων αυξάνεται όσο τα παιδιά συνθέτουν τις επιμέρους οπτικές μεταβλητές σε μία από κοινού ερμηνευτική προσέγγιση.

Τα παιδιά προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τα νοήματα των σημείων, είτε άμεσα, είτε βάσει προσωπικών συνειρμών. Τα παιδιά, φάνηκε να κατανοούν περισσότερο τα σημεία που ερμηνεύονται άμεσα, με βάση εικονικούς δείκτες, παρά εκείνα για τα οποία απαιτείται γνώση κοινωνικών συμβάσεων. Ίσως αυτό να οφείλεται στις αναπτυξιακές ικανότητες, επειδή αυτή η ηλικία συνδέεται με πολλούς περιορισμούς.

Το γεγονός ότι η μοναδική περίπτωση χαμηλής αναγνώρισης εικονικών σημείων αφορά το ζεύγος 11, όπου παρουσιάζονται σχηματικές φιγούρες γυναικών και ανδρών, ίσως να οφείλεται στον ελλειπτικό χαρακτήρα της απεικόνισης. Όπως έχει φανεί και σε προηγούμενες έρευνες με παιδιά προσχολικής ηλικίας (Paradourou & Gana, 2008), η ελλειπτική αναπαράσταση δυσκολεύει τα παιδιά, καθώς συχνά αδυνατούν να αποκαταστήσουν νοητικά το σύνολο της αναπαράστασης.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι η ηλικία είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει την ανάγνωση των σημείων, ωστόσο όχι σε σημαντικό βαθμό. Η διαφορά δεν αγγίζει τις 4 μονάδες, καθώς τα προνήπια (4 έως 5 ετών) σημείωσαν 79% επιτυχίας, ενώ τα νήπια (5 έως 6 ετών) 82%. Τα μεγαλύτερα ποσοστά επιτυχίας των προνηπίων στην περίπτωση των συμβολικών σημείων θα μπορούσε να αποδοθεί σε τυχαίους παράγοντες, καθώς τα παιδιά δεν ήταν σε θέση να εξηγήσουν τις επιλογές τους, τις οποίες μάλιστα μετέβαλαν στη β' φάση της διαδικασίας.

Τέλος, σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, τα κορίτσια επέδειξαν υψηλότερη αναγνωριστική επιτυχία σε σχέση με τα αγόρια (84% έναντι 77,5%). Αυτό το εύρημα χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση, διότι έρχεται σε αντίθεση με την έρευνα της Κατσιμπέρη (2015), αλλά και με προγενέστερες έρευνες, όπως αυτή των Gilmartin και Patton (1984), που κατέγραψαν στατιστικά σημαντική διαφορά, με προβάδισμα των αγοριών, στην ανάγνωση χαρτογραφικών σημείων.

Βιβλιογραφία

- Γκόρια, Σοφία (2014). *Οι χάρτες στην προσχολική εκπαίδευση. Ανίχνευση των μεθόδων αποκωδικοποίησης και ερμηνευτικής προσέγγισής τους από νήπια*. Αδημοσίευτη Διαδακτορική Διατριβή. Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Chen, Y. L., & Sie, C. C. (2016). Design factors affecting the reaction time for identifying toilet signs: A preliminary study. *Perceptual and Motor Skills*, 122(2), 636-649.
- Gilmartin, P. P., & Patton, J. C. (1984). Comparing the sexes on spatial abilities: map-use skills. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(4), 605-619.
- Ciochetto, L. (2003). Toilet signage as effective communication. *Visible Language*, 37(2), 208
- Iio, J. (2019, July). The Semiotics of Toilet Signs. In M. Kurosu (ed.) *Human-Computer Interaction: Design Practice in Contemporary Societies* (part III) (pp. 285-294). Springer, Cham.
- Jie, Z.: The analysis of application and problems in bilingual public signs or plates. *Sino-US Engl. Teach.* 13(6), 492-498 (2016)
- Johannessen, C. M. (2013). A corpus-based approach to Danish toilet signs. *RASK-International Journal of Language and Communication*, 39, 149-183.
- Κατσιμπέρη, Χ. (2015). *Τα παιδιά ως αναγνώστες χαρτογραφικών σημείων*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία. Βόλος, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Pantouvaki, S. (2011). The visual and social semiotics of toilet signs in Greece. In M. A. Drinkwater (ed.) *Beyond Textual Literacy: Visual Literacy for Creative and Critical Inquiry* (pp. 131-139). Brill.
- Papadopoulou, M. & Gana, H. (2008). La lecture de textes fonctionnels multimodaux par des enfants de l'école maternelle. In A. Weil-Barais, E. Marti, K. Ravanis (eds). «Noter pour Penser: Approches Développementales et didactiques» Actes du Colloque International, Noter pour penser. Angers
- Slater, J. & Jones, C. (2018). *Around the Toilet: A research project report about what makes a safe and accessible toilet space* (April 2015-February 2018). Sheffield Hallam University: Sheffield, UK.
- Slater, J., & Jones, C. (2021). Toilet Signs as Border Markers: Exploring Disabled People's Access to Space. *The International Journal of Disability and Social Justice*, 1(1), 50-72.
- Sutherland, L., Richards, L., & Buchanan, A. (2016). *Inclusive Symbols for People Living With Dementia. Feasibility Research*. Studio LR, Making the Difference. Retrieved from: <https://www.lifechangestrust.org.uk/sites/default/files/publication/files/20161213%20Inclusive%20Symbols%20Report%20Final.pdf>
- Trifunović, A., Pešić, D., Čičević, S., & Antić, B. (2017). The importance of spatial orientation and knowledge of traffic signs for children's traffic safety. *Accident Analysis & Prevention*, 102, 81-92.

- Trisnawati, S., & Sriwarno, A. B. (2018). Visual perception of the depiction of human figures in pictorial signage of public toilets. *Cogent Arts & Humanities*, 5(1), 1553325
- Waterson, P., & Monk, A. (2014). The development of guidelines for the design and evaluation of warning signs for young children. *Applied ergonomics*, 45(5), 1353-1361.
- Wright, L. (1960). *Clean and Decent*. 3rd ed. London: Routledge & Kegan Paul

Abstract

Maria Papadopoulou, Eirene Chrysikou

For little boys or little girls?

Understanding toilet signs by young children

In modern megacities, everyday life is regulated by signs that indicate routes and places aiming to a cross-cultural direct communication, transcending the limits of linguistic semiosis. However, the meaning of these signs is not always obvious and immediately perceivable by the recipients, given the fact that such skills are usually acquired with age, education or experience in the context of social interactions. The text presents a small-scale research concerning the ways young children (32 toddlers and pre-toddlers) understand toilet signs. The research material consisted of fifteen pairs of signs which indicated sanitary facilities for women and men. The research aimed at identifying the signs that are more recognizable by the children.

Key-words: toilet signs, kindergarten children, sanitary facility signage, sign perception

Η Σημειωτική στην Εκπαίδευση και η εκπαίδευση στη Σημειωτική: η περίπτωση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου

Ελένη Κάρτσακα

Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου, ΠΕ08 Εικαστικών

kartsaka@gmail.com

<https://doi.org/10.26262/rsnh-ws65>

Περίληψη

Στο ελληνικό σχολείο η εικόνα αξιοποιείται από το σύνολο των εκπαιδευτικών καθώς αποτελεί προσφιλή τρόπο επικοινωνίας των παιδιών και των εφήβων. Οι μαθητές και μαθήτριες μέσω της εικαστικής διδασκαλίας και της δυναμικής επαφής τους με τις νέες τεχνολογίες αναπτύσσουν δεξιότητες διαχείρισης των κωδίκων του οπτικού συστήματος τόσο στο επίπεδο πρόσληψης και απόκρισης όσο και στο επίπεδο δημιουργίας. Συνεπώς δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως απλοί θεατές και καταναλωτές εικόνων αλλά ως συνειδητοί χρήστες και δημιουργοί. Οι παραπάνω, κρίσιμες για το σύγχρονο επικοινωνιακό και εκπαιδευτικό πλαίσιο θέσεις και διαπιστώσεις θέτουν επί τάπητος το ζήτημα μιας συστηματικότερης παραγωγής νοήματος στο πλαίσιο της εικαστικής διδασκαλίας. Την αναγκαιότητα αυτή έρχονται να καλύψουν τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου που, για πρώτη φορά, εστιάζουν, μεταξύ άλλων, και στην έρευνα του οπτικού νοήματος από μια σημειοαισθητική σκοπιά προσεγγίζοντας την εικόνα όχι μόνο ως μέσο μετάδοσης αισθητικής πληροφορίας αλλά και ως χώρο παραγωγής νοήματος.

Λέξεις κλειδιά: Νέα ΠΣ Εικαστικών, Εικόνα, Οπτικός Γραμματισμός, Σημειωτική



Εισαγωγή

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον λόγο στην εικόνα αποτελεί σύνηθες φαινόμενο στον μετανεωτερικό κόσμο όπου η ατομική και δημόσια σφαίρα κατακλύζονται από ποικίλα και διαφορετικά οπτικά και πολυτροπικά κείμενα. Η οπτική γλώσσα, η οποία έχει αποκτήσει χαρακτηριστικά παγκόσμιας γλώσσας απειλώντας ακόμη και αυτή την πρωτοκαθεδρία της φυσικής γλώσσας, συμμετέχει όλο και πιο δυναμικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου επικοινωνιακού πλαισίου. Η οθόνη κυριαρχεί έναντι της σελίδας τόσο ως μέσο αναπαράστασης όσο και ως μέσο επικοινωνίας και οι εικόνες συνδέονται και προσδιορίζουν μεγάλο

ποσοστό της ανθρώπινης εμπειρίας και της παραγωγής και επικοινωνίας του νοήματος (Kress, 2004). Επιπλέον παρατηρείται μια, διαρκώς αυξανόμενη, τάση αξιοποίησης της εικόνας όχι μόνο στο επίπεδο της καθημερινής επικοινωνίας αλλά και στο επίπεδο της εκπαιδευτικής διαδικασίας καθώς η εικόνα μεταμορφώνεται σταδιακά σε ένα δυναμικό εργαλείο αγωγής. Στο ελληνικό σχολείο η εικόνα είναι πλέον πανταχού παρούσα και η οπτική γλώσσα εμφανίζεται στο κρυφό πρόγραμμα (hidden curriculum) όλων των εκπαιδευτικών ανεξαρτήτως γνωστικού πεδίου και ειδικότητας. Κατά συνέπεια, το οπτικό σύστημα θα πρέπει να θεωρείται πλέον ρυθμιστικό για την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς συνιστά αποτελεσματικό μέσο μετάδοσης γνωστικής ή άλλης πληροφορίας ενώ παράλληλα τοποθετείται υψηλά στις προτιμήσεις των μαθητών και μαθητριών.

Η κυριαρχία της οπτικής κουλτούρας στη σύγχρονη κοινωνία και ζωή αναπόφευκτα επηρεάζει τον τρόπο που οι μαθητές και οι μαθήτριες αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Ψηφιακές τεχνολογίες, κινητά τηλέφωνα, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ηλεκτρονικά παιχνίδια, κινηματογράφος, τηλεόραση, αποτελούν συνήθη μέσα και πρακτικές επικοινωνίας και μεταξύ των μαθητών και μαθητριών του Γυμνασίου και η οπτική επικοινωνία αναδεικνύεται στην προσφιλέστερη, ίσως, μορφή επικοινωνίας των νεότερων μελών της κοινωνίας. Στο νέο επικοινωνιακό πλαίσιο οι συνήθειες πρακτικές γραμματισμού του ελληνικού σχολείου αποδεικνύονται ανεπαρκείς καθώς αδυνατούν να εμπλέξουν τους μαθητές και τις μαθήτριες σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης επικοινωνίας (Χατζησαββίδης, 2005). Προβάλλει, λοιπόν, επιτακτική η ανάγκη αξιοποίησης ευρύτερων από το γλωσσικό συστημάτων επικοινωνίας στην εκπαίδευση και η παιδαγωγική των πολλαπλών γραμματισμών προκρίνεται ως σημαντική προτεραιότητα του σύγχρονου σχολείου. Ο εικαστικός, ο οπτικός, ο πολυτροπικός, ο ψηφιακός και άλλοι σημαντικοί, για τη σύγχρονη πραγματικότητα, γραμματισμοί προβάλλουν ως απαραίτητα εργαλεία εκπαίδευσης και αναγκαία εφόδια για την ανάπτυξη, τη λειτουργία και την ευημερία των μελλοντικών πολιτών.

1. Η οπτική γλώσσα και το ελληνικό σχολείο

Παρά τις δυναμικές εξελίξεις και αλλαγές, το επίσημο ωρολόγιο πρόγραμμα και τα επίσημα προγράμματα σπουδών του ελληνικού σχολείου, παραβλέποντας τον επικοινωνιακό πλούτο της οπτικής γλώσσας, αποφεύγουν τη συστηματική εκπαίδευση των μαθητών και μαθητριών στους κώδικες της οπτικής γλώσσας προκαλώντας ένα είδος σοβαρού «γλωσσικού διχασμού» (Μεταξιώτης, 2000). Κόντρα στις ανάγκες και τις απαιτήσεις της εποχής, τις επιθυμίες των παιδιών και των εφήβων και τις προτάσεις της σύγχρονης παιδαγωγικής σκέψης το επίσημο σχολείο παραμένει σταθερά προσκολλημένο στη γνωσιοκεντρική εκπαίδευση και επιδεικνύει ένα αναχρονιστικό και υπερβάλλοντα προσανατολισμό σε γνωστικά αντικείμενα

που υπηρετούν συγκεκριμένα επιστημονικά πεδία, με έμφαση στην ανάπτυξη των γλωσσικομαθηματικών δεξιοτήτων. Οι τέχνες και η οπτική γλώσσα παραμένουν στο περιθώριο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και ο χρόνος που διατίθεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα για τη διδασκαλία των μαθημάτων της αισθητικής αγωγής περιορίζεται στο ελάχιστο, ενώ τα καλλιτεχνικά μαθήματα, εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται από την κοινωνία, την εκπαιδευτική πολιτική και τη σχολική κοινότητα, ως ώρες ανάπαυλας και ψυχαγωγίας των μαθητών και μαθητριών.

Η στάση αυτή, που μεταξύ άλλων υπαγορεύεται και αντανακλά αντιλήψεις της κυρίαρχης ιδεολογίας, αναιτιολόγητα αντιλαμβάνεται την καλλιτεχνική αγωγή ως δευτερεύουσας σημασίας και αξίας εκπαιδευτική πρακτική. Έτσι η εκπαίδευση υπακούει στην τυραννία της «κοινής λογικής» που απαιτεί η εκπαίδευση να είναι «ωφέλιμη» για τον μελλοντικό πολίτη, στάση η οποία επηρεάζει καθοριστικά και τις πολιτικές αποφάσεις με αποτέλεσμα, τη διαρκή συρρίκνωση της διδασκαλίας των γνωστικών αντικειμένων των τεχνών. Έχοντας ως κριτήρια μέτρησης της «ωφελιμότητας» την ακαδημαϊκή εγκυρότητα και την επαγγελματική χρησιμότητα, η εκπαιδευτική πολιτική, εντελώς αβάσιμα και αναιτιολόγητα, περιορίζουν στο ελάχιστο την επαφή των μαθητών και μαθητριών με το πεδίο της τέχνης και της δημιουργικότητας.

Με βάση τις παγιωμένες και στερεοτυπικά κατασκευασμένες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας και σε πλήρη αντίθεση με τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, η καλλιτεχνική αγωγή αντιμετωπίζεται ως «πολυτέλεια» και όχι ως ανάγκη και το γνωστικό πεδίο των τεχνών θεωρείται πεδίο μειωμένης αξίας και ωφελιμότητας για τη γνωστική και επαγγελματική θωράκιση των εκπαιδευόμενων ατόμων. Υπακούοντας στις δεσμεύσεις της οπισθοδρομικής αυτής νοοτροπίας η εικαστική διδασκαλία περιορίζεται σε ένα πολύ μικρό μέρος του ωρολογίου προγράμματος και γραμματισμοί άκρως απαραίτητοι για τις απαιτήσεις του σύγχρονου επικοινωνιακού πλαισίου που εξασφαλίζουν τη λειτουργική απόκριση του μελλοντικού πολίτη στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, όπως για παράδειγμα ο εικαστικός, ο οπτικός, ο πολυτροπικός, ο ψηφιακός κ.λπ. γραμματισμός τοποθετούνται στην περιφέρεια ή και στο περιθώριο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Παρά την όποια πρόοδο, που ομολογουμένως παρατηρείται τα τελευταία χρόνια σε σχέση με την προσπάθεια ανταπόκρισης του σχολείου στις σύνθετες εκπαιδευτικές και επικοινωνιακές απαιτήσεις του παρόντος και του αναδυόμενου μέλλοντος, το ελληνικό σχολείο παραμένει ένα σύμπαν «ιερό», απομονωμένο και αποκομμένο από την πραγματικότητα, τη ζωή και τα ενδιαφέροντα των μαθητών και μαθητριών και η μαθησιακή διαδικασία, αποκομμένη από τις επικοινωνιακές ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και τις ανάγκες και τις επιθυμίες των μαθητών και μαθητριών, χάνει το νόημά της.

Παρ' όλα αυτά οι ιλιγγιώδεις εξελίξεις και μεταβολές που παρατηρούνται στο κοινωνικό, επιστημονικό, τεχνολογικό, καλλιτεχνικό κ.λπ. πεδίο αναπόφευκτα

επηρεάζουν και αντανakλώνται και στο περιεχόμενο των Προγραμμάτων Σπουδών που συμβολικά μπορούν να περιγραφούν ως «οδικοί χάρτες» ή «πυξίδες» της εκπαιδευτικής και μαθησιακής διαδικασίας. Ένα Πρόγραμμα Σπουδών περιλαμβάνει τις βασικές εκπαιδευτικές επιδιώξεις (προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα), παρέχει τις κατευθυντήριες γραμμές και έμμεσα ή άμεσα χαρτογραφεί αφενός το περιεχόμενο της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας (θεματικά πεδία, ενότητες και δραστηριότητες διδασκαλίας και μάθησης) και αφετέρου τις ανατροφoδοτικές διαδικασίες (δραστηριότητες αξιολόγησης). Για να υπηρετεί αποτελεσματικά τις αναδυόμενες ανάγκες και τις εκπαιδευτικές προτεραιότητες της διαρκώς εξελισσόμενης κοινωνίας, είναι απαραίτητο να αντανakλά και να αποτυπώνει τις δυναμικές αλλαγές ώστε να αποκρίνεται αποτελεσματικά στο νέο, διαρκώς αναδυόμενο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Συνεπώς, θεωρείται αναγκαία και επιβεβλημένη η ανά τακτά χρονικά διαστήματα αναθεώρηση των Προγραμμάτων Σπουδών καθώς προσφέρει τη δυνατότητα ανανέωσης και εκσυγχρονισμού του βασικού αυτού χάρτη της εκπαίδευσης και επιτυγχάνεται ο αναπροσανατολισμός της με βάση τις νέες επιστημονικές, τεχνολογικές, παιδαγωγικές κ.ά. ανάγκες και εξελίξεις.

2. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου και η αλλαγή πορείας στην εικαστική αγωγή

Η πρόσφατη αναθεώρηση των Προγραμμάτων Σπουδών του ελληνικού σχολείου επιδιώκει την επαναδιατύπωση και χαρτογράφηση των νέων διδακτικών κατευθύνσεων και τον αναπροσανατολισμό της σχολικής εκπαίδευσης με βάση τα δεδομένα και ζητούμενα. Βασική επιδίωξη των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, αποτελεί η πραγμάτωση ενός σύγχρονου, καινοτόμου, ποιοτικού, δημιουργικού και αειφόρου σχολείου, το οποίο θα αποκρίνεται αποτελεσματικά στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνικής συγκυρίας και ζωής. Ενός σχολείου ανοικτού στις καινοφανείς κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες, τις σύγχρονες επιστημονικές εξελίξεις, τις ιλιγγιώδεις τεχνολογικές, επικοινωνιακές, αξιακές και ιδεολογικές προκλήσεις. Ενός δημοκρατικού και αποτελεσματικού σχολείου που έμπρακτα θα συνδέει τη θεωρία με την πράξη και, μέσω της μεθοδικής και οργανωμένης εργασίας, συνειδητά θα θωρακίζει, θα προετοιμάζει και θα ενεργοποιεί τους μελλοντικούς πολίτες ώστε να απαντούν θετικά στις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας και της αναδυόμενης κοινωνίας του μέλλοντος¹.

Για το λόγο αυτό τα νέα Προγράμματα Σπουδών εισάγουν σημαντικές αλλαγές και καινοτομίες τόσο στο επίπεδο της δομής όσο και στο επίπεδο του περιεχομένου. Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά, γνωσιοκεντρικά προγράμματα σπουδών

1. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Νέα Προγράμματα Σπουδών, <http://iep.edu.gr/el/nea-programmata-spoudon-arxiki-selida>

που εστίαζαν στη διδακτέα ύλη τα νέα Προγράμματα Σπουδών εκκινούν από τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα. Εστιάζουν, δηλαδή, σε όλα όσα χρειάζεται να γνωρίζουν, να κατανοούν και να μπορούν να εφαρμόσουν οι μαθητές και μαθήτριες μετά την ολοκλήρωση της μαθησιακής διαδικασίας. Συνεπώς η έμφαση μετακινείται από το γνωστικό αντικείμενο, τους διδάσκοντες και τις διδάσκουσες και τη διδακτική διαδικασία προς τους μαθητές και τις μαθήτριες και τις γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες, αξίες, στάσεις, συμπεριφορές κλπ. που βάσει της επικείμενης ζώνης ανάπτυξης (Vygotsky, 1994, 1997) αναμένεται και επιδιώκεται να κατακτήσουν. Στην ουσία τα νέα Προγράμματα Σπουδών εγκαινιάζουν μια νέα, αντίστροφη από την παραδοσιακή, πορεία σχεδιασμού της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας, όπου όλες οι παράμετροι του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και της εφαρμογής του εξαρτώνται από τον καθορισμό των προσδοκώμενων μαθησιακών αποτελεσμάτων.

Στη βασική αυτή κατεύθυνση και οπτική που διαπνέει όλα τα νέα Προγράμματα Σπουδών θεμελιώνονται και τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου που φιλοδοξούν να ανανεώσουν το τοπίο της εικαστικής αγωγής. Η εκπόνησή τους αποτελεί ένα απαιτητικό, δυναμικό και πολυεπίπεδο εγχείρημα που επιδιώκει να θέσει τέλος στην απομόνωση και την περιθωριοποίηση της εικαστικής διδασκαλίας και να εγκαινιάσει μια νέα ελπιδοφόρα εκκίνηση της δημιουργικής πραγμάτωσης και της εικαστικής-αισθητικής εμπειρίας στο ελληνικό σχολείο. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών προτείνουν ένα νέο, ολιστικό περιεχόμενο και εισάγουν θεματικά πεδία, θεματικές ενότητες, έννοιες και δραστηριότητες που αφορούν, ενδιαφέρουν και απευθύνονται σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες. Δίχως να απορρίπτουν και να παραβλέπουν τις θετικές προτάσεις ανάλογων προσπαθειών του παρελθόντος, λαμβάνοντας υπόψη τη νέα κοινωνική πραγματικότητα και τα νέα επιστημονικά και καλλιτεχνικά δεδομένα, προτείνουν σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες και νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πρακτικές για την εικαστική διδασκαλία και τη μάθηση αλλά και νέες πρακτικές προσέγγισης του εικαστικού πεδίου συνολικά. Έτσι παράλληλα με τον αυστηρό εικαστικό-αισθητικό πυρήνα της παραδοσιακής εικαστικής διδασκαλίας δίνουν χώρο στην ένταξη και ανάπτυξη δεξιοτήτων, ικανοτήτων στάσεων και αξιών απαραίτητων στους πολίτες και τις πολίτιδες του 21^{ου} αιώνα μεταμορφώνοντας το πεδίο του εικαστικού σε πεδίο ανάπτυξης της σκέψης του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη.

Τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών θεμελιώνονται σε σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες και μεθοδολογίες που συνάδουν με τη φύση, την ταυτότητα και το διερευνητικό χαρακτήρα της εικαστικής διδασκαλίας με έμφαση στον κονστρουκτιβισμό, την ενσώματη μάθηση, τη ριζωματική θεωρία, τους αστερισμούς, την *a/r/t/ography* κ.ά. Τοποθετούν στο κέντρο του ενδιαφέροντος τον μαθητή και τη μαθήτρια και λαμβάνουν υπόψη τις ιδέες, τις ανάγκες και τα εν-

διαφέροντά τους. Εκκινούν από τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα τα οποία λειτουργούν ως πυξίδες προσανατολισμού και χαρτογραφούν με ασφάλεια και μεθοδικότητα το ταξίδι της μάθησης. Δεν απευθύνονται μόνο στον εγκέφαλο του μαθητή και της μαθήτριας, όπως είναι η πάγια πρακτική των γνωσιοκεντρικών προγραμμάτων σπουδών, αλλά στο συνολικό άνθρωπο, ένα ον που διαθέτει σώμα, καρδιά και νου και βιώνει με ολιστικό τρόπο την εμπειρία της μάθησης. Για το λόγο αυτό ως βασική παιδαγωγική μεθοδολογία και κινητήρια δύναμη των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και της μαθησιακής διαδικασίας επιλέχθηκε η ενσώματη νόηση και μάθηση που δίνει έμφαση στην αλληλεπίδραση της σκέψης με το περιβάλλον εστιάζοντας σε αισθησιο-κινητικές δραστηριότητες που αξιοποιούν ως διαμεσολαβητή τον συνολικό άνθρωπο. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τα πορίσματα της εξελικτικής ψυχολογίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε επιμέρους ηλικιακής ομάδας στόχου η ομάδα εκπόνησης εισηγήθηκε ένα θεωρητικό μοντέλο που εστιάζει στο τρίπτυχο «σώμα- καρδιά-νους» με ιδιαίτερη εστίαση και αναφορά στις επιμέρους τάξεις. Έτσι το νέο Πρόγραμμα Σπουδών της Α' τάξης δίνει έμφαση σε επιδιώξεις, δράσεις και δραστηριότητες που εστιάζουν στο σώμα, της Β' Τάξης στην καρδιά και της Γ' τάξης στο νου, δίχως, ωστόσο, να διασπάται η ενότητα και η ουσία της ενσώματης μάθησης.

Θεωρητικό θεμέλιο των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Εικαστικών αποτελεί ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός που εστιάζει στην προσωπική κατασκευή της γνώσης μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Vygotsky, 1998). Υπό το πρίσμα αυτό τα νέα Προγράμματα Σπουδών προκρίνουν δράσεις και δραστηριότητες που προάγουν την εμπλοκή των μαθητών και μαθητριών στη μαθησιακή διαδικασία, παρέχοντας ευκαιρίες συμμετοχής σε εμπειρίες με νόημα. Συνεπώς, δεν προσφέρουν «έτοιμη γνώση» προς απομνημόνευση και κατανάλωση αλλά δημιουργούν συνθήκες για προβληματισμό και ενίσχυση της δημιουργικότητας και της κριτικής σκέψης, ενθαρρύνοντας έτσι τους μαθητές και μαθήτριες να αναζητήσουν την αυτονομία και να αναλάβουν την ευθύνη της μάθησής τους μέσα από την ανάπτυξη και την ενδυνάμωση των κοινωνικών σχέσεών τους.

Στο επίπεδο της μεθοδολογίας σημαντική παράμετρο των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Καλλιτεχνικών του Γυμνασίου αποτελεί η *a/r/to/graphy*, μια ολιστική και βασισμένη στην τέχνη (Art-based Methodology) μεθοδολογία έρευνας, διδασκαλίας και μάθησης που θεμελιώνεται στην ιδέα της διατήρησης των αδιαχώριστων ρόλων του εικαστικού-ερευνητή-εκπαιδευτικού. Στο παραπάνω πλαίσιο η *a/r/t/ography* αντιμετωπίζει το δάσκαλο, και κατ' επέκταση και τον μαθητή και τη μαθήτρια, ως άτομο που υιοθετεί και εκπληρώνει ταυτόχρονα τρεις ρόλους: το ρόλο του ερευνητή, το ρόλο του δασκάλου και τον ρόλο του εικαστικού καλλιτέχνη και η πραγμάτωση της δημιουργικής δράσης του θεμελιώνεται στην ταυτόχρονη σύζευξη και συνέργεια των τριών αδιαχώριστων ρόλων (Irwin, & De Cosson, 2004).

Τέλος στα Νέα Προγράμματα Σπουδών βρίσκει πρόσφορο έδαφος το φιλοσοφικό πλαίσιο των ριζωμάτων και του νομαδικού πνεύματος που πρότειναν οι Deleuze & Guattari, όπως μετασχηματίζονται σε εκπαιδευτική πράξη μέσα από την έννοια των αστερισμών (Deleuze, & Guattari, 1987). Το νέο φιλοσοφικό πλαίσιο που αμφισβητεί ευθέως και έρχεται σε ρήξη με τα στεγανά της φορμαλιστής παιδαγωγικής αυθεντίας δίνει χώρο αυτενέργειας και ανάληψης πρωτοβουλιών στους μαθητές και μαθήτριες ενισχύοντας στην πράξη τη διερευνητική, ενεργητική μάθηση. Στους εμπλεκόμενους στην εκπαιδευτική διαδικασία προσφέρεται απεριορίστη ελευθερία να χαράξουν τις δικές τους μαθησιακές διαδρομές και η εμπειρία της γνώσης απομακρύνεται από τα ασφυκτικά όρια της εκπαίδευσης και μεταμορφώνεται σε ένα ελκυστικό ταξίδι δημιουργίας, χαράς και ανακάλυψης με απώτερη επιδίωξη την αισθητική τους αυτοπραγμάτωση.

3. Δομή και περιεχόμενο στα νέα Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου

Στο επίπεδο της δομής τα νέα Προγράμματα Σπουδών εισάγουν, παράλληλα με τους άξονες των παραδοσιακών προγραμμάτων σπουδών οι οποίοι αναφέρονται στο αισθητικό – εικαστικό περιεχόμενο, και νέους άξονες που εμπλουτίζουν με ποικίλους τρόπους την εικαστική διδασκαλία. Έτσι τα νέα Προγράμματα Σπουδών διαθέτουν πλέον: (α) τους Θεμελιώδεις Άξονες: «Εικαστική, Δημιουργική Πράξη και Αισθητική Πρόσληψη και Απόκριση» οι οποίοι αποτελούν την καρδιά της εικαστικής διδασκαλίας και διατρέχουν ως υπόγειος ποταμός το σύνολο των Προγραμμάτων Σπουδών, (β) τους Βασικούς Άξονες: «Μορφές Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών», «Μορφικά και Δομικά Στοιχεία-Αρχές Σύνθεσης», «Υλικά-Μέσα-Τεχνικές», «Θέμα-Περιεχόμενο- Νόημα», «Εικαστικές Τέχνες και Αισθητικές Αξίες», οι οποίοι συνομιλούν με παλαιότερα Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ-ΔΕΠΠΣ²) και (γ) τους Συμπληρωματικούς άξονες: «Αξίες και Δεξιότητες Μάθησης», «Ψηφιακός Γραμματισμός και Γραμματισμός των Μέσων», «Συνέργεια των τεχνών- Διεπιστημονικότητα-Διαθεματικότητα», «Οπτικός Γραμματισμός- Πολυτροπικότητα- Σημειωτική», «Εικαστικές Τέχνες και Αειφορία» που επεκτείνουν την εικαστική διδασκαλία προς την κατεύθυνση των καινοτομιών εισάγοντας ένα νέο, κοινωνικά ενσυναισθητικό πνεύμα στην εικαστική διδασκαλία.

Στο επίπεδο του περιεχομένου τα νέα Προγράμματα Σπουδών εισάγουν πλήθος καινοτομιών που προσφέρουν απεριορίστες ευκαιρίες ανάπτυξης της αυτονομίας και της δημιουργικότητας των εκπαιδευτικών και των μαθητών και μαθητριών. Στο παραπάνω πλαίσιο αποστασιοποιούνται από πρακτικές γραμμικής παρου-

2. Παρότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την φιλοσοφία και το περιεχόμενο το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Π.Ι. 2003) αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, ως η συστηματικότερη προγενέστερη προσπάθεια προσανατολισμού και οργάνωσης της εικαστικής διδασκαλίας.

σίασης του εικαστικού φαινομένου με βάση μια αντίληψη ανάδειξης κορυφαίων σταθμών της, δυτικοευρωπαϊκής, συνήθως, ιστορίας της τέχνης και προτείνουν μια ριζωματική πραγμάτευση της εικαστικής εμπειρίας. Έτσι παράλληλα με την ιστορική εξέταση του εικαστικού φαινομένου, δίνουν έμφαση στη σύγχρονη εικαστική σκηνή και εμπειρία και στους προβληματισμούς των σύγχρονων εικαστικών καλλιτεχνών. Επιπλέον προβάλλεται μια αειφορική αντίληψη της τέχνης και του πολιτισμού που προσφέρει βήμα στον τοπικό πολιτισμό ως το πλέον προσβάσιμο πεδίο για αισθητική πραγμάτωση των μαθητών και μαθητριών. Τέλος θέτουν υπό αμφισβήτηση τον ιεραρχικό, αξιολογικό και ελιτίστικο διαχωρισμό των τεχνών σε εικαστικές και εφαρμοσμένες τέχνες προτείνοντας μια ισότιμη αντιμετώπιση της καλλιτεχνικής εμπειρίας.

Επιπλέον τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών υιοθετούν μια ολιστική θεώρηση του εικαστικού φαινομένου σε σύνδεση με τη σύγχρονη πραγματικότητα και ζωή. Με δεδομένη την πολυπολιτισμική πραγματικότητα των σύγχρονων κοινωνιών, αμφισβητούν δυναμικά τη θεωρία των κυρίαρχων πολιτισμών, τη μονομέρεια του εθνοκεντρισμού, του ευρωκεντρισμού και τις προκαταλήψεις περί υπεροχής του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. Σε πνεύμα συνύπαρξης, αποδοχής και παγκοσμιότητας, προάγουν μια πλατιά αντίληψη που παρέχει βήμα στους περιφερειακούς πολιτισμούς και στις αδύναμες φωνές (πολιτισμοί μειονοτήτων, γυναικών κ.λπ.) φέρνοντας στο προσκήνιο την ιδέα μιας ισότιμης αντιμετώπισης των πολιτισμών, σε σύνδεση πάντα με τον τοπικό πολιτισμό και την τοπική πολιτιστική κληρονομιά.

Η σφαιρική αυτή αντίληψη για ισότιμη προβολή όλων των θέσεων και απόψεων βρίσκει θέση και στην πραγμάτευση των θεμάτων αειφορίας. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών, τα οποία εμφορούνται από την ιδέα της συνέχειας και της αλλαγής, προβάλλουν θέματα, κοινωνικής, περιβαλλοντικής, πολιτισμικής αειφορίας κ.λπ. με πνεύμα διανοικτότητας. Στο παραπάνω πλαίσιο υποστηρίζουν το άνοιγμα του σχολείου στον κοινωνικό χώρο με έμφαση σε δράσεις που εκκινούν και πραγματώνονται με την αξιοποίηση των εργαλείων των εικαστικών τεχνών σε συνέργεια με τις άλλες τέχνες ενώ δίνεται έμφαση στην αξιοποίηση των προτάσεων της Κριτικής Παιδαγωγικής (Freire, 1977) και της Παιδαγωγικής του Τόπου με έμφαση στη συλλογικότητα και την ενεργοποίηση των μαθητών και μαθητριών προς την κατεύθυνση της περιβαλλοντικής, κοινωνικής, αισθητικής κ.λπ. αειφορίας.

Τέλος ιδιαίτερη μέριμνα επιδεικνύεται στις ιδιαιτερότητες, στις ανάγκες, στα ενδιαφέροντα και στις επιθυμίες των μαθητών και μαθητριών, στην προβολή της κουλτούρας και του πολιτισμού της νέας γενιάς και στην προσφορά ευκαιριών βίωσης αυθεντικών εμπειριών της εφηβικής ηλικίας και ζωής. Στο παραπάνω πλαίσιο η καλλιτεχνική έρευνα, δράση και δημιουργία συνδέεται με την ιδέα της αισθητικής πολιτειότητας και αποτελεί αφορμή μύησης των μελλοντικών πολιτών

στην ιδέα του αισθητικώς ζην, ενώ η καλλιέργεια της αισθητικής διάστασης της προσωπικότητας, θεμελιώδες ζητούμενο της εικαστικής διδασκαλίας, προβάλλεται ως βασική επιδίωξη της μαθησιακής διαδικασίας.

Οι πολυεπίπεδες αλλαγές στο επίπεδο της δομής και του περιεχομένου, η οποία αναπόφευκτα οδήγησε στη διεύρυνση του υλικού αναφοράς, εγκυμονεί, εύλογα, κινδύνους αναφορικά με την αξιοποίηση και την εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών. Για την αποφυγή πιθανών αρρυθμιών και κινδύνων και για τη διευκόλυνση των εικαστικών εκπαιδευτικών και των μαθητών και μαθητριών τους τα νέα Προγράμματα Σπουδών προτείνουν τρεις Μίτους Διδασκαλίας και Μάθησης³ (Strands of Knowledge) που επιτρέπουν τον ασφαλή σχεδιασμό μοναδικών κάθε φορά διδακτικών και μαθησιακών διαδρομών. Οι μίτοι αποτελούν εργαλεία σύνδεσης και διαφοροποίησης της που εικαστικής διδασκαλίας διασφαλίζουν τη συνοχή και τον εμπλουτισμό της και επιτρέπουν στους εμπλεκόμενους να διευρύνουν το περιεχόμενο της προσφερόμενης γνώσης με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες, επιθυμίες εμπειρίες και επιδιώξεις.

4. Οπτικός Γραμματισμός - Πολυτροπικότητα και Σημειωτική στα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών του Γυμνασίου

Σημαντική καινοτομία των νέων Προγραμμάτων Σπουδών των Εικαστικών τόσο στο επίπεδο της δομής όσο και στο επίπεδο του περιεχομένου αποτελεί η αλλαγή προσανατολισμού σε σχέση με τη θέση και το ρόλο του οπτικού γραμματισμού στην εικαστική διδασκαλία. Η νέα πρόταση έρχεται να επεκτείνει και να συνδέσει τον εικαστικό γραμματισμό, ο οποίος παραδοσιακά αποτελεί την κύρια επιδίωξη του μαθήματος των Εικαστικών, με συνθετότερες εμπειρίες όπως αυτές του πολυτροπικού και οπτικού γραμματισμού. Οι προαναφερόμενοι γραμματισμοί, εξαιτίας των απαιτήσεων και των αναγκών της σύγχρονης κοινωνίας και ζωής, αποτελούν βασικές προτεραιότητες των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών και των εκπαιδευτικών συστημάτων τους. Σημειωτέο ότι ο βαθμός γραμματισμού στις δυτικές κοινωνίες τεκμηριώνεται πλέον, συν τοις άλλοις, και από την ικανότητα των ατόμων να διαβάζουν να αναγνωρίζουν, να αναλύουν και να αξιοποιούν τις εικόνες, τους οπτικούς κώδικες επικοινωνίας και τα οπτικά μέσα έκφρασης (Yenawine, 1997, Sankey, 2002).

Κατανοώντας τις βασικές αυτές εκπαιδευτικές προτεραιότητες τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών, παράλληλα με τις συνήθειες για τις Επιστήμες της Τέχνης πρακτικές προσέγγισης και ανάλυσης των έργων τέχνης, προτείνουν και νέες οπτικές εξέτασης των οπτικών ή και πολυτροπικών κειμένων. Οι οπτικές

3. Οι τρεις Μίτοι Δημιουργίας και Μάθησης που προτείνονται είναι: (α) Έμπνευση-Σχέδιο-Εικαστική Δημιουργικότητα, (β) Αισθητική Αντίληψη, (γ) Σύνδεση με τον Τόπο τον Χρόνο και την Κοινωνία.

αυτές απομακρύνονται από τις φορμαλιστικές οπτικές προγενέστερων Προγραμμάτων Σπουδών που εστίαζαν αποκλειστικά στην εξέταση έργων τέχνης παραβλέποντας άλλες εκδοχές της οπτικής πραγματικότητας. Έτσι τα νέα Προγράμματα Σπουδών προκρίνουν, συμπληρωματικά με τις προτάσεις της παραδοσιακής εικαστικής αγωγής, σημειοισθητικές προσεγγίσεις του οπτικού συστήματος που, παράλληλα με το εικαστικό-αισθητικό στοιχείο, δίνουν έμφαση και στον επικοινωνιακό ρόλο των οπτικών και πολυτροπικών κειμένων. Παράλληλα, λοιπόν, με τον εικαστικό γραμματισμό στο πλαίσιο του μαθήματος των Εικαστικών οι μαθητές και μαθήτριες εξοικειώνονται και με πρακτικές του οπτικού και πολυτροπικού γραμματισμού ώστε να αποκτούν επίγνωση του τρόπου με τον οποίο οι σύγχρονοι άνθρωποι ως θεατές και ως δημιουργοί εικόνων βιώνουν την πολυδιάστατη οπτική πραγματικότητα.

Μέσα από τις πρακτικές του πολυτροπικού και οπτικού γραμματισμού που προτείνονται από τα νέα Προγράμματα Σπουδών οι μαθητές και μαθήτριες προσεγγίζουν τα πολυτροπικά και οπτικά κείμενα με τρόπους παρόμοιους με τα γλωσσικά κείμενα δίνοντας έμφαση σε ποικίλες και διαφορετικές σκοπιές θέασης. Επιπλέον εξοικειώνονται με τρόπους αξιολόγησης του ρόλου και των λειτουργιών τους αυξάνοντας έτσι την ικανότητά τους να διακρίνουν και να αξιολογούν κριτικά τα φανερά και υπόρρητα μηνύματά τους. Συνεπώς θωρακίζονται και είναι ικανοί να επιλέγουν κριτικά αποφεύγοντας κείμενα που επιδιώκουν να παραπλανήσουν, να εξαπατήσουν ή να χειραγωγήσουν τον θεατή.

Περιεχόμενο με εστίαση στον Οπτικό γραμματισμό, την Πολυτροπικότητα και τη Σημειωτική συναντάται κυρίως στον 9^ο Συμπληρωματικό άξονα. Ωστόσο, δραστηριότητες με παρόμοιο περιεχόμενο απαντώνται στο συνολικό περιεχόμενο των Προγραμμάτων Σπουδών καθώς αντίστοιχα Θεματικά Πεδία, Θεματικές Ενότητες και Δραστηριότητες Διδασκαλίας, Μάθησης και Αξιολόγησης διαχέονται μέσω των Μίτων Δημιουργίας και Μάθησης. Επιπλέον η διαρκής σύμπραξη των εφαρμοσμένων και των εικαστικών τεχνών, η συνέργεια των τεχνών και των επιστημών, ο ψηφιακός γραμματισμός και οι πολυαισθητηριακές προσεγγίσεις της εικαστικής δημιουργίας, προσφέρουν ένα πρόσφορο πεδίο οπτικού, πολυτροπικού και σημειωτικού γραμματισμού που εξοικειώνει τους μαθητές και μαθήτριες σε κριτικούς τρόπους προσέγγισης του σύγχρονου πολιτισμού. Μέσα από διάφορες αφορμές και με τεκμηριωμένο τρόπο στο προσκήνιο της συζήτησης έρχονται έννοιες όπως η ανεκτικότητα στις διαφορετικές ερμηνείες, η εστίαση στο πολιτισμικό συγκείμενο των επιμέρους αφηγήσεων και δημιουργικών πρακτικών, η σημασία της διαφοροποίησης στη μαθησιακή πρακτική που παρέχει ευκαιρίες σε όλους του μαθητές και όλες τις μαθήτριες, η κατανόηση των αξιών και δεξιοτήτων της νέας κοινωνίας και εποχής κ.λπ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κατανόηση της ποικιλίας των πολιτιστικών πεποιθήσεων, κωδίκων και πρακτικών, στην ανοιχτή προσέγγιση του ανθρώπου, του τόπου, της ιστορίας, του πολιτισμού και την ευ-

αισθητοποίηση των μαθητών και μαθητριών γύρω από θέματα πολιτισμικής ταυτότητας, πολιτιστικής κληρονομιάς και πολυπολιτισμικότητας. Το νέο, επικαιροποιημένο με βάση τις ανάγκες της εποχής, περιεχόμενο συνδέει τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα και τις δραστηριότητες διδασκαλίας, μάθησης και αξιολόγησης με πρακτικές οπτικού, πολυτροπικού και σημειωτικού γραμματισμού που επιτυγχάνονται μέσα από μαθητοκεντρικές πρακτικές, στρατηγικές και τεχνικές βιωματικής, διερευνητικής και ανακαλυπτικής μάθησης.

Στο παραπάνω πλαίσιο και με δεδομένη τη δυναμική συμμετοχή των εφήβων στον σύγχρονο οπτικό πολιτισμό, επιχειρείται μια βασική εξοικείωση με την οπτική γλώσσα και κυρίως η ανάπτυξη δεξιοτήτων κατανόησης και διαχείρισης του «αλφαβήτου» της «γραμματικής» και της «σύνταξης» του οπτικού συστήματος σε θεωρητικό και πραξιακό επίπεδο. Προτείνεται αντιπαραβολή και σύγκριση εικόνων από το σύγχρονο πολιτισμικό περιβάλλον (εικόνες της μαζικής κουλτούρας, των ΜΜΕ, διαφημιστικές αφίσες, διαφημιστικά σποτ, κινηματογραφικές ταινίες, video, videoclip κ.λπ.) με εικαστικά κείμενα, έργα τέχνης και εικαστικές πρακτικές ώστε να καλλιεργηθεί η ικανότητα δημιουργίας ισχυρών συνδέσεων και αναφορών με το οπτικό πεδίο. Δεδομένου ότι η σύγχρονη εικαστική σκηνή δανείζεται συχνά στοιχεία από το ευρύτερο οπτικό περιβάλλον οι δραστηριότητες ανάλυσης είναι εφικτό να επεκταθούν σε πραξιακό, δημιουργικό επίπεδο προσφέροντας ταυτόχρονα οικειοποίηση του παραδοσιακού εικαστικού πολιτισμού και ενεργοποίηση των σύγχρονων πολιτισμικών αντανάκλαστικών των μαθητών και μαθητριών.

Ακολουθώντας το παράδειγμα της σύγχρονης γλωσσολογίας που προσεγγίζει την πολυτροπικότητα ως διδακτικό μέσο για μια πιο προσιτή κατανόηση και χρήση των γλωσσικών εννοιών, επιχειρείται η εισαγωγή δραστηριοτήτων που εστιάζουν στη θεωρητική και εργαστηριακή προσέγγιση οπτικών και πολυτροπικών αφηγήσεων, με την πολυτροπικότητα να αξιοποιείται ως όχημα και εργαλείο κατανόησης εικαστικών και αισθητικών εννοιών. Η συνεξέταση εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών στα νέα Προγράμματα Σπουδών καθώς και η εξέταση πρωτόπων εικαστικών κινημάτων που άνοιξαν τον δρόμο στην πολυαισθητηριακή ανάγνωση κειμένων (Dada, Fluxus, Performance, Μινιμαλισμός, Εννοιολογική Τέχνη, Κόμικ, Video Art κ.λπ.) αποτελεί ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη μιας πολυτροπικής προσέγγισης. Παράλληλα, η κοινωνική αντανάκλαση των πολυτροπικών συστημάτων, προσφέρει στους μαθητές και μαθήτριες την απόλαυση της κατανόησης των όρων της σύγχρονης επικοινωνίας αλλά και ευκαιρίες αναζήτησης της ταυτοτικής τους αναπαράστασης στο σύγχρονο κοινωνικό συγκείμενο.

Τέλος, επειδή η φυσική γλώσσα και η παραδοσιακή εικαστική γλώσσα δεν επαρκούν πλέον για την ανάλυση και την κατανόηση του κοινωνικού και εικαστικού νοήματος στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό, πολυτροπικό και ψηφιακό, περιβάλλον, στα νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών δίνεται έμφαση και

στην εξοικείωση των μαθητών και μαθητριών με τη σημειωτική γλώσσα. Στους μαθητές και μαθήτριες προσφέρονται, σταδιακά και διαβαθμισμένα, βασικές γνώσεις σημειωτικής ώστε να διαθέτουν ένα επιπλέον εργαλείο σκέψης το οποίο μπορεί να τους υποστηρίξει στην κριτική πρόσκτηση της γνώσης. Επιπλέον η ενσωμάτωση στρατηγικών και τεχνικών που εκπαιδεύουν τους μαθητές και τις μαθήτριες στην κριτική προσέγγιση, ανάγνωση και αξιολόγηση σύνθετων κειμένων αυξάνει δεξιότητες του υπεύθυνου, ενεργητικού πολίτη και προσφέρουν ευκαιρίες κατανόησης του ρόλου των οπτικών κειμένων στον σύγχρονο κόσμο. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται προτεραιότητα στην κατανόηση των οπτικών σημείων, κωδίκων, συστημάτων κλπ. και στην ανάπτυξη μιας γνώσης του σύγχρονου πολιτισμού που θεμελιώνεται σε μια σημειο-αισθητική προσέγγιση, οπτική που δίνει νόημα στην ανάγνωση μιας ποικιλίας εικονιστικών κειμένων και αναπαραστάσεων αλλά και στη βαθύτερη κατανόηση της ίδιας της μορφοπλαστικής διαδικασίας ως παράδειγμα του αισθητικώς ζην.

Σύμφωνα με τον Eisner (2002) οι εικαστικές τέχνες και οι εικαστικοί εκπαιδευτικοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ποιότητα της εκπαίδευσης καθώς η επαφή με τους δημιουργούς, τα πνευματικά δημιουργήματα, την εικαστική δημιουργία και έκφραση, αλλά και οι επιμέρους τεχνικές και πρακτικές των εικαστικών τεχνών βοηθούν τους μαθητές και μαθήτριες όχι απλά να αναπαραστήσουν κάτι, αλλά μέσω της δημιουργικής διαδικασίας να συνειδητοποιήσουν τον τρόπο που σκέφτονται. Συνεπώς η επαφή με την εικαστική δημιουργία και τη μορφοπλαστική διαδικασία δεν οδηγούν μόνο στην κατάκτηση ορισμένων δημιουργικών επιτευγμάτων, αλλά και στην κατάκτηση ενός διαφορετικού τρόπου σκέψης. Επιπλέον η εμπλοκή στην εικαστική δημιουργία συμβάλλει στην ανάπτυξη αναστοχαστικών και μεταγνωστικών δεξιοτήτων καθώς καθιστά ορατό τον τρόπο σκέψης του ενεργούντος υποκειμένου. Η επαφή με την εικαστική, δημιουργική σκέψη και πρακτική προσφέρει νέα εργαλεία σκέψης και συμβάλλει στην κριτική κατανόηση του σύγχρονου κόσμου.

Υπό το πρίσμα αυτό τα νέα ΠΣ των Εικαστικών αντιλαμβάνονται τη σύγχρονη εικαστική διδασκαλία ως μια προγραμματισμένη και συστηματική διαδικασία όπου οι εμπλεκόμενοι συνεργάζονται για την πραγμάτωση πολιτιστικά κατευθυνόμενων στόχων αξιοποιώντας σημεία, σύμβολα, κώδικες και συστήματα σημασίας από όλο το φάσμα του επιστητού. Συνεπώς, η σύνδεση της εικαστικής διδασκαλίας με μια επιστήμη όπως η σημειωτική, η οποία παρέχει εργαλεία και μέσα για μια κριτική εξέταση των τρόπων που οι άνθρωποι αποδίδουν, κωδικοποιούν και ανταλλάσσουν σημασίες και νοήματα ήταν αναγκαία και επιβεβλημένη. Η σημειωτική επιστήμη, ως όχημα και αρωγός της κριτικής σκέψης, μπορεί, υπερβαίνοντας την κατασκευαστική, μορφοπλαστική διάσταση, να προσθέσει κοινωνικό νόημα στην εικαστική δημιουργική πράξη και την αισθητική πρόσληψη απόκριση, τους δύο θεμελιώδεις άξονες της εικαστικής διδασκαλίας πολλαπλασιάζοντας τα

αποτελέσματα της κατανόησης που το αναπτυσσόμενο άτομο αναπτύσσει για τον κόσμο που τον περιβάλλει.

Σε μια εποχή γεμάτη προκλήσεις και αντιφάσεις, που αμφισβητεί κάθε βεβαιότητα η συνέργεια της εικαστικής και της σημειωτικής σκέψης μπορεί να προσφέρει στους μαθητές και τις μαθήτριες αποτελεσματικά εργαλεία στοχασμού και αναστοχασμού που θα συμβάλουν αποφασιστικά στην κριτική κατανόηση του σύγχρονου κόσμου. Ακριβώς αυτή η συνέργεια μπορεί μελλοντικά να αποδειχθεί ως η πλέον σημαντική προσφορά των νέων Προγραμμάτων Σπουδών που θα διασφαλίσει το δώρο της γνώσης και της δημιουργίας ως ενιαίο όλο και κατ' επέκταση θα διασφαλίσει το αισθητικώς και διανοητικώς ζην στον ελεύθερο καλλιτέχνη, τον ελεύθερο φιλότεχνο-θεατή, τον ελεύθερο άνθρωπο του μέλλοντος.

Βιβλιογραφία

- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eisner, E. (2002). *The arts and the creation of mind*. New Haven: Yale University Press.
- Freire, P. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου/μτφρ.* Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Κέδρος.
- Irwin, R. L., & De Cosson, A. (Eds.). (2004). *A/r/tography: Rendering self through arts-based living inquiry*. Vancouver BC: Pacific Educational Press.
- Kress, G. (2004). Reading images: Multimodality, representation, and new media. *Information Design Journal*, Vol. 12.
- Sankey, M.D. (2002). Considering visual literacy when designing instruction. *eJournal of Instructional Science and Technology (e-JIST)* 5 (2), 1-14.
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Chapter 6 Interaction between learning and development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L.S. (1994[1935]). *Σκέψη και Γλώσσα/μτφρ.* Α. Ρόδη. Αθήνα: Γνώση.
- Vygotsky, L.S. (1997). *Νους στην κοινωνία/μτφρ.* Άννα Μπίμπου. Αθήνα: Gutenberg.
- Yenawine, P. (1997). Thoughts on Visual Literacy. Στο J. Flood, S. Brice & H. D. Lapp (Eds), *Handbook of Research on Teaching Literacy through the Communicative and Visual Arts*. Macmillan Library Reference.
- Ελένη Κάρτσακα, Φωτεινή Καφίδα, Φοίβος Σοφικίτης, Σοφία Χάιτα (2022). Νέα Προγράμματα Σπουδών των Εικαστικών για την Α', Β', Γ' τάξη του Γυμνασίου. Αθήνα: ΙΕΠ <http://iep.edu.gr/el/nea-programmata-spoudon-arxiki-selida>. Τελευταία Πρόσβαση 25-09-2022
- Μεταξιώτης, Γ. (2000). Η εικόνα στην εκπαίδευση. *Γλωσσικός υπολογιστής*, 2. <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/default.htm>. Τελευταία πρόσβαση: 2-09-2022
- Π.Ι. (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Χατζησαββίδης, Σ. (2005). Από την παιδαγωγική του γραμματισμού στους πολυγραμματισμούς: νέες τάσεις, διαστάσεις και προοπτικές στη διδασκαλία της γλώσσας. Στο Κ. Μπαλάσκας & Κ. Αγγελάκος (Επιμ.), *Γλώσσα και λογοτεχνία στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση* (σσ. 35-52). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Abstract

Eleni Kartsaka

***Semiotics in Education and education in Semiotics:
the case of the new New High School Visual Studies curriculum***

In Greek schools, images are used by teachers of all subjects because they are a popular way for children and teenagers to communicate. Students, through visual instruction and dynamic engagement with new technologies, develop skills to manage visual system codes both at the reception and response level and at the creation level. Therefore, they should not be treated as mere viewers and consumers of images but as conscious users and creators. The above perspective and conclusion, crucial for contemporary communication and educational contexts, raises the matter of the requirement for a more systematic production of meaning in the context of art education. This necessity has been met by the New High School Visual Studies curriculum which, for the first time, focuses, among other things, on researching visual meaning from a semiotic point of view, approaching the image not only as a means of transmitting aesthetic information but also as a place of production meaning.

Key-words: New visual studies curriculum, image, visual literacy, semiotics



ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ



ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ



ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗΣ

- ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ
- ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
- ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η Σημειωτική στην Ελλάδα

Ημερίδα
αφιερωμένη στην
*Αναστασία-Χαρίκλεια
Χριστοδούλου*



Παρασκευή

15 Απριλίου 2022

9:00 π.μ.

Αμφιθέατρο Κεντρικής Βιβλιοθήκης ΑΠΘ



ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗΣ

